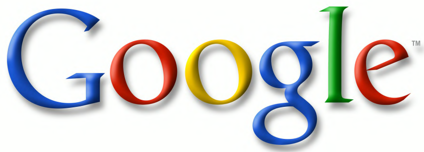

Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter.

1806.

Förste Bind.

Kjöbenhavn.

Trykt og forlagt hos Andreas Seidelin,
i store Kannikestræde No. 45.

Om Jernmalmlejer og Jerntilvirkning i Norge.

Et fragmentarisk Forsög

ved

J. AALL,

Ejer af Næs Jernværk.

Indledning.

Omendskjöndt Moderlandet Norge i de fleste Henseender kan regnes blandt de meest ubekjendte Lande i Europa; saa er dog det tykkeste Mörke udbredt over dets geognostiske Mærkværdigheder. Vi have ingen Aarsag til at undre os herover. Geognosien hörer blandt de Erfaringskundskaber, som först i den allersildigste Tid have opvakt skarpsindige Mænds

Opmærksomhed. Dens Historie fuldendes med faa Linier, som meer beskrive vildfarende Drömmerier, end noget velgjörende Fremskridt til Sandhed og Kundskab. Det er ikke længe siden denne höjst vigtige Deel af Mineralogien systematisk blev foredraget paa Höjskolerne. Vi tælle neppe ti Aar, siden den betragtedes, afsondret fra den almindelige Physik, i de Kjöbenhavnske Höresale. Men — hvorledes hændtes det da, at Kundskaben om Jorden, Jordboeren saa vigtig og saa nær, skjödeslös sattes tilside, medens man saae den menneskelige Aand dristig svinge sig op til de sublime Egne, hvis Glands synes at blende det menneskelige Öje? Hvorledes hændtes det, at de Dele af Geognosien helst og almindeligst behandledes, som forudsætte det dybeste Bekjendtskab med alle dens vidtudstrakte Grene? Saa er Menneskets daarlige Forfængelighed! Han griber efter det Klenodie, som svæver höjt over hans Isse, og snubler over den Skat, som ligger for hans Fod. Alle ville være Bygmestere,

alle skamme sig ved at stille sig i de simple Arbejderes udmærkede Række. Geognosten ilede med åt opföre sin löse Bygning, uden at være tilfulde bekjendt med den Grundvold, hvorpaa den befæstedes, de Materialier, hvormed den opförtes. Saaledes aflöste den ene Geogoni den anden. Han begyndte forvoven med Undersögelser, hvormed han billig burde ende sit vanskelige Arbejde. Det fandtes behageligere at flytte Phantasien hen til Jordens kaotiske Forfatning, og med skabende Almagt at ordne de sammenblandede Elementer, end med beskeden Flid og taalmodig Langsomhed at samle de Erfaringskundskaber, som den nærværende Jords Beskuelse giver os ihænde. Den overmodige Aand svingede sig op til de knejsende Bjergkupper og de ildspyende Vulkaner, medens den flade Jord, hvorpaa billigen al vor Kundskab om Bjerge burde grundfæstes, betragtes med halvseende Öjne. Paa denne Maade blev det en gængse Fordom, at Geognosten ene trivedes i bjergede Egne. Sammenhængen

i Betragtningen over det flade og höje Land ophævedes. Og dog er det lige saa vist, som det hidtil synes at være aldeles glemt, at vi bör være nöje bekjendte med det flade Lands Mærkværdigheder, med Havets og Flodernes alt formaaende Kræfter, hvorved det flade Lands Skikkelse lider mangfoldige Forandringer, förend vi gjæste de knejsende Bjerge. Havets voldsomme Kæmpekraft, hvorved flade Kyster sönderrives og forandre deres Skikkelse; de skyllende, af Flumvand opsvulmede, Elve, som ödelægge og forandre alt hvad der kommer for deres skummende Bölger; den stille rindende Flod, som paa sin langsomme Fart mod Havmundingen lader de Jordpartikler, hvormed den er besvangret, efterhaanden falde, og udvider saaledes sine Bredder og forsander Udlöbet til Havet; de smaae Bjerge og Dale, som vi daglig see dannes for vore Öjne; — alle disse mærkværdige Særsyn fortjene vor dybeste Opmærksomhed. Vejledede af disse stige vi modigen op paa Bjergtoppene, og slutte, efter vore

paa Sletterne fundne Analogier, til Bjergenes Dannelse. Saa er det da ikke at undre over, at Nordens Geognoster henfaldt til lignende Forvildelser, saa meget mere undskyldelige, som det svage Lys, der skinner i denne Videnskabs mörke Egne, tændtes i fremmede Lande. Hvor fandtes i noget Sprog en Geognosi, som, i alle Henseender tilfredsstiller den fornuftige Videbegjerligheds Fordringer?

Disse Betragtninger over Geognosiens ufuldkomne Skikkelse forstyrrede den dristige Plan, som jeg havde lagt, at give mine Landsmænd et geognostisk Værk, som udbredte sig over alle denne vigtige Kundskabs mangfoldige Dele. Jeg indsaae Umuligheden af at kunne levere noget Fuldkomment, og Kjærlighed til Fædrenelandet og Skaansomhed over min egen Ære forböd mig at opreise mig selv en Skamstötte, i det jeg med uægte Viisdom misledede mine Landsmænd. Jeg fandt det meest overeenstemmende med mine Kundskabers indskrænkede Udstrækning, og — jeg tör

tillöje — med Geognosiens nuværende Form, at öve mine Kræfter paa enkelte Dele af dette vidtlöftige Hele. Det Önske at gavne Fædrenelandet; Forfængeligheden, som födes, jo meer denne Attraae tilfredsstilles, ville ikke destomindre fremdeles lænke min Opmærksomhed til disse vigtige Undersögelser, og, saafremt dette Forsög modtages med Velbehag, skal jeg snart vove at behandle andre geognostiske Gjenstande.

Paa det jeg ikke skal synes at være falden i den samme Bröde, hvorfor jeg har revset Andre, maae jeg gjöre Rede for, hvorfor jeg har begyndt med Læren om Gange og Lejer, som i geognostiske Systemer sædvanligen allersidst foredrages, og om hvilke vore Begreber, uden Bekjendtskab med Bjergenes Beskaffenhed, ej kunne blive fuldkommen klare. I denne Henseende har jeg taget mere Hensyn paa Landets Tarv, end paa Læresætningernes Sammenhæng i Systemet. Vore Landsmænds Begreber om de norske Jerngruber ere mörke og

tildeels falske. Alt for ofte misledede af ubillig Daddel og af blind Vankundighed, ere de vante til at ansee vore Gruber som Mönstre paa den sletteste og fordærveligste Grubedrift. Denne Fordom bör udryddes — saa meget ivrigere, som den indgyder Foragt og Misgunst mod Bjergmanden, og, rodfæstet hos Landets ophöjede Mænd, avler Ligegyldighed for Borgere, der brændemærkedes med et slet Rygte. Det er ikke min Hensigt, at opkaste mig til en forsvarende Advokat for de norske Jerngrubers nuværende Bestyrere; men det er mit Öjemed, paa en upartisk Maade at fremstille for Læseren det Billige og Ubillige i de Klagemaal, som föres over Norges Grubeejere.

Endelig smigrer jeg mig med, at min fremsatte Theori om Malmlejer kunde vejlede dem, som have Jerngruber under deres Bestyrelse, og jeg iler saa meget mere at bekjendtgjöre mine Tanker over denne Sag, som jeg længselfuld attraaer at see mine Begreber herom enten gjendrevne eller bestyrkede af ind-

sigtsfulde Geologer. Og da jeg er den förste, som vover at bryde den lange og dybe Taushed, som har hersket i denne Sag; da jeg boer langt fra Videnskabernes Templer; saa er jeg saa frimodig at haabe, at disse mine Primitiæ af mine Landsmænd modtages med den Velvillighed, som en god Hensigt fortjener, og bedömmes med den Mildhed, som Æmnets Beskaffenhed og vore Kundskabers lave Standpunkt i dette Fag synes at beredo den uövede Skribent.

Förste Afdeling.

Om Gange.

Naar vi kaste vore Öjne paa de store Fjeldmasser, som omringe os; saa forekomme de os at være et sammenhængende, eensartet Heelt, alt bestaaende af een og den samme Materie. Men, saasnart vi tage dem i nærmere Beskuelse, saa opdage vi en stor Forskjellighed i Materie og Form. Ej alene ere Bjergene paa mangfoldige Maader klöftede og sönderrevne; men utallige Aarer gjennemkrydse Fjeldet i allehaande Retninger. Forskjelligheden i Bjergets Masse tilvejebringer den lange Rad af Bjergarter, som betragtes i Geognosierne, hvilke Betragtninger vi dennesinde, for ej at tabe vort Maal af Sigte, beföjes til at forbigaae. Ligesaa forskiellige ere de Aarer, som udbrede sig i Bjerglegemerne. Nogle ere fyldte med vilde Steenarter, andre glindse af ædle

Metaller. Disse udstrakte Rum i Bjergene, som ere fyldte med Metaller, ere tvende Slags, bekjendte under Navn af *Gange* og *Lejer*. Her betragte vi de förste.

Jordklodens nærmere Betragtning, Beskuelsen af Phænomener, som daglig foregaae for vore Öjne berettiger os til at antage, at Jorden engang har været i en blöd Tilstand. Denne paa den antageligste Sandsynlighed grundfæstede Hypothese findes i alle Geognosier. Ikke altid har Jorden været gjennemskaaret af de utallige Floder og Strömme, der paa saa mangfoldige Maader forandre dens Skikkelse; ikke altid har den haft höje Bjerge og dybe Dale paa dens ujevne Overflade. Disse ere efterhaanden blevne dannede. See vi ikke dagligen for vore Öjne mærkelige Ujevnheder dannes ved Havets og Himmelvandets almægtige Paavirkninger? Ikke altid have Bjergmasserne haft den Haardhed, hvormed de nu saa halsstarrigen modstaae Luftens og Vandets ödelæggende Kræfter. Vi mangle ikke Exempler paa deslige Forhærdelser, hvilke det endog staaer i vor Magt ved Konsten at frembringe. Jeg maatte træde over i den Deel af Geognosien, som ligger uden for denne Afhandlings Grænd-

ser, for at bevise dette tydeligere. Vi laane paa dette Sted kun den Sætning, at Jorden engang har været i en blöd Tilstand.

Var altsaa Jorden engang i en blöd Tilstand, saa see vi letteligen, at den, saaledes beskaffen, paa dens Overflade maae have undergaaet mangfoldige Forandringer. Materiens forskjellige Vægt, den meer eller mindre understöttede Overflade maae, i denne Jordens blöde Tilstand, nödvendigviis have forvoldt Revner. Efterhaanden som de faste Dele törredes, maae flere og færre, större eller mindre gabende Aabninger have ladet sig tilsyne. Hvor ofte see vi ikke, naar Jordens Safter bortdunste formedelst Solens brændende Straaler, Rifter og Sprækker dannes paa Jordens Overflade! Vi finde det altsaa höjst rimeligt, at Gange paa denne Maade ere blevne dannede, og at de ere Revner og Sprækker i Jordskorpen, som siden udfyldtes med de Materier, hvormed de findes besvangrede. Vi finde endnu deslige aabne Gange, hvilke ej ere opfyldte med nogen Materie, og vi see endnu i vore Dage gangformige Aabninger dannes i Bjergene, deels i fugtige Aar, deels ved Jordskjælv. Gangenes Beskaffenhed tilkjendegiver tydeli-

gen, at de paa denne Maade ere dannede. De ere nemlig fladeformige Legemer og have sædvanligen ej betydelige Böjninger. De blive smalere paa Dybet, indtil de aldeles ophöre. De forestille paa denne Maade en bred Kile, hvis Basis berörer Jordens Overflade, hvis Top træffer paa et forskjelligt Dyb i Jordens Inderste. Vi finde Gangene fyldte med saadanne Materier, som tydeligen nok vise, at de ere nedstyrtede i Gangenes engang aabne Rum. Afrundede Stene ligge i en Stilling i Gangene, som de umuligen kunde have faaet, uden ved Nedstyrtninger. Stykker af Sidestenen, lösrevne af det tilgrændsende Bjerg, og nedstyrtede i Gangene, ja endog Forsteninger, Steenkul o. s. v. findes i Stambjergenes Gange, aabenbar tilkjendegivende, at der engang vare aabne Rum, hvori disse Masser nedstyrtedes.

Men, hvorledes bleve disse aabne Rum udfyldte med de Materier, hvilke vi finde i dem? I Geognosien gjöres det höjst rimeligt, at Jordens faste Dele, Bjerge og Sletter, ere dannede af nedstyrtede Partikler af den almindelige Oplösning, som bedækkede Jordkloden i dens kaotiske Tilstand. Deslige Præcipitationer foregaae endnu daglig for vore

Öjne. Det er ikke mueligt for os, at tænke os en Opløsning svævende over aabne Rum, uden at disse aabne Rum jo tillige maae være blevne opfyldte med disse flydende Bedækkelser. Vi finde desuden, at mangfoldige Gange indeholde samme Materier, som vidt udbredte Bjergformationer. Vi finde Porphyrgange, Granitgange, Steenkulgange o. s. v. Disse vise jo aabenbar nok, at de have faaet deres Udfyldninger af den samme almindelige Opløsning, hvoraf de vidtudstrakte Granit-, Porphyr- og Steenkulbjerge dannedes. Men deslige döve Gange undgaae letteligen Bjergmandens Opmærksomhed, der kun er henvendt paa metalförende Gange. Ej vil jeg hermed paastaae, at vi ved denne Forklaringsmaade oplöse alle Tvivl, bortrydde alle Vanskeligheder. — Undersögelser, som beroe paa Erfaringer, kunde ej oplöftes i apodiktisk beviste Sandheders Klasse. Men hvorfor skulle vi sætte flere Kræfter i Bevægelse, end som synes tilstrækkelige til disse Phænomeners Forklaring? Hvorfor skulle vi vove at tillægge Naturen en anomalisk Afvigelse fra den Norm, som den fremstiller for os? Vandets Forvandling til Steen, Stenenes Forvandling til Metal, Metal-

lër frembragte af underjordiske Dampe — hvor finde vi i Naturens store Rige Analogier, som berettige os til saa dristige Slutninger? Saaledes ere vi — uden at indlade os i en vidtlöftig Gjendrivelse af disse og lignende Meninger — tilfredse med at have fremsat en rimelig og antagelig Hypothese.

Vi ere altsaa nu istand til at give fölgende Definition over Gange: de ere "pladeformige Lejestæder for Bjergstenene, som gjennemkrydse hinanden paa mangfoldige Maader, som overskjære de tilgrændsende Bjerglag*) og som ere opfyldte med en Bjergmasse, der er forskjellig fra den Bjergart, som omringer dem".

I övrigt bemærke vi fölgende Særtegn ved Gangene i vore Bjerge. — Deres överste Udstrækningslinie (Strygende) berörer Jordens Overflade. Med denne ofte vidtudstrakte Linie komme de alle frem til Dagen. Stundom bedækkes vel denne Gangenes Udgang til Dagen af Jord og Skov; men bortryddes disse Bedækkelser, opdages Gangen. Saaledes har den

*) Lag ere tynde, fladedannede Legemer i Bjergene, som ere ordentligen sammenhobede paa hinanden, og ofte have en vidtlöftig Udstrækning.

velgjörende Natur givet os de tydeligste Anviisninger til at opdage de i Bjergets mörke Huler gjemte Skatte. Deres langtstrakte Mundinger træffe Jordens Overflade, og udfoldes paa et eller andet Sted for vore eftergrandskende Öjne.

Med deres hele Flade trænge de sig ned i et forskjelligt Dyb i Bjergets Inderste. Sjelden er denne deres uafbrudte Sammenhæng forstyrret ved mellemkommende Legemer. Kun da afbrydes denne Kontinuitet, naar Gange overskjære hinanden. Formedelst denne Beskaffenhed er det Bjergmanden muligt aldeles at udtömme de i Gangen værende Rigdomme; han fölger kun Gangens Anviisning, og han kan — aldrig forfejle den. —

Gange ere af forskjellig Længde og Brede (Mægtighed). Jo smalere de ere, jo mindre udstrække de sig sædvanlig i Længden. Iligemaade er Gangens Dybde forholdsmæssig efter deres Længde. Stundom findes vel Gange af 3 Favnes Mægtighed; men disse ere overordentlig sjeldne. Höjst sjelden ere de een Favn mægtige; som tiest langt smalere. Ofte staae de lodrette paa Jordens Overflade, og gjöre meget sjelden en Vinkel, som er mindre end 45

Grader. Paa Dybet tiltager ofte deres lodrette Stilling — *de styrte sig.*

Gange overskjære hinanden under saare forskjellige Vinkler. — *de gjennemsætte hinanden.* Dette Tilfælde finder da Sted, naar der var i Bjerget en allerede udfyldt Gang, og en ny Rift i en anden Retning gjennembröd den forrige. Den ældre Gang er den gjennembrudte, den nyere er den gjennembrydende.

Naar den gjennemsættende Gang har forrykket den ældre Gang, og böjet den tillige med et Stykke af Bjerget til Siden, saa siges den nye Gang *at kaste* den ældre.

Vi finde mangfoldige Siderifter i Bjerget ved Siden af Gangen, der af forskjellig Aarsag ere brustne. Ofte sees og en Gang fölge langs med en anden, og derpaa igjen forlade den. *De slæbe sig med hinanden.* Endelig afskjærer den ene Gang den anden, naar en yngre Gangrift standsedes formedelst en ældre Gangs Fasthed.

Læren om Gange er ogsaa i den senere Tid först bleven renset fra Vildfarelser. Vi finde i de ældre Naturforskeres os efterladte Skrifter faa Spor af disse Slags Kundskaber. Utydelige og forvirrede Begreber indhylledes i

lige saa dunkle Udtryk. Agrikola, denne Mineralogiens Stamfader, begyndte först at oplyse denne Deel af Geognosien. Men, som det er uendeligen vanskeligere at opfinde, end at ordne og forbedre, saa kunde det ej venteſ, at hans fremsatte Theorier vare aldeles rensede fra alle Vildfarelser og fordomsfulde Meninger. En stor Deel af disse Forvildelser vare Fostere af de Tiders herskende Fordomme. Næsten alle Naturvidenskabernes mangfoldige Dele vare i hans Tid *) omsvöbte med skolastiske Spidsfindigheder. Der hvilede et tykt Mörke over de fleste til Mineralogiens heldige Dyrkelse nödvendige Hjelpekundskaber. Da disse fik et ædlere Udseende, saa forædledes og Begreberne om Gangtheorien. Mineralogen Werner i Sachsen **) har hævet denne Lære til den Standpunkt, hvorpaa den nu staaer.

Vi forbigaae det övrige Mærkværdige, som kunde være at sige om Gange. Vi have paa dette Sted blot af den Aarsag overfladisk berört dem, fordi vi ikke kunne gjöre os noget tydeligt.

*) Agrikola döde 1555.

**) Neue Theorie von der Entstehung der Gänge von Werner. Freiberg 1791.

ligt Begreb om Malmlejerne — den egentlige Gjenstand for vore Undersögelser — med mindre deres Analogie med Gange forud var os bekjendt. Saa meget mere var denne forudsendte Forklaring fornöden, som vore Bjergmænd, paa Grubedriftens Bekostning, forvirre Begreberne af Gange og Lejer, og sammenblande ej alene Benævnelserne, men og deres respektive Karakteristik. Den norske Bjegbryder kalder ej alene vore Jerngruber uretteligen Gange i Stedet for Lejer; men han taler og om overskjærende og gjennemkrydsende Sidegange; hvilke Vildfarelser ene maae tilskrives hans forvirrede Begreb om Malmenes underjordiske Gjemmesteder.

Anden Afdeling.

Om Malmlejer.

De Jerngruber, som findes i Norge, ere, saavidt mig bekjendt er, Lejer og ikke Gange. Det er altsaa af saare megen Vigtighed for norske Bjergmænd at komme til en tydelig Kundskab om disse Lejer. Saa meget mere gavn-

ligt er det at kyndige Mænd meddele hinanden indbyrdes deres Begreber herom, og bekjendtgjöre dem til Vejledning for udövende Bjergmænd her i Landet; som denne vigtige Lære, saavidt jeg veed, endnu ikke fyldestgjörende er bleven behandlet af Geognosterne.

Lejer ere "fladedannede Legemer i Bjergene, hvis Lag löbe parallel med de begrændsende Bjerglag, og som have samme Strygende *), samme Fald **), samme Böjninger, som det Bjerg, der omringer dem."

Vi bemærke altsaa strax, hvor forskjellige Lejer ere fra Gange. Gangene overskjære de Bjerglag, som begrændse dem; Lejerne löbe parallel dermed. Gangene gjennemkrydse hinanden under mangfoldige Vinkler og fortsætte derpaa deres Flader i vidtudstrakte Retninger. Lejerne derimod overskjære hinanden ikke; men löbe indbyrdes parallel. Stundom nærme de sig vel hinanden, ja vel

*) Strygende kaldes Bjerglegemernes Henpegen til en eller anden Himmelegn, f. Ex. en Gang stryger med Nord o.s.v.

**) Fald kaldes den Vinkel, som disse Legemer gjöre med Horizonten.

og forene sig med hinanden; men udstrække ikke deres Flader paa hiin Side Foreningen. I övrigt have Lejerne dette tilfælleds med Gangene, at deres Udgang til Dagen træffer Jordens Overflade, og at de, som disse, trænge sig med deres hele Flade ned i Jordens Dyb. Man kan forestille sig Lejer under Billedet af de med hinanden parallellöbende Blade i en Bog.

Men, foruden hiin omtalte mærkværdige Hovedforskjellighed fra Gange, udmærke de sig ogsaa i andre Henseender saa meget derfra, at vi ere noksom beföjede til at afsondre dem fra Gange i vore Betragtninger. Vi fandt, at Gangene, uden betydelige Böjninger, udstrække deres jevne Flade i regelmæssige Retninger i Jordens Skjöd. Ej saaledes Lejerne. Utallige ere de Bugter og Böjninger, som vore Malmlejer gjöre under Jorden.

Snart udvide de sig, efter deres Strygende, til en stor Mægtighed, og sammenknibes atter til en for Öjet neppe synlig Linie; snart er det paa Dybet, at vi bemærke disse uregelmæssige Forandringer. Hvorfra disse besynderlige Anomalier? Lad os eftergrandske, paa hvad Maade disse Lejer rimeligviis ere oprund-

ne, maaskee vi paa denne Vej kunde nærme os Sandheden. Vi kunne ikke tvivle om, at vore Lejer ere af samme Alder, som de Bjerge, hvori de findes. Overeensstemmelsen i Lagenes Orden med den Bjergart, hvorpaa Lejerne hvile, og den, som bedækker dem (ↄ: det hængende og det liggende) viser det tydeligen nok. Men vi ere beföjede til at antage, at Jordens faste Dele allerede i Dannelsens förste Öjeblik fremböde en uregelmæssig Figur. Maatte da ikke de Lejer, som dannedes oven paa disse Ujævnheder, vise samme Uregelmæssigheder? Maatte ikke de Legemer, som fandtes i den Oplösning, der bedækkede Lejerne, naar de nedstyrtedes, ved deres forskjellige Tryk paa Lejernes blöde Dele forvolde mange Uregelmæssigheder? Betragte vi hvilketsomhelst af de Bjerge, der omringe os; saa opdage vi hule og ophöjede Dele og allehaande uregelmæssige Dannelser. Tænke vi os saa et Malmleje udbredt over dette Bjerg. Dette Malmleje maatte böje sig efter det underliggende Bjerg. Paa Bjergets hule Dele vilde Oplösningen saalænge fortsætte Nedstyrtningerne, indtil Hulen opfyldtes — der udvidedes Malmlejet —. Oplösningen forlod derimod hurtigen

de ophöjede og kantede Dele og gled ned i Fordybningerne. — Malmlejet blev deraf meget smallere.

Lejerne ere i Almindelighed mægtigere end Gangene. Vi have seet, at Gangenes Brede sjelden udgjör en Lagter, da derimod Lejerne ofte findes at være adskillige Lagter (Favne) brede. Vore foregaaende Betragtninger have viist os, hvor forskiellig denne Brede er. Ingen Orden, ingen Regelmæssighed. Ikke findes Lejerne saaledes som Gange at blive smalere paa Dybet. Erfaringen synes endog at antyde det modsatte. Malmlejer, som ved deres Udgang til Dagen, fandtes med ringe Mægtighed at strække sig hen over Jordens Overflade, udvidedes paa Dybet til et brydværdigt Malmfelt. — Vi have iligemaade Aarsag til at formode, at vore Lejer sædvanligen ere længere end som Gange, og vi beföjes til denne Slutning af Lejernes forhen beskrevne rimelige Oprindelsesmaade. Og dog ere de Jernmalmlejer, som i dette Land ere under Bjergmandens Hænder, som oftest saa ubetydeligen lange i Forhold til deres brede — hvorfra denne Anomali? Omendskjöndt vore Malm-

lejer trænge frem til Jordens Overflade, saa ere de dog ofte skjulte for Malmsögerens Öjne. Bedækkede med Jord og Skov, afskaarne i deres uafbrudte Sammenhæng ved mellemkommende fremmede Steenarter, begravne under Moser og Vand, og under store over dem vælvede Stene, skjule de deres Rigdomme for Skurferen *). Erindre vi os fremdeles, at vore Jernmalmlejer paa Dybet som tiest tiltage i Mægtighed; saa finde vi det begribeligt, at Bjergmanden iler igjennem Grubens övreste og smaleste Steder, for snarligen at naae det Dyb, hvor större Rigdomme udfoldes for ham. Ubekjendtskab med Malmlejernes Beskaffenhed har og forvoldet denne Grubernes uregelmæssige Drift. Frygtsomme og ukyndige Bjergmænd have anseet Grubens Sammenknibelse for Grubens Ende, og have derved ladet sig afskrække fra dens videre Undersögelse.

Endskjöndt Malmen i vore Lejer som tiest er renere end i Gange; saa findes dog i denne Henseende store Forskjelligheder. Den er meer og mindre indsprængt med fremmede Dele,

*) At skiærfe kaldes at lede efter Malm.

meer og mindre riig. Vore Jernmalme findes blandede med de fleste enkelte Jordarter, som fremstilles i Chymien. Vi have saaledes qvarzblandede, leerblandede, og kalkblandede Malme, og disse forskjellige Sammenblandinger have mangfoldig Indflydelse paa Malmernes oekonomiske Brugbarhed. Visse Malmarter ere saa nöje forenede med fremmede og ubrugelige Dele, at de umuligen kunne skilles derfra. Denne Afsondring skeer först paa de gloende Værksteder, hvor det ædle Jern udsmeltes af den raa Malm. Det er naturligt, at Malmen er meer og mindre fattig, alt som denne Omstændighed i en större eller mindre Grad finder Sted. Men det fortjener at lægges Mærke til, at de Materier, hvormed disse Malmarter ere mængede, næsten altid ere forskjellige fra den Bjergart, som omringer Lejet, men udgjöre dog som oftest en enkelt Bestanddeel af den tilgrændsende sammensatte Bjergart. Saaledes finde vi f. Ex. ofte qvarzblandede og feltspatblandede Malmlejer liggende mellem Granit- og Gnejsbjerge; men vi finde ikke letteligen disse Malmlejer blandede med Graniten eller Gnejsen selv.

Ej alene ere Malmene ofte blandede med

deslige unyttige Materier; men der findes og tit hele Stykker af fremmede Bjergarter, der afbryde Lejets Kontinuitet. Bjergmanden kjender disse under Navn af Graabjergskirteler, Graabjergskiler. Disse Mellemvægge af fremmede Materier fortjene Bjergmandens dybe Opmærksomhed. Ere de forskjellige fra den Bjergart, som omringer Lejet, saa lokke de Bjergmanden til at skaffe dem bort; thi som oftest findes Malmen paa et eller andet Sted bag dem. Hvor ofte misledes vore Bjergbrydere i denne Henseende af Mangel paa Bekiendtskab med Malmlejernes Beskaffenhed! De finde den rige Aare afskaaren af uædle Materier, og uden at undersöge disses Beskaffenhed, drage de dem forbi og ile til det rene Malmfeldt. Af denne Vankundighed bör ingen Grubeforstander lade sig forvilde; han bör betragte de Bjergstene nöje, som opsendes af Gruberne; dersom de ere af samme Beskaffenhed som Bjergarten, hvori Lejet ligger; saa er Haabet om Grubens Udvidelse paa det Sted lidet; i modsat Tilfælde derimod har Bjergmanden Grund til at haabe.

Ofte findes mægtige Lag af uædle Materier at bedække Malmlejet, og paa forskjellige

Dybder i Gruben at afbryde dens Udstrækning i det Dybe. Disse Lag, som kaldes Overgange, bestaae iligemaade af en Materie, som er den tilgrændsende Bjergart heel ulig. I qvarzblandede Jernmalmlejer er det ofte Qvarzlejer, i kalkblandede, Kalklejer, som overskjære Malmlejet. Disse Overskjæringer forvolde Bjergmanden megen Ulejlighed. Allerbedst som han fryder sig ved en stor og mægtig Grubes rigdomsvangre Huler, stöder han pludselig paa et aldeles ufrugtbart Lag, som bedækker Grubens Bund, og igjennem hvilket han er nödt til at arbejde sig, for igjen at opsöge den underliggende Malm. Ofte træffe disse Overskjæringer flere Gange i een og samme Grube, stundom i en vis Orden i Henseende til Mellemrummet; som oftest aldeles regellöse. Imidlertid ere disse Overskjæringer meer frygtelige formedelst de Omkostninger, de forvolde, end formedelst den Fare, som derved truer Grubens Varighed. Naar disse oversættende Lag ere af en anden Art end Bjergarten omkring Lejet, saa har man endnu intet Exempel paa, at Malmen under hiint Lag er bleven aldeles borte. — Man finder ofte Malmen under dette Lag mægtigere og renere end oven-

ler. Men hvorledes ere disse problematiske Legemer blevne til? Vi finde det rimeligt, naar Malmen er imprægneret med en eller anden Steenart, f. Ex. Qvarz, Kalk o. s. v., at da denne Steenart paa forskjellige Steder af Gruben har afsondret sig i den Mængde, at deraf betydelige Lag ere dannede; men vi vove derfor ikke nogen bestemt Forklaring over dette besynderlige Phænomen. Vor Opmærksomhed har ej længe nok været henvendt paa denne mærkværdige Gjenstand.

Lejer have i Almindelighed en meer horizontal Beliggenhed end Gange; men de norske Jernmalmlejer — især paa Vestlandet — synes i denne Henseende at vise en Afvigelse. Disse findes at falde efter en Flade, som nærmer sig meer den perpendikulaire end den horizontale Stilling. Imidlertid have vi ogsaa her Lejlighed til at iagttage vore Grubers store Uregelmæssighed. Den Vinkel, som de gjöre med Horizonten, er meget afvexlende paa et forskjelligt Dyb. Snart styrter Lejet sig, snart rejser det sig igjen.

Omendskjöndt der vel stundom findes Lighed mellem de Malmlejers forskjellige Malme, som findes i en vis bestemt Egn; saa ere

vi dog endnu ej istand til at fremföre nogen ufravigelig Regel i denne Henseende. Vi finde Malme i een og samme Tragt, hvis udvortes Kjendetegn og chymiske Bestanddele röbe en stor Forskjellighed. Strengsmeltelige og flydende, koldskjöre og rödskjöre, rige og fattige findes stundom ikke langt fra hinanden. Om de Malmlejer, som pege til een Himmelegn i en vis Tragt, ikke have nogen Analogie i Henseende til deres indvortes Beskaffenhed, det er en Undersögelse, som endnu — blant mangfoldige andre — staaer Geognosterne tilbage at gjöre. —

Efterat have undersögt de norske Jernmalmlejers Beskaffenhed saa ufuldstændigt, som ufuldkomne og i en kort Tid samlede Erfaringer sætte os istand til at fremstille dem; saa vove vi at uddrage heraf vejledende Regler for dem, som bestyre disse for Landet saa vigtige Ejendomme. — Da vi have seet, at vore Malmlejer have deres Udgang til Dagen, saa er det naturligt, at Malmsögeren ej angriber noget Malmfeldt, forinden han har gjort nöjagtige Undersögelser over Dagen. Det være hans förste Arbejde, at bortrydde, saavidt muligt, de Bedækkelser, som skjule Malmlejet. Med

Kompasset i Haanden (som, omendskjöndt det forvirres i Nærheden af Jern, dog altid over Dagen giver ham tilstrækkelig Vejledning) undersöge han Lejets Strygende. Hans Haab er kun ringe, saa længe han finder Malmen kun i adspredte Flekker i Bjerget, uden at opdage nogen sammenhængende Kontinuitet. Er et eller andet betydeligt Malmleje i Nærheden ham bekjendt, saa undersöge han den Linie, efter hvilken dette store Malmfeldt stryger; thi da vi have seet, at Lejer rimeligviis ere af en stor Længde, saa er der störste Formodning om Opdagelser paa bekjendte Malmlejers Strygningslinie. Imidlertid er det ogsaa paa dette Sted nödvendigt at kalde vore Malmlejers Uregelmæssighed tilbage i vor Erindring; thi ingen vente nogen snorret Udstrækning, han berede sig paa Bugter og Böjninger. — Dernæst er det Skurferens vigtige Pligt at gjöre sig bekjendt med de Bjergarter, hvori Jernmalmlejer sædvanligen findes; med de Ledsagere af Malme, som almindeligen antyde Malmlejers Nabolag, og med de Bjerges udvortes Skikkelse, som fandtes rigest paa Malme. Ere de steile, eller ere de langsomt stigende; have de langstrakte, sammenhængende Bygge, eller dybe Indskjæ-

ringer? Til hvilken Himmelegn peger Malmlejet, hvilken Vinkel gjör det med Horizonten? har han efter disse forelöbige Undersögelser opdaget et Malmleje, formedelst dets Mægtighed og Længde, værdigt hans Opmærksomhed — da bör han ile at forfölge de fundne Spor. Vi have seet, at vi ikke kunne gjöre os det rette Begreb om vore Malmlejer ved at beskue dem over Dagen. Hvor ofte bliver ikke det Malmfeldt, som over Dagen syntes ikke at love Bjergmandens Flid nogen givtig Belönning, paa Dybet en stor og mægtig Rigdomskilde! Det er saaledes begribeligt, at en Grubeejer sjelden kan vente sine Omkostninger vederlagte, förend efter nogle Aars uafbrudte Arbejde. — Ved at fordybe sig i Grubens Indvolde, vil han finde de besynderligste Uregelmæssigheder, og under dette Arbejde er det hans Pligt at tage mere Hensyn paa bjergmæssig Drift, end paa en öjeblikkelig Fordeel. — Ej lader han sig afskrække fra at forfölge Gruben efter dens Strygningslinie, fordi den mellemstunder indknibes til en ubrydværdig Smalhed. Nedbryd denne ufrugtbare Væg, snart vil Gruben igjen aabne sit rige Skjöd! Ikke heller maae han lade sig skræmme ved fremmede, fra Fjeld-

væggens Bjergart forskjellige, Materier. Den kloge Bjergmand standser ej sine Undersögelser, forinden han paa alle Kanter seer sig omringet af den rette Bjergart, hvori Malmlejet hviler. Træffer han ufrugtbare og fra Bjergarten forskjellige Lag, som overskjære Malmlejet, saa trænger han igjennem disse, og under dem er han temmelig sikker paa at finde sit forlorne Leje. Imidlertid er det ham ikke tilladt, med röversk Haand, at plyndre Gruben for dens hele Udfyldning. Den sörgelige Fölge af dette Barbari — smertelige Beviser derpaa ligge for vore Öjne — vilde være, at Gruben styrtede sammen. Thi da den hængende Grubevæg trykker paa den liggende, saa maae nödvendigen Gruben falde sammen, naar der gjöres store, til alle Kanter udbredte, Aabninger, som ej understöttes. Bjergmæssigt er det altsaa, at lade visse Malmstykker staae hist og her, som understötte Gruberne. Denne Understöttelse fortjener Fortrin for Bjergets Understöttelse ved indsadt Tömmer, som ofte raadner og maa indsættes paa ny. Naar disse Vink, som ved erfarne og kyndige Bjergmænds forenede Bestræbelser kunne ophöjes til ufravigelige Regler, fölges, saa tör jeg love, at Bjerg-

mandens Stav ej forgæves skal slaae paa Norges Klipper! Men sandelig! disse Fordele kunne ej erholdes uden ved betydelige Opofrelser for Öjeblikket. Dertil kræves, at adskillige til Malmbrydning bestemte Arbejdere, henlægges paa de Steder i Gruberne, som vinke os til Undersögelse, uden at belönne vor Flid for den nærværende Stund. Men Ejendomme, som ere bestemte ej alene til vor, men og til vore fjerneste Efterkommeres mangfoldige Nytte, fortjene Bestyrernes aarvaagenste Omhu. Grubernes Bestyrere forvildes saare meget ved den almindelig herskende Mangel paa historiske Efterretninger om de forladte og nedlagte Gruber, og paa rigtige Grubekarter. Mange rige Gruber henligge i Forglemmelse, uden at vorde benyttede, fordi vi mangle vejledende Efterretninger om deres forrige Forfatning. I Stedet for at optage en haabefuld, brydværdig Grube, træffer Bjergmanden, slagen med Blindhed ved Forfædres Skjödeslöshed, ofte paa uædle, hans Opmærksomhed uværdige Gruber. Aldrig bör derfor nogen Grube nedlægges, uden der forfattes et skriftligt Dokument om dens Beskaffenhed, og de Aarsager, som have beföjet Ejeren til at forlade

denne Grube. Denne ringe Möje skal belönnes med Efterkommernes velsignende Erkjendtlighed.

Til Slutning tillader jeg mig at bemærke, at disse her fremsatte Regler, hvis Bestemmelse var at vejlede den mindre övede Bjergmand, med Held ere blevne udövede i de Gruber, som ere under min Bestyrelse. Imidlertid svæver min Opmærksomhed ideligen over denne vigtige Gjenstand, og jeg er saa langt fra at ansee mine Kundskaber herom ufejlbare, eller de gjorte Erfaringer ufravigeligen bestemte, at jeg meget meer, med billig Beskedenhed, anseer de her fremsatte Theorier, som udlededes deraf, for ufuldkomne Stykker af det System om vore Lejer, som svæver for min Indbildning, og som kun ved uafbrudte Iagttagelser, ved oplyste Bjergmænds Samvirkning kunne omdannes til en trygeligen vejledende Rettesnor for en fuldkommen Grubedrift.

Tredie Afdeling.

Om Jerngruber i Norge.

Efter at have fuldendt vore Betragtninger over Malmlejerne fra den geognostiske Side,

synes det ikke upassende atter at nedstige i vore Jerngruber, for at gjöre os bekjendte med de övrige Mærkværdigheder, hvorved de drage vor Opmærksomhed til sig.

I alle Gruber paa den ganske Jord findes en större eller mindre Mængde Vand. De ere — i Bjergmandssproget — mere eller mindre vandstrenge. Alle Bjerge have Klöfter, som med deres Aabninger naae ud til Dagen, og lukke sig paa et eller andet Sted i Bjergets Inderste. Den fra Luften nedfaldne Regn, Vandströmmene paa Jordens Overflade, og den smeltede Snee trænge ned igjennem disse Klöfter og silre ud gjennem den Munding, som træffer den aabnede Grube. Ved at arbejde i Gruben, overskjærer Bjergmanden disse Klöfter og bringer derved det i dem rindende Vand til den Aabning, hvor Arbejdet skeer. Jo flere saadanne Aabninger, jo mere fyldes Gruben med Vand, og dette er Aarsagen, hvorfor de dybe Gruber, som ej have været under Konstens helbredende Haand, ere de meest vandfulde. Thi de ere ganske vildfarende, som bilde sig ind, at Vandet kommer neden fra. Vi kjende ikke saadanne underjordiske Kilder, som, uden Sammenhæng med Jordoverfladens Vandaarer, stige

op efter; men da alt flere og flere Mundinger af Klöfter aabnes, alt som Bjergmanden trænger dybere ned i Grubens, saa forögesnaturligen Vandmængden paa Dybet. Det koster baade Mekanikeren og Bjergmanden Anstrængelser at overvinde disse Viderværdigheder. Det sikkreste Middel herimod er Anlæg af Stuller. Disse ere nemlig horizontale Aabninger i Gruben, paa hvilke det over dem i Bjerget værende Vand bortrinder. De anlægges saa dybt fra Jordens Overflade, som Stedets Lokale tillader; thi jo dybere deres Udgangspunkter ligge under Bjergskorpen, jo mere Vand udlændses af Gruben ved dem. Jerngrubernes Beliggenhed i Norge gjör det deels vanskeligt, deels umuligt at anbringe Stuller. Undertiden ligge Gruberne ved Söen, saaledes at Havet ligesom slikker Grubens Mundinger, og gjör Anbringelse af Stuller umulig. I Stedet for at skaffe det besværlige Dagvand bort paa deslige Stuller i Gruber af hiin ubeqvemme Beliggenhed, vilde man lokke det vilde Hav ind i Grubens aabnede Huler. Undertiden ligge og Guberne, skjöndt langt fra Kysterne, i trange Dale, hvor det modstaaende Bjergs Fod möder saa hastigen, at der ej kan anbringes Stuller paa nogen be-

tydelig Dybde under Bjergets Overflade. Undertiden sker Bjergfodens aftagende Helding saa umærkeligen, at Stullen, uden at indbringe nogen betydelig Dybde under Bjergets Overflade, bliver af en overvættes Længde. Og da Stuller ere kostbare Anlæg, som ofte gjöres i det ufrugtbare Bjerg, saa lönne de ej Umagen for Ejere af Jerngruber, med mindre de anbringes i en saa betydelig Dybde under Grubernes Udgang til Dagen, at paa dem en stor Mængde Vand kan afledes. Vi have desuden ovenfor bemærket, at vore Lejer sædvanligen löbe parallel med hinanden, og saaledes tjene Stullerne sjelden til derpaa at gjöre nye Opdagelser, med mindre de anlægges paa Lejets Strygningslinie. Anderledes har det sig med Gange. Da disse overskjære hinanden under forskjellige Vinkler, saa stöder Bjergmanden, under Stullens Anlæg, ofte paa overskjærende Gange. Ved disse Anmærkninger har jeg blot villet udpege de Vanskeligheder, som Stulleanlæg medförer i Norge, og saaledes revse de eensidige Dommere, som, uden nogen tilstrækkelig Kundskab om den lokale Beskaffenhed, blindt hen erklære en Grubeejer, hvis Gruber ingen Stuller have at fremvise, for en elendig

Stymper af en Bjergmand. Den Bjergmand er ukyndig, som, vejledet af gunstige Omstændigheder, ikke destomindre forsömmer at gjöre Anlæg, hvis Nytte er ubetalelig, og som undertiden leder den kyndige Bjergmand til vigtige Opdagelser. Det skeer vel undertiden, at Malm bringes ud af slige Steder og at Luftvexling tilvejebringes ved dem, men disse ere dog underordnede Hensigter under hiin berörte Hovedhensigt. Undertiden anbringes mekaniske Indretninger, for at bringe Vandet frem til Jordens Overflade, og om disse har jeg nedenfor Lejlighed at tale.

Stundom befænges Gruberne med skadelige Dunster, som besmitte Luften og gjöre den dræbende for dem, som indaande den. Disse fordærvelige Dunster, som Bjergmanden kalder Stank i Gruberne, have en forskjellig Oprindelse, som kun Chymiens Vejledning lærer os at finde.

Den Luft, som vi indaande, er af Chymikerne oplöst i trende forskjellige Gasarter *), nemlig: Surstofgas, Stikstofgas og Kulstofgas. Surstofgas er den Deel deraf, som underholder

*) Gas ɔ: Luft, permanent elastisk Flydenhed.

Dyrenes Liv — hvorfor den og kaldes Livsluft — og deraf indeholder Luften omtrent en Fjerdedeel. Stikstofgas er endnu et problematisk Væsen, som ofte har gjort Stoffernes lærde Randsagere forlegne. Imidlertid veed man saa meget, at denne Luftart er fordærvelig for Dyrenes Aandedræt, og at Atmosphæren deraf indeholder omtrent tre Fjerdeparter. Kulstofgas — saaledes kaldet, fordi den udgjör en Hovedbestanddeel af det almindelige Kul, er iligemaade, naar den indaandes ublandet med den förste velgjörende Gasart, dræbende. Den er ej chymisk forenet med Atmosphæren, som hiin forrige; men lader sig mekanisk afsondre fra den. Imidlertid er den dog altid tilstede i Atmosphæren. Hundegrotten i Neapolis, Pyrmonterhulen o. fl. ere opfyldte med denne dræbende Luftart. — Af disse trende Luftarter bestaaer den os omringende Atmosphære. Den förste gjör det muligt for det varmblodige Dyr at drage Aande; men dersom den indaandes i en större Mængde end ovennævnte Forhold, saa vilde Respirationen accelereres, Lungerne pirres for stærkt, og den dyriske Varme blive for heftig i Legemet. Den vise Natur har derfor sammenblandet den med

andre Luftarter, som, forenede med den, udgjöre den for vor Konstitution meest gavnlige Luftblanding. Kulstofgas er den tungeste af disse trende Luftarter, og da den tillige svæver — saa at sige — lös i Luften, saa er det naturligt, at den opholder sig meest i lave og dybe Regioner. Vi finde den derfor hyppig i vore Gruber. Tillader man den nu roligen at stagnere i de dybe Gruber, saa gjör den Luften uaandbar. Luften lader sig i denne Henseende sammenligne med stillestaaende Vand. Det stille Vand gaaer snart i Forraadnelse; saaledes bliver og den stagnerende Luft snart fordærvelig. Imidlertid hæves denne Ulempe ofte med Lethed. Ved at tilveiebringe Samqvem imellem flere Aabninger i Gruben, ved at gjöre Aabninger, som löbe ud til Dagen af forskjellig Höide, tilveiebringes en gavnlig Lufttræk, som oprörer den stillestaaende Luft, og forvolder Tilströmmelse af den over Gruben svævende sundere Luft. Konsten frembringer ofte Ventilatorer af forskjellig Slags, ved hvilke foraarsages Bevægelse i Luften, hvorved den af stillestaaende Luft og giftige Dunster besmittede Grube helbredes. Det sikkreste Middel til at forbedre Grubens usunde Luft, er Fyrset-

ningen. Ilden förtynder den i dens Omkreds værende Luft, derved tilvejebringes Bevægelse i Luften, og der tilströmmer renere Luft fra Dagen.

Andre skadelige Uddunstninger udsvede af de i Gruben befindtlige Malme. Disse, for det meste i Jerngruberne svovelagtige, Førgiftelser skade ej alene umiddelbar ved dem selv; men drage og, som en Magnet, den i Gruben værende Surstofluft til sig. Svovelen og mange andre mineralske Substantser have megen Slægtskab — for at tale med Chymikerne — til denne Luftart, og danne, i Forening med dem, Svovelsyren. Fyrsætning og uafbrudt Lufttræk er atter det sikkreste Middel til at drive denne Grubernes farligste Fiende paa Flugt.

Imidlertid har den velgjörende Natur meddeelt disse pestilentsiske Luftarter en Egenskab, som advarer den sorglöse Bjergmand. I den Luft, som dræber Mennesket og det varmblodige Dyr, brænder Lyset ej heller. Samles disse Luftarter under Glasrecipientere, saa vil baade Dyret döe og Lyset udslukkes under dem, naar ingen Tilströmmelse af udvendig Luft kan finde Sted. Saasnart altsaa Bjergbry-

deren seer, at hans Lys brænder mat og vil udslukkes, da bör han ile fra denne farlige Hule; han bör söge Dagen og allerede paa Vejen er han vis paa at finde Vederqvægelse, efterdi hiin dræbende Luft, som tung, *) altid svæver over Grubernes laveste Steder. Naar en ulykkelig Bjergmand finder sin Grav i Gruben paa denne Maade, da er det sædvanligen Uforsigtighed, Dumdristighed, Sorglöshed, eller — alt for ofte — Grubehusbondens Ukyndighed og Karrighed, som dræbte ham.

En sörgelig Tildragelse, som for 7 Aar siden indtraf paa Næs Jernværk, vil, som et oplysende Exempel, staae her paa det rette Sted. Fem Grubearbejdere bleve den Gang qvalte i Solberggrube af giftig Stank. Denne Ulykke havde en dobbelt Aarsag. Solbergmalmen er, skjöndt overmaade riig, stærk imprægneret med Svovel. Af den Aarsag udstöder den adskillige dræbende Dunster. Det Sted, hvor disse Ulykkelige den Gang arbejdede, havde kun een Aabning, og Arbejdet skedte med Skud. Intet Under altsaa, at denne stillestaaende Gift, end mere fordærvet ved Sommerens

*) De lette Gasarter, som Vandstofluften o. s. v. synes ej at huse i vore Gruber.

Hede, dræbte disse Elendige. Ved Fyrsætning forbedredes Luften igjen den Gang. Omtrent halvandet Aar derefter blev nok en Aabning gjort i Gruben, hvorved der tilvejebragtes fri Passage for Luften gjennem begge Grubens Skagter. Denne Omkostning lönnedes med den herligste Virkning. Luften strömmede med saa megen Heftighed igjennem hele Gruben, at den lod sig föle som en blæsende Vind. I forrige Aar gik Gruben over med et ufrugtbart Lag, som var ikke mindre end 2 Favne dybt. Denne Hule gjordes naturligviis saa trang som mulig, saasom man ingen Regning fandt ved at bringe meer unyttig Steen op til Dagen, end som var uundgaaelig fornöden. Medens man nu i afvigte Sommer var ifærd med, ved Skydning at bringe Malmen ud, som var fundet igjen under det mægtige Lag, saa sporedes atter hiin fordærvelige Gjæst. Luften havde ligesom sat sig fast i den trange Aabning, og samlede derved ödelæggende Kræfter. Flux blev Skydningen indstillet og Fyrsætning sat i Stedet; hvorhos den Bestemmelse blev tagen, at Gruben paa dette Sted, den varme Sommer igjennem, bestandig skulde drives med Fyrsætning, og först da med Skud, naar Luften

afkjöledes. Tillige blev denne tilstrækkelige Anstalt til at tilvejebringe en communicerende Aabning mellem denne befængte Punkt og en anden Ende af Gruben, som, naar dette Anlæg bliver færdigt, upaatvivleligen aldeles vil helbrede Gruben, om ej ny Forseelse begaaes.

Maaden, hvorpaa Malmen brydes, skeer enten ved Skydning eller Brænding. Skydning bruges sædvanligen, naar Arbejdet skeer perpendikulair i Gruben (naar det gaaer paa Synk) der bores da Huller i Malmlejet, som sprænges ved Krud. Brænding (Fyrsætning) bruges, naar man trænger sig frem i en horizontal Retning. At brænde er i de fleste Tilfælde et mindre kostbart Arbejde, end at skyde; men Mangel paa Brændematerialier forbyder ofte denne Oekonomi. Derimod falder den brændte Malm i mindre Stykker, bliver stövagtig, og er saaledes mindre beqvem til dens videre Bestemmelse.

Ofte er den Beskyldning gjort de Norske Bjergmænd, at de arbejde deres Gruber slet, og lig Rövere, plyndre Jordens rige Indvolde, uden at bekymre sig om, hvad der levnedes Efterkommerne. Fulgtes dette barbariske System, da burde i Sandhed Grubeejerne taale,

at Scepteret vristedes af deres uværdige Hænder; og nedlagdes der, hvor större Viisdom, mere Fædrenelandskjærlighed var at vente. — Grubeejerne ere Staten Regnskab skyldige for deres Grubedrift. Styrte Gruberne sammen formedelst en skjödeslös og ubjergmæssig Behandling, saa beröves Staten Rigdomme, hvis Savn den dybt maae föle. Men lad os kaste et upartisk Öje omkring til alle Steder, hvor Bjergvidenskab dyrkes, og vi ville, naar vi ublendede af Fordomme med upartisk Iver söge Sandhed, finde de samme Phænomener, som i vort, i den Hensende, saa ilderygtede Moderland. Det er Sverrig, og altid Sverrig, hvis herlige Bjergvæsen man fremförer til vor ydmygende Nedtrykkelse. Men, drage vi hen til dette paa Metaller saa velsignede Naborige, saa finde vi, hvad Grubedriften anbelanger, et Billede af hvad vi see i Norge. De gamle Gruber i den samme bedrövelige Forfatning, som hos os; de nye derimod drevne med Indsigt og bjergmæssig Oekonomi. Bjergvidenskaben (saafremt ellers den strænge Philosoph tillader os at stemple denne Slags Kundskab med et saa hæderligt Navn) har, som de fleste andre Erfaringskundskaber, havt sin Barndom, og men-

mer sig alt meer og meer den modne Alder. Dens Skridt maae være langsomme i et Land, hvor dens Bekjendere ere faa, og disse Faa have ingen Aarsag til at rödme over at de mangle Originalitet. De kunne altid regne sig det til en Ære, med Hurtighed og Iver at have gjort sig Forbedringer egne, som opdagedes der, hvor flere Dyrkere og större Opmuntringer, under Regjeringens Beskjærmelse, opfostrede en Videnskab, som Naturen selv gjorde til Statsvidenskab. Saaledes vover jeg at paastaae, at det norske Jernværksvæsen meget vel taaler at beskues ved Siden af det Svenske. Jeg tilstaaer Fortidens Synder; men vover at kalde Nutidens Grubedrift bjergmæssig. Ej vil jeg hermed sige, at vi ere fuldendte Bjergmænd; jeg troer meget mere at finde fölgende Fejl ved vort Grubevæsen, dem vi dog vist nok tildeels have tilfælleds med vore Naboer.

1) Norges Gruber have stor Mangel paa gode Stigere, jeg mener saadanne, som ere bevandrede i de, til en god Grubedrift hörende, nödvendige Hjelpekundskaber. Disse ere Kundskab om Metallerne selv, og de i Landet forekommende Steenarter, den underjordiske Maaling (Markscheidekunsten) og den rigtige Bjerg-

bygningskonst. Saadanne Folk ere sjeldne Særsyn i dette Land. Stigerne tages enten af den uvidende Hob af Bjergbrydere, eller og de hentes fra Bjergstaden Kongsberg. De förste ere raa Æmner, som ofte kunne blive, men sjelden ere, hvad de, for behörigen at rygte et saa vigtigt Embede, burde være. De sidste ere ogsaa ofte uværdige deres Foresattes Tillid. Det var saaledes at önske, at der et eller andet Sted maatte blive oprettet et Seminarium for Stigere over Jerngruber, hvor de berörte Kundskabers Elementer theoretisk og praktisk bleve foredragne. Naturligviis burde Enhver, som vilde benytte et saa gavnligt Institut, dertil bidrage sin rundelige Skærv.

2) Den anden vigtige Mangel ved Grubedriften i Norge, forekommer det mig at være, at der ej gjöres Forsög nok for at bevæbne os mod de kommende Dages Mangel. De fleste Grubeejere sees flittigen at rode i de Gruber, hvis Fortrinlighed er dem bekjendt; men de afskrækkes, saa saare et Forsög i en nylig funden Grube ej lykkes. Mangel paa Indsigt, paa Penge og Folk foranlediger denne Derskhed. Hvo, som vil gjöre Paastand paa at være en fornuftig Bjergmand, han forsömmer aldrig at

undersöge de dunkle Anviisninger, som den hemmelighedsfulde Natur har tegnet for ham. Vore Skibe hjembære ej altid den sikkre Gevinst; men Skibsfarten ophörer derfor ikke; og ingen Gevinst er vel gavnligere for Landet end den, naar skjulte Rigdomme fremdrages af Naturens mörke Skjöd; thi disse Skatte, naar de vedbörligen forædles, give Handelsbalancen en velgjörende Overvægt og nære Landets Börn. Den störste Rigdom paa Malme tilsteder ingen Laukenhed i denne Henseende; thi tidlig eller sildig kan Armodstimen slaae, og den störste Varietet af godartede Malme giver det bedste og rigeste Produkt paa de gloende Værksteder, hvor de skulle forædles. Bleve disse tvende vigtige Mangler afhjulpne, saa vilde mange af vore, ligesaa uregelmæssige, som for den anfarende Bjergmand höjst farlige Skagter, hvormed vore Gruber nu ere beskæmmede, kunne faae en sachsisk Fuldkommenhed, og de Sukke over Mangel paa Malm, som opstige fra mangen en Værksejeres Inderste, vilde kunne opløses i glad Tryghed for det nærværende Krav og i frydefulde Udsigter til Fremtiden.

Andre Hindringer har Naturen selv lagt i Vejen for Grubedriftens Fremme i Norge. —

Det er en af de Aarsager, hvorfor vore Gruber ej bramme med saa mange herlige Maskiner og Anlæg, som i andre Lande, hvor Naturen har været dem mere gunstig. — De Bjerge, hvori Jerngruber findes her i Landet, ere sædvanligen stejle og bratte, og saare sjelden saaledes beliggende, at der kan anbringes Maskiner, som drives ved Vand. Vandbeholdninger af tilstrækkelig Omfang ere sjeldne i Nærheden af vore Gruber. Derfore ere Vandkonster — ved hvis Hjelp Vand og Malm paa den mindst bekostelige Maade udlænses af Gruberne — vel ej ufundne i Norge, men dog sjeldne. Stöde endelig saa mange lykkelige Omstændigheder sammen, som opfostre saadanne Anlæg, saa ere alle Besværligheder dog ikke overvundne. Saalænge den uvenlige Vinter varer, som standser saadanne Maskiners Bevægelse, höstes ingen Nytte af slige kostbare Anlæg. Ej sjelden hændes det, at en Grubeejer har grundet Aarsag til at lade i nogen Tid visse Gruber henligge i Hvile, og i hvilken jammerlig Forfatning finder han da ikke Maskinvæsenet ved sine Gruber, naar han igjen vender tilbage til dem! Ogsaa i denne Henseende har det sig anderledes med vore Naboer. Hvor deslige Maskiner

findes, er Malmfeldtet stort, og flere Interessentere holde Grubens Drift i varm Bevægelse. Saa vist er det, at man kan forledes til eensidige Domme af Mangel paa lokal Kundskab. Mange af de bittre Bebrejdelser, som i den senere Tid ere os gjorte af vore egne Landsmænd, vilde have tabt deres Braad, naar disse indsigtsfulde Mænd havde værdiget deres Fædreneland samme Opmærksomhed, hvorved andre Landes underjordiske Mysterier bleve udspilede for deres Öjne. — Hvor meget var det at önske, at der i Landet selv gaves Mænd, til hvem man tillidsfuld kunde overdrage Udförelsen af slige mekaniske Konstanlæg, naar en sjelden Lykke gav Anledning dertil! Her gjelder det ej alene om at være vel bevandret i Lærdommens Skole; men det synes end vigtigere, med praktisk Færdighed at kunne bringe grundfæstede Theorier i gavnlig Udövelse. Vi have seet Stympere, som ej vide hvad Mathematik er, at fuldende indviklede Konstanlæg med taaleligt Held; men hvor saaes et godt Anlæg at fuldföres uden en duelig praktisk Arbejders Hjelp? Forenedes begges Kræfter, saa vilde de stolteste Indretninger kunne iværksættes. — Jeg söger atter min Tilflugt til hin omtalte Lære-

skole for Værkernes duelige Subjekter. Blant den store Börneflok, hvoraf Værkshytterne sædvanligen vrimle, fandtes vel nogle Subjekter, som kunde opdrages til at forestaae den videnskabelige Deel af Værkernes Bestyrelse. Disse lærnemme Börn skulde afskikkes til hint Seminarium, nogle for at gjöre sig bekjendte med den underjordiske Natur, andre for at lægge Vind paa Maskinvæsenet og andre didhörende Kundskaber. I denne Skole vilde de brugbareste Subjekter for Værkerne kunne opdrages. Thi da de vare bekjendte med de paa Værket gængse Skikke og Vaner, og med Værkets Mangler, saa vilde de og bedst kunne virke til Værkets Bedste. Det er bekjendt, hvor meget den ringe Mands Hu er heftet til hans Fædrenejord. Den Risiko, at faae vigtige Betjentere, som efter et kort Ophold flytte Staven igjen, vilde saaledes for det meste kunne undgaaes.

Ved Enden af denne Afhandling om norsk Grubevæsen kan jeg ikke afholde mig fra at forsöge Besvarelsen af et Spörgsmaal, som ofte er bleven fremsat. Har Norges nu i Gang værende Gruber saa megen Malm, som er tilstrækkelig til at tilfredsstille de nærværende

Jernværkers Tarv, og hvilke Forhaabninger har det for de kommende Dage? Næsten alle Norges optagne Jerngruber ligge paa Randen af Landet. Meget faa ligge nogle Mile inde i Landet, og da ere disse bearbejdede, fordi de ligge i Nærheden af et eller andet Værk. Saaledes ligner Norge ogsaa i denne Henseende en pjaltet Kjole bebræmmet med et rigt Broderi. Og endog ved Kysterne synes ej alle Rigdomme at være udtömte. Blev den Mangel, som jeg tilforn klagede over, afhjulpen, og Værksejerne udvidede deres Forsögsarbejder, saa vilde upaatvivleligen alle nuværende Jernværksejere — om endog deres Omsorg omfattede den fjerneste Tidspunkt — ej mangle Malm. Blev den enes Mangel understöttet af den andens Overflod, saa vilde tilvisse alle blive forsynede. Men vi forlade de os nu bekjendte Malmaarer og vende vort Öje mod det Indre af Landet, hvorhen Malmsögeren ej endnu flyttede sine Redskaber, hvor Skovene unyttede opraadne, og hvor aldrig saaes Spor af Menneskeflid. Hvilke Rigdomme ahne vi ikke der! Det er ikke blot efter Analogi, det er efter allerede gjorte Erfaringer, at vi der kunne formode at finde Skatte, störra end de, som vore Kyster

frembyde os. Naar altsaa den Patriotisme, som ved alle Lejligheder svæver os paa Læberne, bliver mere virksom, naar tillokkende Priser paa Jernvare fremdeles ville give den dristige Entrepreneur Haab om at overvinde de frygtelige Omkostninger, hvormed slige Anlæg betynge den förste Begynder; — naar Agerdyrkningen, denne sikkreste Stötte for Nationalvelstanden, finder Vej til de mangfoldige Örkener og Myrer i Fjeldegnene, som nu aldrig röres — naar denne Guldalder kommer, saa vil det vise sig, at der i hine Fjeldstrækninger findes Skatte, hvis Værdi langt overgaaer dem, som vi nu have under Hænder. Men deslige Foretagender bör ikke overdrages til Uværdige, som forræderisk foröde de dem til nyttige Anlæg anbetroede Penge, og indgyde Landets Foresatte en Mistro, som skader den gode Sag. — Hvo som bereder sig til et for Landet saa vigtigt Foretagende, bör være udrustet med Indsigt, Penge og Taalmodighed, og först af en saadan Mands Anlæg kan ventes Nytte og Hæder for Fædrenelandet. Jeg vilde her anbefale sammentrædende Selskabers Sammenskud til slige Anlæg, dersom ikke Erfarenhed havde lært, at slige demokratiske Regjeringsformer,

som oftest oplöses i Uenighed. Vist nok er det imidlertid, at vore Naboer i denne Henseende fremstille for os opmuntrende og følgeværdige Exempler.

Fjerde Afdeling.

Om Jerntilvirkning i Norge.

Vi have nu vundet Malmen af Gruberne og skride til de Manipulationer, hvorved dette kostbare Metal udlokkes af den raae Steen. — Man venter maaskee paa dette Sted en fuldstændig Beskrivelse over de norske Jernmalmes Natur, deres oryktognostiske Mærkværdigheder og oekonomiske Brugbarhed; men denne hele Lære er næsten at betragte som en vild Mark, ej dyrket af lærde Mineraloger. Det vilde være en Dumdristighed, at vove sig ind i disse indviklede Undersögelser, uden at kunne ved Chymiens Fakkel udbrede derover det rette Lys. Jeg overladér derfor — i beskeden Erkjendelse af min egen Udygtighed til at beröre disse Gjenstande — til Landets lærde Chymikere at udfylde denne Aabning i min ufuld-

komne Bygning, og vil være fornöjet ved at kunne engang i sin Tid give nogle heldige Bidrag til det korte Register, som vi af den Slags Erfaringer see os i Besiddelse af. Det förste, som skeer med de fra Gruberne til Værket hiembragte Malme, er Rostning i dertil indrettede Roster. Hensigten hermed er: at udjage de vandagtige Dunster, og de flygtige, mestendeels svovelagtige Substantser, hvormed Malmene i deres raa Tilstand ere besvangrede, deels ved denne Brænding at udvide Malmenes Porer, og forberede dem til videre Forædling. Desværre findes Malmene ofte imprægnerede med saadanne skadelige Materier, som frembringe den fordærveligste Virkning, naar de engang ere blevne luttrede til smidt Jern. — Forgæves har den speculative Konst sögt at forbedre denne Uart, som deslige skadelige Sammenblandinger forvolde. Den har dæmpet, men ej udryddet dette Onde. — Der gives fornemmeligen tvende Slags Udyder, hvis fordærvelige Virkninger alt for tydeligen spores. Jeg mener de Malme, som give rödskjört *), og de

*) *Rödskjört* kaldes det smidte Jern, som ej godt lader sig bearbejde af Smeden, naar det er rödvarmt, men sönderspringer; *koldskjört* der-

som give koldskjört Jern. Vi indsee tildeels Aarsagen, men formaae ej at hæve Virkningen. Naar Malmene give rödskjört Jern, saa er det, fordi de ere besvangrede med svovelagtige Dunster. Da nu Svovelen er et flygtigt Legeme, saa vilde det vist ingen Umulighed være, at skille Malmene ved denne slemme Ledsager. Rostning og höje Masovne ere allerede dertil en herlig Forberedelse, og der vil upaatvivleligen opdages kraftigere Midler. — Give dermod Malmene koldskjört Jern, saa kommer denne skadelige Egenskab af phosphorartede Sammenblandinger dermed. Naar dette Uheld indtræffer, som virkeligen er frygteligt, saa kommer baade Chymisten og Mineralogen i Forlegenhed. Phosphoren, naar den findes forbunden med Jern, er saa nöje ligesom indvævet i dens Substants, at ingen Ildgrad, intet af Chymikerne hidtil forsögt Afsondringsmiddel i det Store, formaaer at adskille den. Her bliver altsaa intet Redningsmiddel tilbage, uden at bruge disse ondartede Malme i en saa ringe Mængde, at ingen skadelig Virkning kan föles. Man har troet at kunne forædle de

imod er det, som, naar det er koldt, er skjört og let brækkeligt.

koldskjöre Malme, ved at forene dem med rödskjöre. Fölgen af dette vildfarende Forsög var, at man indpodede begge Uarter i Jernet. Imidlertid anstaaer det os bedst ogsaa i denne Henseende at bekjende vor Uvidenhed. Vi vide endnu ikke, hvilken Deel Jernmalmenes övrige ondartede Ledsagere, saasom Titan, Kobber o. s. v. kunne have i Frembringelsen af hine föromtalte rædsomme Virkninger. Det er Landets lærde Chymikere endnu forbeholdet at gjöre disse vigtige Opdagelser. Ingen videnskabelig Gjenstand er Bjergmandens dybeste Eftergrændskning mere værdig end den docimastiske Chymi, anvendt paa Malmenes oekonomiske Brugbarhed. Ved et heldigt Lys i disse Bjergvidenskabens mörke Egne vilde vi vejledes til at benytte en Mangfoldighed af Skatte, som nu ligge henslengte blant de ufrugtbareste Steenarter.

De rostede Malme pukkes og bæres paa Masövnen. Jeg opholder mig ikke længe ved denne Proces; den er alt for bekjendt, og disse Smaaligheder kunne blot interessere dem, hvis daglige Arbejde det er. Jeg anmærker kun, at Malmenes Natur kræver en forskjellig Sammenblanding af Malme ved Paasætningen. De

rige og qvartzblandede Malme ere strengflydende — Hyttemanden kalder dem törre. De leeragtige og kalkagtige Malme ere meer flydende — Hyttemandens Flusmalme. En Sammenblanding af flere Slags Malme, helst saadanne, som indeholde forskjellige Jordarter, saasom kiselagtige, leeragtige og kalkagtige, ere höjst gavnlig til Malmenes bedre Smeltning. Findes ikke disse Sammenblandinger i Malmene selv, saa nödsages man til at tilsætte Lillingen, det er Kalksteen, som er den meest flydende Steenart, og meest befordrer strengflydende Malmes Smeltning. I den överste Deel af Masovnen fortsættes Rostningen. De vandagtige, svovelagtige og andre flygtige Dunster bortflyve tildeels, og den rette Smeltning foregaaer först i Ovnens nederste Deel, der hvor Blæsten fra Bælgene begynder at virke. Den Luft, som fra Bælgene bringes ind i Masovnen, tjener ej alene til at bevirke den til Malmenes Smeltning nödvendige Ildgrad; men den leverer og et til Raajernets Dannelse fornödent Material. Thi af den Luft, som indblæses i Masovnen, afsondres en Deel, den för omtalte Surstof, som tiltræder Raajernet; som en komponerende Bestanddeel. Desuden afsondres, forme-

deelt Ildens Kraft, af Kullene Kulstoffen, hvilken atter forener sig med Jernet, og danner *forkullet* Jern. (Graphit, carburet de fer). Vi finde saaledes Raajernet sammensat af Surstof, metallisk Jern, forkullet Jern, og forskjellige jordartige og urene Substantser i en forskjellig Mængde sammenblandede med hinanden. Disse Bestanddeles qvantitative Forhold til hinanden har og megen Indflydelse paa Raajernets respektive Beskaffenhed. En ringe Deel Kulstof, i Forhold til Surstoffen, gjör Raajernet straalet og hvidt i Bruddet, det bliver skjört, og er saaledes lidet beqvemt til stöbte Sager. Denne Uart indfinder sig da, naar man overlæsser Masovnen med mere Malm, end den tilstedeværende Ildgrad formaaer at gjennemvirke. Umetalliske Partikler indsnige sig, ligesom ufordöjede Kruditeter, i Raajernet, og saaledes fremkommer det Slags ufuldkomne Raajern, som Hyttemanden kalder haardt Jern. Imidlertid modtages dette Slags Raajern ikke ugjerne i Hammeresserne. Hammersmeden har mindre Kulstof at forjage og Færskningen gaaer raskere fra Haanden. Dog vover jeg ikke at anbefale denne Slags Sætning paa Masovnen, endog da, naar alt det Jern, der udgydes af

den, er bestemt Hammeressen og ej til Stöbegods; thi deels er man da altid den Grændse nærmere, som man ej kan overskride, uden at forstyrre Masovnens ordentlige Gang, bortbrænde Jernet, kort, bringe Forvirring i det hele System, deels er det sandsynligt, at det ædleste Stangjern bedst da tilvejebringes, naar de raa Materier ved Ildens altformaaende Kraft gjennem alle Grader vedbörligen renses og gjennemvirkes. — Er derimod Raajernet blandet med mere Kulstof og mindre Surstof, saa bliver det kornet i Bruddet, blödt og sejt. Saaledes egner det sig ej alene bedst til Stöbegods, som under denne Skikkelse ej letteligen sönderspringer; men det er og, i mine Tanker, dem jeg ovenfor har sögt at retfærdiggjöre, det Slags Raajern, som meest betrygger Hytteherren for allehaande Ulemper. Dette ædle Raajern erholdes, naar Kul og Malm have det vedbörlige Forhold til hinanden. Imidlertid kan dette Forhold ej heller, uden mangfoldig Skade overdrives; thi ved en overflödig Tilsætning af Kul bortödes ej alene unyttigen dette kostbare Material; men Raajernet bliver tykflydende, ubeqvemt til Stöbegods, og höjst vanskeligt at reducere i Hammeressen. — Det er ugjörligt

at fremstille almindelige Regler i denne Sag. Ethvert Værk har sædvanligen en Mangfoldighed af Malme. Disses behörige Sammenblanding, den rigeste og ædleste Produktion af Jern ved den mindst mulige Mængde Malm — hvilken Opgave kan være Masovnmesterens Opmærksomhed mere værdig? — Ved denne Lejlighed kan jeg ikke undlade at bemærke, at vore Norske Masovne i Almindelighed give i sammed Tid et större Produkt end de Svenske. Ogsaa er Kulforbrugelsen snarere mindre end större. Hertil kommer, at vore Blæsninger — den Tid som medgaaer, fra en Masovn varmes indtilden igjen aldeles udblæses — sædvanligen vare længere end i Sverrig. Den almindelige Blæsningstid hos os er 2 à 3 Aar, i Sverrig derimod 30 a 50 Uger. *). Disse Fordele hidröre fra vore Malmes almindelig större Rigdom, meer Enhed i Masovndriften, og i vore Stillestenes Fortrinlighed, hvilke hentes fra Engelland.

Det er almindeligen bleven bebrejdet de Norske Jernværker, at deres Stöbegods er i

*) Man lægge Mærke til, at jeg kun taler om det hyppigere Tilfælde, og udelukker derfor ikke Undtagelser.

Nethed langt nedenfor det Engelske og Svenske. Hvad Engelland angaaer, da er det ingenlunde at undre over, at dette Land leverer nettere Stöbegods; thi deres Malme ere af den Art, som meer egner sig til stöbte Sager. De ere fattige, men flydende og letsmeltelige. Da desuden det engelske Raajern giver som oftest et slet Stangjern, saa har naturligt den kloge Engelskmand henvendt sin meste Opmærksomhed til det Slags Fabrikation, som stemmede meest overeens med hans Malmes Natur. De Svenske have lidet at lade os höre i Henseende til Netheden; men vel have de hidtil været istand til at levere deres Produkter billigere end vi. Herom mere siden. Imidlertid gjör jeg Sandheden et nödvendigt Offer ved at tilstaae, at der i denne Henseende staaer meget tilbage at forbedre paa de Norske Jernværker. Duelige Formere, tækkelige Former, og Omhyggelighed i at vælge god Sand — disse ere de nödvendige Reqvisiter for at give vore stöbte Sager Fuldkommenhed. Men i et Land, hvor det ufuldkomneste Stöbegods, de meest gammeldags Former, glide rask fra Haanden, hvor konsterfarne Folk ere sjeldne og kostbare, kan det ikke ventes at see Ting tilvejebragte, til

hvis Forfærdigelse udkræves vittige Arbejdere, kostbart Maskinværk og en udsögt Smag. Jeg kunde herom synge en lang Jeremiade, men jeg bör ikke, paa en mig selv saa lidet vederqvægende Maade, myrde mine Læseres Tid. — Malmenes umetalliske Dele, som formedelst deres större specifike Lethed svömme ovenpaa det flydende Jern, kaldes Slag, og löbe enten af sig selv udaf Masovnens nederste Munding, eller og udtrækkes (udkroges) med Redskaber. En Deel af dette Slag — det nemlig, som udarbejdes — bringes til en Pukhammer, hvor de i den befindtlige Jernkorn udstampes. En anden Deel — den, som löber ud af sig selv — stöbes i dertil indrettede Forme til Slagsteen. Disse Slagsteen ere i den senere Tid blevne et saa berömt Bygningsmaterial, at man har seet Palladser opföres deraf. Da de ere af en glasartig Substants — bestaaende af Malmenes sandagtige, leeragtige, kalkagtige o. s. v. Partikler, blandede med Kullenes Aske — saa synes de og at have mange Egenskaber, som gjorde dem til et beqvemt Bygningsmaterial, saasom: 1) da de, som alle glasartede Væsener, ere slette Varmeledere, saa give de varme Huse om Vinteren, derimod kjölige om Sommeren, 2) de

holde Fugtighed ude og give tørre Huse, 3) da Luften aldeles ikke kan virke paa dem til nogen Oplösning, saa maae de være varige Huse. Vore Erfaringer ere imidlertid for faa til at gjendrive eller bekræfte disse Theorier.

Det af Masóvnen udgydede Jern, som ej forbruges til Stöberiet, bliver, under Navn af Ganse (af det tydske Ganz) bragt til Hammeren. Det spröde, kornede og med Kulstof stærkt besvangrede Raajern bliver i Smedeessen (Herden) ligesom forvandlet til et nyt Metal, som er fibret, duktilt og sejt. De Omstændigheder, som frembringe denne mærkelige Forandring, synes at være fölgende. Den Luft, som ved Bælgene bringes ind i Essen, tjener atter, ej alene til at tilvejebringe den fornödne Ildgrad; men den deri befindtlige Surstof tiltræder Raajernet, forener sig med den Kulstof, som befindes i det forkullede Jern, og bortflyver tildeels under Form af Luftsyre (Kulstofgas) tildeels forkalker (oxyderer) den Jernet og træder over i Slaggen. Tilligo renses Jernet end mere fra de jordagtige Dele, de svovelagtige, phosphoragtige og andre ondartede Bestanddele, og antager det gedigne Jerns ædle Natur. I denne indviklede og höjst interessan-

te Proçes synes Kullene ej at spille nogen anden vigtig Rolle, end Ildens Vedligeholdelse til at frembringe hine mærkelige Forandringer. Det færskede Jern (smidt Jern, Stangjern) bör indeholde en saare ringe Deel kulsyret Jern. Analysen deraf i de chymiske Værksteder har og viist os det. Dog synes Kulstoffen at lokke til sig en Deel af de urene Substantser, hvormed det Raajern, som udsmeltedes af ondartede Malme, er besmittet, og med dem at træde over i Slaggen. Den Svovel, som endnu, efter at Malmene have gjennemgaaet Masovnens Skjærsild, findes at hefte ved Raajernet, afsondres mestendeels i Hammerhyttens veldirigerede Ildsted, og var de rödskjöre Malmes Mængde ej alt for stor ved Paasætningen, saa tör man haabe, i Renselsens sidste Grad, ej at spore megen Ulempe af denne Vanart. Men Phosphoren og den övrige Hær af de koldskjöre Malmes haardnakkede og hidtil ubetvungne Ledsagere, synes ej at vige for Kulstoffen; de elske Jernet fremfor alt; hverken Kalk eller Brunsteen — kort, intet Palliativ, endog i den dueligste Chymikers Haand — have formaaet at hæve denne voldsomme Forbindelse. — Ej heller anstaaer det os at bramme af den an-

strengeste Iver, hvormed vi have fört denne Krig. Det Sagn, at koldskjöre Malme ere uforbederlige, löber fra Mund til Mund, og i dette Land er mig intet Forsög bekjendt, hvormed man har sögt at beskjæmme det. Vi overantvorde denne vigtige Sags ærefulde Undersögelse til Landets indsigtsfulde Chymikere, og omendskjöndt det Værk, som er under min Bestyrelse, lider mindst af dette Onde, saa bekjender jeg mig dog beredvillig til at eftergjöre i det Store ethvert, nok saa kostbart Forsög, som, efter mit Begreb om denne Sag, synes at kunne fortjene praktisk Behandling.

Den Hammerslag, som afsondres fra det færskede Jern, er endnu fuld af Jernpartikler, men disse ere saa oxyderte, og saa mængede med unyttige Stoffer, at det ej letteligen lönner sig at forædle dem. Der medgaaer en större Mængde Kul, end som i denne paa dette kostbare Material saa mavre Tid kan undværes. — Vi have her atter den Bebrejdelse at svare paa: at det Svenske Jern overgaaer det Norske i Glathed, Peenhed og den afsætligste Form. Kun blind Uvidenhed kunde nægte denne Sandhed. — Men denne Mangel taber sin Vederstyggelighed, naar Grunden dertil

kommer for Lyset. Först maa jeg gjöre den Anmærkning, at det er kun i Henseende til Formen, at det svenske Jern vinder Prisen for det Norske. I Henseende til Materien kunne vi ingenlunde kaldes de overvundne. Mangfoldige mislykkede Forsög at fortrænge det norske Jern fra de store Markeder i Danmark, ved Indförselen af Svensk, afgive herom et for det norske Jerns Qvalitet hæderligt Vidnesbyrd. De fleste Jernhandlere have dog endeligen tilsidst fundet deres Regning ved at söge de, for det meste lige rene norske Jernkilder, fremfor at pröve de Svenske, som stundom bedrageligen skuffe deres Kunder. Jeg er i övrigt ikke saa forvoven at nægte, at der gives Jern i Sverrig, der har lige, om ej höjere Rang end det Norske, saavel i Materie som Form. Dets Produktion er meer end ti Gange större og blandt en saa overvættes Mængde maae gives uendelige Varieteter. — At det svenske Jern er nettere smidt og har en for Handelen mere beqvem og sögt Form, det er ligesaa vist, som det har den naturligste Aarsag. Produktionen af Stangjern gaaer meget langsommere for sig i Sverrig end i Norge. Jeg træder ikke Sandheden for nær ved at paastaae, at der overhovedet i de Norske

Hammere tilvirkes en tredie Deel mere Stangjern i samme Tid end i de Svenske. 30 a 40 Skpd. ugentlig er det almindelige Produkt i en dobbelt Stangjerns Hammer hos os, 20 a 25 hos de Svenske. Denne langsommere Tilvirkning *) maa nödvendigen kunne bevirke en större Nöjagtighed i Smidningen. Vore Smede lægge Jernet tvende Gange i Ilden for at udrækkes, de Svenske 3 a 4 Gange; derved faae Stængerne — skjöndt paa Tidens Bekostning — en större Længde. De Svenskes udenlandske Markeder ere eengang vante til denne Peenhed og lade sig den ej letteligen fraröve. Det er ogsaa mueligt for de Svenske at kunne anvende længere Tid, end som kan skee i Norge, paa Udsmidningen af Jern; thi baade ere deres Materialier, Kul og Malm, langt billigere (almindeligen det Halve) og tillige er Arbejdslönnen ulige ringere. Desuden kræve vore Kunder, enkelte strenge Handelsmænd i Kjöbenhavn undtagen, ej den overvættes Zirlighed, og hvorfor skulde man dvæle med Tilvirkningen, hvilket altid skeer paa Fordelens Bekostning — naar de Vare, som vi nu bringe til

*) Jeg taler her atter kun om det almindeligere Tilfælde.

Torvs, finde villige Kjöbere? Den udvortes Zirlighed er til de fleste Arbejder kun et Galanteri, som vel tækkes de fleste Kjöbere, men som ingenlunde fortjener at stilles ved Siden af Jernets Materies Godhed. Imidlertid er det enhver ærekjær Værkejers Pligt, ej at tillade en saadan Sluddervorenhed at indsnige sig i disse Værksteder, som kan bringe Jernet i Miskredit og give Anledning til Sammenligninger, som ere nedværdigende for det ganske Laug.

Vi have i det sidste Decennium læst mangfoldige Forslag, som sigte til deels at forkorte, deels at forædle den beskrevne Methode, at bringe det ædle Jern ud af den raa Malm. Deels har man villet lette Raajerntilvirkningen, ved at sætte smaae, lidet bekostelige Ovne i Stedet for de gigantiske Masovne. Deels har man ved at indbringe Blæsten paa flere Steder, sögt at fremskynde Smeltningen. Atter har man, i Stedet for de kulödende aabne Hammeresser, villet opföre lukte Reverbererovne, saa nær anbragte ved Masovnen, at Jernet i flydende Tilstand kunde strömme ind i Hammerhærden. Alle disse Forslag, og mangfoldige andre, ere smukt tilskaarne af deres Mestere; men de svæ-

ve for os, som en forförisk Lygtemand, indtil den altingprövende Erfaring har ophöjet dem til et sikkert vejledende Lys. Det vilde være daarligt at paastaae, at Jerntilvirkningen, fremfor nogen anden menneskelig Virksomhed, allerede nu skulde have naaet Fuldkommenhedens Maal. Lad os sætte os et Sekulum tilbage i Tiden, og hvor meget finde vi da ikke anderledes og slettere? Imidlertid er denne Forbedring, i Henseende til vore Masovne, ikke meget mærkelig; de ere blevne noget höjere og Bælgerne forbedrede. Det er heller ikke at undre over, at denne Maskines Fremskriden paa Fuldkommenhedens ofte usikkre Vej — er langsom. Masovnen er Hovedkilden til alle Værksejernes Indtægter. Saaledes som den nu staaer, giver den en sikker, ubedragelig Gevinst. De Folk, som rygte den, vide fuldkommen, hvorledes den nu skal behandles. — Enhver Forandring vilde, om den mislykkedes, have de föleligste Virkninger, og hvorlænge vilde det ikke vare, inden man kunde overtyde et vankundigt og fordomsfuldt Folkefærd om Forandringens Nytte, den være nok saa öjensynlig? Hver den, som vover deslige, ligesaa vigtige som farlige Forsög, har vist Aar-

sag til at omgjorde sig med langsom Forsigtighed, med Mistroe til skrydende Charlatanerier, og med Eftergivenhed mod den uvidende Hobs Fordomme.

Jeg kan ved denne Lejlighed ikke undlade at advare mod den nu værende Epokes forvildende Projektmagerier. Alle Journaler og Aviser udbasune Forslag, som, om de svarede til deres gyldne Skildt, snarligen vilde sætte Menneskeheden over i Fuldkommenhedens Land. Daarligt handler den, som blindt hen vover sig ind i disse forföriske Irgange. Ofte ere disse Planer blotte Hjernespind, som falde sammen ved den förste Beskuelse, og medbringe sædvanligen ingen anden ubehagelig Fölge, end den, at Læseren blev bedragen for Penge og Tid under Læsningen.

Andre Projekter ere dybsindigen udtænkte af lærde Theoretikere; men disse speculative Mænd forglemme, at saadanne Idealer kunne dannes efter Behag paa den lærde Ambolt; men, udsendte i Erfaringsverdenen, giver Virkeligheden dem et Udseende, som den lærde Mand ikke beregnede. Til denne Sekt hörer

det större Register af Vildfarelser. Haand i Haand med Erfarenhed före de os til den höjeste opnaaelige Fuldkommenhed; men uden den forlede de os til de smerteligste Vildfarelser. Vi forlade denne Labyrinth og anbefale Bjergmanden vel at laane et villigt og opmærksomt Öre til de Forbedringer og Forslag, som sigte til at bringe en Konst, der vist nok endnu er i sin Barndom, Manddommen nærmere; men vi tilraade ham at gjöre disse Forsög forsigtigen og i det Smaa, og dersom Forsögenes Beskaffenhed ej tillader ham at bruge denne Forsigtighed, da foreskrive vi ham at oppebie den Tid, da hans Formues Forfatning tillader ham at smile til et mislykket Forsög. Paa denne Vej kommer han — hvis ikke den lunefulde Hændelse viser ham en Gjenvej — tidlig eller sildig til et Resultat, hvis herlige Virkning han maaskee ikke anede.

Det være mig tilladt, ved Slutningen af disse Betragtninger at beröre det, mellem Bjergmændene indbyrdes, ofte opkastede Spörgsmaal, hvad enten vi skylde Sverrig, Tydskland eller Engelland meest, i Henseende til de Fremskridt, som Bjergvæsenet i den senere

Tid har gjort til Fuldkommenhed; og tillige den Bebrejdelse, som gjöres vore Landsmænd formedelst den Armod, der hersker i Bjergværkslitteraturen. Det var at önske, at man i denne Henseende kunde indföre en vis Kosmopolitismus, ifölge hvilken alle det menneskelige Vids agtelsesværdige Frembringelser lige begjerligen bleve modtagne, fra hvilken Nation de end monne komme. I hvordan endog den politiske Staternes Inddeling er — Videnskabernes Rige er kun eet. Dets Grændser omfatte den ganske Jord. Dets Love kræve hele Samfundets medvirkende Bestræbelser for at fremme Oplysning, Forædling og Dyd. Saaledes glemme og vi, hveden Lyset kommer, naar det kun skinner for os til vejvisende Rettelse! Eensidige Domme og forudfattede Meninger, som ej grunde sig paa nöjagtig Bekjendtskab med den undersögende Gjenstand, ere de værste Hindringer for vore Kundskabers Forædling. Da vi, ifölge vor politiske Stilling og det ringe Haab om en sorglös Fremtid, som aabner sig for den studerende Bjergmand, ej kunne vente at udmærke os som Opfindere og selvstændige Bjergmænd, saa anstaaer det os bedst at være kloge i at efterligne, og at pröve enhver os til-

buden Vejledning, hvad enten den kommer fra Sverrig, Tydskland eller Engelland.

Drager man hen til Schlesiens Jernværker, og betragter det ypperlige Maskineri i Malapane, Gleiwitsch, og mangfoldige andre Stæder; henvende vi os derpaa til Sachsen og beskue det Grubevæsen, der længe har været et Mönster for hele Europa; betragte vi de Böhmiske Værker — i Sandhed jeg skulde meget bedrage mig, om vi ikke, i Henseende til Maskinvæsen, vilde finde os meer tilfredsstillede der end i Sverrig. Undersöge vi derimod de Svenskes Oekonomie i deres Bjergvæsen, deres Masovnsdrift, deres uefterlignelige Konst at give det fuldendte Stangjern det tækkeligste Udseende; saa tvivle vi saa meget mindre om, at de fortjene deres Naboers efterlignende Opmærksomhed, som der er en stor Analogi mellem den mineralske Natur i Sverrig og i Norge. Hvad Engelland anbelanger, da er dette Land, ogsaa i Henseende til det mekaniske Bjergvæsen, vist nok höjt i Rangen over alle andre Nationer. Men Naturen har ikke udgydet den Velsignelse af ædle Jernmalme over dem, som over os. Desuden kan den Viisdom, som der maatte være at hente,

Stövet, ogsaa hos os skride frem til Fuldkommenhed. Den Glands, som Chymiens, Physikens og Geognosiens Straaler udbrede over denne ædle Videnskab, vil og oplyse vore Bjerge, og det er noksom bekjendt, at Oplysningen i denne Henseende her i Landet ej modvilligen stödes tilbage. Vi mangle og ikke Norske mineralogiske Forfattere; men de fleste indhylledes i Tydsk Dragt, paa det Udgiverne kunde blive skadeslöse.

Sammenligning imellem Forsög anstillede i Danmark og Frankrige, for at bestemme hvormeget Meel og Bröd en vis Mængde Korn kan give. *)

AF

C. G. RAFN,

Comiteret i Gen. Land-Oekonomie og Commerce-Collegium, Medlem af den Kongelige Fabrik-Direktion etc.

Blandt de förste Nödvendigheder, som de nordiske Nationer ikke mere synes at kunne undvære, tælles med Rette *Bröd*, *Öl* og *Brændevin.* I fleer end tusinde Aar har man udövet den Konst af Korn at udbringe disse Produkter eller Edukter; men Konsten blev dog meget længe i sin Raahed. Videnskabernes Vigtighed til at udbrede Lys over just de nyttigste Forretninger i det daglige Liv, er först

*) Læst i Vinteren 1803.

sildig bleven paaagtet. Videnskabsmændene selv syntes fornöjede med i deres Skrivter at have antændt Lyset, uden videre at bekymre sig om enten nogen vilde see derved eller ikke. Ligesom disse paa den ene Side hellere vilde glimre i Systemerne, end udföre deres Theorier i Værkstæderne, vilde paa den anden Side Arbejderne her, ikke höre noget om, at en Mand, som ikke var Brændeviinsbrænder eller Bager af Profession, kunde vide noget i disse Fag, og allermindst noget bedre end det de vidste.

Saaledes maatte nödvendigen enhver videnskabelig Forbedring holdes ude fra disse Steder; og det, i hvad det nu var, som hos os saalænge kuede de praktiske Videnskaber, og ikke tillod Höjskolen at have egne Lærere heri, satte os endnu længere tilbage i den Henseende, end adskillige andre Nationer.

Kun alt for ofte har jeg erfaret, at vore Arbejdere i hine Konster, endnu ansee det höjst urimeligt, at Videnskabsmænd ville tænke paa at indföre Forbedringer i deres Operationer, ja at de endog modsætte sig dem, hvor de öjensynligen kunde indsee deres Værd, blot fordi de komme fra Mænd uden for deres

Klasse; uagtet man skulde troe, at især Frankrigs Exempel maatte have lært dem, hvilken vigtig Indflydelse Videnskaberne have paa alle Grene af Industrien.

Men dette kan ikke bringe Patrioten til at forsage; vis paa engang at see den gode Sag seire, gaaer han frem med langsomme men sikkre Skridt, og naaer han end ikke sit Maal, inden han segner i Graven, glæder han sig dog over at være kommet et Stykke paa Veien.

Det har længe intereseret mig, og det er i senere Tider blevet mig en kjær Pligt, at studere Tilstanden især af de Industrigrene som saameget beroe paa Chemien. — Brænderierne, Bryggerierne og Bagerierne regner jeg blandt de vigtigste af disse. — Jeg er ved dette Studium ledet til Resultater, der i det mindste ere forekomne mig vigtige. Mere udrustet med Lyst og god Villie til at gavne, end med Evne og Talent dertil, maae jeg beklage, at det som maaskee hos en Anden vilde været eet, at see og afhjelpe Mangler, ikke ganske er blevet min Lod. Imidlertid har jeg troet, at ligesom det er Kundskab om Sygdommene, der skal sætte Lægen istand til at tænke paa Midler for at afhjelpe dem, saaledes maatte Kundskab om Mang-

lærne i hine Indretninger gaae forud, og mueligen opmuntre en eller anden talentfuld Mand til at see dem nöjere undersögte og afhjulpne, og det er blot paa Grund heraf, at jeg paa nogen Maade tör troe denne lille Afhandling værdig til at nedlægges i et af Videnskabernes Archiver.

I det jeg da giver mig den Ære at forelægge Selskabet Resultaterne af en Undersögelse over Bageriets Tilstand hos os i Sammenligning med dets Tilstand i andre Riger, skal jeg vogte mig for at keede dets lærde Medlemmer med en detailleret Beretning om hvorledes man skal male Meel, lægge Dei, opslaae Bröd og bage. Det er kun Resultaterne af disse forskjellige Operationer, som her ville komme under Betragtning.

Uagtet Taxten paa det Bröd som bages i Kjöbenhavn, alt i ældre Tider stedse var bleven sat efter bedste Skjönsomhed og nöjeste Overlæg, imellem Magistraten og Stadens 32 Mænd, saa vare dog Bagerne sædvanligen misfornöjede dermed. Dette foranledigede, at först i Aaret 1762 og siden 1774, en Commission

af 4 af Magistraten og 4 af Stadens 32 Mænd blev nedsat, for efter anstillede Prövebagninger og nærmere Undersögelser, at forfatte Forslag til en bestemt Regel, hvorefter Brödtaxten stedse kunde sættes for Bagerne i Kjöbenhavn. Denne Norm er derpaa af Hans Majestæt Kongen under 7de August 1776 allernaadigst confirmeret, og det er den hvorefter Taxten endnu sættes *).

Hovedsætningerne som herved lagdes til Grund, maatte naturligvis være:

1) At bestemme *hvormeget Meel en vis Mængde Korn kunde ansættes til at give*, og
2) *Hvormeget Bröd der igjen kunde udbringes af denne Qvantitet Meel.*

Commissionen undersögte denne Sag med Ombyggelighed, og fik fölgende Resultater:

a) Priserne paa Kornet, som lægges til Grund for Taxtens Sættelse, antages altid at være, for *Hvede som vejer* 13 Lispd. og derover, og for *Rug som vejer* 12 Lispd. og derover **).

*) Dette vigtige Dokument er ikke nogetsteds trykt.

**) Jeg skal bede, at der agtes paa denne Punkt, at her tales om Vægt og ikke blot om Maal.

b) En Tönde saadan *Hvede* skal give 8 Lpd. 8 Pd. *Hvedemeel*, tjenligt til Hvedebröd. En Tönde *Rug* skal give 8 Lpd. *sigtet Meel*, men 12 Lpd. *grovt malet Meel*, tjenlig til Grovbröd.

c) Et Lpd. eller 16 Pd. *sigtet Meel* af Hvede eller Rug, skal *give* 18 Pd. *Bröd*. *Et Lpd. grovt malet Meel*, skal give 20 Pd. *Bröd*.

Som en Fölge af disse Hovedsætninger, giver 1 Tönde Hvede af 13 Lpds. Vægt eller 208 Pd. Hvede, 136 Pd. Meel, fölgeligen giver 100 Pd. Hvede $65\frac{5}{13}$ Pd. Meel, og der tabes paa hvert 100 Pd. Korn $34\frac{8}{13}$ Pd. i Klid og Stöv, eller paa hver Tönde Hvede 72 Pd. — Af 16 Pd. Hvedemeel faaes efter Commissionens Hovedsætninger 18 Pd. Bröd, eller af 1 Pd. Meel $1\frac{1}{8}$ Pd. Bröd, eller af 100 Pd. $112\frac{1}{2}$ Pd. Bröd, og af 100 Pd. Hvede $73\frac{9}{52}$ Pd. Bröd.

I Paris lod först Velfærdscommiteen, og siden Ministren for det Indre, adskillige Slags Brödsorter undersöge af kyndige Mænd, hvorved ogsaa hine omtalte Hovedsætninger kom under Quæstion. Resultaterne af disse Undersögelser ere, efter Cadet de Vauxs Opgave, fölgende:

100 Pd. Hvede giver 75 Pd. Meel og 23 Pd. Klid; Affa'det paa Möllen er 2 Pd. *) Klid og Affald paa Möllen udgjör altsaa netop den 4de Deel af Hvedens Vægt, og der tabes paa hvert 100 Pd. Hvede 25 Pd. i Klid og Affald eller paa hver Töndle Hvede 50 Pd. Dette erstattes igien ved Vandet eller Melken, hvormed Dejen lægges, saa at ¾ Pd. Meel leverer 1 Pd. Bröd, eller 1 Pd. Meel giver 1⅓ Pd. Bröd, eller 100 Pd. Meel 133⅓ Pd. Brod, og fölgeligen give de af 100 Pd. Hvede erholdte 75 Pd. Meel, 100 Pd. Bröd, altsaa giver 100 Pd. umalet Hvede 100 Pd. Bröd.

Denne Forskjel imellem de danske og franske Forsög, synes betydeligen stor. 100 Pd. Hvede giver i Frankrig 75 Pd. Meel til det fineste Bröd, i Danmark derimod kun 65 Pd. — Man seer at det hele Tab i Vægt paa 100 Pd. Hvede, naar Melet er bleven til Bröd, er i Paris lig o, i Kjöbenhavn = $26\frac{2}{3}$ Pd. Naar altsaa, efter den af Commissionen i Kjöbenhavn bestemte Regel, et Franskbröd til 2 skilk.

*) Det Franske Pd. har 16 Unzer og 32 Lod ligesom det Danske; det er omtrent et Hollandsk Æs lettere end det Danske, hvilket i det Hele gjör en Forskjel af omtrent 1 pCt.

skal veje 8 Lod 1 Qvintin, medens Hveden koster 6 Rdlr. Tönden, saa tabes paa hver 100 Pd. Hvede $205\frac{6}{39}$ skill., eller paa hver Tönde $426\frac{26}{39}$ skill. Koster Hveden, som for nærværende Tid, 8 Rdlr. Tönden, saa udgjör dette Tab 5 Rdlr. 2 Mk. $8\frac{162}{321}$ skill. paa hver Tönde Hvede, som forbruges til Bröd i Kjöbenhavn. Enten dette nu er et Tab ved slette Indretninger paa Möllerne eller i Bagerierne, eller en skjult Fordeel for Bagerne, som ikke er beregnet af dem der satte Taxten — derom kan vel intet bestemt siges; dog er der langt mere Grund til at troe det förste end det sidste; thi vore Bagere ere i Almindelighed ikke rige. Imidlertid har man her, ved Pröveforsögene været nödt til at benytte sig af Folk, som vare interesserede i Sagen, og som da let kunde lave det saa, at Melet har givet mindre Bröd, end ellers; dertil behövede de kun at tage mindre Vand end nödvendigt, arbejde Dejen mindre, bruge gammel Surdejg og Meel af ganske nyt Korn og nyligen malet.

I den Beregning som Commissionen har lagt til Grund for Prisen paa vort franske Bröd, som meest ligner det parisiske; har den endda nedsat den for de övrige Brödslags antagne Re-

gel, og siger at hertil skal kun regnes 7 Lpd. Meel af en Tönde Hvede, og ikkun 17 Pd. Bröd af 16 Pd. Meel. Saaledes bliver Tabet i Forhold endnu större end ovenmeldt. Og at man ikke skal troe, at det, hvorefter den franske Beregning er gjort, er en slettere Meelsort, saa anmærker just den franske Chemist Cadet de Vaux, som har givet en trykt Beretning om de franske Forsög, at Hveden kan endnu give $\frac{1}{15}$ Deel mere Meel, nemlig istedet for 75 Pd. Meel, 80 Pd. Meel af 100 Pd. Hvede, da faaer man et mindre hvidt, men meget nærende og velsmagende Bröd, bekjendt under Navn af pain de menage; det er altsaa klart at Brödet af den Hvede, hvoraf 100 Pd giver 75 Pd. Meel, ikke kan være slet, men vel overgaaer vort fineste Bröd; ligesom det ogsaa er bekjendt, at det parisiske Bröd, som nærmest ligner vort franske Bröd, er baade hvidere, finere og lettere end vort.

Lægger man nu hertil at Bagerne, ved at bruge Klidvand til at dejne med, kan foröge Brödets Vægt $\frac{1}{4}$ Deel, uden Tab for Kliden og for Brödets Værd, som Forsög i det Store i det philantropinske Selskab i London har beviist, saa synes denne Sag virkelig at fortjene en

nöiagtigere Undersögelse. Vi ville söge at bestemme hvad der efter Forholdet af disse Forsög er det absolute aarlige Tab for Kjöbenhavn.

Efter et Middeltal af 12 Aar (fra 1788 til 1799 inclusive) forbruges i Kjöbenhavn aarligen 47504 Tönder, eller 9,880832 Pd. Hvede til Bröd. Denne Quantitet Hvede har, efter hiin Beregning af Commissionen i Kjöbenhavn, givet 6,460544 Pd. Meel; de övrige 3,420288 Pd. af Hvedens Vægt ere derefter at beregne som Klid og Affald. — Af hine 6,460544 Pd. Meel udbringes i Kjöbenhavn efter Commissionens Forsög à 1 Pd. Meel 1⅛ Pd. Bröd = 7,268112 Pd. Bröd.

Derimod kunde, efter de franske Forsög, de ovennævnte 47504 Tönder, eller 9,880832 Pd. Hvede, have givet 7,410624 Pd. Meel, og vare da kun de övrige 2,470208 Pd. af Hvedens Vægt at beregne som Klid og Affald. Ved at behandle Hveden paa fransk Maade, havde man fölgeligen kundet vinde 950,080 Pd. Hvede aarligen, som nu synes at tabes i Kjöbenhavn.

Hertil kommer endnu, at man i Kjöbenhavn af de anförte 6,460544 Pd. Meel ikkun har baget af hvert Pd. Meel 1⅛ Pd. Bröd. I Frankrig derimod bager man af 1 Pd. Meel 1⅓ Pd.

Bröd. Fölgeligen kunde man, ved at *behandle og bage Melet paa fransk Maade*, af de anförte 47504 Tönder Hvede, faaet 7,410624 Pd. Meel, og deraf 9,880832 Pd. fiint Hvedebröd, eller 2,612720 Pd. Bröd mere, end man efter Commissionens Ansættelse faaer her i Kjöbenhavn. Naar da hvert Pund Bröd koster, efter Magistratens Taxt $7\frac{4}{11}$ skill. (medens Hveden koster 6 Rdlr. Tönden) saa udgjör det som her tabes i Værdie 193,809 Rd. 4 Mk. $5\frac{1}{7}$ skill. Men naar Hveden, som nu, koster 8 Rdlr. og 1 Pd. Bröd derefter $9\frac{11}{27}$ skill., saa bliver Værdien af Tabet 258,046 Rdlr. 2 Mk. $8\frac{4}{27}$ skill.

Lægges nu hertil den Qvantitet af Bröd, som endnu kunde vindes, ved efter den engelske Opfindelse at bruge Klidvand til at dejne med, saa blev det hele Produkt af 9,880832 Pd. foröget $\frac{1}{5}$ Deel, eller til 11,856998$\frac{2}{5}$ Pd., fölgeligen kunde man ved denne Konstes Anvendelse have faaet 1,976166$\frac{2}{5}$ Pd. Bröd mere, end det som er angivet for Paris, og saaledes i alt 4,588,886$\frac{2}{5}$ Pd. mere Bröd aarlig end der faaes i Kjöbenhavn af samme Qvantitet Korn. Denne Qvantitet Bröd (Hveden beregnet til 6 Rd. Tönden, og 1 Pd. Bröd derefter til $7\frac{4}{11}$ skill.) er af Værdie 540,400 Rdlr. 2 Mk. $\frac{1}{14}$ skill., men

naar Hveden, som nu koster 8 Rdlr. og 1 Pd. Bröd $9\frac{1}{2}\frac{1}{7}$ skill., da udgjör dette Tab den Sum 453,223 Rdlr. 2 Mk. $1\frac{1}{4}\frac{9}{3}$ skill.

Jeg bör ikke lade uanmærket, at Commissionen i Kjöbenhavn i sin Indberetning siger: at den har seet paa Bagernes Tarv ved at sætte Beregningen saa lav for Hveden, der ikke er for den almindelige Mand, for paa den anden Side at see paa den fattiges Bedste, ved at ansætte en Tönde Rugmeel til 12 Lpd., og at 1 Lpd. Meel skal give 20 Pd. Bröd. Men sammenlignes igjen dette med Beregninger derover fra Tydskland, saa findes, at man der bestemmer: at 16 Pd. Rugmeel skal give $21\frac{1}{4}$ Pd. Rugbröd, hvorved ikke forstaaes Skofter, men det bedre Rugbröd.

Efter Middeltal af 12 Aar males aarligen i Kjöbenhavn 79544 Tönder Rug til Meel til Bröd = 15,272448 Pd. Efter Commissionens Beregning giver 16 Pd. Meel 20 Pd. Bröd, altsaa den ovennævnte Qvantitet 19,090560 Pd. Bröd. Efter de tydske Beregninger give 16 Pd. Meel $21\frac{1}{3}$ Pd. Bröd, følgeligen den ovennævnte Quantitet 20,363264 Pd. eller 1,272704 Pd. mere end i Kjöbenhavn, hvilken Qvantitet beregnet efter den i Marts Maaned f. A. satte Taxt er af Vær-

die 42779$\frac{11}{115}$ Rdlr. Dette, lagt til det ovennævnte Tab for Hveden, udgjör tilsammen den Summa 496,002 Rdlr. 2 Mk. 2$\frac{12}{45}$ skill., *eller paa det nærmeste 5 Tönder Guld*, som det synes ved Bageriets mindre gode Behandling at tabes aarligen for Kjöbenhavn allene.

Forfatteren af dette hörer aldeles ikke blandt dem, der ansee Brödet, som aldeles uundværligt for Mennesket. Det er jo bekjendt, at næsten hele Asien, den störste Deel af Afrika og Amerika intet kjender til Brödbagning. Han troer endog at det vilde have en særdeles gavnlig Indflydelse paa de nordiske Nationer, om man næsten ganske tilsidesatte Brugen af vort slette sorte Bröd. Men efter den nærværende Tingenes Orden indseer enhver, at det vilde blive endnu mere umueligt at udrydde Misbrugen af Bröd end Misbrugen af Brændeviin. Saalænge altsaa begge Dele skulle haves, er det vigtigt at de produceres til saa lidet Tab for Staten og dens Borgere, som mueligt. Dette kan ikke skee med mindre Videnskaberne faae Indgang i disse Værksteder; og dette er igjen vanskeligt, saalænge de Arbejdere, der skulde see ved det af Videnskaberne tændte Lys, ere blændede af Fordomme og Uvillie

mod alt Nyt. Begyndelsen burde altsaa skee med at oplyse den Klasse af Folket som skulde arbejde i disse Værksteder. Maaskee seer Danmark en Anstalt i Möde, hvis Organisation engang i Tiden (thi saadanne Anstalter trives ikke strax i Danmark) vil have en velgjörende Indflydelse paa alle de Grene af Industrien, som jeg her har omtalt.

Da vil man ogsaa komme tilbage fra den besynderlige Jagen efter at forvandle Alting til Bröd, som hidindtil har havt Sted, og som har udartet til Bedragerie. Af alle Planter og vegetabilske Substantser kjender man endnu kun 3 eller 4, som fuldkommen kunde undergaae Brödgjæringen, nemlig Hvede, Rug, Byg og Kartofler; Havre, Mais, Riis, Ærter, Bönner, Bark, Lavarter, Halm etc. kunne vel give noget som ligner Bröd; men Melet af alle disse Ting er dog langt mere nærerigt og behageligt naar det koges eller bages til en Gröd, end naar det behandles som Brödmasse. Naar man vil tvinge de Substantser, der ikke ere skikkede til Bröd, til at blive det, saa fordærver man dem, og faaer af et sundt og godt Næringsmiddel et ufordöjeligt og ildesmagende Bröd.

Det allerværste ved Brödbagningen er, at Melet skal ved denne Proces tabe betydeligt af dets egentlig nærende Bestanddele. 3 Unzer Meel er som Meel et bedre Næringsmiddel end de 4 Unzer Bröd man erholder heraf. Ved blot at koges med Vand, uden at gjære, vilde den samme Qvantitet Meel kunde have födet mange flere Mennesker. Dersom det da ikke var for den Beqvemhed Brödet tilbyder, *ved i den Form at kunde holde sig længe, og at kunde nydes strax, ved Lethed i at transporteres* o.s.v., burde man aldeles forkaste al Brug af Bröd, da man, ved at frembringe det, tilintetgjör megen nærende Substants. Men tydeligere er det heraf, at de Meelsorter, der ikke for sig ere skikkede til at undergaae Brödgjæring, og altsaa give slet Bröd, og tillige ved denne Proces tabe i nærende Substants, aldrig burde anvendes til Bröd; men spises kogte med Vand eller paa andre Maader, hvor de ere mere nærende og bedre opfylde den Hensigt, hvorfor de nydes.

Skotterne bruge meget et ugjæret Bröd af Havre, som just fordi det ikke har gjæret skal være mere nærende end gjæret Havrebröd, men dog noget ufordöjeligt. Det sletteste Meel,

kogt til Gröd i Beensuppe, vilde udentvivl, *som Næringsmiddel*, have Fortrin for det bedste Hvedebröd. — Som sagt, det er Varigheden og den lette Transport, der gjör Brödet saa væsentligt.

Efter det her anförte, synes mig fölgende fortjente at undersöges:

1) Hvad er Aarsag til at 100 Pd. Hvede paa de franske Möller give 75 Pd. fiint Meel, og derimod paa de danske kun 65 Pund? Det maae bemærkes at de sydlige Landes Kornsorter ere sædvanlig mere tyndskallede end de nordlige Landes. Men da vi her bruge især östersöisk Hvede til Bröd, saa falder denne Indvending tildeels bort, eller kan dog neppe foranledige en saa betydelig Forskjel. Desuden tales her ikke om en Qvantitet Hvede efter Maal, men efter Vægt *).

*) Jeg har med Hensyn hertil undersögt Hveden fra Stevnsherred og andre Steder i Sjelland, og selv i disse senere slette Aar fundet den at veje 13 til 13½ Lpd. Tönden; jeg har sammenlignet den med Pröver fra de sydlige Klimater, og ikke fundet nogen betydelig Forskjel. Den bedre Hvede fra Östersöen har i Aar (1805) ikke vejet meget over 12 Lpd. Tönden.

2) Hvorfor giver 1 Pd. Meel i Paris 1⅘ Pd. Bröd, og i Kjöbenhavn ikkun 1⅓ Pd.?

3) Hvorvidt er det rigtigt, at Dejningen i Klidvand istedet for i bart Vand foröger Produktet ⅐ Deel, uden Tab for Klidens Brugbarhed til sædvanlig Brug?

4) Hvorledes kan det ved bestemte Forsög bevises, at Melet under Brödgjæringen taber i nærende Dele? og hvormeget taber det ved at forvandles til Bröd?

Jeg bör endeligen tilstaae, at jeg har nedskreven denne Bemærkning allene for mig selv, uden Tanke om at lade den trykke, og blot for ved Lejlighed at være opmærksom paa og lade mig belære om Aarsagen til den angivne Forskjel imellem hvad der i dette Fag skeer hos os, og hos andre Nationer. Det blev min Pligt at læse et Bidrag for det Skandinaviske Selskab, og jeg troede at denne Bemærkning, som en almeen Sag, kunde höres. Den har nu siden hvilet over 3 Aar, uden at jeg i den Tid har kunnet faae nogen nöjere Oplysning; jeg giver saaledes efter for Selskabets Begjæring, at gjöre den offentlig. Skulde nogen ville meddele mig Berigtigelser hertil, vil jeg med Fornöjelse gjöre dem offentlige som Bilag

til denne Afhandling. Skulde nogen offentlig fremstaae imod den, haaber jeg at det skeer med den Humanitet som Videnskaberne lære.

Endelig maae det tillades mig at anföre Protokollen over en Prövebagning anstillet paa Thorsenge, og meddeelt af Hr. Kammerherre Juul. Det vil heraf sees, at naar hine Regler, hvorefter Taxten sættes, bestemmer 16 Pd. Meel til at give 20 Pd. Bröd, saa har man paa Thorsenge faaet af 18 Pd. Meel 33¾ Pd. Bröd, hvilket af 16 Pd. Meel er paa det nærmeste 30 Pd. Bröd. Vist nok befaler Normen for Kjöbenhavn, at en Tönde Rug skal give 192 Pd. grovt Meel, og paa Thorsenge har den kun givet 189 Pd.; men denne Forskjæl af 3 Pd. paa næsten 200, kan ikke sammenlignes med Forskjællen af næsten 10 paa 16.

Beregning

over det Bröd som blev baget i Dag og sendt til Hospitalet til Udsalg til de Fattige.

Dertil bekommet fra Möllen 2 Tönder med samme Maal som det udsælges, og beregnet til 20 Pd. Skjeppen, er	384 Pd.
Taget af Meelbingen 2 strögne Skjepper, à 18 Pd. er - - -	36 -
Tilsammen	420 Pd.

Deraf blev 76 Bröd som vejede 585 Pd., à 2 skill. Pundet, er - - -	12 Rd.	1 mk.	2 sk.
Forbrugt Meel dertil som det udmaales til at sælges, 2 Tönder 1½ Skp., à 5 Rdlr. Tönden, er - -	10 -	5 -	10 -
Igjen Overskud	1 Rd.	1 mk.	8 sk.

Hvoraf altsaa er givet af een Skjeppe Meel 33¾ Pd. Bröd à 2 skill. Pundet, er - - -	4 mk. 2½ sk.
og een Skjeppe Meel beregnet til	3 - 12 -
Bliver igjen Overskud paa hver Skjeppe - -	mk. 6½ sk.

Til end mere Sikkerhed er de tvende Tönder Meel som kom fra Möllen maalte med Strygmaal, og blev da 21 Skpr., à 18 Pd. Skjeppen, er - - - 378 Pd.
Dertil de 2 Skjepper som blev taget af Bingen - - - 36 -

Bliver 414 Pd.

Saa der altsaa er kuns en Forskjel af 6 Pd. Meel paa ovenanförte, og da blev, naar det efter sidste Maal blev beregnet, endnu Overskud 15 skill. — i alt 1 Rd. 2 mk. 7 skill. Overskud efter den sidste Beregning.

Thorsenge, den 4de Febr. 1801.

Bemærkninger over nogle imod smittende Sygdomme nödvendige Foranstaltninger.

Af

Dr. SCHEEL,
Hofmedicus og Stadsphysicus.

Hvad formaae Love uden Sæder, siger med Rette hiin Romerske Historiker og Philosoph; — med ligesaa megen Föje kan man sige: hvad udrette Love uden Oplysning. Naar Borgeren ikke indseer de Grunde, hvorfor Regjeringen har givet en Forordning, og derved bliver overbeviist om dens Nödvendighed og Gavnlighed, vil den i Menneskets Natur liggende Selvraadighed stedse bevæge ham til at benytte sig af

enhver Lejlighed, for at undrage sig samme Især gjelder dette om Sundhedspolitiets Love; thi disse, (endog alt det fraregnet, som af Regjeringen ikkun bör fremsættes som faderlig Advarsel, og ej som befalende Lov,) paalægge dog ofte Borgeren Baand, han udentvivl dobbelt uvilligen bærer, naar Hensigten og Nytten af samme ikke indsees og tilfulde paaskjönnes. Straffelove söge da, kun alt for ofte forgjæves at paanöde Borgersamfundet disse Anordninger. Almindelig Oplysning i Henseende til Medicinalpolitiet er derfor höjligen at önske, og det kan ikke andet end være höjst gavnligt, naar Sundhedspolitiet ikke allene bliver Gjenstanden for Lovgiverens, men ved Publiciteten, tillige for enhver tænkende Borgers Opmærksomhed og Granskning. Dette bevæger mig til at fremlægge for det ærede Selskab nogle Bemærkninger over fölgende i vore Tider saare vigtige Thema: epidemiske og smitsomme Sygdommes Forebyggelse.

Fra den Tid den tiltagende Cultur i Europa medförte en forandret Levemaade og mere Reenlighed, og man ophörte at betragte pestartede Sygdomme som Almagtens Straffedomme, imod hvilke det vilde være forgjæves at

væbne sig, havde man kun sjelden seet saadanne Ödelæggelser, som de forrige Aarhundreder ofte (i Danmark fra 1521 til 1654, 11 Gange) medförte. Danmark og de tilgrændsende Stater hjemsögtes sidst i Aaret 1711 af Pesten, og ikkun i Aaret 1721 truede Pesten i Marseille, senere den i Messina, og sidst Pesten i Ukrainen og det Indre Rusland, udenlands fra med Fare. Muelig heden, at en Pestepidemie kunde naae vort Norden, syntes saa godt som glemt: Lægerne, i det mindste de akademiske Lærere, tabte den næsten af Syne, og Forsigtigheds-anstalterne imod Pesten betragtedes med megen Lunkenhed. Det er enhver bekjendt, hvor voldsomt Nordamericas og Spaniens sidste Epidemier vækkede hele Europa af sin Slummer. Smitsomme Epidemier betragtedes nu med lige saa megen Frygt, som för med Ligegyldighed, og denne Gjenstand fik almindelig Interesse.

Jeg vil her opregne de smitsomme Sygdomme Europa nu med Rette især frygter. Den förste Plads indrömmes den *orientalske Pest.* Den beroer paa en særegen Smittestof, fra Orienten paafört Europa, hvilken de christelige Stater for det meste med Held have vidst at holde ude fra deres Grændser; men som hos

Mohammedanerne, der behandle den med samme Skjödeslöshed som vi Europæer hidindtil, til vores Vanære, have behandlet Börnekopperne, jevnligen under en gunstig Luftbeskaffenhed udbryder som Epidemie, fordi deres store Handelsstæder, især Smyrna og Konstantinopel, hvor den næsten aldrig ophörer, og de Afdödes og Syges uden Rensning henlagte Klæder, især de med Peltsværk foerede, ere et Gjemmested for Smitten. Sygdommen bestaaer i en hidsig Feber, hos stærke Personer af en inflammatorisk, hos Svage af en nervös Beskaffenhed; men som ogsaa hos de förste hastigen gaaer over til Nervefeber. Den kjendes paa Sygdommens hastige Gang, og paa de Kiertelhævelser i Lyskene og Axelhuulheder, eller Brandsbylder, der sædvanligen indfinde sig som ufuldstændig Crisis.

2.) Nærmest Pesten sætter man den saakaldte *gule Feber.* Foruden de almindelige Tilfælde af en Feber, som for det meste enten strax i Begyndelsen eller i det mindste i Sygdommens Fremgang har en biliös og nervös Beskaffenhed, er den forbunden med en overordentlig Irritabilitet af Tarmekanalen og Galdesystemet, som har en höjere eller ringere Grad

af Guulsot til Fölge, hvilken ikkun mangler i de enkelte Tilfælde, hvor den Syge döer saa hastig, at dette paa en vis Maade kritiske biliöse Extravasat i Huden ikke har kunnet indfinde sig. Den er lige saa ödelæggende som Pesten, men kan med Föje ansees for mindre smitsom, da den, for at kunne udbrede sig, er mere afhængende af Luftens Beskaffenhed, som dertil maae være fugtig og varm. Medvirkende Aarsager, maaskee væsentligen nödvendige Betingelser, ere under Sommerens Hede udviklede Dunster, som Sumpe, Ureenlighed inden og uden for Boeligerne forvolde. Heraf kommer det, at man i New York og andre Steder i de sidste Epidemier har kunnet bevare sig for Sygommen, ved at flytte fra den usunde til en sundere Deel af Staden eller ud paa Landet; og denne indskrænkede Smitsomhed af den gule Feber har man at takke for, at Sygdommen af de mange Syge og Reconvalescenter, som uden at have holdt Qvarantaine, fra Nordamerikas og Mexicos inficeerte Söestæder flygte ind i Landet, ej endnu er bleven udbredt videre over denne Verdensdeel. Endogsaa hos Spaniolerne, hvis Reenlighed og Politieanstalter ikke staae i megen Agtelse, har den gule

Feber dog kun gjort paa en forholdsmæssig kort Tid, Fremskridt uden for Söekysterne, og er oppe i Landet snart bleven standset. Den gule Feber har ogsaa dette særegne, at den saa godt som forskaaner de i Vestindien födte eller de acclimatiserte Personer, men at den derimod der hvor den hersker, desto voldsommere og vissere angriber Nordbèboere, især naar disse tilsidesætte den tilhörlige Varsomhed imod Climatets Indflydelse. At den gule Feber kan forplantes formedelst Vare, derom er mig ingen tilforladelig Erfaring bekjendt, tvertimod synes, saaledes som ved vores Forraadnelsesfebre, ikkun den concentrerte Uddunstning af de Syge, eller deres med Smitte mættede Klæder, at kunne forplante Sygdommen under en gunstig Luftbeskaffenheds Medvirkning *).

*) Næsten overalt har man hidindtil overdrevet den gule Febers Smittegrad; for nærværende Tid synes et andet Partie at oplöfte Stemmen, som nægter aldeles dens Evne til at smitte, eller som i det mindste indskrænker dens Smitsomhed til de varme Klimaters Söekyster. De sidste synes ikke mindre at vige fra Sandheden end de förste, der overdrive Faren; thi dersom de hos os selv genererte sporadiske Forraadnelsesfebre ved nöjere Berörelse, under de dertil gunstige Betingel-

3.) *Den saakaldte engelske Sveed*, som sættes iblandt pestartede Sygdomme, fordi den i det 15de og 16de Aarhundrede forvoldte en betydelig Ödelæggelse, udmærkede sig ved Nervefeber og en overdreven stærk Sveed; den synes mere at have været en epidemisk, end contagiös Feber, og ikkun ved Lægernes urigtige Curmethode, og de den Gang iblandt Almuen herskende Fordomme, at være bleven

ser, forplante sig ved Smitte; hvorfor skulle den gule Feber, i hvilken en lignende Grad af Vædskernes Decomposition finder Sted, ikke gjøre det? og dersom end Nordens almindelige Sommere ikke fremmer Smittens Udbredelse, indtræffer dog sommetider enkelte Sommermaaneder, som i fugtig og trykkende Varme ikke give meget efter for Nordamerikas Söehavne. En kyndig Læge i Engelland (s. Crit. Rew. 1803. Aug.) har seet den gule Feber der, fuldkommen saaledes, som den beskrives af de amerikanske Læger, skjöndt i en mildere Form, og uden at den udbredte sig; den kunde, föjer han til: evidently be traced to the seaports and very nearly to American ships. Her har vi altsaa den gule Feber i Engelland, forplantet fra et Menneske til det andet, og standset ved en Forening af lykkelige Omstændigheder. Men hvo tör vel vove at stole i en saa vigtig Sag paa et Lykketræf?

saa voldsom. Den fortjener ikke ganske at sættes iblandt de medicinske Antiqviteter, da den endnu for faa Aar siden har grasseret i Rothenburg an der Tauber, hvor den ligeledes i Begyndelsen under en urigtig Behandling var meget ondartet.

4.) *Den saakaldte Forraadnelsesfeber* er der, hvor den ikke viser sig allene med Tegn af et angrebet Nervesystem, (den saakaldte Nervefeber), sædvanligen forbunden med biliöse Tilfælde. Der hvor det under Overhuden udtraadte Blod forvolder smaae Pletter, kaldes den Sprinkelfeber. Den hörer til de smitsomme Sygdomme der jevnligen udvikle sig hos os af en eller anden Aarsag, som virker svækkende paa det angrebne Individs Nervesystem, og er smitsom ved den Syges umiddelbare Uddunstninger eller hans dermed mættede Gang- og Sengeklæder. Sporadisk er den, som sagt, ikke sjelden her i Kongestaden; men naar den formedelst sin Smitte er gaaet igjennem nogle Individuer, har den tilsidst, Tak være Lykken, som bevarede os for en sammes Udbredelse gunstig Luftbeskaffenhed, hört op af sig selv. Dette var f. Ex. Tilfældet med den Feber, som bortrev vor fortjente *Aasheim*.

Han var det tredie Individuum, samme angreb og dræbte; fra ham gik det over til 5 Andre, (iblandt hvilke Hr. Dr. *Castberg*), men som paa Frederiks Hospitalet bleve helbredte, uden at forplante Sygdommen videre. Jo flere Individuer i et indsluttet Rum ere udsatte for de svækkende Potenzer, der frembringe den, jo mere ondartet bliver dens Smitte. Den straffer de Stater med et ofte höjst föleligt Tab, som forsömme Sundhedsplejen paa deres Flaader, Hospitaler, Fængsler, og andre deslige offentlige Huse; og den gaaer fra de Fattiges usle Boeliger ofte til de Riges Huse, til Straf og Gjengjeld for den Ligegyldighed, med hvilken hine have kunnet see de förstes Elendighed, uden at række en hjelpsom Haand.

5.) *Skarlagensfeberen*, hvis udmærkede Tilfælde ere: Halspine, et i nogle Dage varende rödt Udslet, med paafölgende Desquamation af Overhuden, bliver i enkelte Epidemier saa ondartet, at den fortjener Navn af en pestartet Sygdom. Det samme gjelder ogsaa om:

6.) *Meslingerne*, en Feber med almindelige Snuetilfælde og et særeget Udslet. Begge disse Sygdomme have saaledes faaet Borgerretten imellem os, at deres Standsning ved de

Syges Afsondring ikkun vil være muelig i de mindre beboede Dele af de danske Stater, f. E. Island og Finmarken. Og paa om

7.) *Börnekopperne*, hvis bekjendte Symptomer jeg ikke behöver at anföre, vilde dette gjelde, dersom ikke den velgjörende Vaccination var kommen os til Hjelp. Börnekoppernes, indtil for kort Tid siden, stedse ved Inoculationen underholdte Smitte viser, at en sand *contagiös* Sygdom beroer, for at udbrede sig, kun lidt paa en særegen Luftsbeskaffenhed, saaledes som de epidemiske ikkun tildeels eller slet ikke contagiöse Sygdomme. Thi i Decennierne fra 1749 til 1778, findes 9 Aar; i hvilke de af Börnekopperne dödes Antal var under 50, og hvoriblandt 5 Aar, hvor kun fra 4 til 8 blev bortreven ved denne dræbende Sygdom; og derimod i de to fölgende Decennier, i hvilke Inoculationen blev indfört her i Staden, fra 1778 til 1798, döde hvert Aar fra 2 til over 400, og ikkun eengang faldt de Dödes Antal til 35.

8.) Ved den sommetider ondartede *Blodgang* er det at beklage, at den især bliver ödelæggende for den arbejdende Almue, som sædvanligen mangler tilstrækkelig medicinsk Hjelp

og diætetisk Pleje. Dens udmærkede Tilfælde ere: hyppig Stoelgang, hvorved, under Smerte og Sammentrækning i Endetarmen, for det meste Sliim, ofte blandet med Blod, udtömmes. Efteraaret undtagen, hvor Vejrliget er den gunstig, formaaer den sjelden at udbrede sig.

Disse ere korteligen de fornemste Sygdomme, som undergrave en af Staternes Hovedstötter, en talrig og sund Folkemængde. Det overstiger Menneskets Kræfter i Borgersamfundet at bevirke, at Pluraliteten opnaaer Livets naturlige Grændser, det smertelöse Hensoven ved Döden af Alderdom; thi med Menneskene er det som med Planterne; der, hvor de groe tæt sammen, findes alletider endeel svagelige, som derfor henvisne og bortdöe för Tiden. Derimod ere hine smitsomme Sygdomme liig en giftig Meeldug, der kaster sig paa stærke og vantrevne Planter uden Forskjel, og aldeles tilintetgjör Landmandens glade Haab. Smitten forskaaner lige saa lidt den raske Bondekarl som den i et usundt Værksted vansmægtende Haandværker; og dens Ödelæggelser bör derfor, da den ikke er en absolut Nödvendighed det borgerlige Selskab medfö-

ser, af enhver viis og kraftfuld Regjering forebygges.

En systematisk Fremstillelse hvorledes dette burde skee, og især en Opregnelse af de temporaire Anstalter i Epidemiens Udbrud selv, indbefatter for meget, og kan derfor ikke være Gjenstanden for denne lille Afhandling; men vel tillader jeg mig i Almindelighed nogle fragmentariske Bemærkninger over denne Gjenstand.

De farligste af de för opregnede smitsomme Sygdomme true os udenlands fra. Den udbredte Handel, som nu sætter alle Verdensdele i en nöje Forbindelse, kunne let tilföre os syge Mennesker eller med smitsomme Dunster igjennemtrukne Vare, og disse kunne da meddele Sygdommen til Landets Indbyggere. Dette har givet Anledning til de saakaldte Qvarantaineanstalter, hvorved man, ved at afsondre Skibsfolket i en tilstrækkelig Tid, giver Smitten Lejlighed til at röbe sin Tilværelse paa Skibet selv, imens man ved Luftning og andre passende Midler tilintetgjör den muligen paa Varene hæftende Smitte.

Nödvendigheden af hensigtsmæssigen organiserede Qvarantaineanstalter kan ingen næg-

te; men deri, troer jeg, begaae de fleste Stater en betydelig Fejl imod deres egen Sikkerhed, at de for meget stole paa deres Quarantaineindretninger. Hvo formaaer at nægte Muligheden, at jo en eller anden giftfængende Smaating i en Afkrog af Skibet eller i en Sprække af Plankerne undgaaer Qvarantainebetjenternes Opmærksomhed? eller kan ikke i Ulden eller Bomulden, om den end luftes nok saa forsigtigen, en liden sammenfildtet med Pestmiasma mættet Klump undgaae Luftens og, naar der ikke röges meget kraftigen, selv de mineralcure Dampes Indvirkning? Qvarantainelovene have desuden at kjæmpe med Kjöbmandens ved Vindesyge skjærpede Snuhed; og ikke uden Grund hedder det her: inventa lex inventa fraus. Opsynsmændenes Antal kan ikke give nogen Sikkerhed, thi hvor let muligt er det ikke, især naar Qvarantainelazaretet ligger i en Provinds, langt borte fra Regjeringens Middelpunkt, at en farlig Lunkenhed undertiden indsniger sig hos Qvarantainebetjenterne, og man kan her med Juvenal ikke uden Grund spörge: Quis custodiet ipsos custodes?

Toscana's Exempel beviser meer end tilstrækkeligen, hvor lidt Qvarantainen paa en

fuldkommen sikker Maade afholder Smitten. Hele Toscana er langs ad Söekysten der, hvor Landgang kunde skee, forsynet med Vagttaarne og Vægtere, deels imod Barbareskernes, deels imod mistænkelige Skibes Landgang; Landets störste Handelsstad, Livorno, ejer 3 store Quarantainehuse, de saakaldte Lazaretter, hvoraf især det di San Leopoldo ved sin Omfang og gode Indretning vilde gjöre det störste Monarchie Ære. Qvarantainebetjenterne, hvis Embede og Nationalcharakter gjör dem saa lidt som mueligt tilgjængelige for Bestikkelser, ere ved langvarig Erfaring övede, og alligevel har før omtrent et Aar siden en farlig smitsom Epidemie kunnet indsnige sig i Livorno. Har dette kunnet skee i Toscana, hvor meget mere vil det samme kunne indtræffe i en Stat som den Danske, der har langt udstrakte Kyster, hvis almindelige Bevogtning er saa godt som umuelig, og hvor efter al Rimelighed Snighandelen ikke sjelden drives. Det vilde for den sidstes Skyld ikke engang sikkre imod Smitten, om man ogsaa vilde forbyde al Handel udenlands fra, (et Middel, som ved Staternes nærværende Forfatning er næsten lige saa ödelæggende, som det Onde, derved skal forebygges). In-

gen kan desuden tægte, at for Fædrenelandet farlige smitsomme Sygdomme kunne have deres Oprindelse hos os selv. Vi have ikke sjelden seet saadanne Epidemier udvikle sig inden for vore Grændser, som truede med betydelig Fare, og sikkert vilde have udbredt sig, dersom ikke en fornuftig medicinsk Behandling og Regjeringens hensigtsmæssige Foranstaltninger havde standset Sygdommen. Jeg behöver allene at bringe Epidemien af Aaret 1787 i Kjöbenhavn, og en af Aaret 1802 i Finmarken i Erindring, som begge havde megen Overeensstemmelse med den gule Feber. Det er derfor af höjeste Vigtighed, ikke at stole for meget paa Qvarantæneanstalterne; men ved Siden af samme at organisere Medicinalpolitieindretninger, som strax i Födselen kunde qvæle enhver smitsom Epidemie, der enten indsneg sig over Landets Grændser, eller udvikledes inden for samme. At oppebie Öjeblikket selv, hvor Faren indtraf, var ligesaa uforsigtig som at ville organisere og öve en Armee först i det Öjeblik Fienden anfaldt Landet. Det i denne Henseende Nödvendige synes mig især at beroe paa fölgende Poster:

1) Ved Krigsetaten see vi en Organisation der

gjör den störste Orden og den raskeste Udföring af Bestyrernes Befalinger muelig. En *lignende Virksomhed* maatte det Collegium, som Epidemiernes Standsning er anbetroet *kunne vise imod disse.* For strax at kunne standse en farlig smitsom Sygdom, udfordres for det meste den forenede Virksomhed af Statsbestyrelsens forskjellige Grene, og denne maatte kunne erholdes uden langvarig Correspondence med Collegierne og andre Omveje, der forhale Sagernes Expedition. Den af Kongen allernaadigst udnævnte Direction for Qvarantainevæsenet, bestaaende af et Medlem af ethvert af Landets vigtigste Collegier, og under hvilken Qvarantainecommissionerne i Söestæderne staae, kan ansees som et Mynster i denne Henseende, naar et Par af Sundhedscollegiets meest erfarne Medlemmer som Assessorer bleve tilforordnede, for at tage Deel i Bestyrelsen af denne vigtige Deel af Sundhedspolitiet.

e) Intet kan være vigtigere ved smitsomme Sygdomme, *end strax at erfare deres Tilværelse.* I Almindelighed maatte det der-

for paalægges enhver Læge og Præst, og i Almindelighed enhver Embedsmand under Straf i Forsömmelsestilfælde, at være opmærksom paa, og strax at anmelde for Vedkommende enhver for Smitte mistænkt Sygdom. I Stæderne, hvor en smitsom Sygdom er farligere, formedelst den nærmere og idelige Forbindelse, Indbyggerne staae i med hverandre; burde, om mueligt, den i Österrige i Brug værende saakaldte Todtenbeschau indföres, formedelst hvilken ethvert Liig, förend det begraves, eftersees af kyndige Folk; for, saavidt mueligt, at undersöge Dödsmaaden. I det mindste burde i enhver Stad ugentligen de Afdödes Boepæl og Sygdom for Stadsphysikus eller en anden dertil constitueret Læge anmeldes, saaledes som det for nærværende Tid skeer i Kjöbenhavn. Vel beroer Kongestadens Dödslister for det meste paa utilforladelige Data; men deres Utilforladelighed vil det ikke være vanskeligt at forebygge, ved en bedre Indretning af samme.

3) Pesten viser sig sædvanligen först i de Huse, hvor Fremmede herbergeres, og hos

dem, som omgaaes med giftfængende Sager; der have været i Brug hos de Syge; f. Ex. i Marseille i Pesten Ao. 1720 (s. Chenot. pag. 90.) bleve uden for det inficeerte Skib og Lazarettet, först de Personer, der handlede med gamle Klæder angrebne af Pesten. Alle disse Personer burde derfor anbefales Vedkommende *til dobbelt strængt Tilsyn og til Afsondring fra de Sunde, naar en paa ringeste Maade mistænkelig Sygdom viste sig i deres Huse.* Ved de Personer, som behandle Uld, finder ikke allene Muligheden Sted, at Pesten kunde vedhænge Ulden; men allerede den i Magasinerne oplagte Uld kan blive skadelig ved rancide animalske Uddunstninger. I Fredericia herskede f. Ex. for et Aar siden en Forraadnelsesfeber, hvis förste 7 Offere, saaledes som den erfarne Regimentschirurg Feldtmann indberettede til Sundhedscollegiet, paa engang deraf blev angrebne, efter at have dandset i en Sal, der længe havde tjent til Uldmagasin, og var igjennemtrukken af Uldens usunde Dunster.

4) Næsten overalt seer man en saadan farlig

Ligegyldighed imod gamle Gang- og Sengeklæder, at en rettroende Mohammedaner, i Tillid til Fatum, ikke kunde vise den större. Det er, som om smittede Sager ved at være under Auctionators Hammer, og ved at have gaaet igjennem Auctionsstuen, paa een Gang bleve rene. Hvor farlig denne Ligegyldighed er, behöver jeg ikke at bevise. Ej allene, naar en smitsom Sygdom har viist sig; men *til alle Tider burde de Afdödes Gang- og Sengklæder*, med mindre en troeværdig Læges Attest bevidnede, at de aldeles vare frie for Smitte, *undergaae den fornödne Rensning*. Handelen med gamle Klæder burde ogsaa i Henseende til andre chroniske Sygdomme, underkastes streng Opsigt. Hvor ofte maae ikke den Stakkel, der hos en Jöde eller Marschandiser for ringe Priis har kjöbt sig et gammelt stykke Töj, böde for sit Indkjöb med Fnat, kansee endog med venerisk Fnat. En Indretning, hvor alle brugte Klæder, forend deres Salg tillodes, bleve rensede ved Vaskning eller med de mineralsure Dampe, vilde vist være höjst nyttig. Indtil denne Dag savnede

endogsaa Kongestadens Hospitaler en saadan Renseningsanstalt, for at kunne anvende det kraftigste Desinfectionsmiddel, de mineralsure Rögninger.

g) Indsluttet Luft, mættet med animalske Uddunstninger, er ikke allene en stærk Leder for Smitten; men den forværrer ogsaa Sygdommen, gjör den mere ondartet og derved mere smittende. En smitsom Sygdom, der udbryder i de fattiges fuldproppede Boeliger, i et Fængsel, paa et Skib, raser med overordentlig Heftighed. Her er det at *Omsorgen for rene luftige Gader og Boeliger*, og da disse neppe kan forskaffes alle Familier i en stor Stad, Omsorgen for rummelige *vel indrettede Hospitaler* viser sig i höj Grad velgjörende. Ondartede Forraadnelsesfebre ere under saadanne Omstændigheder kun lidt farlige, ja den gule Feber i Livorno, börte op at smitte, da man bragte de Syge i Hospitalet di San Jacopo, og derved forskaffede dem en reen og sund Luft. Kjöbenhavn kan i denne Henseende maale sig med enhver anden Residenz og Handelsstad; skjöndt især Frederiks Hospitals Ud-

videlse var at önske, da det ikke staaer i Forhold til de Trængendes Antal. Jeg bör her paa det varmeste prise de Menneskevenner, der hos os have stræbt at skaffe de Fattige *sunde Boeliger til taalelig Priis;* de have gjort dem fortjente af Sundhedsvæsenet og Smittens Forebyggelse mere end man kanskee ved förste Öiekast troer *). Ligeledes naar Regenten, som

*) I Hamborg vare i de af mange Fattige beboede luftige Gader faa smitsomme Sygdomme, og næsten aldrig tog disse Sygdomme her Overhaand; derimod vare i Byens tæt bebyggede Dele ikke allene langt flere Syge, men ogsaa et langt större Antal af smitsomme Sygdomme, som især i Sommermaanederne 1790 udbredte sig og anrettede megen Ödelæggelse (see pag. 9. i Licent. Günthers Erfahrungen über Krankenbesuch-Anstalten für Arme. Hamburg 1797). — Den skadelige Gas, som danner Smittestoffen, eller er et Vehiculum for den, (hvad enten det nu er vandstofholdig kulsuur Gas, som nogle formene, eller et andet Slags Gas), holder sig formedelst sin Tyngde nær ved Jorden, (i Nitzas sidste farlige Hospitalsfeber-Epidemie bleve efter Foderés Mem. sur le Climat et les Maladies du Mantouan, især Beboerne af de underste Etager bortrevne af Epidemien); den udfordrer derfor Luftens frieste Adgang i Gaderne, for ved Vinden at kunne bortjages.

den der nu sörger for Parises Forskjönnelse, eller en Ildebrand, bortskaffer snevre Gader, og giver Luften mere Adgang, bidrages derved væsentligen til Stadens Sikkerhed imod Smitten. I snevre, mörke, fugtige Boeliger, er Reenligheden saa vanskelig, at den overgaaer den Fattiges physiske og moralske Kræfter, som kun alt for ofte slöves ved den med Fattigdommen forbundne svære Kamp imod Kulde og Sult, — og uden Reenlighed fremkomme ikke allene, som sagt smitsomme Sygdomme meget let, men de ere ogsaa yderst vanskelige at standse.

Hvormeget Reenligheden imod Epidemier kan udrette, seer man best ved at sammenligne det forrige Engelland med det nærværende. För vare smitsomme Epidemier der, det sunde Clima uagtet, meget hyppige, og vist ikke uden Grund tilskriver den berömte skarpsindige Erasmus fra Rotterdam i hans Epistler, p. 432, Engellændernes Skidenfærdighed disse Epidemier; og Humes Skildring af Engellændernes Levemaade under Dronning Marie (1558) (s. hans History of Engl. Vol. 6.),

stadfæster dette. Nu derimod da denne Nation udmærker sig ved sin Reenlighed, er den i en lang Tid ikke bleven hjemsögt med farlige Epidemier, og den tör haabe ogsaa fremdeles at blive forskaanet derfor, indtil den arbeidende Klasse synker ligesaa meget i Elendighed og den deraf flydende Ureenlighed, som de Rige stige i Overdaadighed og umaadelig Luxus.

6) Enkelte smitsomme Sygdomme ere nu iblandt os saa almindelige og forekomme saa ofte, at man for det förste bör ansee dem som naturaliserte. Hertil höre især Maslingerne og Skarlagensfeberen. At ville, ved at udelukke de Syge fra al Omgang med de Sunde, betage disse Sygdomme deres Borgerret, er, saaledes som Tingene nu staaer, neppe giörligt. Men da de efter al Erfaring især smitte ved umiddelbar Omgang med de Syge, kunde deres Udbredelse maaskee indskrænkes derved, at de Familier, som vare angrebne deraf, tilholdtes, med store Bogstaver paa Huusdören og Indgangen til deres Værelser *at tilkjendegive Sygdommens Tilværelse hos dem.* Enhver Forsigtig vilde da skye

et saadant Huus. Tyrkernes natürlige Bonsens, som gjör at de ikke overalt ere blinde for Qvarantainens Nytte, har paa Öen Rhodus lært dem dette simple Middels Virksomhed, endogsaa imod Pesten. Den, hvis Huus er betegnet som mistænkt eller smittet, bærer, indtil han som virkelig Syg bliver sendt over til den öde Landstrækning Caramanien paa det faste Land, hvor Smitten er mindre at frygte, et Tegn paa Kroppen; og han kjendes derved af alle; hans Berörelse skyes, og Pesten tager ikke videre Overhaand. Skibspræsten Cooper Williams, som har beskreven Lord Nelsons Expedition til Egypten (s. pag. 105 i Oversættelsen. Hamb. 1803), saae en saadan under Qvarantaine sat Person, betegnet med et sort Mærke i Ansigtet, gaae frit omkring, og bevidner det Anförte.

7) Ved en indtræffende Epidemie er det, at Lægekonstens Vigtighed for Staten især föles; og her indhöster Regjeringen den fulde Frugt af at have *i Tide* indrettet en i alle sine Dele, især det Cliniske Fag, *vel organiseret medicinsk Skole.* Men dette

dette er ikke nok! thi dersom Regjeringen ikke aabner Lægerne en Udsigt til ved Lön af Statens Kasse at finde et anstændigt Udkomme, ogsaa i de mindre velhavende Dele af Landet, vil ikke allene disse savne Læger, men Antallet af Lægevidenskabernes Dyrkere vil ogsaa i det Hele være utilstrækkeligt. Ogsaa i en anden Henseende bör Staten komme Lægerne, med Hensyn til smitsomme Epidemier, til Hjelp, i det den sörger for *den Læges Efterladte, der i sin Praxis faldt som et Offer for en smitsom Sygdom,* og som da i det mindste kunde have Sikkerhed paa sin Dödsseng, at Staten betryggede hans efterladte Familie for Mangel.

8) Det jeg endeligen anseer for höjst vigtigt, er en mere *udbredt Kundskab hos Almuen, om smitsomme Sygdommes Beskaffenhed,* for at den uoplyste menige Mand hverken skal frygte for meget eller for lidt. Det förste vilde let beröve det mistænkte Sted aldeles Tilförselen af Födevare og andre Fornödenheder, som dog, naar det skeer mep tilbörlig Forsigtighed, uden Fare kan bringes til det smittede Sted; det andet

ville udbrede Smitten. Dog dersom et af disse Extremer skal have Overvægten, da bör hellere hos Grændsens og Kysternes Beboere, Frygten være den herskende; thi uden denne ville de lee ad de mange Forsigtigheder Qvarantainelovene byde, hvis Nytte de ikke indsee, og som de derfor tilsidesætte, hvor det uden Frygt for Straf kan skee.

Neppe kan det formodes at den, hvis Tænkemaade ikke er fordærvet nok for at begaae alle Slags Forbrydelser, vil foretage en Handling, som kunde udsætte Staten for Smitten, dersom han vel kjendte og betænkte, hvilken Masse af Elendighed og Ödelæggelse en Pest medförer. Man bör derfor söge at bibringe Almuen et levende Billede af Pesten, og fornye dette Billede, saa ofte Pesten truer Landets Grændser. Men dette opnaaes ikke ved kolde, paa Almuens Fantasie intet Indtryk gjörende Formaninger, ej heller ved tomme Declamationer; til Almuen bör tales ganske anderledes! og her er det, Regjeringen, naar den ikke i sine Collegier ejer en saadan Mand, bör laane en yndet Almueforfatters Pen, for

ikke at tale i Cancellie Stiilen der, hver Hjertets Sprog bör föres. . . .

En udmærket Italiensk Kunstner har i det Florentinske Gallerie fremsat nogle i Vox pousserede Basreliefler, som forestille en Stad under Pestens Ödelæggelser. I Forgrunden sees en Kirkegaard hvor, uagtet en Deel Gravere ere beskjæftiget med at nedgrave og forbrænde Liig, et stort hvælvet Liigkammer dog er fuldt af Liig, paa hvilke Forraadnelsens forskjellige Gradationer med uovertræffelig Sandhed og Gyselighed ere fremstillede. Kunstneren maler i sit Slags ligesaa kraftigen, som Messiadens Digter i hine hjerterörende Ord (Mess. 5 Ges.):

Also naht sich die Pest in mitternächtlicher Stunde
Schlummernden Städten. Der Tod liegt auf ihren verbreiteten Flügeln
An den Mauern und haucht um sich verderbende Dünste.
Jetzo liegen die Städte noch ruhig; bey nächtlicher Lampe
Wacht noch der Weise; noch unterreden sich edlere Freunde
Beym unentheiligten Weine, beschattet von duftenden Lauben

Von der Seele, der Freundschaft, und ihrer unsterblichen Dauer.
Doch bald wird sich der furchtbare Tod am Tage des Jammers
Ueber sie breiten, am Tage der Qual und des sterbenden Winselns,
Wo mit gerungenen Händen die Braut um den Bräutigam wehklagt;
Wo nun aller Kinder beraubt, die verzweiflende Mutter
Wüthend dem Tag an dem sie gebar und geboren ward fluchet;
Wo mit tiefen verfallenen Augen die Todtengräber
Durch die Leichnäme wandeln, bis hoch vom trüben Olympus,
Mit tiefsinniger Stirn der Todesengel herabsteigt,
Und sich umsieht, und alles öd' und still und einsam
Sieht, und auf den Gräbern in ernsten Betrachtungen stehn bleibt.

Saa lidt Æstetikerne maaskee skjænker et saadant Skilderie, som det Florentinske, der maler Forraadnelsen, sit Bifald, saa meget kan det dog tjene til at gjöre Indtryk paa det

sandselige Menneske, som vist aldrig glemmer det. For at opnaae en lignende Virkning, maatte da, som sagt, paa de Tider, Pesten truede Landet, i en for Almuen passende Stiil, ikke i Abstracto, men i en Række af Fortællinger om virkelige Tildragelser, Pesten skildres.

Jeg kan ved denne Lejlighed ikke imodstaae den Fristelse, til Slutning her at fremstille i Udtog et saadant levende Billede; ikke fordi jeg anseer det som et Mönster til en for Fædrenelandets Almue passende Skildring af Pesten, men fordi det er af den berömte Macchiavels, fölgeligen af en Mesters Pen, og fordi det först for omtrent 5 Aar siden er kommet for Lyset ud af det Magliabecchiske Bibliothek i Florenz i en her i Danmark saa godt som ukjendt Udgave af Macchiavels Værker. Det er det sidste, vi have fra hans Haand; thi han blev selv Dödens Offer, da Pesten havde naaet sin Höjde. Den Pest, han her taler om, hjemsögte Florenz næsten i 5 Aar, fra 1522 til 1527. Den skildres af den Tids Krönikeskrivere, som ikke mindre ödelæggende end den, den berömte Boccaccio saa levende har beskrevet. I Aaret 1527, kort förend den ophörte, rasede den meest, især hele Sommeren igjennem, hvor

næsten alle Huse havde et stykke Lærred i Form af en Fane udhængende til Tegn, at Pesten der havde indsneget sig. Der taltes indtil 400 Döde om Dagen, og fordi man ikke kunde begrave dem, maatte de Syge fra Landet nægtes Adgang til Stadens Hospitaler. Landet selv var ikke mindre angrebet; paa nogle Steder bleve af 100 Bönder neppe 10 i Live, og hele Gaarde saaes forladte uden Ejere. Dödsregisterne vise, at i Byen fra Maj til November over 40,000 Mennesker, og i det hele — Landet iberegnet — over 250,000 Mennesker bleve henrevne af Pesten. — Macchiavel fortæller os ikkun de Scener den 1ste Majdag i tidstnævnte Aar fremböd. "Vort ulykkelige Florenz," skriver han til en Ven, "seer ikke anderledes ud end som en barbarisk Fiende med Vold havde erobret og siden forladt det. En Deel af Indbyggerne har saaledes, som du min Ven, forladt Staden; en Deel er död, en anden döende. Den nærværende Tilstand bedröver og Fremtiden skrækker os. De Döende sukke under Dödens Kamp, de Levende frygte. Ulyksalige Tider! de reenlige smukke Gader, som vare fulde af rige ædle Borgere, ere nu ureenlige og stygge og fulde af Fattige, hvis ynke-

lige Klager og Overhæng neppe tillader En at passere dem. Boutikkerne og Værkstederne ere lukte, Domstoelene ere borte, Lovene ej længere ved Magt. Her hörer man om et Tyverie, der om et Mord. Torvene og Buegangene, hvor för Borgerne plejede at mödes, ere nu Gravsteder og Sammelpladse for Misdædere. Enhver gaaer allene, og möder han en Ven, seer han i ham en af Pesten smittet farlig Person. Broderen frygter Broderen, Konen frygter Manden, selv Forældre skye deres Börn. Enhver holder Kryderier, Svampe og Flasker i Hænderne, og tager dem næsten ikke bort fra Næsen. Der, hvor man för traf sammen for at tale for Moerskab eller i Forretninger, hörer man nu ikke andet end bedrövelige Efterretninger: hiin, heder det, er död, hiin er bleven syg, en anden er flygtet, endnu andre ere bragte til Hospitalet; en anden er bleven myrdet, og deslige Nyheder, som allerede i og for sig selv ved Indbildningskraftens Virkning kunne gjöre syg. Hertil kommer endnu Folkets Grublerier over Sygdommens Oprindelse og de Ulykker som i Fremtiden forestaae os, saaledes at vi aldrig tabe vor Ulykke af Syne. For at Du, min Ven, bedst maatte kunne

tænke Dig, hvorledes alting er forandret her, skildrer jeg Dig det, den 1ste Majdag har viist mig.

Efter at have oppebiet den Tid af Formiddagen, hvor Solen har forjaget Dunsterne, og efter at have taget nogle Præservativer imod Sygdommen, som jeg har megen Tillid til, skjöndt vor brave Dr. Mengo kalder dem en Cuiras af Papiir, gik jeg fra mit Hjem, for at forföje mig til mine daglige Forretninger. Man kan ikke gaae mange Skridt og tænke paa noget, om det endogsaa var nok saa vigtigt, uden strax at blive adspredt paa en bedrövelig Maade ved de mange Graverkarle man möder, som nu ikke kan overkomme deres Forretninger. Jeg gik först over San Miniato infra le Torri, hvor man för næsten blev bedövet af Væverstolenes og Menneskenes Allarm. — Alting var her taus, og der herskede en bedrövelig Stilhed. Jeg gik videre; paa det nye Torv mödte mig en Pestsyg, som i förstningen bedragede mig, thi jeg saae i Frastand en Portechaise baaren af et par hvide Heste, og troede at det var en Dame eller anden fornem Person, som lod sig bære ud. Men nærmere ved, saae jeg isteden for Tjenere, Posthospitalets Folk om-

kring samme, og videste da strax Beskeed. For dog at see, hvorledes det den glade Majdags Morgen saae ud i den ærværdige Kathedral-kirke, di San Reparata, traadte jeg ind i samme. Kun 3 Præster fandt jeg her, hvoraf den ene læste Messen, den anden forestilte Choret, og den tredie sad i en med Myrthe næsten omgivet Stoel, for at höre Skrifte, lænket paa Hænderne og Födderne, hvilket maaskee hans Vicarius saaledes havde foreskrevet ham, for desbedre at kunne imodstaae de geistlige Fristelser i denne Eensomhed. Den hele Menighed bestod af 3 gamle rynkede Koner, som sadde hver for sig. Neppe kunde jeg troe mine egne Öjne, ved at see denne Eensomhed paa en saa höjtidelig Morgen. Kanskee, tænkte jeg, er Folket paa Pladsen, og seer paa Tourneringen og Karusellen, som holdes stedse denne Dag; men istedet for Heste og Riddere, saae jeg der Kors, Liigbörer og Borde, paa hvilke Liig bleve baarne af Misdædere, som Nöden havde tvungen Övrigheden til at udnævne til dette Embede, og som for förste Gang tiltraadte samme. At forblive længere her, syntes mig hverken sikkert eller behageligt; jeg skyndte mig derfor afsted til den berömte Plads di Santo

Croce, tænkende i det mindste der at finde nogle af Stadens Fornemme. Men der saae jeg et meget stort Bal af Liigbærere, der dandsede rundt og raabte höjt: ben' venga il Morbo — (vel gaae det med Pesten).. — Saaledes böd de Majmaaneden velkommen! Dette Syn og deres Sang gjorde desstörre Indtryk paa mig, da jeg sammenlignede den med de glade og anstændige Pigers Sang, som ellers med deres: Ben venga il Maggio, raabte til Vaarens Priis. — For at undgaae dette Syn, iilte jeg ind i Kirken, hvor jeg holdt min Andagt i Taushed og Eensomhed. Tilsidst hörte jeg langt fra mig en klagende ynkelig Stemme; jeg gik nærmere, og fandt nær ved et Begravelsessted en ung Pige i Sörgedragt, bleeg og fortæret af Sorg; hendes Ansigt bar mere Dödens end Livets Træk; en Ström af Taarer randt ned over hendes skjönne Kinder; snart rev hun fortvivlende sit sorte Haar, som i Uorden hang ned over hendes Skuldre; snart slog hun sig for Brystet og i Ansigtet. Den meest Haardhjertede vilde dette Syn have rört. Betaget af Skræk og Medynk, nærmede jeg mig varsomt til hende, og spurgte om Aarsagen til hendes Klager. Istedet for at svare indhyllede hun Ansigtet og Hove-

det, for ikke at kjendes. Dette forögede mit Önske, at erfare, hvem hun var; men paa den anden Side, holdt Frygten for Pesten mig tilbage fra at nærme mig hende. Alligevel bad jeg hende at fatte Fortrolighed til mig, og tilböd hende Raad og Hjelp. Hun taug endnu bestandig, fordybet i sin Smerte. Jeg tilföjede: at jeg ikke vilde gaae af Stedet, förend hun havde modtaget mit Tilbud. Tilsidst fattede hun sig og svarte: Hvor lidt har jeg dog Aarsag til at skjule mit Ansigt for en Mand, som tilbyder mig sin Hjelp, da enhver har været Vidne til min Sorg. Först paa Stemmen gjenkjendte jeg hende; saaledes havde den grændselöse Fortvivlelse og Sörgedragten forandret hende. Aarsagen til min Bekymring, blev hun ved, er, at jeg har mistet Gjenstanden for min Kjerlighed, det Eeneste som bandt mig til Livet, som ingen kan give mig igjen. Det jeg nu sörger for er, at jeg ikke kan döe. Hvorfor maatte dog Sygdommen sönderrive et saa fast knyttet Baand! Nu væder jeg min Elsktes Grav med mine Taarer, og tænker tilbage paa det, jeg har tabt i ham. Disse för lykkelige Arme holdt ham omfavnet! Hvor fortryllede mig ikke hans Yndigheder. —

Overvældet af Sorg sank hun ved disse Ord pludselig ned, saaledes at mit Haar rejste sig af Skræk, thi jeg troede hende döende. Öjnene vare lukte, Læberne og Ansigtet aldeles bleeg, Pulsen standsede, og ikkun enkelte svage Suk gave tilkjende noget Liv. Jeg iilte til hendes Hjelp, uden at tænke videre paa Pesten; jeg gned og bevægede hende, og gjorde alt, hvad der stod i mine Kræfter for at tilbagekalde Livet; tilsidst lykkedes dette; hun aabnede Öjnene, men under Suk, man neppe kunde holde ud. Jeg satte alting i Bevægelse, for at overtale hende til igjen at opsöge sin Familie, som Kjerligheden havde bortfjernet hende fra; det lykkedes mig at formaae hende hertil, og jeg bragte hende til sit Hjem.

Allerede stod Solen höjt paa Himmelen, og jeg vendte tilbage, for i min Eensomhed at tage min sædvanlige Middagsmad. Efter Maden hvilte jeg mig noget, gik derpaa ud igjen for at see mig om i Byen. Min Vej förte mig til den nye Kirke di Spirito Santo. Kirken var uden Anstalter til Gudstjenesten, skjöndt det var paa Tiden, den skulle holdes. Munkene gik omkring i Kirken; mange af dem vare döde, flere endnu vilde blive Offre for Döden,

da de ikke kunde forlade Stedet, og dog ikke vare forsynede med Levnetsmidler. Lys brændte de ikke i Kirken for at kunne spare dem til deres Døde, at disse, som de sagde, ikke skulde gaae til Graven i Mørke. De udstödte saadanne Forbandelser, at disse ligesaa meget, som Frygten for Pesten, dreve mig ud af Kirken. Den Vej, jeg nu tog, hen ad Broen til, erindrede mig ikke om en glædelig Maj; thi midt paa Broen fandt jeg en Död, som ingen vovede at nærme sig til. Ved Kirken, della Trinita, traf jeg en eneste Person, men af fornem Stand. Jeg spurgte ham, hvad der havde holdt ham tilbage midt iblandt saa mange Farer? „Kjerligheden til Fædrenelandet, da nu Staden af dens fleste, lidt patriotiske Borgere forlades". Efter mine Tanker, svarede jeg ham, handler den, der for at frelse sit Liv til Gavn for Fædrenelandet, unddrager sig Pestens Smitte ved at forlade Landet paa nogen Tid, naar ingen Pligter holde ham tilbage, rigtigere, end den, der udsætter sig for Pesten, uden derved at kunne gavne Fædrenelandet. Han tilstod mig da, at allene Kjerlighed holdt ham tilbage i Staden, og at han paa en Tiid, hvor Faderen forlod Sonnen, Ægtefællen sin Mage,

umuelig kunde forlade Gjenstanden for sin Kjerlighed " — Jeg slutter her Macchiavels Fortælling, hvis övrige Deel indeholder en udförlig Fortælling til hans Ven om en begyndende noget romanagtig Kjerlighed til en elskværdig ung Enke, han mödte i Kirken, og som indtog ham saaledes, at han lover sin Ven snart Efterretning om hans Giftermaal. — Desværre varede det neppe nogle Uger, för ogsaa Macchiavel blev talt iblandt de Mange, denne ödelæggende Pest bortrev.

Om Ideernes Oprindelse og rigtige Brug i Philosophien.

Af

Justitsraad SCHMIDT-PHISELDEK,

Committeret i Oekonomie- og Commerce-Collegium.

Et af de mærkværdigste Facta, som Philosophiens, eller rettere sagt, den philosopherende Fornufts, Historie frembyder for Forskerens Grandskning, er udentvivl det, at det tænkende Menneske aldrig tilfredsstilles ved den reale Kundskab, som Forstanden ved jevne Fremskridt paa Erfarenhedens Bane har Evne til at indsamle, har uafladeligen, og til Trods for saa mange mislykkede Forsög, higet efter at ud-

vide sine Indsigter ved *Ideer*, hvilke vi her foreløbigen kunne difinere som *Begreber om det Oversandselige*, eller det, hvorom ingen Erfaringskundskab er muelig.

Det Forsæt at ville indtrænge i denne Helligdom, er ligesaa gammelt, som selve Fornuften; men det er ej alene Philosophen, der, som Fornuftkonstner, dreven af en maaskee forvoven Videlyst, er interesseret ved dens Erobring. Hele Menneskeslægten venter med aldrig mættet Længsel, paa hiin Opdagelse, og imedens den dybere Tænker med uvisse Trin følger et tvivlsomt Glimt, og Digteren ved sin fyrigere Indbildningskraft udkaster fortryllende Skilderier af hiint vore Forhaabningers eneste Hjem og alle vore Önskers overjordiske Paulun, planter störste Delen af Menneskene, støttet paa en velgjörende Autoritets Hellighed Troens Fane paa det gjenvundne Paradis. Denne almindelige Interesse, som hver Nation og hver Tidsalder har følt og paa sin Viis søgt at tilfredsstille denne Længsel, som er Grundvolden for al Religion og Kilden for al Overtro, er os borgen for, at en Undersögelse af Ideernes Oprindelse og rette Betydning, ej, som nogle maaskee kunde synes, gaaer ud paa en blot

psychologisk Grandskning over enkelte Sværmeres phantastiske Tankegang; men paa Bearbejdningen af et Æmne, i hvilket Fornuften, og endnu för denne, Fölelsen i ethvert Menneske, upaakaldet tager den meest levende Andeel.

Vi have tilforn forklaret Ideerne som Begreber om det Oversandselige. Dette Udtryk betegner deres Gjenstand som noget der ikke er givet i Erfarenheden, og det leder os til Besvarelsen af det förste Spörgsmaal om Ideernes Oprindelse. Det synes ved förste Öjekast forunderligt nok, at Mennesket higer saa meget henud over sin Erfaringskreds, at han, endog længe förend han har gjort nögle betydelige Fremskridt i Naturkundskaberne, som det ham egentligst tillagte Gebeet, stræber uafladelig efter et Viden, som hans Fatteevne aldrig formaaer at opnaae. Vi kjende ikkun nödtörftigen Naturaarsagerne af hvilke de Phænomener kunde forklares, som ligge for vore Öjne, og ligefuldt springe vi, isteden for at fölge Aarsagernes og Virkningernes umaalte Kjede, med Eet over til en Grundaarsag, som Sandserne ej kunne fatte og Forstanden ej begribe, og hvoraf altsaa det som vi söge oplyst, ingensinde

kan vorde forklarligt. Det, som vi af Universummet kunne overskue, er af saa liden Omfang, neppe en Kredsbue, som kan være tilstrækkelig til en omtrentlig Vurdering af Kredsens Störrelse, og ligefuldt söge vi ufortrödent efter det, som endnu maatte ligge paa hiin Side Kredsen. Indbyggere paa en Plet af det uendelige Verdensrum oplöfte vi os paa forvovne Vinger, for at udgranske hvad der monne være til paa hiin Side Rummet, og hvorpaa Verdens Grændse kunde stötte sig. Den yngste af de Revolutioner, hvorved Jorden modtog sin nærværende Form og Beboelighed, er langt fra at være tilfulde undersögt og forklaret; af mange ældre Omvandlinger giver Geognosien, især ved Bjergenes Struktur, kjendelige Vidnesbyrd; og ikke desmindre har man i flere end eet Aartusinde spurgt og forsket om det, som existerede, forinden Verden blev til, og villet vide, hvori vel Grunden for dens Tilblivelse maatte ligge. For at gjöre sig Begreb om Tilværelsens Begyndelse, ledede man efter et Tilværende, förend noget blev til, og sögte Tidens Begyndelse i en Tilstand, som, skjöndt för Tiden, og udenfor al Tid, ligefuldt skal have existeret. Ikke desmindre, naar der

var en Begyndelse af Tingene, og en Existents för denne Begyndelse, spörger Forstanden ualladeligen paa nye: hvorfor ikke för eller senere? og den planter saaledes den förste Begyndelse igjen i Tiden, ligesom den igjen underordner Grundaarsagen en höjere Aarsag, indtil den synker under Byrden af sine egne Grublerier.

Den samme Grandskning, som for Aarsagernes og Virkningernes Kjede forlanger en höjeste Grund og en förste Begyndelse, gaaer ikke mindre uopholdeligen frem i Oplösningen af det Sammensatte og dets Reduktion til de simpleste Elementer. Dermed skal ikke siges, at man, vejledet af rigtige chemiske Principer, stedse har stræbt at udfinde Legemernes Bestanddele og det, som disse efter Adskillelsen kunde have tilfælleds, for derved at danne sig rigtige Begreber om de flere eller færre Grundstoffer, der indeholde Betingelsen for alle materielle Sammensætninger; denne Bestræbelse er de nyere Ideers Fortjeneste, ligesom Chemien selv er een af Naturvidenskabens yngste Grene. Men fra de ældste Tider af har man, med Tilsidesættelse af Materiens gradvise og i Erfaring grundede Decomposition, gjort sig megen

Umage for, at udfinde Naturen og Beskaffenheden af hine absolut usammensatte Dele, af hvilke den materielle Verden skulde være sammenbygt; og, uden at give sig Regnskab for, om Forestillingen af det absolut Udeelige er et mueligt Begreb for et Væsen, hvis hele Erfaring beroer paa Anskuelse i Rummet, byggede man et Universum af udeelige og dog substantielle Atomer. Et Faktum, som ethvert tænkende Menneske opdagede i sit Indre, jeg mener Bevidsthedens Eenhed i Sammenbindningen af det Mangfoldige i sine Forestillinger, eller Anerkjendelsen af et identiskt Jeg, hvori saavel Receptiviteten til Forestillingers Modtagelse, som og Selvvirksomheden til Handlingers Frembringelse er indbefattet, bidrog ikke lidet til, at man lettere gleed hen over Vanskeligheden i Fremstillelsen af eenfolde Dele, som den materielle Verdens Grundsubstantser. Eenhed i Bevidstheden blev letteligforvexlet med Eenheden af det Væsen, som denne Bevidsthed skulde bivaane, og jo mindre man kunde adsprede Bevidstheden over en Mængde af organiske Bestanddele, desto lettere blev det, at antage en simpel og udeelig Substants som Grundprincip for Bevidstheden,

skjöndt en saadan ikke kunde indbefattes under noget beskueligt Begreb. Denne Grundsubstants var da — siden dog al Död i Naturen ikke betyder andet end den sammensatte Maskines Oplösning i dens Bestanddele — ulige evig og uforkrænkelig, og da Bevidstheden antaaes væsentligen at iboe denne Grundsubstants, blev den tillige med denne, og dermed ogsaa Personens Identitet, overfört til det bedre Liv, som ventede den uforgjængelige Monas, efter at den ved Döden var befriet for den Forbindelse med det organiske Liv, der ligesom Barnets Ledebaand ikkun havde været nödvendig for at fremme den förste Udvikling af Sjelens uendelige Grundkraft.

Her befinde vi os allerede midt i en oversandselig Verden, og det er Tid, at skue tilbage, for at gjöre os Rede for, hvorledes mon vi didhen ere ankomne? —

Det er aabenbart, at alle oven forklarede Spring eller, som Jacobi meget naivt udtrykker det, hine salta mortale, i Tankegangen have en fælleds Grund, hvorved vi nödedes til at forlade Erfarenhedens Rige. Denne Grund er Fornuftens Stræben efter Totalitet i sin Erkjendelse, eller dens naturlige Tendents til

det Ubetingede, det sidste *Nödvendige.* Det var ikke, fordi vi i Erfaringernes Række i Sandseverdenen allerede havde naaet den Punkt, hvor den slutter sig umiddelbar til en oversandselig Verden; men fordi hele den samlede Erfaring, i hvor langt den endogsaa bliver fortsat, stedse vedbliver at være betinget og for saavidt sig selv stedse liig — derfore var det, at vi forlode dens Bane, overbeviiste om, at den aldrig kunde före os til det foresatte Maal. At forklare sig selve Erfarenhedens Mueligbed, og at udfinde det sidste Nödvendige, i hvilket alt Tilfældige og ved Tid og Rum Begrændsede skulde være grundet, deri bestaaer den store Opgave, hvilken Fornuften (skjöndt for lang Tid ikkun i dunkle og uudviklede Begreber) havde forelagt sig selv at oplöse. Men denne sidste nödvendige Grund for en Verdens Tilværelse kunde lige saa lidet udledes af en stedse betinget Række af Aarsager, som Tilværelsens Begyndelse af en Tid, der stedse var betinget ved noget forhenværende; eller det absolute *Eenfolde* af et Element, som var givet i Rummet, og desaarsag liig dette, deleligt i det Uendelige. Det flyder heraf, at saa sikkert som Fornuften maatte fölge dens Grundlov,

at gaae frem fra det Besynderlige til det Almindelige, fra det Betingede og Tilfældige til det Ubetingede og Nödvendige — (uden hvilken Lov intet Brug af Fornuften og ingen Fremskridt i nogen Green af Videnskaberne bliver muelig) — saa sikkert maatte den og söge at erstatte det Manglende i Erfarenhedens Kundskaber, ved at tilföje i *Tankerne* det Nödvendige, som ikke fandtes paa den empiriske Bane, og ved at hypostasere det paa den Maade, som udfordredes ved Beskaffenheden af de Erfaringskundskabers Rækker, i Spidsen for hvilke det, som sidste Forklaringsgrund, skulde sættes. Men her indtraf en Fejltagelse, som, i lang Tid uopdaget, har forvoldet saa mange Misgreb i Philosophien; Tankens Nödvendighed blev nemlig forvexlet med Nödvendighed i Tilværelsen, og Fornuftens subjective Forklaringsgrund blev ophöjet til Rangen af et objektivt Dogma. Paa denne Maade dannedes de metaphysiske Systemer om et Grundvæsen, som, nödvendigt ved sig selv og uafhængigt af Tid og Rum, har givet den ved disse bestemte Sandseverden sin Oprindelse og Form; om absolut usammensatte Elementer, hvilke uden Udstrækning eller Delelighed blot skulle tæn-

kes ved Kraftens Attribut; endelig om Sjelen, som en af Legemets Organisation aldeles uafhængig simpel Substants, der just derfore, urört ved alle med dette foregaaende Revolutioner, skulde bære Spiren til sin Evighed i sig selv.

Indgangen til den oversandselige Verden var nu aabnet, og man troede, især ved Slutningen fra Virkning til Aarsag at have slaaet en fast Broe over til hiint utilgjængelige Land. Metaphysiken udsmykkede sin Lærebygning paa mangfoldige Maader uden i rum Tid at være bekymret om, at ethvert Prædikat, som fra Sandseverdenen blev overfört til hine idealske Gjenstande, stedse nærmere maatte lede til den Opdagelse, at man med hele Systemet dog ej havde udrettet andet, end, om mueligt ved en anthropopathisk Forestillingsmaade at gjöre det Nödvendige begribeligt. At dette saaledes virkelig forholder sig, vil enhver lettelig indsee, der ved egen Eftertanke har overbeviist sig om Umueligheden af at tænke sig det uendelige Grundvæsen, den absolut eenfolde Substants og Evigheden, uden dertil at laane Begreberne fra Sandseverdenen, og uformærkt at bestemme dem baade i Rummet og Tiden. Men netop derved före vi det Ubetingede og

Nödvendige tilbage i det Tilfældiges og Betingedes Gebeet, og nedrive vor egen Lærebygning for at gjöre den forstaaelig.

Det samme bliver ufejlbarligen Tilfældet med alle Forsög til at ville bestemme det Nödvendige fra den theoretiske Side, eller at sikkre Fornuftens Ideer en objektiv Realitet paa den anförte Maade. Enhver dogmatisk Philosoph har forsögt dette paa sin Maade, og de have alle Ret, saasnart et Forsög af den Natur ikke gjör höjere Krav end at skulle gjelde for en med den menneskelige Fornufts særegne Love analog Forklaring om det Nödvendige. Men saasnart man vil gaae udenfor denne vor Arts Subjektivitet for at forvandle Vehiclet for vor indskrænkte Fatteevne til en objektiv Indsigt i oversandselige Gjenstande, fremtræde igjen alle de fornævnte Vanskeligheder, og Spekulationens bundlöse Bygning styrter ind under Skepticismens fordobblede Angreb. Under disse Omstændigheder hvad er der at gjöre for den redelige Sandhedsforsker, som, seer sig indviklet i et Labyrinth, hvorfra ingen Udgang synes at aabne sig? Intet uden at trække sig tilbage til sit eget Selv, og at oppebie, om ikke maaskee en tilkommende Udvikling af hans

Væsen kunde bortfjerne det Slör, som endnu hænger over disse Fornuftens urandsagelige Problemer. Thi at Mennesket i sin Tankes Eenhed og Uendelighed anskuer sig selv som en selvstændig Tilværelse — denne Sandhed er ophöjet over al Tvivl, og det vil aldrig kunne bevises, at denne Tilværelse skulde nödvendigen være bundet til Betingelserne for den menneskelige Existenz i Sandseverdenen.

Det vil aldrig kunne bevises; saa meget kunne vi med Tryghed sige; thi hvorledes kunne Sandseverdenens Love anvendes paa hiin intellectuelle Grund, som indeholder selve Muligheden af en Sandseverden, og den fra samme hentede Erfaringskundskab? Vi ere her paa Grændsen af tvende Verdener, som ikke have andet tilfælleds med hinanden, uden det, at de i Menneskets inderste Helligdom findes at være forbundne; og her opklares ogsaa den fra den theoretiske Side ubegribelige Interesse, som Mennesket finder sig selv nödsaget at tage i Spörgsmaalet om Ideernes Realitet. Alle de skjönne Drömme, hvilke Fornuften under Indbildningskraftens Herredömme har udtænkt, ligesom og alle den philosophiske Grandsknings alvorligere Forsög til at ville be-

vise hiin Realitet, gaae i deres sidste Tendents ikke ud paa andet end at sikkre Mennesket en uafhængig Tilværelse udenfor Sandseverdenen, og fölgelig og henud over dens Grændser. Ikkun deri tog man feil, at man vilde bevise den af Naturens Love, da dog en saadan Tilværelse allene kan findes udenfor Naturen og alt, hvad som staaer under dens Lovgivning. Den blotte Natur kunde ikke engang frembringe dette Önske; thi uden Selvbevidsthed kan ingen Tanke være forhaanden om selvstændig absolut Tilværelse; og Selvbevidstheden er, som oprindelig intellectuel Selvvirksomhed, ophöjet over Naturen. Vi kunne altsaa letteligt vriste vor Modstander Vaabenet udaf Hænderne, naar han vil forsöge at bevise Aandens Dödelighed; men paa hvad Maade skal det lykkes os at naae hen til en fornuftmæssig Overbeviisning om dens fra al Tid uafhængige Tilværelse, da det falder os umueligt at svæve i en ligegyldig Stilstand mellem Liv og Död? —. Naturens Love forlade os her aldeles; ved disse kan Spörgsmaalet ingenlunde ventes afgjort. Forsaavidt Mennesket er Natur, forsaavidt döer han og, og dersom han ikke er andet end Natur, saa er heller ingen anden

Skjebne for ham at vente. Anderledes vilde det være, dersom i ham kunde opdages en Evne, som ved sin fra Naturens Love og dens Kræfter aldeles uafhængige Kausalitet röbede en Tilværelse, som intet havde tilfælleds med den ved Sandseverdenen betingede Existents? Da kunne vi vel rimeligen nære det Haab, at denne, det indre Menneskes höjere Tilværelse, kunde bestaae ved sig selv, urokket af udvortes Skjebne og materielle Organisationers Oplösning.

Saa meget er vist, at Mennesket er ikke blot underkastet den physiske Lov, end ikke i Ordets vidtlöftigste Bemærkelse. Han er ikke blot et passivt Leed i Tingenes Kjede, eller allene forsaavidt virksom, som en udenfra indvirkende Kraft meddeler ham Stödet dertil, eller han drives ved sin Organisations Love. — Der er en Standpunkt til for ham, fra hvilken hele denne Kjede ligger langt under ham, aldeles adskildt fra hans sande Jeg, i hvilket den overskues i dens ved Naturens Love ordnede Sammenhæng. I hvilket Forhold end det tænkende Subjekt maatte see sig selv som et af Leddene i denne Kjede, saa finder det dog i disse den rene Selvbevidstheds Momenter sig selv tillige i en ganske forskjellig Sphære, i hvilken

det bliver virksomt, som överste Aarsag og uden Tidens indskrænkende Betingelser; eller med andre Ord: *Selvbevidstheden finder sig selv at være fri.* Men hvorledes kommer Mennesket derhen, at denne Bevidsthed vaagner, og at han bliver denne sin Frihed vaer? Ikke ved andet, end ved Modsætningen af Fornuftens Lov imod Naturens Love, eller, hvad som siger det samme, af Verdens Löb imod Sædelighedens Bud. Allene maae man her ikke ville skjelne imellem det, som er forbundet i een og samme udeelelige Selvvirksomhedens Akt. Det Menneske, som for förste Gang sætter det, som bör være efter Fornuftens Begreb, imod det som er til efter Naturloven, og al physisk Hindring uagtet föler sig forbundet til at realisere hiint Begreb, han er fri; og ikkun forsaavidt han finder sig at være fri, opstaaer i ham den rene Selvbevidshed, hvorved han danner sig sin egen Sphære udenfor Naturbegivenhedernes Kjede.

Med det samme Fornuften, saaledes vakket, har i sig selv opdaget det Princip, hvilket i sin rene Almindelighed ene burde herske over Mennesket, og med Tilsidesættelse af alle materielle Motiver bestemme hans Forhold og

den tænkende Aand vel föler sig indlemmet, men ikke for at tjene den, men at underkaste den Fornuftens Love. Thi i ham selv lever Billedet af en bedre Verden, som ikke regjeres ved physiske Love, men ved Begreber; og den udvortes Verden har ikkun forsaavidt noget Værd i det tænkende Væsens Betragtning, som Fornuften indbefatter den under sine Hensigter, og bearbejder den efter hiint Ideal, hvis Fremstillelse i Virkeligheden udgjör det egentlige Formaal for hele dens Virksomhed. Vel sandt at denne Virksomhed som oftest standses ved uovervindelige Hindringer, og den reene Villie til det Gode tit bliver den eneste Fortjeneste Mennesket kan tilegne sig; men hvordan kunde det være anderledes i denne vor Udviklings-Epoke, hvis höjeste og som oftest sjeldne Resultat, er det at have sönderbrudt Naturens Lænker, og være kommen til Selvbevidsthed om vor moralske Frihed og til Fasthed i det Forhold vi som fornuftige Væsener staae i til den os omgivende Natur. Endog hos de mere begunstigede Mennesker kan man trygt sige at Halvparten af Livet glider hen, inden de komme til Eenhed med dem selv: hvorledes skulde vi altsaa forlange, at det, som vi der-

efter have tilbage, skulde være tilstrækkeligt, for at sætte den övrige Verden i samme Harmonie? Men det er netop ved denne Betragtning, at Overbeviisningen om uforgjængelig Tilværelse naaer sin fulde Styrke i det fornuftige Væsen. Saavidst som hver Evne har sin bestemte Virkekreds, og saa sikkert som der i Mennesket er et fornuftigt moralskt Anlæg, hvis Gjenstand ikke i denne vor sandselige Tilværelse kan blive opnaaet, saa sikkert kan det moralske Subjekt heller ikke være indsluttet i denne vor sandselige Tilværelses Grændser. Ingen Slutning fra Dödelighedens Love i den physiske Verden kan naae hen til at kuldkaste dette vor inderlige Bevidstheds Resultat; thi saa vist som der gives et moralsk Subjekt og en moralsk Verden, i hvilken dette alene er og kan blive virksomt efter Fornuftens Love, saa vist er det og, at dette Subjekt ikke staaer under Naturens Tvang, og intet har tilfælleds med dens ved Organisationen bestemte Love.

Her see vi den fælleds Grundvold for alle Systemer om Ideernes objektive Realitet, som den speculerende Fornuft har udtænkt, og den populaire Philosophie har brugt som Vehicler for Almuens Oplysning og Beroligelse; og det

alene i Maaden, hvorpaa, og Betingelserne, under hvilke det moralske Subjekts d. e. Fornuftens evige Tilværelse, og med den, en moralsk Verdens Mulighed kunde tænkes, at de ere forskjellige. Fornuftens Sag lider intet ved denne Forskjellighed, naar alene den moralske Interesse derved bliver oplivet og holdt vedlige.

Det bliver Metaphysikens Sag at dömme over Værdien af de flere theoretiske Forestillingsarter, at opdage de Fejltagelser, som derved kunde være begaaede, og det Anthropopathiske, som skinner igjennem disse den spæde Fornufts stedse agtværdige Bestræbelser. Ideernes Værd for det moralske Menneske lider derved intet Afbræk. Fra Speculationens Labyrinth og de daglige Bedrifters Tummel, fra flygtige Glæders Nydelse, ligesom under Trykket af Omstændigheder, vender Aanden, stedse utilfredsstillet, tilbage til sit indre Selv, for at mindes om sin egen bedre Tilværelse, og da er det ene Ideernes velgjörende Indflydelse, som opløfter dens Mod, og vedligeholder den Freidighed, der anstaaer et Væsen, som i Ordets egentligste Forstand skal herske over Naturen og ikkun adlyde sin egen Lovgivning.

Perioderne i Dövstummeundervisningens Historie. I Anledning af Hr. Doctor Castbergs kjöbenhavnske Undervisningsanstalt for Dövstumme.

Af

Professor R. NYERUP.

Indledning.

Danmark træder nu ogsaa op i Raden imellem Europas de andre Stater, hvor der ved offentlige Foranstaltninger er sörget for Dövstumme, disse saa saare ulykkelige blandt vore Medmennesker, som, ved at mangle Hörelse og Mæle, ere berövede saa utallige Livets Glæder, ere sig selv og Samfundet til Byrde, og ihensteende til intellectuel og moralsk Uddannelse staae paa det laveste Trin af Cultur. Held og Hæder hver Dannemand, som har bidraget

eller bidrager til, at saadan et Institut rejser sig hos Os! Salig, siger Skriften, er den Mand, som handler forstandigen med den Ringe — men ringere, ulykkeligere, og mere beklagelsesværdige Skabninger gives der neppe, end dette Slags Syge og Vanföre, for hvis tunge Kaars Formildelse, for hvis Opdragelse og Oplærelse samt Beqvemgjörelse til dulige Medlemmer af Borgersamfundet, hidtil hertillands ingen Foranstaltninger vare trufne.

I enhver anden Henseende har Civilisation og Humanitetsaand gjort de allerstærkeste Fremskridt i vort Fæderneland. Det medicinske Politie er forbedret, Fattigvæsenet er bleven organiseret, Fængslerne ere ikke længere Morderkuler, Negernes Lænker ere lösnede; og paa den Maade kunde mange flere Statsstyrelsens Grene nævnes, hvori vor faderlige Regjerings Fremfærd afgiver Mynster for andre. Det var altsaa at vente, at saa veldædig og menneskekjærlig en Anstalt, som en Skole for Dövstumme, ikke længe vilde savnes i Dannerriget, men at man ogsaa her vilde gjöre Brug af en Opfindelse, hvis Anvendelighed og Gavnlighed, efter saa mange heldige Forsög, nu ikke længere kan være Tvil underkastet.

Jeg kaldte det en *Opfindelse* — det er Konsten at undervise Dövstumme; det er en ny Opdagelse i Psychologiens og Pædagogikens Kiendemærker; som ikke er ældre end de sidste 300 Aar. Grækerne og Romerne ahnede slet ikke Muligheden af, at En som var Döv, kunde ophöre at være stum, uden tillige at faae sin Hörelse.

Et Kloster i Spanien er denne humane og velgjörende Konsts Vugge, og *Pedro de Ponce* er Mandens Navn, fra hvis Sagacitet og Klogskab, Menneskekjærlighed og vedholdende Flid, denne Opfindelse har sit Udspring. Den förste Belærelse paa Prent om Fremgangsmaaden ved denne Konsts Udövelse udgik ligeledes ogsaa fra Spanien.

Vi skal siden see, at denne saa mærkelige Konst, der, som sagt, blev opfunden i Spanien i det 16de Aarhundrede, den blev siden efter ogsaa i det 17de Aarhundrede udfunden i Engelland, og atter i det 18de i Frankrig. Denne Omstændighed, som er besynderlig nok, at de senere Opdagere heri har været αυτοδιδακτοι og ikke kjendt til deres Forgjængeres Fremskridt paa samme Bane, har foranlediget adskillige Tvistemaal og fremavlet nogen Uvished om denne

Videnskabs Fremgang og Skjebne. Egoisme og Nationalstolthed har ogsaa i denne Anledning spillet deres Roller, og, uagtet alt det Lys, som den lærde Spanier *Andres* i sit Skrift om denne Konsts Oprindelse og Skjebne (*Lettera sopra l'origine et le vicende del' arte d'insegnare a parlare ai Sordi muti.* Vienna. 1793. 4to.) har udbredt over denne Materie, er der dog endnu en og anden Post, som trænger til Berigtigelse.

Ved Adgangen saavel til det kostelige ogsaa paa spanske Böger hovedrige kongelige Bibliothek, som til Hr. Doctor Castberge med megen Flid og Ombyggelighed samlede herlige Apparat af Skrifter om Dövstummeundervisningen, er jeg bleven sat istand til at kunne oplyse et Par Punkter i de fra hinanden afvigende forskjellige Beretninger om denne Videnskabs Opkomst og förste Fremskridt, og Hr. Professor Herholdt har opmuntret mig til at træde for Lyset med disse Bidrag nu, da Sagen hos os har mere end almindelig Interesse.

Naar vi ovenfor erklærede os enige med den berömte Andres i at tilstaae Spanien Palmen for Opfindelsen af Dövstummeundervisning, er det kun vor Mening, at man der först har bragt den Videnskab i System, og, at man

har der först löst, om man saa kan sige, de Dövstummes Tunge. Man gik ved Undervisningen hor frem efter visse prövede og for Publicum fremlagde Grundsætninger, istedenfor at de ældre svage Forsög af det Slags staae isolerte hen i Krönikerne, uden at dermed fölger Forklaring over, eller Udvikling af, den derved brugte Fremgangsmaade.

Saadan et tomt Factum er den Beretning, som Rudolphus Agricola, den berömte Philolog i det 15de Aarhundrede, har i sit Skrift *De inventione dialectica*, Lib. III. i det sidste Capitel (i den Pariser Udgave af Aar 1538. S. 443) at En, som var döv fra sine spæde Aar af og fölgelig stum, lærte baade at forstaae hvad man skrev og tillige at fremsætte sine Tanker skriftlig *).

Her nævnes hverken Person, Tid eller Sted, ej heller siges bestemt, om den Dövstumme var *födt* döv, og Resultatet heraf ihen-

*) Ordene lyde saaledes: "*Surdum a primis vitae annis, et, quod consequens est, mutum, didicisse tamen, ut quaecunque scriberet aliquis, intelligeret, et ipse quoque, tanquam loqui sciret, omnia mentis suae cogitata perscribere posset*".

seende til Begreb om Dövstummes Belærelsesmaade bliver da saare ringe og ubetydeligt.

Gaae vi til det derpaa fölgende 16de Aarhundrede, möder os *Joachim Pasche*, hvis Dövstummeundervisning upaatvivlelig er samtidig med, om ikke ældre, end Pedro Ponces. Han var födt i Ruppin 1527; blev Hofpræst hos Churfyrst Joachim af Brandenborg, og döde 1578. Om ham fortælles der i *M. F. Seidels Bildergallerie* S. 72, at en Datter, han havde, som, da hun var et halvt Aar gammel, var bleven dövstum, underviste han selv ved Billeder — "sie wurde von ihren Vater durch Bilder unterrichtet".

Dette forudskikket, betragte vi

I) *Dövstummeundervisningens Spanske Periode.*

Det Anförte var paa en Slags Maade Forvarsler for det mærkelige Særsyn i den intellectuelle Verden, som bevirkedes af Spanieren *Pedro de Ponce*, en Benediktiner-Munk i Klosteret S. Salvatore d' Ogna, der, ligesom Pasche, levede i det 16de Aarhundrede, og döde 1584.

Ponces heldige Praxis i denne saa vigtige hidtil saa godt som ikke udövede Del af Opdragelseskonsten, og det store Navn, han derved indlagde sig hos sine Medborgere, har man trende med Opfindelsen samtidige Skribenteres Efterretning om.

1) *Ambrosio de Morales*, en meget agtværdig spansk Historieskriver, beretter pag. 29 i sin *Descripcion de Espana* *), at Pedro de Ponce lærde trende dövstumme Brödre og deres Söster, Börn af Connestablen af Castilien, samt en Sön af Statholderen i Arragonien, at tale.

Den ene af de to Brödre, Petrus de Velasco ved Navn, var det utroligt hvad han fik lært inden sit 20de Aar da han döde. Foruden sit Modersmaal skrev han Latin uden Sprogfejl, og kunde ogsaa noget Græsk. Ponce talte til dem ved Tegn, eller skrev det for dem, og de svarede igjen skriftlig. Morales havde endog selv en Billet ihænde, hvori bemeldte Pedro de Velasco selv saaledes havde beskreven Maaden, hvorpaa han var bleven underviist:

*) Denne *Descripcion* er trykt i Alcala de Henares 1575 i Folio, og föjet som Anhang til samme Autors sammesteds 1577 trykte XIte og XIIte Tome af *Cronica general de Espana*.

"Da jeg var lille og saa uvidende som en Sten, begyndte jeg först at lære at skrive det efter som min Lærer skrev mig for; siden efter skrev jeg i en Bog alle castilianske Ord; siden begyndte jeg at stave og derpaa at udtale Ordene med al den Kraft, som var mig muligt, hvorved meget Spyt kom op" (*).

*) Da dette Verk af Ambrosio de Morales er saa overordentlig en Sjeldenhed, og det her angaaer en Sag der for den lidende Menneskehed er af den höjeste Vigtighed, vil jeg hidsætte hele Stedet i Originalsproget: "*El otro insigne Espanol de ingenio peregrino y de industria increyble, si no la vuieramos visto, es el que ha ensenado a hablar los mudos, con arte perfecta, que el ha inuentado. Y es el padre fray* P e d r o P o n c e, *monje de la orden de san Benito, que ha mostrado a hablar a dos hermanos y una hermana del Condestable mudos, y agora muestra a un hijo del Justicia de Aragon. Y para que la marauilla sea mayor, que danse con la sordedad profundissima, que les causa el no hablar. Assi se les habla por sennas, o se les escriue, y ellos responden luego de palabra, y tam bien escriuen muy concertadamente una carta, y qualqvier cosa. Uno de los hermanos del Condestable se llamo don* P e d r o d e V e l a s c o, *que aya gloria. Biuio poco mas de veynte annos, y en esta edad fue espanto lo que aprendio: pues demas del Castellano, hablaua y*

2) Den kongelig spanske Hofpræst *Johannes de Castanizza*, som døde 1598, og i sin Tid havde været Munk i samme Kloster St. Salvatoris d' Ogna, hav i sin paa Spansk 1583 udgivne Levnetsbeskrivelse af den hellige Be-

escrevia el Latin casi sin solecismo, y algunas vezes con elegancia; y escrevia tambien con caracteres Griegos.

Y porque se goze mas particularmente esta maravilla, y se entienda algo del arte, que se ha usado en ella, y que de por memoria: pondre aqui un papel que yo tengo de su mano. Pregunto uno delante del al padre fray Pedro Ponce, como le auia començado a ensennar la habla. El dixo al sennor don Pedro lo que se le preguntava; y el respondio de palabra primero, y despues escrivio assi.

"Sepa v m. que quando yo era ninno, que no sabia nada ut lapis, comence a aprender, a escreuir primero las materias que mi maestro me ensenno: y despues escrevir todos los vocablos Castellanos en un libro mio, que para esto se auia hecho. Despues, adjuvante Deo, comence a deletrear, y despues pronuncia con toda la fuerça que podia: aunque se me salio mucha abundancia de saliva. Comence despues a leer historias, que en diez anos he leydo historias de todo el mundo: y despues aprendi el Latin. Y todo era por la gran misericordia de Dios, que sin ella ning un mudo lo podio passar".

nedict, skriver han om Ponce, at han ved sine Bestræbelser bragde det istand, som Aristoteles antage for umuligt, at faae Dövstumme til at tale; og at han havde gjort Rede for sin Methode i et Skrift om dette *Æmne*. *Castanizza* beretter tillige, at den arragonske Gouvernörs eller överste Embedsmands Sön, som Morales anförer blandt Ponces Lærlinger, uden at nævne ham, hed *Gaspar de Gurrea* . . .

3) *Franciscus Valesius*, som levede i Spanien i sidste Halvpart af det 16de Aarhundrede og var Philip den 2dens Livlæge, skriver i sin Bog *Sacra Philosophia* (edit. 6ta. Lugduni. 1652. pag. 53) "*Petrus Pontius, Monachus Sti. Benedicti, amicus meus, natos surdos docebat loqui, non alia arte, quam docens primum scribere, res ipsas digito indigitando, quae characteribus illis significarentur, deinde ad motus linguae, qui characteribus responderent, provocando*".

Andres har i sit ovennævnte Skrift bragt et Document for Dagen, som end ydermere tjener til at vise, hvorvidt *Ponce* allerede i den Tid kunde komme med sine Elever. Tingen er virkelig besynderlig, og, kunde man ikke befrygte, at nogen Stortalenhed og Overdrivel-

at var indlöben, maatte man give *Feijoo* fuldkommen Ret, naar han i sin *Theatro Critico* Tom. III. pag. 429. (conf. *Esprit des Journaux* 1774 Jul. pag. 61.) gjör opmærksom paa, at istedenfor at andre Kunster gaae fra en svag Begyndelse langsom og skridtviis frem, för de opnaae en vis Grad af Fuldkommenhed, saa bragte *Ponce* derimod sin Opfindelse strax til en Höjde, hvor de senere Mestere i den Konst som oftest ere blevne staaende nedenfor. — Det af *Andres* citerte diplomatiske Beviis for *Ponces* Underviisningsmirakler er et i Klosteret *Ogne* opbevaret Gavebrev dateret 1578. Ved det stifter *Ponce* et Capelle med behörige Sjælemesser for de Penge, som Marquisinden af Berlanga, hendes Sön *Petrus de Velasco*, og andre Fyrster og Herrer, havde givet ham, fordi han havde lært dem at tale, og underviist dem i hvad der hörte til deres Stand, saasom at tale, læse, skrive, regne, Religion, Latin, Græsk, Italiensk, foruden deres Modersmaal; Physik og almindelig saavelsom Fædernelandets Historie o. s. v.

Om man endogsaa slaaer Noget af, bliver der dog saa Meget tilbage, at det er klart, at *Ponce* var en sin Tids mærkelig Mand, og, da

Maa ikke vel Nogen der för ham har lært de Dövstumme at tale, tilkommer ham en meget höj Rang, hvor der handles om nyttige Opfindelser.

Af Johannes de Castaniza saae vi, at Ponce ogsaa kastede sine Tanker om Dövstummeunderviisningen paa Papiret, eller beskrev sin Methode. Men ingensteds er der Spor til, at denne hans Fremstillelse nogensinde er bleven trykt eller af ham udgivet. Det ældste trykte Skrift om denne Konst bliver fölgelig:

Reduction de las letras y Arte para ensennar a ablar los Mudos, por Juan Pablo Bonet, Barletserbant de su Mag: entretenido cerca la persona del Capitan General de la Artilleria de Espanna, y Secretario del Condestable de Castilla. Madrid. 1620. 308 S. 4to. *).

*) Dette Bonetske Verk holder jeg endnu for at være den ældste Bog som haves om Dövstummeunderviisningen; og de to italienske Skrifter, som Hr. Dr. Castberg har anfört i *Berlin. Monatschrift* for Junius 1805, som ældre end Bonets, höre neppe herhid. Og det er mig næsten kjært for den gode *Andres's* skyld, der ikke lidet vilde græmme sig, om der skete en Opdagelse, hvor-

Af de mange foran dette Skrift, som sædvanligt der tillands, anbragte Censurer og Ap-

ved hans Fæderneland tabte den af ham saa ivrigen forfægtede Ære at have givet Europa det förste Mynster for Dövstummeundervisningen. Det ene af de i *Berlin. Monatschr.* anförte Skrifter siges at have fölgende Titel: *Dell' arte de' cenni da Bonifazio Treviano.* 1524. Men uden al Tvil er den Opskrift aldeles apocryphisk. Jeg kan ikke troe andet end, at denne *Arte de' cenni* hverken er mere eller mindre end den Bog, som Juristen *Johannes Bonifacius* fra Trevigo, (födt 1547 og död 1635) udgav i Venedig 1612 og i Vicenza 1616 i Qvart under Titel af *L'arte de' Cenni con la qvale formandosi favella visibile, si tratta della muta Eloqvenza, che non é altro che un facondo silentio*, som Clement har i sit *Bibliotheqve curieuse* Tom. V. p. 76, og som Hendreich i *Pandectae Brandenburgicae* siger om: "*tractat Emblemata, Apologos, Hieroglyphica, Symbola; item de animi sensibus investigandis ex gestibus et actionibus*". Derved gjöres da Palmen ikke Bonet stridig; ligesaalidet som ved det andet Skrift, man i *Berlin. Monatschr.* bliver gjort opmærksom paa. Det er nemlig Prior *Jacob Affinati d' Acuto's Il muto che parla: Dialogo ove si tratta dell' eccellenza e de' difetti della lingva umana.* Venezia.

probationer, Vidier og Imprimaturer, har *Andres* især gjort opmærksom paa den Censur af *Antonio Perez*, Abbed i et Benedictinerkloster i Madrid. Deri roses *Ponce* for sin store Opdagelse, med det Tillæg, at han aldrig gav sig af med at lære den Konst fra sig (*"nunca trato de ensennar lo a otro"*); hvoraf da kan sluttes, at *Perez* ikke maa have vidst — det *Castanizza* dog beretter — at *Ponce* virkelig havde udarbejdet Noget over dette Æmne.

Men hvad om *Bonets* Bog er *Ponces* efterladte Papirer, dem *Bonet*, som Secretair hos Connestablen af Castilien, vel kunde faae ihænde? og jeg veed ikke, om *Nicolaus Antonius* i *Bibliotheca Hispana* Tom. I. pag. 578 ikke giver et Vink derom, naar han udtrykker sig

1606. Hendreich i *Pandectae Brandenburg.* anförer to ældre Udgaver i Venedig 1600 og 1602 8vo., og den fuldstændige Titel er at læse i Echards *Scriptores ordinis Prædicatorum* Tom. II. pag. 361 saaledes: *Il muto che parla, Dialogo ove si tratta dell' eccellenza e de' difetti della lingua umana, e si spiegano piu di 190 concetti scritturali sopra il silentio con l'applicazione degli evangeli a quali servono per commodo degli Padri Predicatori: opera multo utile a chi desidera di favellare rettamente senz' esse biasimato.*

saaledes: *Mira haec ars, ut natura muti verba efferant, in artem ivit apud nos egregia industria viri perspicacissimi Petri Pontii, Benedictini Monachi, de quo et ejus arte, quam videtur Bonetus publicasse, adire operae pretium erit Ambrosium de Morales in Descriptione Hispaniae.*

I denne Bog, den være nu enten hel af *Bonet* eller tildels af *Ponce*, handles om Bogstaverne i Alphabetet og deres Opfindelse, med hvilke Taleorganer hvert Bogstav især udtales, samt om Læbernes og Tungens dertil svarende Stillinger og Bevægelser. Siden omtales Stumhedens fornemste Aarsag, som er Dövhed, og ved hvilke Midler Mælet bedst lader sig skaffe tilveje. Fremgangen er först et Fingeralphabet, som er stukken i Kobber. Derpaa læres de Stumme til at tale, ved at blive gjorte opmærksomme paa Mundens Bevægelser og paa hvad der udfordres til at fremföre ethvert Bogstav. Tilsidst staaer en kort Grammatik, hvori vises, hvorledes man skal underrette de Dövstumme om Nominers og Verbers Forandringer, Brugen af Adverbier og Conjunctioner o. s. m. *)

*) Man har en kort Udsigt over Indholdet af *Bonets* Bog i *Morhofii Polyhistor litterar.* lib. II.

Paa samme Tid som *Bonet* levede endnu en anden Spanier, der ogsaa gav sig af med Dövstummeundervisningen. Det var *Emmanuel Ramirez de Carrion*, Secretair og Lærer hos den dövstumme spanske Marqvis af Priego.

Ifölge *Antonii Biblioth. Hisp.* Tom. I. p. 270 udgav *Carrion* Aar 1622 *Maravillas de naturaleza, en que se contienen dos mil secretos de cosas naturales*, der siden udkom meget forögèt, Montillæ. 1629. 4to. Hvilket kan være sandt nok; men naar han nu lægger til: "*Hic apud nos artem invenit*, *aut certe solus exercuit aetate sua; litteras et aliqualem linguæ usum docendi mutos, quod quidem in eodem Marchione Priguensi, atque item in Ludovico a Velasco, Fraxini Marchione, Comestabilis Castellae fratre, et in aliis praestitit*" saa veed man ikke, hvad man skal tænke om Forfatteren. Hans Udtryk "*hic artem invenit*" ere jo aldeles stridende imod Sandhed, og imod det han selv siden efter i aden Tome p. 185 anförer under Artikelen *Petrus Ponce*.

Andres har i sit ovenciterte *Lettera* ikke vidst mere om *Ramirez de Carrion*, end hvad

cap. III. (editio Lubec. 1708. pag. 572.) conf. Ejusd. *Stentor* pag. 209 et seqv.

man læser hos *Antonius*, uagtet han dog omtales hos adskillige andre Forfattere. Et classisk Sted om ham er det som *Petrus a Castro*, der var Livlæge hos Hertugen af Mantua og döde 1665, skriver pag. 17. 18 i sin Tractat *Il Colostro* *): "En Sön af Fyrst *Tomaso* i Savoien, Greven af Priego, Greven af Fresno Broder til Connestablen af Castilien, som være stumme, tale nu uden Vanskelighed og Stammen, alene at man mærker Mangelen paa Hörelse; og der er mange andre Exempler paa Privatpersoner, som har opnaaet denne Færdighed ved *Emanuel Ramirez di Cariones* Bestræbelser. Hvilken rare Hemmelighed jeg er kommen efter dels ved Samtaler med hin Opfinder dels ved længe at have grublet derover. Maaden vil jeg her ikke fremsætte, da jeg agter at udarbejde en egen Afhandling derom" **).

*) Denne Tractat er som Anhang tilföjet bag i *La Commare o Raccoglitrici del Scipion Mercurio*. Verona. 1654. 4to.

**) Denne Afhandling gav han siden ikke ud; men hans Papirer kom efter hans Död til Dr. *Phil. Jac. Sachs*, og nu publicerte Denne hans Methode, som bestod i et medicinsk Arcanum, i

Engellænderen *Kenelm. Digby*, som Aar 1620 fulgte til Spanien med Printsen af Wales, siden Konge Carl I., handler i sin *Demonstratio immortalitatis animae* (Frankof. 1664.) cap. 28. pag. 324 - 26. udförlig om den Færdighed i at tale og udtrykke sig, som den castilianske Connestabels dövstumme yngere Broder havde opnaaet efter nogle Aars Anstrængelse og Undervisning. Digby siger, at han selv ofte har talt med ham, og beraaber sig paa, at Prindsen vist ogsaa kan mindes alle Omstændigheder ved denne vidunderlige Sag. Men naar nu Digby end videre fortæller os, at Dövstummelæreren var Præst, og at han omstændelig har beskrevet sin Fremgangsmaade med Undervisningen i en egen Bog paa spansk Tungemaal; synes

Miscellanea Acad. Nat. Curios. Annus I. p. 112, 13. Derfra blev denne Curmethode indfört i *d'Ablancourts Caprices d'imagination ou Lettres sur differens sujets d'Histoire de Morale de Critique etc.* Amsterdam, 1741, pag. 167, samt i *Nachricht von dem Unterrichte der Taubstummen etc.* Leipzig. 1793. pag. 8. (conf. *A. E. Buchners Abhandlung von einer besondern und leichten Art Taube hörend zu machen.* Halle. 1759. pag. 57 et 58).

han at være kommen paa et urigtigt Spor. Thi Præsten er vist nok en Sammenblanding af *Carrion* med den gode gamle Munk *Ponce* (med mindre *Carrion* ogsaa var geistlig) og Bogen beskriver han saaledes, at dermed ikke vel kan sigtes til andet end *Bonets Reduction* *):

Digby lægger endnu til: "Denne Præst, hvis Bog og Konst jeg har omtalt, er, som man har sagt mig, nu i Tjeneste hos Fyrsten af Carignan, og har der samme Forretning som han havde da han underviste Comestabilens Broder". At denne Omstændighed passer paa *Carrion*, bestyrkes ved *Mellssantes's Jetztlebendes Europa* 3ter Theil pag. 3, hvor der fortælles: "*Di Carrion* hat den stummgebornen Prinzen *Emanuel Philibert Amadeus* von Carignan zu Madrid gelehrt etwas sprechen, welches bey den spanischen und savoischen Höfen grosse Freude verursacht hat".

*) Han siger nemlig: "*liber scriptus in hispano idiomate ad instruendum alios quo pacto surdi mutique ad loquelam instituendi sunt*". Da jeg imidlertid ikke har kunnet faae *Carrions Maravillas* at see, tör jeg ikke aldeles bestemt nægte, at det jo er mueligt, at *Digby* sigter til den og ikke til *Bonets* Verk.

Naar *Andres* i sin *Lettera* henförer de *Digbyske* Udsagn til *Pedro de Ponce*, har han ikke lagt Mærke til de chronologiske Grunde, som aldeles stride derimod. 1622, da *Digby* opholdt sig i Madrid, var jo *Ponce* og hans saa lærnemme Eleve *Petrus de Velasco* for længe siden döde, saa Tidsregningen kuldkaster hans Hypothes. Forresten er Fejltagelsen undskyldelig, da de trende udmærkede Dövstumme, der, paa den Naturfejl nær, beskrives som Mynstre af Cavalerer, begge hede *Velasco* (Ponces Eleve *Peder*, og Carrions *Ludvig*) og begge vare Brödre af Connestablen af Castilien.

Vi har da seet, at Spanien ikke alene er det Land, hvor Dövstummeundervisningskonsten först blev opfunden, men at den endogsaa strax der steg til en Höjde, som den i andre Lande seent opnaaede. Men — saa hurtig den steg, saa pludselig synes den igjen at være dalet; og varede det over et Aarhundrede, för der fra den Kant i Europa igjen blev virket Noget for den i Spanien efter *Carrions* Död ganske, som det lader, forglemte Videnskab.

II) *Dövstummeunderviisningens engelske Periode.*

Det Land i Europa, hvor man næst efter Spanien först har taget sig af Dövstummes Opdragelse, er Engelland. Det förste engelske Skrift denne Sag angaaende er Doct. *John Bulwers Philocophus or The deaf and dumbe Mans Friend*, som *Andres* slet ikke har kjendt, og som heller ikke anföres i *Petschkes* forresten saa fuldstændige *Litteratur zu einer Geschichte des Taubstummenunterrichts*, der staaer foran hans Udgave af *Georg Raphels Kunst Taube und Stumme reden zu lehren.* Leipzig. 1801. 8vo.

Den udförlige Titel af denne Bog (der, ligesom *Ambrosio de Morales*, og *Bonet*, og flere slige höjst sjeldne Verker haves paa det kongelige Bibliothek) lyder saaledes: *Philocophus, or The deafe and dumbe Mans Friend. exhibiting the philosophical verity of that subtile art, which may inable one with an observant Eie, to heare whit any man speaks by the moving of his lips, upon the same Ground, with the advantage of an historical Exemplification, apparently proving, that a Man borne deaf and dumbe, may be thaugt to heare the sound of words with*

his Eie, et thence learne to speake with his Tongue. by J. B. sirnamed the Chirosopher. London. 1648. 191 S. 12mo.

Bogen er dedicetet til Baronet Sir *Edward Gostwicke of Willington* og hans yngere Broder Master *William Gostwick* samt til alle andre forstandige Gentlemen, som hverken kan höre eller tale. I Dedicationen omtaler han det som en meget dybsindig Viden, at man kan *höre med Munden og Tænderne*, og före forstaaelige og articulerte Lyd til Hjernen paa anden Maade end ved Öret og Öjet, saa at man baade hörer og taler med Munden. Han fattede, siger han, den Idee at foreslaae Oprettelsen af et nyt Academie for deres skyld, der vare i den Forfatning som de han dedicerer Bogen til; men da nogle fornuftige Mænd, som han aabenbarede sit Forehavende for, fandt det paradox og excentrisk, gav han slip derpaa *).

*) I Slutningen af Dedicationen önsker han de Hrr. *Gostwick* og andre dovstumme Gentlemen: "*that lerning first to write the images of words, and to understand the conveyances of a visible and permanent speech; from that Hand A. B. C you may inable you to heare with your eye and thence learn to speake*

Bogen selv begynder med en Tavle eller en Slags Indholdsliste, hvori opregnes visse Vink og Begreb angaaende de Dövstumme; for Ex. hvoraf det kommer at de Dövstumme besidde saa stor en Færdighed i at udtrykke sig ved Tegn; at En som er födt dövstum kan lære at höre Ord med sine Öjne; Aarsagerne til at der födes Dövstumme; hvorfor de som ere döve ogsaa ere stumme; de Dövstummes ynkværdige Forfatning, og at de ere værre deran end de Blinde; at Skrivning kan tjene Dövstumme istedenfor Tale; at det er lettere for de Döve end for os at fatte og gjöre Forskjel

with your tongues, which benefits of Art when you have attained, and are become capable of perusing this tractate, whose argument is so new and strange, that there was never so much matter concerning you presented under one object of the eye, containing a narrative of your original estate with the supplemental advantages thereof, the novelty and inventive straine of this booke may at once delight and profit you, which is the hopeful wish of

your
officious Friend
and Historiographer
Philosophus".

paa Læbernes Bevægelse; at en dövstum spansk Lord ved at give Agt paa Mundens Bevægelser lærte, baade at forstaae Andre og tillige at tale selv saaledes at Andre kunde forstaae ham.

Det er de fornemste i Bogen forekommende Gjenstande, som saaledes opregnes. Forresten leverer Forfatteren, efter i nogle Capitler kortelig at have omtalt Taleorganerne, Bogstavernes naturlige Karakter, og deres kjendelige Dannelse i Munden o. s. v. en med adskillige Betænkeligheder og Tvilsmaal gjennemvævet Commentair over *Digbys* ovenanförte Relation om Dövstummeundervisningen i Spanien.

Pag. 81 o. fölg. opregner *Bulwer* navnlig 28 Dövstumme i Engelland, som han vidste af at sige. Han opholder sig i Opregnelsen længst ved Brödrene *Edward* og *William Gostwick*, som Skriftet er dediceret til. *Edward* siger han om, var födt döv og stum; han havde lært at skrive, som tjente ham istedenfor Talen, og hvorved Vejen var banet for ham til at lære at articulere sin Stemme. Den yngere Broder, som havde samme Meen paa Mælet og Hörelsen, var en herlig Maler. At skildre og male har, lægger han til, tilligemed Skrivning altid

været anseet for en særdeles passende Syssel for Dövstumme.

Det som *Bulwer* med rette meest undrer sig over i *Digbys* Beretning, er, at den spanske dövstumme Adelsmand skal have opnaaet den Færdighed, at han kunde tale meget tydelig, og at han, i at forstaae dem som talte med ham, havde bragt det til den Grad af Fuldkommenhed, at i Selskaber en hel Dag ikke et Ord gik fra ham. Paa hvad Maade, siger *Bulwer* pag. 145, han var kommen saavidt at kunne tale distinct — uagtet hans medfödte Dövhed varede ved — er værdt at begrandske. Thi at gjöre sig Forestilling om, hvorledes de Ord, der ere *seete*, eller, som jeg udtrykker mig, *hörte med Öjet*, kan blive bragte til *Pronuncering* og fremdeles til at *forstaaes*, det er den allerstörste Vanskelighed ved dette Anliggende. Dette lader sig nok neppe gjöre, med mindre de *seete Ord* bringes i Forbindelse med *Færdigheden i at bevæge Taleorganerne*, og det viser aabenbare, at *Bevægelse* og *articuleret Lyd* er eet og det samme ("*without a necessary junction between those words seene and the habit of moving the vocal musculs, and it manifestly proves,*

motion and articulate sounds to be one and the same thing").

Man finder ingensteds i Bogen Spor til, at *Bulwer* egentlig selv lagde Haand paa Verket, eller gav sig af med at practisere den Ting, hvis Mulighed han sögde at lægge for Dagen. Men faa Aar efterat hans Skrift var kommet for Lyset, fremstaae to andre Engelsmænd omtrent paa een Tid som Dövstummelærere, nemlig *John Wallis* og *William Hölder*. De brugde forskjellige Methoder, og da hver holdt sin for den bedste, og sögde at sværte sin Medbejler, seer man allerede imellem dem at yppes den lede Kiv og Strid om de forskjellige Fremgangsmaaders Fortrinlighed, der siden synes at være gaaet i Arv til deres Efterfölgere paa denne Konsts Bane, til stor Forargelse for Upartiske og til ikke liden Forringelse af den Agtelse, disse, vore usle Medmenneskers Velgjörere og Opdragere ellers vare saa berettigede til.

Af de to benævnte Engellændere er *John Wallis*, Professor Geometriæ i Oxford, den navnkundigste, og han har som Mathematiker virkelig et stort Navn i den lærde Verden. Han udgav 1653 en, siden efter adskillige Gange oplagt, *Grammatica lingvae anglicanae. Cui*

praefigitur de loqvela sive sonorum formatione tractatus grammatico-physicus. I denne Tractat viser han meget godt og grundig, hvorledes Tunge, Læber, Luftröret, og andre Taleredskaber bevæge sig ved at fremföre hvert Bogstav i et Ord; men han gjör endnu ingen Anvendelse af denne sin Theorie paa Dövstummeundervisningen. Den Sag bliver her slet ikke berört, ligesom den heller ikke tænktes paa af *Hieronymus Fabricius ab Aqvapendente*, der i det 16de Aarhundrede ogsaa udförlig skrev "*de locutione et ejus instrumentis*" *) (vid. *Opera anatom. et chirurg.* pag. 306).

Det var i et Brev til *Rob. Boyle* af 1662 (men som ikke blev trykt för 1670) at *Wallis* omstændelig taler om Muelighedén af at bibringe Dövstumme et Sprog Mæle og Begreber, og tillige kortelig beskriver den Methode, han havde brugt ved to unge Adelsmænd, hvoraf den ene var *Daniel Whaley* af Familien *Northamton.* Man kan — skriver han blandt andet — ikke styre den Dövstummes Tale anderledes

*) Et Æmne som allerede ogsaa var afhandlet af *Rasmus Rotterdam* i hans *Tractat de pronunciatione.* See hans *Opera.* Tom. I. 934 et seqv.

end ved at vise ham, hvorledes Tunge, Læber, Gane, og de övrige Taleorganer skal sættes ilave for at frembringe den udforderlige Lyd. — Nogen kunde mene, at han ved Övelse maatte kunne vænnes til at see paa Munden hvad der tales til ham. Men det er ikke let at afgjöre. Saa meget er vist, at han ikke er istand dertil, för han er Sproget saa mægtig, at han ved at see den Talende nogle faa Bogstaver af, kan supplere det övrige af Ordet, og fra nogle faa Ord, som han forstaaer, slutte sig til Resten. — *Daniel Whaley* har været hos mig et Par Maaneder, og i den Tid gjort mærkelig Fremgang. Der gives neppe et Ord, han jo kan udtale, naar han faaer Tid til at betænke sig. o. s. v.

I *Philosoph. Transactions* for Julius 1670 berettes, at kort efterat *Wallis* havde skrevet dette Brev til *Boyle*, aflagde *Whaley*, i Maj 1662, saavel for Videnskabernesselskab som for Hoffet, Pröver paa sin allerede erhvervede Færdighed i at tale. Et Aar omkring nöd han *Wallis's* Undervisning. I den Tid gjennemlæste han en stor Del af den engelske Bibel, og kom saa vidt, at han kunde udtrykke sig forstaaelig i det daglige Livs Anliggender, han forstod hvad man skrev ham til, og han kunde

svare igjen, vel ikke zirlig, men dog saaledes, at man vidste Meningen. Han er ikke den Eneste, bemeldte *Wallis* har vist sin Konst paa; han har siden efter udrettet det samme hos en anden Dövstum af en fornem adelig Familie *).

Denne Anden, som her i *Philosophical Transactions* ikke nævnes, var *Alexander Popham*, og hans Undervisning var det Tvistensæble, der satte Splid imellem *Wallis* og *Holder*.

Dr. *Holder*, som var Præst, Medlem af Videnskabsselskabet i London, Subdecanus i det kongelige Capelle, en Mand af Lærdom og god Indsigt i Mathematik og Physik, skaffede sig især et Navn derved, at han 1659 lærde den dövstumme *Alexander Popham*, en Sön af Oberst *Edward Popham*, at tale. Da *Popham* forlod *Holders* Hus, og opholdt sig hjemme, glemte han igjen hvad han havde lært. Nu

*) Vor Landsmand *Ole Borch* i et Brev til *Th. Bartholin* (i *Epistolae medicin.* Centuria IV. No. 92) skriver fra London under 10 Aug. 1663: "*Wallisius, Mathematicus Oxoniensis, raro invento surdos loqui docet, imo et mutos, duobus jam experimentis inclarescens*" (conf. *Voyages de M. de Monconys*. Paris. 1695. 12mo. II Partie. pag. 96-97).

sendte Familien ham til *Wallis*, som igjen skaffede ham til at tale.

Aar 1669 udgav *Holder*: *The elements of Speech, an Essay of Inquiry into the natural Production of Lettres, together with an Appendix concerning persons deaf and dumb* London. 8vo. *). I dette Appendix gjör han Rede for den Methode, han brugde for at faae den unge *Popham* til at tale.

Derpaa blev hin Skrivelse fra *Wallis* til *Boyle* indrykket i Transactionerne for Julius 1670. (overs. paa latin i *Acta Academiae Naturae Curiosor.* Annus II. Append. pag. 11 - 22.) hvori *Wallis* vil vindicere sig Æren for at *Popham* kunde tale. Herpaa kom der 1678 en Replik fra *Holder*, og samme Aar en Duplik

*) Dette Skrift findes recenseret i *Philosophical Transactions*, Vol. IV. for Maj 1669, og denne Recension er paa Latin at læse i *Acta philosophica societatis regiae in Anglia* anni 1669, autore *Oldenburgio anglice conscripta*, *et in latinum versa interprete* C. S. Amstelod. 1676. pag. 130. (conf. *Philosophical Transactions* Maj 1668. it. Histor. Nachricht von dem Unterrichte der Taubstummen und Blinden. Leipzig. 1793. pag. 56).

fra *Wallis*. (conf. *Huttons Mathematical and Philosophical Dictionary, in voce Holder*).

Yderligere Udvikling af sin Fremgangsmaade ved Dövstummeundervisningen har *Wallis* end videre leveret i et Brev til *Thomas Beverley* af Aar 1698, der baade er at læse i hans 1699 udgivne *Opera mathematica* T. III. blandt *opera miscellanea*, og i Transactionerne for October 1698, og er tillige tilföjet som et Anhang til den i London 1765 udkomne 6te Udgave af hans Grammatica *).

Endnu var der en med *Wallis* og *Holder* samtidig Britte, der ogsaa skrev om Dövstumme. Det var *Georg Sibscota*. Hans Bog over

*) Af denne Bog: *Jo. Wallisii Grammatica linguae anglicae. cui praefigitur de loqvela sive de sonorum omnium loqvelarium formatione tractatus grammatico-physicus. editio sexta. Accessit epistola ad Thomam Beverley de mutis surdisque informandis.* Londini. excudebat Guil. Bowyer. 1765. XXXV. og 281 S. 8vo. haves paa Universitetsbibliotheket et i rödt Saffian indbundet Exemplar med fölgende foran skrevne Dedication: "*An Englishman, Citizen of the World, is desirous of having the honor to present this book to the public Library of the University of Copenhagen.* London. 1 Jan. 1765".

dette Æmne udkom i London 1670 i 8vo. og har fölgende Titel: *Deaf and Dumb Mans Discourse or concerning those who are born deaf and dumb* *).

At der nu i alle disse engelske Undersögelser, Forhandlinger og Tvistigheder ingensteds, saavidt jeg har seet, tales et eneste Ord om, hvad der i denne Videnskab var præsteret af Spanierne, som dog, da man ikke kan andet end fæste Lid til de mange ovenanförte Vidnesbyrd, har udrettet noget höjst betydeligt i det Fag, og overgaae deri Engellænderne, er höjlig at undres over. En *Wallis* og en *Holder* maa dog sandelig i det mindste have vidst af *John Bulwers Philocophus* at sige, og den, anmærkede vi ovenfor, er fra först til sidst fuld af den spanske Opdagelse. Man kan ikke godt forklare sig denne besynderlige Taushed om Spaniernes Fortjenester anderledes, end man

*) I *Lipenii Bibliotheca philosophica* anföres dette Skrift pag. 979 under Artikelen *Mutus* saaledes: *Discursus hominis surdi et muti, agens de eorundem intelligentia et scientia, itemque de methodo in manifestatione conceptuum ejusmodi hominum. Accedit tractatus de ratione creaturarum inanimatarum.*

maa tilskrive den Partiskhed og uædel Nationalavind.

Dog — sine Landsmænds Fortjenester i denne Sag har *Andres* saa ivrig forfægtet og han har sat Alt i den Henseende i saa klart et Lys, at jeg ikke behöver paa ny at röre ved den Streng, men kan gaae videre frem til den næste Periode.

III) *Den hollandske Periode.*

Dövstummeundervisningens engelske Periode er forbi. Den bestod omtrent af en 30 Aar. Det næste Land, denne ny Konst fik Fodefæste i, var i Holland. Men det skete ikke för mod det 17de Aarhundredes Slutning.

14 Aar efterat *Wallis* lod sin *Tractatus de loqvela sive sonorum formatione* træde för Lyset, udkom et Skrift af et lignende og dermed beslægtet Indhold, nemlig: *Alphabeti vere naturalis hebraici brevissima delineatio. Quae simul methodum suppeditat, juxta quam qui surdi nati sunt sic informari possunt, ut non alios saltem loquentes intelligant, sed et ipsi ad sermonis usum perveniant. in lucem edita a F. M. B.*

ab Helmont. Sulzbaci. 1667. *) 107 S. 12mo. med Fig. og paa tydsk sammesteds samme Aar under Titel: " Kurzer Entwurf des eigentlichen Naturalphabets der heiligen Sprache; nach dessen Anleitung man auch Taubgeborne verstehend und redend machen kan. ans Licht gegeben durch *F. M. B. v. Helmont*".

Det som i denne Bog (hvorom ogsaa kan sees *Kempelens* Mechanismus der menschlichen Sprache. S. 143 o. fölg.) egentlig angaaer Dövstummeundervisningen, staaer lige strax i Begyndelsen saaledes; "Bey einem taubgebohrnen stummen Menschen sind zweyerley wohl in Acht zu nehmen, nemlich: 1) dass ein solcher Mensch mehrentheils nur allein taub sey, und mit seinem Munde gleichwohl viel unterschiedliches undeutliches Gelalle und Gethöne machen könne; welches er aber zu keiner Sprache ordnen und bringen kan, indem es ihm am Gehör mangelt, aus welchem er von andern Redenden erlernen könnte, wie er sei-

*) Vel heder Trykkeaaret paa Titelbladet 1657, og saavel *Andres* som *Petschke* og *Castberg* anföre Bogen under det Aarstal; men saavel under Fortalen som ved Bogens Slutning staaer det rigtige 1667.

ner Zunge Bewegung, und seines Mundes Getöne so ordentlich formiren solle, dass er sich dadurch verständlich mache. Deswegen er denn auch fürnemlich *stum* genannt wird. 2, Dass so ein tauber Mensch insgemein ein schlaues aufmerkendes Auge habe, dergestalt, dass er den Sinn und Verstand der Worte, die man mit ihm von gemeinen in Häusern vorgehenden Sachen redet, in der Eil von weitem gleichsam lesen und verstehen kann, und solches allein durch das Ansehen der Bewegung unsers Mundes." o. s. v.

Aar 1670 udgiver *P. Franciscus a Lana* i Brescia sin *Prodromus al arte maestra*, hvori han ogsaa — som *Andres* beretter; thi selv har jeg ikke seet Bogen, og den er ikke i Kjöbenhavn — berörer den Konst at lære Dövstumme at tale. Han skal deri beraabe sig paa *Digbys* Anecdote om den spanske Præst; men han siger intet om *Wallis* og *Holder*, ligesaa lidet som om *Bonet* og *Carrion*, og teede sig som om han var den allerförste der gav sig af med at skrive om den Materie.

Saaledes gik det næsten ogsaa, 20 Aar efter, den brave Schweizer Dr. *Joh. Conr. Amman* fra Schafhausen, der virkelig var Opfinder i dette

Denne Tractat blev i Europa modtaget med overordenligt Bifald. Den oversattes paa

cem sponte sua edunt, in proprio percipiunt gutture. Ut itaque scire Surdi possint, me, dum p r o v o c e e d e n d a *os aperio, non simpliciter hiare, mutumve expromere spiritum, manum eorum gutturi meo admoveo, ut tremulum ejus motum, dum vocem edo, sentiant: tum eandem manum proprio admovere gutturi, mequé imitare jubeo; nec terreor, si vox ab initio sit scabra et difficilis, magis enim ac magis tempore politur.*

Si v o c e m, *quod prima plerumque vice fit, obtinui,* v o c a l e s *eos brevi tempore pronunciare doceo; nimirum* o r i s a p e r t u r a m, *dum vocem in gutture fingunt, ita moderari jubeo, sicuti supra* (cap. II.) *de vocalium formatione dixi: ut autem eo facilius id possint, speculum adhibeo, quia diversos istos maxillae, linguae, et labiorum motus ex solo intuitu imitari nequirent, nisi aliquoties id coram speculo tentaverint. Probe autem considerari velim, me omnes statim literas surdis praescribere, alioquin ideas suas figere nequirent, quod tamen summopere est necessarium et raro plus quam duas tresve literas uno die doceo, ne turbentur ideae: at saepissime eas repetere, et a me pronunciatas pingere jubeo.*

Quando vocales ipsis familiares sunt, ad semivocales accedo, quae aliquando sunt difficiliores, inprimis nasales. — — Alterum jam tibi arcanum

hollandsk og paa engelsk, paa tydsk og paa fransk. Originalen selv blev adskillige Gange oplagt. Jeg har et Exemplar for mig af Udgaven 1727. Lugd. Bat. tillaans af Hr. Professor Herholdt. Forlæggeren har her forudskikket et Aftryk af *Wallis's* Afhandling *de loquela*, fra Pag. 1 til 54. Derpaa begyndes med ny Paginatal og nyt Titelblad, som heder:

Joh. Conr. Amman Surdus loquens sive dissertatio de loquela, qua non solum vox humana, et loquendi artificium ex originibus suis eruuntur, sed et traduntur media, qui-

committo, Lector!, ut scilicet, si tibi docendus sit surdus, caveas, ne semivocales et consonantes cum annexis suis vocalibus simul pronunciare doceas, ut v. gr. em, en, ka, ef, te etc. ita enim nec legere, nec quicquam effari disceret. Cum dicere surdum velles Tafel vel schwartz, nihil audires quam Te, a, ef, e, el, vel es, we, a, er, te, zet, quod valde esset absonum, nec facile emendares. etc. etc.

Quando legere, et alios loquentes aliquo modo intelligere possunt, eos ceu recens natos tracto; primo nomina maxime obvia doceo, tam substantiva quam adjectiva, ut et verba et adverbia, maxime necessaria, tum declinationes et conjugationes". o. s. v.

bus ii, qvi ab incunabilis surdi et muti fuerunt, loqvelam adipisci, qviqve difficulter loqvuntur, vitia sua emendare possint.

I Fortalen foran denne forögede Udgave erklærer *Amman*, at han nu nok har fauet at vide, at Andre för han har givet sig af med Dövstummeundervisning, men han forsikkrer hellig, at han, för han selv havde udfundet Tingen, aldrig havde fundet Spor dertil hos nogen Forfatter. Först da han havde undervist 5 a 6 Dövstumme, blev han kjendt med *Helmont*, som fortalte ham, at han for nogle Aar siden havde udgivet et Naturalphabet, hvor Dövstummes Undervisning ogsaa var bleven berört. Siden efter havde han i *Zachiæ Quæstiones medico-legales* seet, at *Vallesius* i sin Bog *de Philosophia sacra* omtaler en spansk Munk, som lærte Dövfödte at tale. Og endelig havde han erholdt en Skrivelse fra *Wallis* i Engelland, hvori denne lykönsker ham med det interessante Skrift *Surdus loqvens*, og lader ham vide, at han selv ogsaa havde cultiveret samme Konst. Dette Brev fra *Wallis* er aftrykt og tillige *Ammans* Svar.

Pag. 111 i selve Afhandlingen forekommer fölgende Bemærkning: "Jeg har havt en dansk

Adelsmand i mit Hus, der, forunden det at han formedelst en tyk Tunge udtalte adskillige Bogstaver urigtigt, paa ingen Maade kunde faae *K* frem, men sagde istedenderfor *T*. Jeg holdt med to Fingre fast paa hans Tunge og bad ham sige *Ka*. Da han, som sædvanlig, vilde sige *Ta*, kunde han ikke faae Tungen hen til Tænderne, og nödtes derved, til sin store Forundring, til at sige *Ka*. *L*, som skal dannes ude ved Tænderne, udsagde han meget vrangelig oppe i Munden; men jeg vænnede ham snart til den rigtige Udtale ved at lade Tungen röre ved Tænderne".

IV) *Den tydske Periode.*

Fra denne korte Udsigt over den hollandske Periode i Dövstummeundervisningen komme vi med det 18de Aarhundredes Begyndelse til den *tydske*, der varede til henimod Seculi Midte. Siden tog den franske sin Begyndelse med *Pereira* og *l'Epée*, og har siden med sin Glands paa nogen Tid ligesom fordunklet de Tydskes Ros. Dog, de Sidstnævntes Fortjenester ere siden blevne saa udmærkede og saa

mangfold, at al den Opsigt, man end i Paris har forstaaet at gjöre med den Höjde hvortil man der havde drevet denne vanskelige Konst, har de tydske Pædagoger dog vidst at holde Skridt med dem, saa den sidste Halvdel af det 18de Aarhundrede bör, med Hensyn til Dövstummeunderviisningens Fremme, have Navn af den fransk-tydske.

For Litteraturens Fuldstændigheds Skyld anföres en ikke betydelig Disputats; *De Surdorum enuntiationibus.* Præside *Gerh. Mejero,* Lic. et P. P. disserat *Ernestus Conradi.* Hamburgi. 1698. 8 S. 4to. Han er, naar Forfatteren til den i London 1783 udkomne *Vox oculis subjecta* undtages, den eneste af alle dem jeg har læst over denne Materie, der har kjendt *John Bulwers Philocophus.*

Aar 1704 skrev Licentiatus Medicinæ *Wilhelm Kerger* i Liegnitz et Brev til Professor Ettmüller *de Surdomutorum cura,* som blev indrykket i Ephemerid. Acad. Nat. Curios. Cent. I-II. Append. No. 18. p. 855-59, og paa tydsk er at læse bag i *Petschke's* Udgave af *Raphels* Kunst Taube und Stumme reden zu lehren.

Aar 1711 skal en Mag. *Elias Schultze* have bragt det saavidt med Dövstumme, at de i to

Maaneder lærte færdig at læse og i et Aar at tale. (See Breslauische Samml. von Natur-Medicin-Kunst etc. Geschichten. XIter Versuch. pag. 343).

Aar 1715 begyndte *Georg Raphel*, da værende Præst ved Nicolai Kirke i Lüneborg, at undervise sin 8aarige dövstumme Datter. Methoden, han gik frem efter, og som han især havde lært af *Ammans Surdus loqvens*, beskrev han paa en meget tydelig og instructiv Maade i et i Lüneborg 1718 udkommen lidet Skrift: Die Kunst Taube und Stumme reden zu lehren, an dem Exempel seiner eigenen Tochter gezeiget von Mag. *Georg Rapheln.* 56 S. 8vo.

Det er dette interessante lille Skrift, der blev udgivet paa ny af *Petschke* med en Fortale af Professor *Cæsar*, Dövstummeundervisningens Litteratur, *Kergers* ovenanförte Skrivelse, og Anmærkninger. Leipzig. 1801. XLII. og 136 S. 8vo.

J. C. Lischwitz's Dissertatio de voce et loqvela. 1719. 4to., anföres af *Petschke*, og bör saa meget mindre forbigaaes her, da Autor var Professor i Lægevidenskaben i Kiel, hvor han döde 1743.

1720 udkom i London *W. Bonds The*

supernatural Philosopher, hvoraf haves en tydsk Oversættelse under Titel af Der übernatürliche Philosoph. Berlin. 1742. Deri handles blandt andet om Dövstummeundervisningen, men det bestaaer kun mest i et Udtog af *Wallis's* Brev til *Beverley*. (See Superintendent *Lasius's* Nachricht von Unterweisung der taub- und stum gebohrnen Fraülein *von Medlng*. Leipz. 1775).

Joh. Dav. Solbrigs, Predigers in der Alten Mark, Bericht von der Unterweisung a tauber und stummer Personen. Salzwedel. 1747. 8vo., er ogsaa indrykket i *Lasius's* nysanförte Bog.

Præsten i Arnstad, Mag. *Andreas Webers* Nachricht von einem tauben und stummen Menschen *Gustav Heinrich Sore* und dessen Zubereitung zum Beichtstuhl und hochwürdigen Abendmahl. 1747. 55 S. 8vo., er höjst ubetydelig. Et af Doct. *S. J. Baumgarten* i denne Anledning udstædet theologisk Responsum optager den meste Part af Skriftet.

J. P. Baumeri prodromus novæ methodi surdos a nativitate faciendi audientes, Erfurt. 1749. 4to., som anföres i den *petschkeske* Litteratur foran Udgaven af *Raphel*, hörer neppe egentlig til Bögerne om Dövstummeundervis-

ningen, da den ikke har en psychologisk og pædagogisk men en medicinsk og physisk Tendents. Det kan man see af Professor *Büchners* 1759 udgivne Abhandlung von einer besondern und leichten Art Taube hörend zu machen. Efter iforvejen at have talt om de af forskjellige Physici anstillede Forsög paa at bringe Lyden igjennem overordentlige Veje til Hörenerverne og derved skaffe Hörelse tilveje, fortæller han S. 59, at *Baumer* havde en lille Stang, forfærdiget af en elastisk Materie, saasom Glas, Staal, Kobber, Klokkemetal, eller Sölv, og fad paa begge Sider. Denne Stang tog den Döve den ene Ende af i Munden og holdt den fast med Tænderne, og den Talende den anden, dog saaledes at hverken Læber eller Tunge kom til at röre derved. Paa den Maade hörte den Döve hvad der blev sagt *).

V) *Den fransk-tydske Periode.*

Nu möde vi efter Tidsfölgen igjen Dövstummeundervisningens Historiograph *Andres*,

*) Man seer her igjen den gode *John Bulwers* Hören med Munden. conf. foran pag. 176.

som i sin *Lettera sopra l'origine dell' arte d'ensegnare a parlare ai Sordi muti* springer fra *Amman* til — *Johan Rodriguez Pereira.*

Om ham udlader han sig saaledes:

"I Aaret 1748 sysselsatte *Pereira* sig i Paris med denne Konst. Det blev anseet som et Mirakel og som en Sag der var aldeles uhört og som Ingen för var falden paa. Jeg veed ikke, om *Pereira* var en Portugiser eller en Spanier; thi Nogle holde ham for hint, og Somme for dette, hvilket sidse ogsaa forekommer mig at være det sandsynligste. Men saa meget veed jeg, at, uagtet han har opholdt sig længe i Holland, er han dog ikke af *Ammans* Bog bleven fört paa at udöve denne Konst, men visselig har taget efter *Ponce.* Den lærde Benedictiner *Feijoo* har i 4de Tome af sit *Teatro Critico* omtalt *Ponces* Opfindelse. Det Sted faldt hændelsesvis *Pereira* ihænde imedens han opholdt sig i Cadix, og Efterretningen om denne Opfindelse gjorde det Indtryk paa ham, at han besluttede at anstille Forsög dermed. Han traadte först op med sin Konst i Rochelle, hvor han 1745 underviste en Dövstum".

Fra Rochelle drog *Pereira* til Paris, fremstillede en sin oplærte Eleve *d'Etavigne* for

Academie des Sciences, og fandt allevegne Bifald *).

"*Peireiras* Ros — bliver *Andres* ved — löd i en Hast hele Europa over, og han var den, der virkelig bragde denne nyttige Konst paafode igjen. Hans Methode lignede *Bonets*, i det han betjente sig af Haandalphabetet, som han havde forbedret og gjort mere simpelt. Han kaldte det *Dactylologie*, et Navn som var foresläaet af hans Eleve *Saboureux de Fontenay*. Denne Discipel, som var en Stivsön af Hertugen af Chaulnes, var *Pereiras* Triumph. Han blev 1751 examineret af Academiet, og derpaa forestillet Kongen. Denne, forundret over den Lethed og Færdighed, hvormed han talte, skjænkede Læreren, der havde undervist ham, en Foræring og dertil 800 Livres i aarlig Pension. Han fik nu en hel Del Elever af begge Kjön".

Længere vil jeg her ikke fölge *Andres*; thi nu indlader han sig i en lang Discussion om den forargelige Strid, som opkom imellem *Pereira* og en vis *Ernaud* i Bourdeaux, der be-

*) Man see f. Ex. "Buffons allgem. Historie der Natur". Hamburg u. Leipz. 1752. 2ter Theil. p. 221 o. f.

gyndte at rivalisere med ham, forkastede Dactylologien, eller Fingersproget, og fulgte *Amman* i at agte paa Mundens Bevægelser. *Pereira* beskyldte *Ernaud* for Uvidenhed, Plagium, Pralerie, med et Ord, man saae en Fornyelse af Scenerne imellem *Wallis* og *Holder*, og man maa næsten give *Andres* Ret, naar han ender sin Beretning om den *Pereira-Ernaud*ske Stridighed med denne Bemærkning, at Alle som har sysselsat sig med denne Konst, har havt den Forfængelighed at ville ansees for Opfindere af deres Methoder, og Alle udraabe de deres Forgjængere for Ignoranter.

Dette Udsagn vil da *Andres* ogsaa skal kunne anvendes paa *de l'Epée*. "Jeg vil — siger han — lade fornuftige Folk dömme, om det, ved det meget Opsyn, *Pereira* gjorde, og ved den overflödige Ros og Berömmelse, man allevegne overöste ham med, vel kan være troligt, at *l'Epée* ikke skulde have hört noget om denne berömte Virtuos, — saa afsondret fra Verden og saa nedgravet i sit Studerekammer han end maa have været. Desuagtet siger *l'Epée* (i sin 1784 udkomne *Veritable manière d'instruire des sourds et muets*) at han intet havde vidst deraf, og jeg vil dog ikke drage

hans Sanddruhed itvivl, allerhelst da jeg veed af Mange, som har kjendt ham, at han var en retskaffen og beskeden Mand. — — — — — Ikke destomindre kan jeg ikke billige den Hidsighed, han ofte viser mod *Pereira*, som man dog aldrig kan gjöre den Fortjeneste stridig, at have udbredt denne Konst, gjort den mere almindelig, og udrettet store Ting ved sin Methode. Forskjellen imellem hans og *Pereiras* Methode beroer paa en större eller mindre Lethed og Gavnlighed, og Fortrinnet hos hans er ikke saa afgjort, at jo Mange har modsagt ham, og slig en Stræben efter at forringe *Pereira* kunde have Udseende af Jalousie, Jagen efter Ros, og den forfængelige Stolthed ene at være den som Berömmelsen for den Konst tilkom. Og han har virkelig ogsaa hos Mange opnaaet sit Öjemed, saa at jeg ofte har hört ham kalde Opfinder af denne veldædige Konst at lære Dövstumme at tale og skrive, og man maa næsten befrygte, at man har villet tilintetgjöre *Pereiras* Minde, for at tilvende Franskmanden *l'Epée* den hele Ære. — — — — Vi vende os igjen til Konstens Historie. Det er vist at *l'Epée* fortjener stedsevarende Ros. Hans Methode, uagtet han saa ofte kalder den ny og original,

var i det Hele lig de Andres, og han tilstaaer ogsaa (i den nysnævnte *La veritable maniere*) at *Bonets* og *Ammans* Verker vare som Fakler for ham. I Grunden kommer hans Methode mest overeens med *Ponces*. *Ponce* lærte, som *Wallis* *) siger, först at skrive, i det han med Fingeren pegede paa de Gjenstande, som Skriften antydede, og dernæst at gjöre de Bevægelser med Tungen, som svarede til disse Bogstaver. Det er ogsaa *l'Epées* Fremgangsmaade. — *L'Epée's* Flid udrettede store Ting, og det varede ikke længe, för der gik saadan Ry og Rygte af hans Mirakler, at Stumme allevegne fra strömmede til for at blive underviste af ham". —

Her kan jeg standse med at udskrive *Andres*, da hvad der kan siges til Ros for *l'Epée* baade som Menneske og Dövstummelærer, er udtömmet af Hr. Doct. *Castberg* **). Ifölge det gamle Ord: *artifici in sua arte credendum*, kan det aldrig falde mig ind, i det Væsentlige at

*) Ikke *Wallis* men *Franciscus Valesius*. See her foran pag. 164.

**) See hans *Carl Michael de l'Epée*, et biographisk Forsög. Kbhavn. 1806. 12 S. 4to.

være af andre Tanker end den Mand, som *ex professo* har gjort Dövstummeundervisningen og dens Historie til sit Studium; kun i den eneste Punkt hvad den unge dövstumme Greve af *Solar* angaaer, kan det synes, at Hr. *Castberg* af overdreven Kjærlighed og Hengivenhed for *l'Epée* har været forud indtaget af en Mening, som han siden, Modpartiets stærke Grunde uagtet, ikke har villet give slip paa. I *Berlin. Monatschr.* for Jun. 1805 har han paa det bestemteste erklæret sig for *l'Epée's* Paastand, at den Dövstumme fra Hospitalet Hotel-Dieu virkelig var en Grev *Solar.* Og dog, efterat have læst det Udtog af Acterne i denne indviklede Sag, som staaer i Journalen *Frankreich* for Maj 1800, kan man ikke andet end holde det for sandsynligt, at *de l'Epée* her har været paa et gált Spor og ved sin utidige Nidkjærhed skadet baade sig selv og Andre.

Foruden de Ubehageligheder, han ved slig velmeent Overilelse paatrak sig, mödte ham ogsaa den Modgang, at en Abbed *Deschamps* 1779 udgav *Discours elementaire d'education des sourds et muets*, hvori han vidtlöftig drager tilfelts imod *de l'Epée* og hans methodiske Gebærder, med hvilke han ikke troer, det

er muligt at udtrykke abstrakte og moralske Begreb.

Det er omtrent den samme Beskyldning, som *Nicolai* i IVde Del af hans Reise 1784 gjorde den *l'epéeske* Skole, og da *l'Epée* desuden allerede 1781 var geraadet i Strid med *Heineke* paa Methodens vegne, er det Tid at vi vende os til Tydskland, og forlade Paris, hvor *de l'Epée* ikke allene havde bragt Dövstumme-undervisningen i en fortræffelig Gang, men hvor han ogsaa havde som et Seminarium for 17 Dövstummelærere, der gjorde sig bekjendte med hans Methode, for igjen at indföre den Hver i sit Hjem.

Vi nævne kortelig Superintendent *Lasius's* ovenanförte Nachricht von der Unterweisung der Fraülein *von Meding.* Leipz. 1775. 174 S. 8vo., samt Præsten *J. L. F. Arnolds* praktische Unterweisung taubstumme Personen reden und schreiben zu lehren. Giefsen. 1777. 8vo. *), som begge ere vigtige og vel skrevne, og ile til den med dem samtidige, men mere navnkundige, *Samuel Heineke.*

*) Af *Arnolds* Unterweisung haves en dansk Oversættelse trykt i det *Godicheske* Officin. 1778. 68 S. 8vo.

Lasius begyndte med sin Dövstummeunderviisning 1772, og Arnoldi 1777. Det var i Aaret 1771 *Heineke*, som da var Organist i Eppendorf ved Hamborg, begyndte at udöve samme Konst. *Lasius* beretter i Fortalen til sit Skrift, at han corresponderte med *Heineke*, og udbad sig af ham Underretning om den Methode, han brugde, men at *Heineke* forlangde mere for sit Arcanum, end *Lasius* vilde give ham, saa der blev ingen Handel af *).

I den *altonaische Mercur* for 1776 No. 62 læser man fölgende: "Der Cantor *Heineke* in Eppendorf, nahe bey Hamburg, welcher daselbst das bekannte Institut für taub- und stumm geborne Personen angelegt, hat wieder einen öffentlichen Beweis von seiner Kunst, diese Unglücklichen zu unterrichten, abgelegt. Am Sonntage ward in dem Flecken Wandsbeck von dem dasigen Prediger Hrn. *Milow* einer von den taubgebornen Schülern des Hrn. *Heineke* Namens *Karl Heinrich Kludt*, der nunmehro mit

*) Af Rüdigers Neuester Zuwachs der Sprachkunde 2tes Stück S. 274 sees, at *Heineke* fordrede 10,000 Rdlr. for Meddeelelsen af sin formeentlige Hemmelighed i Dövstummeunderviisningen.

Verstand laut lesen und sprechen kan, nach vorhergegangenen Unterricht und Examen, in der Kirche confirmirt und zum heiligen Abendmahl angenommen. Hr. *Heineke* lehret also seine taubstumme Schüler, nebst andern Wissenschaften, sowohl schreiben und gedruckte Bücher verstehen, als auch, nach seiner eigenen Erfindung, *durch Sprachmaschinen*, in kurzer Zeit mit Verstande laut lesen und discuriren".

I No. 64 af samme Avise for 1777 findes fölgende Efterretning: "Gestern wurde das taub- und stumm geborne Fraülein *von Reiersen* aus Copenhagen, nach vorhergegangenen Examen, vom Pastor *Göze* in Hamburg zum heiligen Abendmahl zugelassen, wobey sie ihr Glaubensbekenntniſs und ihre Beichte in deutscher Sprache laut hersagte. Sie ist in dem bekannten Eppendorfer Institut, welches der Cantor *Heineke* daselbst angelegt hat, unterrichtet worden".

Saa nær var Dövstummeundervisningen dengang ved vort Fædernelands Grændser. Dog varede det over en Snes Aar endnu, för et Institut til de Dövstummes Tarv oprettedes i de

landske Stater; ja lige til 1806 för der opstod et i det egentlige Danmark.

1777 drog *Heineke* til Leipzig, hvor han, som var en indfödt Sachser, fik Regjeringens Understöttelse til at oprette et Institut for Dörstumme, der snart erholdt en stor Celebritet i Tydskland, og det fortsættes endnu under hans Enkes Bestyrelse. Han levede til April 1790. "Havde han ikke" — heder det meget rigtig i *Histor. Nachricht. von dem Unterr. der Taubst. u. Blinden.* Leipzig 1793 S. 3 — "blandet sig i philosophiske Stridigheder og andre Ting, som laae udenfor hans Kreds, saa havde han og hans Skole været fri for adskillig Modgang som indtraf. Vel mueligt, at han kan have tugtet en slem Dreng saa stærk som hans Ondskab fortjente. Thi, som bekjendt, er Lumskhed og Mistro sædvanlige Fejl hos det Slags Börn. — Ved hans lærde Stridigheder tiltrak han sig også mange Fiender". o. s. v.

1780 udgav Heineke *Ueber die Denkart der Taubstummen*, hvori han meget hæftig bestred den *l'Epéeske* Methode, hvilket gav Anledning til en Brevvexling mellem disse to Dörstummelærere.

Af denne Brevvexling, som blev fört i

Aaret 1781, staaer vel Noget i den nysciterte Bog *Histor. Nachr. von dem Unterrichte etc.* men Resten maa söges i Moritz's *Magazin zur Erfahrungsseelenkunde* II Band 2tes St. pag. 66-82 og 3tes St. pag. 73-81.

I samme Aar, disse Breve om Methoden vexledes, udgav den ovennævnte J. L. F. Arnoldi *Fortgesetzte Unterweisung für Taube und Stumme.* Giessen. 1781. 8vo. Ved Anmeldelsen af dette Skrift i *Neuester Zuwachs der Sprachkunde* 1stes St. S. 94 siger *Rüdiger*: "Gid alle Andre vilde med densamme Aabenhjertighed og Beskedenhed, som han, gjöre deres Læremethode bekjendt. Især gjelder dette Önske Hr. *Stork* i Wien, som, efter Aviserne, i December foreviste sine Övelser med Dövstumme for Storfyrstinden, og ligeledes Hr. Heineke i Leipzig. Den Sidstnævnte har vel udgivet nogle Smaaskrifter om sin Undervisning, og man kan ikke nægte, at han jo besidder Fortjenester; men jeg maa dog tilstaae, at jeg endnu har nogle Tvil imod hans Læremaade. Det er tildels en Fölge af hans Skrifter, hvor jeg synes man sporer noget Tilbageholdende, saavelsom Strenghed mod Lærlingerne, og Ringeagtelse for Andres Fremgangsmaade. Da for nogen Tid siden

en af Lærlingerne holdt en Tale til Churfyrsten, hörte jeg Folk sige, at det var noget uforstaaeligt Bröl snarere end tydelig Mæle. — Iflölge en Efterretning i *Deutsches Museum* for Sept. skal han ved sin Undervisning betjene sig af en konstig Strube til at jævne Tonen, en konstig Tunge til at frembringe Consonanter, og et medicinsk Arcanum til at befæste Vocalerne i Smagen (ein medicinisches Arcanum zur Befestigung der Selbstlauter im Gesmack). Denne hemmelighedsfulde Adfærd passer, synes mig, mere for Guldmagerie eller en gemen Fabrik, end for saa almennyttige lærde Bestræbelser som Dövstummeundervisningen er".

I samme *Neuester Zuwachs* 2tes St. (1783) beretter *Rüdiger* pag. 233-34, at der er 20 Elever i det Heinekeske Institut, "und ich muſs — lægger han til — den guten Erfolg seines Unterrichts nach eigener genauen Beobachtung nochmals wie vor dem Jahre rühmen, zugleich aber einige Härte in seinem Verfahren, und sein Vorgeben eines Geheimnisses die Vocale *im Geschmack zu befestigen*, welches er nicht unter 10,000 Rthaler. entdecken wolle, bedauern".

I 3tes Stück af samme *Zuwachs* omtales

S. 140 et for Heineke meget ufordelagtigt Brev fra en Dame, hvis Sön havde været i Institutet i 4 et halv Aar, kostede hende næsten 2000 Rd., og var kommen slettere og mere uvidende tilbage end da han drog derhen.

I de saakaldte *Wichtige Entdeckungen und Beyträge zur Seelenlehre und menschlichen Sprache*, som udkom 1784, trækker Heineke dygtig tilfelts mod Abbed *Stork*, Directeur for Dövstummeinstitutet i Wien, der, tilligemed sin Medhjelper *Joseph May*, i Paris havde lært *de l'Epées* Methode, den han nu brugde ved sin Undervisning.

De Heinekeske Udfald kunde *Stork* maaskee nok have fundet paa at afparere paa en eller anden Maade; men han fik en farligere Modstander, da *Nicolai* vendte sine Vaaben imod hans Methode. Derom kan læses i *Moritz's Magazin* II Band 3tes Stück S. 81 et sq., men udförligst og omstændeligst i *Nicolais Reisebeschreibung* IV Band S. 792 o. f.

I det berlinske Videnskabersselskabs Memoirer for 1785 forekommer i *Histoire de l'Academie* pag. 47 o. f. et Stykke med Opskrift: *Sur la meilleure maniere d'instruire les sourds et les muets*, der begynder med fölgende Under-

retning: "Abbed *de l'Epée*, der har indlagt sig megen Berömmelse som Dövstummelærer, skrev under 31 Maj 1785 til Hr. *Formey*, og bad ham forlange af Academiet at dömme i en Tvistighed imellem ham og Boghandler *Nicolai* angaaende den Methode, han brugde ved sin Dövstummeundervisning. Med Skrivelsen fulgte som Bilag: a) en Udskrift af *Nicolai's Reise* IV Del pag. 792 o. fölg. hvor denne Materie afhandles; b) hans Svar til *Nicolai*, og c) en hans Memoire til Academiet om denne Tvistighed".

Formey havde gjennemgaaet disse Papirer, og afgav fölgende Rapport: "Efter med Agtsomhed at have gjennemlæst Abbed *de l'Epées* Klage imod *Nicolai*, synes det mig: 1) at Hr. Abbeen indblander for megen Hidsighed i denne Strid, og tillægger den for megen Vægt. Den Critik, han har stödt sig over, kunde vel sagtens have været fremsat i lidt mere höflige Udtryk; men, begravet i et tydsk Verk, kunde den ikke afgive Grund til nogen criminel Anklage, som det kunde tilkomme Regentere og Academier at dömme i. 2) troer jeg, at naar der virkelig skulde afsiges nogen Kjendelse, maatte den bygges paa Kjendsgjerninger og an-

stillet Sammenlignelse. Deraf slutter jeg 3), at vi hverken kan eller bör indlade os paa Hr. *de l'Epées* Forlangende, men at det er nok vi sende ham *Nicolai's* Erklæring, saasnart den monne komme os tilhænde".

I *Beyträge zur Kenntniss des Zustandes von Frankreich und Holland* beretter *Kütner* i et Brev, dateret Paris d. 28 Dec. 1787, angaaende *de l'Epées* Institut, blandt andet, Fölgende: "Det maa jeg ikke glemme — han har endog lært Nogle at tale. Men da deres Organer ikke fra Ungdommen af ere dannede til at tale, og da de ikke selv kan höre eller sammenligne Tonerne med hinanden, saa er deres Udtale ikke allene höjst utydelig, men den har endogsaa noget Hylende noget Ængstligt Tvungent og Unaturligt ved sig, som var mig höjst modbydeligt, og jeg var glad, da de taug. — De l'Epée fortalte mig, at Heineke havde angrebet ham, og at en Boghandler i Berlin havde skrevet en hel Del for Heineke og imod ham; at Prints Henrik, som havde besögt de l'Epée i Paris, havde blandet sig deri, og ladet Boghandleren vide, at han tog mærkelig fejl, men at det Alt ikke havde hjulpet. Han viste mig derpaa et Brev, han havde faaet fra Print-

sen, hvori jeg kan mindes, at der stod, at han adskillige Gange havde ladet tale med Boghandler *Nicolai*, men at denne bestandig var indtaget af Heinekes urigtige Methode, *"il n'y a donc plus rien a faire, que de l'abandonner a la risee publiqve"*. Fremdeles viste *l'Epée* mig et trykt Verk, som indeholdt adskillige latinske Breve, som han og *Heineke* havde vexlet sammen, og hvori til Slutning stod en Decision fra det Zürcher Academie. Jeg saae deraf, at Zürcherne havde undersögt begge Methoderne, og erklæret sig aldeles imod *Heineke*".

Forfatteren af den tidtanförte *Nachricht von dem Unterrichte etc.* siger i denne Anledning pag. 84: "Jeg gad vidst, hvad det Zürcher Academie har havt at gaae efter ihenseende til *Heinekes* Læremaade, da denne udtrykkelig skriver til *de l'Epée*, at han ikke siger Nogen sin Methode, medmindre det blev ham saa godt betalt, at han, naar han döde, kunde sætte sin Familie i Sikkerhed for at trænge; thi det var Aarsag til at han gjorde en Hemmelighed deraf".

I et og samme Aar, nemlig i Aaret 1790, traadte disse to Rivaler, *de l'Epée* og *Heineke*, fra Scenen. Begge havde de Fortjeneste af

Dövstummeundervisningens Fremme, *de l'Epée* vist nok i en ulige höjere Grad, og hans Karakter som Menneske var, med alle hans Fejl, upaatvivleligen den elskværdigste.

De l'Epées Eftermand ved Institutet i Paris blev den talentfulde *Sicard*, hvis Bestræbelser og Fremskridt paa denne Bane ere bekjendte nok. En af de nyeste Efterretninger derom, er den som læses i *Joseph Franks Reise nach Paris und London.* 1 Theil pag. 94 o. f. hvor det heder: "Iblandt alle de Anstalter, som indrettes i det Öjemed at omskabe uduelige Mennesker til nyttige Statsborgere, kan neppe nogen være vigtigere end den, som gaaer ud paa at undervise Dövstumme. Neppe kan noget Öjemeds Opnaaelse være udsat for saa mange og store Vanskeligheder. Henreven af disse Betragtninger bivaanede jeg d. 12 Januar 1803 en Seance i Dövstummeinstitutet i Paris. Forsamlingen var meget talrig. Abbed *Sicard*, Institutets Bestyrer og den berömte Abbed *de l'Epées* Efterfölger, stod paa en lille Forhöjning og fremdeclamerte de metaphysiske Grundsætninger, som han fulgte i sin Undervisning. En Eleve — Hr. *Massieu* — der allerede i adskillige Aar er bleven undervist af

Sicard, og der, som det lader, besidder mange Talenter, aflagde Pröver paa ualmindelige Indsigter saavel i Grammatik som Metaphysik, for ikke at tale om de sædvanlige Forkundskaber. Imidlertid synes han især at have sin Styrke i Mimiken. En Theaterdandser kunde neppe overgaae ham i livlige og zirlige Gebærder. Den störste Del af Forsamlingen faldt i den störste Forundring over denne Art Pas de deux, da i det samme Abbed *Sicard* med den ham egne Veltalenhed anmeldte et andet Mirakel, nemlig en Dövstum, der kunde *læse höjt*. Nu blev der da Forundring over Forundring, og den Forundring fik ingen Ende, selv endog efterat Drengen havde oplæst nogle Linier temmelig uforstaaelig. Derpaa fremstilledes nogle nylig ankomne Elever, og dermed hævedes Seancen. Derefter gjorde jeg personlig Bekjendtskab med *Sicard*, og det var det bedste deraf; thi, uagtet jeg ikke stemmede i med i Forsamlingens Beundring, saa nægter jeg derfor ikke *Sicards* Fortjenester".

Efter *Heinekes* Död sögde hans Enke om Tilladelse til at vedblive og fortsætte sin Mands Institut. Churfyrsten tillod det, og en Candidatus Theologiæ, der havde lært Metho-

den af hendes Mand, navnlig *Petschke*, blev sat hende ved Siden som hendes Medhjelper og Lærer ved Institutet. "Eleverne" — heder det om denne leipzigske Læreaustalt i den oftciterte *Nachricht* pag. 131 — "kan ikke forklare hvad et metaphysisk Begreb er, de kjende intet til den Leg, at forvandle et Substantiv til Adjectiv, de kan ikke angive Grundene, hvorfor et Ord læses saa og ikke anderledes, ikke anföre Reglerne, hvorledes man skal bære sig ad med en eller anden arithmetisk Opgave; men de udrette alt dette praktisk, de skrive orthographisk og Somme af dem temmelig godt, de læse tydelig hvad man lægger dem for, de kan regne et Stykke af de 4 Species og Reguladetri" o. s. v. *).

I Dövstummeinstitutet i Berlin, hvis Directeur Hr. Prof. *E. A. Eschke* er en Svigersön af *Heineke*, fölges udentvil ogsaa den Heinekeske Læremaade. Idetmindste udtrykker han sig saaledes derom i *Moritz's Magazin* VIII B. 1 St. S. 46: "Ohne Tonsprache getraue ich mir nicht einen einzigen Begrif den Taubstum-

*) Iflge Franks 1803 udkomne Reisebeskrivelse 1 Th. pag. 98 havde det leipzigske Institut dengang 17 Elever.

nen dauerhaft beyzubringen. Die Tonsprache entwickeln wir dadurch, *indem wir dem fehlenden Gehörsinn den Geschmackssinn substituiren*".

Denne Anvendelighed og Nytte af Smagens Sands i Mangel af Hörelsens kunde ikke Alle og Enhver fatte. *Reimarus* for Ex. spörger (i Genius der Zeit, 1796. Januar. S. 45) "Hr. *Heinicke* paastaaer, at han bibringer de Dövstumme Ordene med Begrebene ved Hjelp af Smagen. Det er dog vel kun Blendeverk; thi endog vi, som allerede ere vante til tydelige Begreb, formaae dog kun at adskille saa liden en Forskjellighed i Smagen, at vi ikkun ere istand til at angive nogle utydelige Gradationer; hvorledes skulde vi da kunne dermed for et raa Menneske betegne alle de forskjellige Begreb?"

Reimarus blev af det Svar, han fik, som ogsaa er at læse paa det anförte Sted i *Genius der Zeit*, ligesaa klog som han var. Det klager han selv: "Bei meiner Frage: in wie ferne der Sinn des Geschmacks zur Beybringung der Sprache dienen könne? bricht Hr. *Eschke* sowohl hier, als auch in *Moritzens Magazin* 1 Band 1 St. S. 45, und wie auch *Heinicke* überal that, nur kurz ab. Was in der Antwort ge-

sagt wird, zeigt nur, dafs der Sinn des Geschmacks am ersten rege werde und die ersten Reizungen gebe; die Frage war aber, ob dieser Sinn den Sinn des Gehörs vertreten und dadurch die Tonsprache entwickelt werden könne, und ob der Geschmack die verschiedenen deutlichen Begriffe liefern könne, welche zur menschlichen Rede erforderlich sind?"

Uagtet at dette og mere kunde være at erindre mod *Eschke* som Forfatter, erklærer *Frank* i sin *Reise* 1 Th. S. 99, at Dövstummeinstitutet i Berlin for nærværende Tid er det ypperste af alle dem han kjender. Han giver sammestedes en brillant Beskrivelse over den store Fuldkommenhed, *Eschke* skal have bragt Underviisningen til. En Eleve, navnlig *Habermars*, skildrer han saaledes som det var en anden *Massieu.*

Af de Filialinstituter, som man af det *castberg*ske Program seer, at Moderinstitutet i Paris födte af sig, er det wienske unægtelig et af de vigtigste. Af *M. Wagners Beyträge zur Philosoph. Anthropologie* 1 B. S. 244 o. f. kan skjönnes, at man der tildels har forladt *de l'Epées* Methode og mere fölger *Heinckes.* I en af de nyeste Efterretninger om dette Institut, som

er i *Franks* nysnævnte Verk pag. 96, siges, at de fleste derværende Dövstumme kan *tale*, og adskillige af dem meget forstaaelig. Den nærværende Directeur er den brave Hr *May* *).

Frank opregner sammesteds flere af det Slags Institnter, og heder det da om det kielske: "Her er kun 16 Elever; men de tale næsten alle, og forstaae paa Mundens Bevægelser de Personer, de ere vante til at omgaaes med. Imellem sig selv indbyrdes tale de ved Tegn. Hr. *Pfingsten*, Directeur ved dette Institut, er en simpel beskeden Mand. Jeg traf ham just hos sine Elever. Han examinerede adskillige af dem i mit Paahör. Jeg havde da Lejlighed til at overbevise mig om, at de, ved at lære at tale, ikke havde forsömt at erhverve sig andre nyttige Kundskaber. De blive underviste i Religion, Læsning, Skrivning og Regning. Pigebörnene lære Fruentimmersysler. For dette möjsommelige Arbejde har *Pfingsten* kun en liden Gage, og for den er han forpligtet at

*) *May* roses ogsaa af Doct. *Castberg* i det Brev til *Wolke*, som denne lod indrykke i sin 1805 udkomne *Anweisung für Mutter und Kinderlehrer*. S. 56.

informere fattige Börn gratis. Hvo der har Ævne, betaler".

Dette fordelagtige Skudsmaal, som *Frank* her giver *Pfingsten*, stemmer aldeles overeens med det han fik af det litteraire Selskab i Lübeck 1791, da han var Cantor i Hamberge i Höjstiftet Lübeck, hvilket Testimonium er at læse i de *Schlesw. Holst. Provincialberichte* 1793 S. 278. Hr. *Torlitz* giver ligeledes i sin *Schweizerreise* pag. 21-22 en meget fordelagtig Idee om dette kielske Institut, det han tilligemed Seminariilærer *Ström* besögde den 14 Januar 1803.

I de *Beobachtungen und Erfahrungen über die Gehörfehler der Taubstummen*, som *Pfingsten* udgav 1802, beretter han selv fölgende: "Aar 1788 oprettede jeg i Lübeck et Institut for Dövstumme. Dette tiltrak sig Domcapitlets Opmærksomhed, og det gav mig Organisttjenesten i Hamberge. Her udvidede jeg mit Institut. Endelig blev jeg for 3 Aar siden af Hans Maj. Kongen af Danmark beskikket til Forstander og Lærer ved et Dövstummeinstitut i min Födeby Kiel".

Det lykkedes *Pfingsten* godt med hans Institut. Derom haves nu ingen Vidnesbyrd vide-

re behov, da det staaer i det kongelige Patent af 8de Nov. 1805. Deri lyde Præmisserne saaledes: "Hans Majestæt har, formedelst den gode Fremgang af det af Allerhöjstsamme i Kiel oprettede Dövstummeinstitut, fundet for godt, ved flere Benaadninger at give denne Anstalt en mere udvidet Virkekreds, og i Særdeleshed besluttet, at sörge for uformuende Dövstummes Optagelse og Lettelsen af deres Anbringelse naar de derfra udgaae" *).

Engelland, hvor man i det 17de Aarhundredes Midte med saa megen Nidkjærhed tog sig af Dövstummeundervisningen, har i det 18de ikke udmærket sig i den Henseende. I Rüdigers *Zuwachs* IV St. S. 228 anföres et af *Petschke* i hans Litteratur forbigaaet Skrift: *Vox oculis subjecta, a Dissertation on the art of imparting Speech to the natural deaf and dumb, with a particular Account of the Academy of Mr. Braidwood of Edinburg.* London. 1783. 8vo.

Denne *Braidwood* skal allerede 1760 have

*) Patentet er at læse i *Collegialtidenden* for 1805 No. 47, og paa tydsk staaer Contentum deraf i *Leipziger Litteratur-Zeitungs Intelligentsblad* No. 1 for 1806. cf. *Minerva* for 1805. Decbr. p. 252.

begyndt med denne Slags Undervisning, og var endelig flyttet med sit Institut til Hackney ved London.

Monboddo, der er saa berömt af sit Skrift om Sprogenes Oprindelse, udlader sig i den tydske Oversættelse deraf (1 Th. S. 168) saaledes om *Braidwoods* Undervisning: "Det er til Forbauselse, hvad Arbejde det koster ham at undervise dem at lære dem at tale; hvilket tilfulde beviser, at Articulation ikke allene er en Konst, men en Konst som er höjst vanskelig at komme efter, naar man ikke lærte det ved Efterlignelse og bestandig Övelse fra de spæde Aar af. Thi for det förste er det vanskeligt at lære Eleverne overhovedet at danne en Tone. Iförstningen aande de kun stærk, indtil saalænge de blive lærte til at frembringe den Rystelse og dirrende Bevægelse i Luftröret, hvorved der fremkommer Toner man kan höre. Disse ere i Begyndelsen meget raa, sagte, og gutturale, og de ligne mere en Gylpen, end en klar vel klingende Tone. — — Naar denne Vanskelighed er overvunden, saa kommer Hovedsagen, som bestaaer i at lære dem at udtale de forskjellige Bogstaver. Derved maa Læreren ikke allene selv betjene sig af mange For-

drejelser og Grimasser, for at vise sine Elever de forskjellige Organers Beliggenhed og Bevægelser, men ogsaa bruge sine Hænder til at ordne og stille deres Organer paa den behörige Maade. Imidlertid arbejde Eleverne selv ogsaa saa meget, og anvende saadan Umage og Opmærksomhed, saa jeg virkelig faldt i Forundring over, at deres Videbegjærlighed er saa stor, at de ere istand til at udholde den megen Möjsommelighed. Hr. *Braidwood* har ogsaa forsikkret mig, at det blev ham umuligt at lære Mange af dem, hvis han ikke betjente sig af forskjellige Methoder i Overeensstemmelse med deres forskjellige Evner og Anlæg".

Om det nuværende Dövstummeinstitut i London giver *Frank* i oftbemeldte *Reise* ater Th. S. 9 en meget kort Notits. Der er i Institutet 40 Börn af begge Kjön. De antages imellem 9 og 14 Aar. Drengene, naar de ere uformuende, oplæres til Konster og Haandverker, Pigerne til at tjene for deres Bröd. De læse, skrive og regne med Færdighed, og Nogle af dem have ogsaa lært Geographie. De tale alle meget forstaaelig. *Watson* — det er Dövstummelærerens Navn — har derved gjort den Iagttagelse, at hans Elever langt lettere og hurti-

gere lære udenad, naar de *lydelig udtale* de Ord, man opgiver dem, end naar de blot gjentage dem i Tankerne. Fremdeles har de derværende Dövstumme den Færdighed, at de kan forstaae den Talende ved at see paa Mundens Bevægelser.

Den VIte *Periode i Dövstummeundervisningens Historie.*

De kommende Dages Historieskrivere maa vi overlade at bestemme, hvilken Nation eller hvilke Nationer Æren skal tilkomme, at give den Periode i Dövstummeundervisningen Navn, der begynder med det 19de Aarhundrede.

Skulde det vel være for dristigt, at forudsige, at den vil fortjene Navn af *dansk-russisk?* Har ikke Kejser *Alexander* allerede gjort saa overordentlig meget for at udbrede Cultur og Civilisation Videnskaber og Oplysning i sit större Rige, seer man ham ikke i saa mange hans Anordninger besjælet af den blideste Humanitetsaand, saa man med Vished kan antage, han ikke vil glemme, ved landsfaderlige Indretninger at formilde de Ulykkeliges Kaar i hans Sta-

ter, som ved at være Hörelse og Mæle berövede staae saa langt nedenfor deres Medmennesker.

Og — gaae vi til vort Fædernesland — her er allerede skeet det, vi kan hvile Tanken ved med patriotisk Tilfredshed. Ikke behöve vi, at lade Talen være om den viste Id og Nidkjærhed for at hjelpe den Trængende, rejse den Faldne, löse den Bundne, forbedre den Fejlende, lære den Uvidende, med et Ord for at [illegible]ere og ædle Mennesket, og deraf at drage Lönninger. Ligesom man i Sachsen og Preussen, i Frankerig og Österrig, understöttede de Mænds Bestræbelser, der paatoge sig saa vanskelig möjsommelig og utaknemmelig en Forretning, saaledes har vi ogsaa med Regjeringens Medvirkning allerede erholdet et Dövstummeinstitut her i Hovedstaden.

Det var i No. 53 af *Bibliothek for nyttige Skrifter* man Aar 1772 fremsatte fölgende *Spörgsmaal*:

"Skulde det ikke være muligt at udfinde en Retsindig her i Landet, der vilde paatage sig den saa overmaade nyttige Umage, at lære Folk, som ere födte dumme og döve, at tale og at forstaae hvad Andre tale til dem?

"Jeg mindes, for en Del Aar siden at have kjendt et Fruentimmer, som, disse medfödte Vanheld undtagne, var et Mynster paa alle indvortes og udvortes Skjönheder. Hun er, for saavidt jeg veed, endnu i samme Tilstand. Hvilken Tjeneste for Staten, at sætte saa fortræffeligt et Væsen i fuldkommen Lighed med, ja med det samme, over den största Del af hendes Kjön!

"Mange Forældre anvendte gjerne en Del af deres Nödvendigheder, jeg vil ikke sige Overflödigheder, paa et elsket Barns Undervisning, naar det ulykkeligvis havde bragt disse Ufuldkommenheder med sig til Verden. Jeg troer vist, at mange, ja alle Forældre i slige Omstændigheder gjerne gav hvad de formaaede, om end Læreren ikke var saa uegennyttig, som den i Paris (Abbed *de l'Epée*), der över sin Konst uden Betaling.

"Var det ikke Umagen værd, dersom Ingen fandtes hos os, da at forskrive en saadan Lærer andenstedsfra? Jeg veed nok, hvad der kan indvendes, nemlig: hvor skal Pengene komme fra? Jeg veed ligeledes, at for de samme Penge, slig en Lærer vilde koste, eller dog kun lidet mere, kunde man forskrive og

underholde, en ganske vakker fransk Dandserinde, ja maaskee en temmelig god italiensk Sanger; jeg veed ogsaa, at det er mere Omsorg værd, at kildre Örerne paa den der kan höre, end at lære dem at forstaae, som ikke kan det; men jeg kan dog ikke faae det af mit Hoved, at det jo maatte være meget vel gjort, naar man gjorde nogle Medborgere, som nu gaae til Byrde for deres Familier og Staten, til brugelige Folk".

Paa dette Spörgsmaal, af 1772, i hvis Sprog og Fremstillelsesmaade man grandt igjenkjender en *Abrahamsons* Pen, blev endelig svaret 1803 af det kongelige danske Cancellie.

Det var i Begyndelsen af Aaret 1803, da Cancelliet, hvis Præsident dengang var, dette Selskabs ærede Medlem, Hans Excellentse Hr. Gehejmeraad *Molthe*, udvirkede igjennem Directionen for Fonden *ad usus publicos*, at Doctor Medicinæ *P. A. Castberg* erholdt den fornödne Understöttelse til at kunne paatage sig en Udenlandsreise, for at indhente Efterretninger om de paa forskjellige Steder i Europa værende Opdragelsesinstituter for Dövstumme *).

*) See *Collegialtidenden* for 1803 No. 4. See ogsaa No. 8 sammested, hvor Hr. *Castbergs* Instrux er aftrykt.

Hr. Doctor *Castberg* kom igjen tilbage fra sin Reise i Tydskland og Frankrig 1805. Under 7de Junii samme Aar indgav han den *allerunderdanigste Betænkning om Nödvendigheden af Undervisningsanstalter for Dövstumme*, som er indrykket i *Egeria* uden Aargang 1ste Bind S. 188-199. Tillige lagde han strax Haand paa Verket, og begyndte at undervise to dövstumme Drenge.

Den 18de Januar indeværende Aar 1806 holdt han i adskillige sagkyndige Mænds Overværelse en Examen med disse to sine förste Elever. Herom skriver Hr. Assessor *Bærens* i No. 1 af sin *Penia* saaledes: "Efterat have givet en kort Udsigt over de forskjellige til denne Tid ved Dövstummes Undervisning anvendte Methoder, fremsatte Dr. *Castberg* den han selv fölger. Han bruger Fingersprog, Skriftsprog og Tonesprog tillige; det sidste for det meste af den Aarsag, at det for Eleven letter Skriftsproget. Om hans Methodes Fortrinlighed, hans Gaver til at undervise, og Nytten af hans Rejse, gave de næsten utrolige Fremskridt, hans Elever i den korte Tid af ikke fulde 7 Maaneder havde gjort, det beste Bevis. De vidste ved Tale saavelsom ved Skrift at ud-

trykke henimod 300 i det daglige Liv forekommende Gjenstande, at tillægge adskillige af dem det rigtige Prædikat; de kjendte Tallenes Brug; de skreve Ordene godt og orthographisk; kort sagt, de gave i det Hele Pröver paa, at de grundigen forstaae det, hvori de have modtaget Undervisning".

"Den paafölgende 28de Januar" — vedbliver Hr. *Bærens* — "paa den Fyrstes Födselsdag der har udmærkede Fortjenester af det Folk, han engang skal styre som Regent, ja, det som mere er, af hele Menneskeslægten, aabnede Doctor *Castberg* den Undervisningsanstalt han nu begynder for hin ynkværdige Classe af Mennesker. Som Indbydelsesskrift havde han udgivet: *Carl Michael de l'Epée, et biographisk Forsög med en chronologisk Udsigt over Dövstummeundervisningens Historie* *). Af denne berörte han Noget i den Tale, han holdt. Efter Talen foretoges igjen en Examen med hans to Elever, der ogsaa overgik de tilstedeværende Sagkyndiges Forventning. — I

*) Dette Programma er siden bleven indfört i Fjerdingaarsskriftet *Egeria* II Aarg. 1 Bind S. 200-216.

Nicolai-Skole, som staaer under Fattigvæsenet, er ham nu overladt Værelser til Undervisningen. Denne begyndte den 30de Januar. Elever vil han ikke kunne mangle, da der i Danmark (Holsten og Norge fraregnede) findes over 500 Dövstumme. — Som Medlærere har Doctor *Castberg* Hr. *Monrad*, Candidat i Theologien, og Hr. *Henriksen*, Portraitmaler, hvilken sidste fra sit 4de Aar af ikke har kunnet höre".

Den nyeste Efterretning paa Prent om det *Castbergske* Institut fik vi i *Dagen* No. 98. "Det har — heder det heri — længe været bekjendt, at der gives Dövstumme, som have nogen Grad af Hörelse. Et paafaldende Exempel herpaa findes i Underviisningsanstalten for Dövstumme her i Staden, da en af Eleverne indtil sit ellevte Aar (indtil nu da han er i sit ellevte Aar?) er forbleven stum, endskjönt han tydelig kan skjelne Lyden, paa et Par nær, af alle Bogstaver, endog naar de udtales med en maadelig Stemme. Denne Naturmærkværdighed blev af Læreren uimodsigelig bevist ved forskjellige Forsög i en Pröve, som holdtes i Institutet den 17de Junii, hvorved Statsminister *Reventlov*, Præsident Kammer-

herre *Kaas*, og flere af Collegiernes höje Embedsmænd vare nærværende, ligesom og den österrigske Minister Grev *Grüne*".

Af denne her anförte Beretning om en ny anstillet Pröve og det i de navngivne Stormænds Overværelse, drager jeg den vigtige Slutning, at Verket har Fremme, og at Regjeringen ikke vil blive staaende ved de förste Skridt. Man kunde ellers af et Vink, som gives i *Egeria* II Aarg. 1 B. S. 188 nederst i Noten, have havt Föje til at befrygte det Modsatte *).

*) Jeg kan ikke nedlægge Pennen i dette Æmne, uden, idetmindste i en Note, at gjöre opmærksom paa den ædelmodige, med Opofrelse af Tid Flid og Penge forbundne Handling af den brave Maler *Lange* i Faaborg, som bestod i at han tog en fra Födselen dövstum fattig Dreng til sig, og oplærte ham saaledes, at han, ved Hjelp af Skrift, ej alene kan forstaae Andre, men endog tydeligen tilkjendegive dem sine Tanker. Hans derved brugte Fremgangsmaade er at læse beskreven i *Collegialtidenden* for 1804. No. 51.

Tacksamheten.

Af

BJÖRCK SVENSSON.

A grateful mind
By owing owes not; but still pays, at once
Indebted and discharged.
Milton.

O du! som tusen verldar väckte
Ur chaos till sin varelse,
Och öfver dessa verldarne
Din visa allmagts skyddshand sträckte,
Tag dette offer, hjertat ger.
I sorgens, och i nöjets stunder,
Försyn! jag vördar dina under,
Dig tackar jag, och dig tillber!

I molnet som din thron omgifver,
Du är för mig doch uppenbar;
I dig jag ser en vän och Far,
Som evigt var och evigt blifver.

Ej denna forskning du begär,
Som menskans svaga syn förvillar;
Du blott det sanna offer gillar,
Som tacksamhetens stämpel bär.

Wid denna gärd, jag dig förärar,
Du visar dig i tusen skick;
Din mildhet bor i solens blick,
Din magt i stormens ras förfärar;
I källans språng och daggens tår,
I fjärilns prakt och blommans trådar,
Din storhets rikedom jag skådar —
Din hämd när åskans ljungeld slår!

Dig känner jag i qualets smärta,
När dina bud jag öfverträdt;
Och i hvart ädelt tänkesätt
Som gjuter friden i mit hjerta.
För denna känsla utaf dig,
Upp till din thron i evigheten,
Hör, från et stoft i dödligheten,
Den röst som tacksamt höjer sig!

O evige! för de minuter,
Åt hvilke nöjet vingar ger,
Och hvilka aldrig födas mer,
Erkänslans suck mit hjerta gjutar:

För hvarje prof du velat ge
Af godhet i den flydda tiden,
För lifvet, helsan, sinnesfriden,
Dig tackar jag, allsmägtige!

För dem som detta hjerta danat
Till godhet och till tacksamhet,
Och genom tidens vidrighet
Åt mig en väg til lyckan banat,
Som med exemplet lärde mig
At verklig sällhet, verklig ära,
Det är at vett och dygder nära —
För dem, O Gud! jag tackar dig.

För denna segerkraft, jag känner
I frestelsens och farans stund!
För detta trofasta förbund
Med redliga och kloka vänner;
För ömheten af deras tröst,
För deras milda dygds exempel,
Det visa lynnets sanna stämpel,
Tag gärden af et tacksamt bröst!

När jag åt villorna och flärden
Ger mina tårar, mit förakt;
Och af en ädel känslas magt,
Jag gagnar, utan anspråk, verlden;

Flyr lyckan då med tidens elf,
Bli menskjors tänkesätt förbytta —
Dig tackar jag, vid likars nytta,
För vittnesbördet af mig sjelf.

Och rycker döden från min sida
Den pröfvade och trogna vän,
Som mig skall lära visheten
At värdigt njuta, värdigt lida:
O! då, på lifvets mörka stig,
När sorgens pil mit hjerta sårar,
För ljufheten af minnets tårar,
I lidandet jag tackar dig!

Bland mödan, smärtorna och nöden,
Dig tackar jag för dygdens tröst,
För hoppets seger i mit bröst,
För aningen af bättre öden,
Och för den lön jag får af dig
Wid lifvets slut, i dödens timma,
Då mild, ur evighetens dimma,
Din gode Engel vinkar mig!

Epigrammer.

Af Samme.

Medel att lyckas.

Kung Örn, som genom rymden tågar,
Ser Paddan högt opp i en Ek.
"Hur kom du hit?" — han trotsigt frågar —
"Igenom *krypa*". — Paddan skrek.

Hämden.

Ljug fritt — det skall bli hämd för mig
Att tala sanningen om dig.

Lyckan.

En Skälm ej lyckas. — Af hvad orsak då?
Han får ej, om han lyckas, kallas så.

Herdaqvädet.

Gud bättre dig! Damon! vill du än en gång
Att jag dina toner skal tåla?
Arkadiens herde! — O nej, i din sång
Jag hör blott hans hjordar som vråla.

Den Giriges Högtid.

Hans skorsten ger rök! — en sak så kuriös
Att Folket förskräckt ropar: elden er lös! —

Philosophisk - politiske Betragtninger over Rangs og Titlers Værd og Anvendelse i monarchiske Stater.

Af

Professor TRESCHOV.

Den Materie, hvorom jeg kortelig vil handle, findes vel af mange saavel moralske som politiske Skribentere berört, men af ingen, saavidt mig er bekjendt, grundig undersögt. Aarsagen til denne Forsömmelse er maaskee ej saa meget Gjenstandens Uvigtighed som snarere en vis Undseelse, der forbyder os at indrömme det modsatte. Fruentimre, der ved en höjere Kultur vil udmærke sig, afholde sig gjerne fra Samtaler om Möders eller Prydelsers Værdie;

nödes de dertil, vove de dog sjelden at tilstaae, hvor megen Pris de selv sætte derpaa, men affectere derimod en Foragt, de ej virkelig föle. Overalt, jo stærkere Tilböielighed man er sig selv bevidst, naar Gjenstanden dog ikke synes at fortjene den, desto mere frygter man for at slaae paa denne Streng. De fleste handle, hvad Rang og Titler angaaer, ungefær paa samme Maade. De forfængeligste Personer ere tidt mest veltalende i at fremstille disse Tings Ubetydelighed: de, der besidde mere Oprigtighed, nævne dem af anförte Aarsag ikke gjerne, og altid kun iforbigaaende.

Da Erfarenhed alligevel lærer, at dette Slags Forfængelighed endog hos de klogeste og mest oplyste Personer ej er usædvanlig, saa kan den dog ej være ganske blottet for gode eller gyldige, skjöndt ej altid tydelig udviklede Grunde. Man finder dem ogsaa, ej alene i den almindelige Mening, Regjeringen, Lovene, men endog i den menneskelige Natur.

Tegn og Navne virke paa Gemyttet med besynderlig Magt. Det er vanskeligt derfra at adskille de Ting eller Egenskaben, de betyde. Veed man endog, disse ere borte, saa fölger deres Skygge dog stedse Navnet, hvorved Sand-

ser og Indbildningskraft i det mindste blive bedragne. Faaer Symbolet desuden formedelst Omstændighederne endnu större Kraft, har den i sig selv tomme Titel enten reelle Fölger, eller i det mindste medförer visse Seremonier, der gjöre samme Virkning; mærker man at de fleste, skjöndt alene formedelst Illusion, vise samme Ærbödighed mod Tegnet som Sagen selv; saa kan hint ej længere synes ligegyldigt: Klogskab byder, om ej at tænke, saa dog at handle i den Henseende som de fleste.

Det er i nogle Statsforfatninger, især i den monarchiske, Regjeringens Fordeel at understötte denne Mening. Penge, Magt og Ærestegn ere næst Sikkerhed, der bör være lige stor for alle, de gode Ting, den som Belönninger eller Opmuntringer efter enhvers Fortjeneste alene kan uddele. Men blandt disse tre er, hvad Penge betreffer, Sparsomhed nödvendig at bruge. Magten dernæst kan ved Deling blive saa svag, at den ikke mere formaaer at holde Enhed i det Hele vedlige, og passer sig heller ikke til alle Slags Fortjenester: Æren er derfor i mange Tilfælde det eneste Middel til Opmuntring, man har tilbage.—

Men Æren er kun tildeels i Regentens

Hænder. Almindelig Oplysning beröver ham næsten alt. Det lidet, han endnu kan beholde, er det derfor magtpaaliggende at give al muelig Vægt, og saaledes at omgaaes dermed, at det kan gjöre den tilsigtede Nytte.

I Friestater eller Folkeregjeringer beroer Æren paa den almindelige Mening, som ingen enlig Person kan bestemme. Rang og Titler have der ingen Værd, fordi de ej kan udtrykke andet end hvad enhver Mand veed, og ingen Kraft have til endnu at befæste denne Mening. Stride de derimod, blive de endog latterlige. Övrighedens eller Statsbestyrernes Domme, der ellers gjelde saa meget, at de ved den Ærefrygt, man bærer for dem, tit opveje det hele Folks, have her snarere den modsatte Virkning, da de synes at ville beherske Tænkemaaden: hvilket Herredom fast blandt alle Slags er det utaaleligste. Titler og Ordener blive derfor, for Ex. i Hamborg, (*s. Markel*), mere betragtede som et Stadslivree, hvorved de fornemste Slaver udmærkes fra de övrige, end for noget Tegn paa personlig Fortjeneste.

Men, da det i monarchiske Stater baade er uundgaaeligt, at Fyrstens Mening maae have megen Indflydelse paa den almindelige, og

Regjeringen ej heller paa anden Maade kunde have den fornödne Kraft; saa er Æren her en af de fornemste Drivfjedre. Jo mere den enten ved Misbrug eller endog formedelst Oplysning og en stigende Kultur bliver slappet, desto mere Flid og Opmærksomhed udfordres der til at give den sin Spendkraft igjen. Uddeles Rang og Titler enten som Legetöj for at tilfredsstille Börns, snart billige snart ubillige, Misfornöjelse, eller som et Middel til at fylde Statskassen formedelst Undersaatternes Forfængelighed; slænger man disse Agtelsestegn i det Öjeblik, man dermed beklæder fortjente Statsborgere, som lette Penge, bort til ubetydelige eller uværdige Personer; saa maae de nödvendig tabe deres Pris, ingen vil længere holde dem for Udtryk af Regjeringens virkelige Mening; ja, hine ædle kan, isteden for derved at troe sig hædrede, ej andet end ansee disse Gaver for Tegn til Ligegyldighed eller Ringeagtelse.

Montesquieu, der först har fremsat Æren som det monarchiske Stater særegne Princip, har ikke fundet for godt deraf at gjöre saadan Anvendelse, at han har givet Regler for dens Uddeling enten til Stænder eller enlige Perso-

ner. Paa nærværende Tid, da Monarchiet hæver sig saa meget höjere, som det nyelig formedelst en fast almindelig democratisk Svimmel truedes med Fald, synes en nöjagtig Udvikling af dets Princip at höre til Dagens Orden. Hvad vort Fædreneland angaaer, saa forekommer denne Green af Lovgivningen, der dog staaer i saa nær Forbindelse med Statsforfatningen, mig ej at have naaet samme Fuldkommenhed som de övrige, eller, som den ved Regjeringens Opmærksomhed paa enhver vigtig Gjenstand upaatvivlelig engang, maaskee snart, vil naae. Nogle almindelige Betragtninger over anförte Materie turde derfor hverken paa denne Tid eller paa dette Sted være overflödige.

Al borgelig *Ære* er grundet enten paa den almindelige eller paa deres Mening, der forestille det hele Borgersamfund. Denne Mening omfatter vel uden Forskjel alle Menneskets saavel indvortes som udvortes Egenskaber, vejer dem mod andres, og bestemmer derefter enhver den höjere eller lavere Plads, han i Sel-

skabet bör indtage. Kun er dette fælleds Maal for denne Værdighed her ej det samme, som det Philosophien og Moralen bruget, nemlig Menneskets absolute Godhed og Fuldkommenhed, men dets Brugbarhed som Middel til Statens eller Regjeringens Öjemed. Endskjöndt Guldet i sig selv er det ædelste Metal, maae det dog til Vaaben og anden Brug staae langt tilbage for Jernet. Naar mange vilde Nationer foretrække det, eller endog betale det meget dyrere, maa man derfor ej bebrejde dem nogen Uskönsomhed. Af samme Aarsag maa den höjeste Dyd og Viisdom undertiden taale i politisk Betragtning at blive sat tilbage for en vis Klogskab eller Erfaringskundskab, der baade er langt almindeligere og i sig selv ringere, uden at hine have Ret til at beklage sig derover.

Vist nok er den höjeste Fuldkommenhed, til hvilken man kan opsvinge sig, tillige overhovedet den nyttigste saavel for det Hele som for enhver privat Person; men alene med Hensyn til Menneskeslægtens yderste Maal, hvortil Naturen tidt ubevidst, Forsynet alene med fuld Bevidsthed sikkert kan före. Staters Öjemed er derimod indskrænket ellen til Sikkerhed

alene eller en borgerlig Velstand tillige, der indbefatter meget mindre. Det var af mange Aarsager, som her ej er Sted til at anföre, ej heller raadeligt, at de droge endnu höjere Ting ind i deres Plan; endskjöndt jeg vel veed, at nogle, især ældre Philosopher, som Plato, samt andre virkelige Lovgivere, gjerne have villet aabne dem en saa vidtlöftig Virkekreds.

Heraf indsees tillige saavel Selskabets som Regentens Ret ej alene til at bedömme enhver Borgers personlige Værd, men deefter ogsaa at anvise ham et mere eller mindre ærefuldt Sted. Var her Spörgsmaal om sand eller absolut Værdighed, vilde ingen Dom enten være uretfærdigere eller mindre efterrettelig. I anförte Henseende derimod kan den baade være ganske billig, og bör tillige have samme Gyldighed som alle positive Love eller Domme, der af Retten blive fældede.

Men herved maa man ogsaa betænke, at jo mere den gielder, des mere kan den ved Uretfærdighed for Selskabet blive skadelig og for enlige Personer blive krænkende. Er den derimod uden Fölger, retter man sig hverken i det offentlige eller private Liv derefter, saa kommer det af Ligegyldighed mod Regjeringen

og Mangel af Tillid til dens Mening. Da ingen Dom er saa vanskelig at fuldbyrde, maa man desto mere vogte sig for at stöde an mod den almindelige sunde Sands, der alt for let ophæver dens Virkninger. Viser Regjeringen selv i Gjerningen ligesaa liden Agtelse for de *Ærestegn*, den uddeler, og kuldkaster saaledes sin egen Dom; saa er det en Ustadighed og Modsigelse, der svækker dens Drivefjedre, der sinker, om ikke standser, Maskinens Gang.

Borgerlig Ære eller Værdighed er altsaa den Vigtighed, enhver har i Regjeringens Öjne med Hensyn til det borgerlige Samfunds Bedste: *politisk* kunde man kalde den, saavidt den beroer paa Stændernes Forskjel og altsaa paa Statens Grundforfatning. *Rang* er det Forhold, denne Vigtighed staaer i til alle andres, saavidt den ved Love er bestemt; *Titel* det Navn, der udtrykker den, og undertiden er ledsaget af andre Tegn eller Prydelser, hvoraf Hensigten er den samme. Disse Fortrin ere igjen enten forbundne med visse Forretninger, der give mere eller mindre Magt og Indflydelse, eller bestaae alene i Seremonier, hvori de med virkelige Magthavere og Embedsmænd agtes lige.

At uddele dem allesammen paa saadan

Maade, at de kan blive virksomme Bevæggrunde til at indlægge sig sande Fortjenester af det offentlige Væsen, er efter mine Tanker ingen ringe Kunst, og fortjener, ligesom alt andet, der angaaer det hele borgerlige Samfund, en alvorlig Overvejelse.

Beroede politisk Ære kun paa Fordom eller Forblindelse, saa var det endda vigtigt at undersöge hvorledes denne Vildfarelse, hvis den ej kan udryddes, bör anvendes til almindeligt Bedste. Men, kan det ikke være nogen ligegyldigt at vide, hvad Rolle han spiller paa denne store Skueplads, eller hvorledes han spiller den, er man tillige beskeden nok til i denne Sag ej aldeles at troe sig selv, og er Regenten alene berettiget til at bedömme dette paa en almindelig gyldig Maade; saa kan den afgjörende Dom, han fælder, i det han uddeler Rang og Titler, ej heller være uden Indflydelse paa andres, ja endog vor egen Agtelse. Lad denne Dom end være urigtig og ubillig; saa blive Fölgerne dog, ligesom i Rettergang, nesten de samme. Jo större Tillid man har til hans Retfærdighed og Skjönsomhed, desto mere er han istand til at stemme Folkets Mening; mangler han derimod denne Tillid, saa mang-

ler Statsmaskinen ogsaa et af de Hovedhjul; som skulde regjere dens Bevægelser. For ej at gjöre det uvirksomt, maa Æren uddeles efter rigtige Grundsætninger, hvoraf jeg her vil fremsætte dem, der forekommer mig at være de fornemste.

Var Æren det eneste Slags Opmuntring til Fortjenester, som Statsbestyrere kunde bruge; saa maatte den förste Regel være, at den blev uddeelt i Forhold til den Vigtighed, enhver besad, det er, de Tjenester, han virkelig havde gjort, eller efter hans Embedsstilling rimeligviis kan gjöre det hele Statslegeme: hvorved da ej alene Staters fælleds Öjemed, men enhver Stats besynderlige og Regjeringens öjeblikkelige tillige maa tages i Betragtning. Men foruden dette Middel har han endnu flere, fornemmelig Magt og Penge. Med disse fölger det Slags Ære, som de fleste Mennesker mest attraae, lig Skyggen Legemet, af sig selv. Begge have desuden endog alene Tillokkelser nok. Magten kan den höjeste Övrighed selv ej overalt umiddelbar bruge, men er nödt til

middelbar at udöve den ved andre, som da bekomme större eller mindre Andeel deri, og saaledes undertiden holde sig for tilstrækkelig belönnede. Med Penge bör man ogsaa i mange Tilfælde heller belönne end med Ære; naar man nemlig behöver saadanne Menneskers Tjeneste, der ikkun drives af Begjerlighed efter hine, eller naar de Handlinger, til hvilke man vil opmuntre, vel kan være Staten nyttige, men ere lidet ædle, og sjelden foretages af andre end af blot egennyttige Bevæggrunde.

Mange gavne det almindelige Væsen, i det de gavne sig selv endnu mere. Neppe kan Rigdom erhverves paa nogen retfærdig Maade, uden at den tillige bliver Vinding for det Hele. Alligevel synes det ikke, at saadanne Borgere have nogen Fordring paa offentlig Udmærkelse. Dette Tillæg til de naturlige Belönninger er spildt, og gjör ej alene, ligesom al anden Ödselhed, Skade, men giver desuden Anledning til tomme Speculationer, der for Ophavsmændene selv og andre ere lige ödelæggende. Vindelyst, der ej behöver Sporer, men Tömme,

anspendes derved endnu mere. Engelland har, ligesaa lidet som nogen anden Handelsstat, holdt det for gavnligt at forbinde Höjhed med de Rigdomme, Vindskibelighed kan forhverve: ere end dets Kjöbmænd, som fordum Tyrus's Konger, saa mangle de dog Navnet; ja, Thronen laaner dem ej engang ringeste Glands. Der var en Tid, da det syntes nödvendigt, at opmuntre Vindskibelighed ved Haab om Ære, som endnu sædvanlig kun tilfaldt Tapperhed eller Vold. Kong Athelsten i Engelland gav en Lov, at hvo der paa sin egen Regning havde gjort tre lange Söerejser, og hvo der havde været istand til at kjöbe fem Huder Land, havde et Kapel, et Kjökken, en Sal og en Klokke, var berettiget til en *Thans* Værdighed. Men Grunden til disse Love passer sig ej paa vore Dage, ej heller paa nogen velindrettet Stat. (s. *Humes* History of England. T. I. p. 262). Vist nok er denne Stand i mange Stater Kilden til deres Velmagt: undtager man de höjeste civile og militære Værdigheder, er der endog ingen, hvori enlige Personer kan have saa megen Indflydelse paa det Heles Vel: men de bevise Selskabet ingen Tjeneste uden for selv at vinde. Vove de til den Ende endog betyde-

lige Summer, eller synes den nærværende Fordeel deraf ringe; saa beregnes begge Dele dog til desto större Gevinst for den fölgende Tid. Disse Beregninger udgjöre Handelens og Vindskibeligheds Aand: hvilke man, naar den kun afholder sig fra Uret, ikke kan dadle. Ulykkelig er den Regjering, der i sin Forlegenhed for Penge enten ej indseer denne Sag, eller siden nödes til ved voldsomme Midler at ophæve dens Fölger.

Begjerlighed efter Magt uden andre Fordele er hverken saa almindelig, som den efter Penge, ej heller kan Magten uden Ære vel bestaae. Den rejser sig af saadanne Sindsgaver, der drive til bestandig Virksomhed og fordre en udbredt Virkekreds. Men for saaledes at anstrænge sig, maa man nödvendig ansee de Ting for store og vigtige, hvormed man er beskæftiget. Kunde Statsbestyrere eller Feltherrer vænne sig til at betragte de menneskelige Ting, endog de störste, som Börnelege, maatte Lysten til at have nogen Indflydelse derpaa nödvendig blive meget svag. I et Selskab af stoiske

Philosopher, der ej alene tænkte, men endog handlede efter denne Grundsætning, kunde Magten ej have noget tillokkende. De, til hvilken den betroes, maa derfor heller ansee disse Ting for meget vigtige, deres egen Forestilling derom maa bestyrkes ved den almindelige, de maa nyde den Udmærkelse, indtage den Plads, som i Forhold til deres Embedes Vigtighed virkelig tilkommer dem, saavidt denne lader sig bestemme. Men, da man kan forudsætte, at de ved Magtens Udövelse allerede föle sig belönnede; saa bör de ej heller have nogen höiere Rang, fordi den er overflödig saavel til at udföre, hvad de bör, som til at opmuntre, og de derved let kunde forledes til selv at anmasse sig endnu större Myndighed. Den mest passende Belönning for deres Tjeneste er Befordring til en höjere Post, som de i en lavere have vidst at fortjene.

Anderledes forholder det sig med den Duelighed, som de Forretninger, der, endskjöndt nyttige, dog hverken give nogen besynderlig Magt eller Gevinst, fordi Nytten deraf kun er

middelbar, undertiden skjult og saa langt borte, at den ej af mange bliver paaskjönnet. Pengebelönninger kan deels af den Aarsag ej være tilstrækkelige, deels fordi Statskassen ej formaaer at bestride dem, deels fordi de tidt ej ere passende. I begge Tilfælde er Æren den eneste Mynt, hvormed man kan betale. Men endskjöndt den, ligesom Papirpenge, kan foröges i det uendelige; saa er en uviis og overdreven Brug af det ene som af det andet Slags omtrent lige skadelig, og nesten samme Regler at iagttage for at gjöre dem gangbare eller vedligeholde deres Priis.

Videnskab og Kunst kan, ligesom Viisdom og Dyd, ingen bestemt Rang have, fordi deres Værd er uskatterlig. Men hverken disse eller hine ere bundne til nogen vis Stand, uden saavidt de kan læres, og i den Henseende er Værdien deraf ej uendelig, ej heller den Nytte, de i det borgerlige Selskab kan have. I adskillige, endog cultiverte, Stater bekymrede man sig fordum lidet om den offentlige Undervisning: den private fandt tilstrækkelig Opmuntring i Statsforfatningen, Tænkemaaden, Sæderne. Naar den mangler, maa Regjeringen opfylde det övrige ved Belönninger; og

det var unægtelig godt, om Æren i den Henseende kunde blive mægtigere end Penge.

Jeg siger ej, at Videnskaber i Monarchier ikke kan blomstre: nærværende Tids Erfarenhed vidner nok om det modsatte. Men, saavidt jeg erindrer, have de der ingensteds blomstret af sig selv. Uagtet de i Rom allerede havde begyndt at trives, syntes de dog at flye for Enevælden. De bedste Keisere sögte ved anselige Besoldninger vel at holde nogle lærde Mænd tilbage; men da det sikkre Haab om Forfremmelse manglede deres Tilhörere, og de selv, isteden for at kunne virke til det offentlige Bedste, bleve nödte til at beskæfte sig med örkeslöse Betragtninger og tomme eller smigrende Declamationer, saa tabte de derover nödvendig tillige deres Anseelse, hvilken ingen anden Fordeel, ei heller Rang og Titler, kan erstatte. Literaturens Forfald blandt Islænderne begyndte med Friehedens Forliis. Hvad kunde man andet vente, naar Anvendelsen deraf blev indskrænket til Legender og betalte Lovsange? Videnskabernes naturlige Maal er, ved en velgjörende Kultur at befordre Menneskeslægtens Forædling. Naar Regjeringen virker til det samme, hvilket i Monarchier

ej er umueligt; saa er der, som i Karl den stores Tid, et naturligt Forbund mellem begge. Den ægte Videnskabsmand kan undertiden önske, men kræver ingen anden Belönning end, at blive brugt, at hans Undersögelser ej skal blive spilte, hans Opdagelser ej ubenyttede: hvormed Ære og offentlig Höjagtelse nödvendig fölger af sig selv. Ej engang Magt er, hvad han enten selv bör attraae eller Regjeringen skjenke. Det sömmer Forskeren heller at raade end befale, at pröve end at iverksætte. Vore Kundskabers Ufuldkommenhed byder os tidt at tvivle, naar Statsmanden maa handle. Geniet hjelper vel over Fjelde og Afgrunde, men er en farlig Veiviser paa Livets jevne Bane.

Man har altid holdt for, at i Krigsstanden er Æren alene den mest passende Belönning. Penge fornedre, Overdaadighed fordærver den, Magten vil den gjerne misbruge. Hos Romerne var det en Ære at tjene som Soldat. Man betalte den ei alene med sit Blod, men ogsaa med sin Formue. Saaledes var det tildeels

ogsaa i Middelalderens og Lehnsrettens Tid. Adelen, Baroner, Græver og andre Vasaller kjøbte deres Fortrin paa samme Maade. Efterat staaende Krigshære, først i Frankrige, bleve oprettede, har man i denne Stand dog villet holde samme Aand vedlige. Men det er gaaet med Adelen som fordum med de romerske Borgere. De Rige have efterhaanden for en en stor Deel unddraget sig Krigstjenesten, uden derfor at miste deres Fordele. Andre ere traadte isteden, som man formedelst deres Fattigdom maa besolde. Men baade gjør Krigernes Mængde Sparsomhed nødvendig, og deres Bestemmelse gjør den nyttig. Nøisomhed og Foragt for Overflødighed er nær beslægtet med ægte Mod. Gjerrighed er Feigheds Moder, Karrighed dens Datter. Men Krigerens Aand er farlig for den borgerlige Frihed. Endog om alle Borgere ere Soldater, maa Officeren, som i Krig, lære at spille en anden Rolle i Fred, end i Krig, herske i Feldten, være Ligemand i Husene og Undersaat ved Hoffet eller i lovgivende Forsamlinger. Men jo mindre Krigshaandverket giver dem, der opofre sig samme, enten Rigdom eller Magt, desto mere ærefuldt bør det være. En udmærket Dragt,

der tillige betegner Graden af enhvers Værdighed, en i Forhold til andre Statsborgere og Embedsmænd anseelig Rang, det visse Haab om efterhaanden at stige, Muelıgheden af at opnaae den höieste, ere derfor i denne Stand meget passende Opmuntringer.

Man kunde her opkaste det Spörgsmaal: bör Krigsstanden af de her anförte Grunde ej ogsaa være den höieste og anseligste blandt alle? Jeg drister mig ei til at afgjöre denne Sag, men vil alene anföre nogle Bemærkninger. Dens egen Vigtighed er efter Landenes Beliggenhed, deres Forhold til Fremmede, Regjeringens eller Folkets Aand, Næringsvejene o. s. v. meget forskjellig. I Engelland har Landmilitsen været lidet agtet, siden det tabte sine Besiddelser paa det modliggende faste Land. Tabet af Hannover kan herefter sætte den endnu dybere ned. Med tiltagende Vigtighed og Nödvendighed voxe Krigsstandens Anseelse og Fordele af sig selv. Dens Byrder og Besværligheder ere dernæst, ligesom hos Söemanden, forbundne med naturlige Behageligheder, som ved Vanen ei alene gjöre hine taalelige, men undertiden uundværlige. Idelig Virksomhed, pludselige Afvexlinger af Sorg og Glæde,

Overflödighed og Mangel fordrive den Kjedsomhed, som i et roeligt og eensformigt Liv for mange Mennesker er den störste Plage. Endelig er den höieste Rang, hvis den ei for de Undergivnes Skyld er nödvendig, mere skadelig for Sæderne, end skikket til at nære og oplive sand Æresfölelse. Men her er ingen saadan Nödvendighed. Officeren bör ingen Indflydelse have uden paa Soldaterne. At indrömme Tapperhed og Styrke den överste Plads, er at give Folkets Tænkemaade en skjæv Vending. I Almindelighed er man kun alt for tilböielig til at give disse Egenskaber Fortrinet for alle övrige. Det er denne Mening, der til alle Tider har opfyldt Jorden med Vold, og undertiden har bragt den Ulykkelige selv til af Beundring at opreise Forstyrreren et Mindesmærke af sine egne Ruiner.

Kun hos de mest oplyste Mennesker kan Udmærkelser og Beskedenhed overhovedet fortreffelig harmonere. Den geistlige Stand, der saavel efter sin Bestemmelse i Kundskab om de for Menneskeheden vigtigste Ting bör overgaae

alle andre, som virkelig kan gjöre det, naar den baade dertil bliver dannet og tilskyndet paa den rigtigste Maade, maa, ligesaa lidet som Krigsstanden, opmuntres ved nogen Udsigt til Rigdom eller borgerlig Magt. Er Magten farlig i Krigerens Hænder, saa er den, som alle Tiders Erfarenhed har lært, det i Præsternes fast endnu mere. Grunden dertil ligger i denne Stands naturlige Fortrin selv, dybere Kundskaber, renere Sæder og et höjere Kald, som den menneskelige Skröbelighed til et utaaleligt Herredom saa let kan misbruge. Man tænke paa Druiderne og andre geistlige Ordener eller paa Thomas Beckets Exempel alene. Præsterne maa, som Guddommen, kun virke middelbar; en umiddelbar Indflydelse paa Statssager være ligesaa sjelden som Mirakler. Nöjsomhed og Afholdenhed ere derimod i denne Stand nödvendige; Ödselhed og Egennytte tilintetgjöre fast alle dens veldædige Fölger. Der er i cultiverte Stater neppe nogen Last, mod hvilken Præsterne alvorligere maae kæmpe. Exempler ere her nyttigere end Lærdomme. Men skal Exempler virke, maae de sættes paa et ophöiet Sted. Skal Undervisning frembringe vigtige Forandringer i den almindelige Tænkemaade,

maa den understöttes af Anseelse, og denne af udvortes eller politisk Ære. Regenten eller Lovene maa bestyrke Folkets höje Tanker om Religionens Vigtighed, Alteret rykkes Thronen saa nær, at de vexelvis kan forherlige hverandre. —

Da Reformationen blev indfört i Dannemark, var der ingen af Geistlighedens Rettigheder, som man mere indskrænkede end den Rang, de forhen nöde. Af Indkomster, ja selv af Indflydelse paa offentlige Sager beholdt den som en besynderlig Stand ikke lidet tilbage. Ved disse Fordele opmuntrede man Personer af den ringeste Herkomst til at studere, og lettede, saa meget som mueligt, deres haabefulde Bestræbelser. Indtil denne Dag er den i Almindelighed bedre aflagt end andre offentlig besoldede Stænder. Men i samme Forhold har den ogsaa tabt meget af sin udvortes Anseelse,. og har i den Henseende kun lidet tillokkende. De övrige Opmuntringer, der ikke ganske mangle, skikke sig alligevel efter mine Tanker her langt mindre.

Det er derfor ej heller at undres over, om der i denne Stand tidt have indsneget sig en Mængde uduelige eller uværdige Personer. I at

vælge en vis Levemaade er Forældres Egennytte ligesom den uædelste, saa tillige den almindeligste Bevæggrund. Hvor denne formedelst Omstændighederne ej saa meget kan have Sted, spörger man dog Ungdommens Lyst, Tilböjelighed og Naturanlæg mere tilraads. Begjerlighed efter Rigdom og Penge burde man aldrig paa anden Maade tilfredsstille end ved Vindskibeligheds Kunster, hvori man heller ikke uden Talent let vil opnaae sit Maal. Fremstiller man derimod dette Slags Belönninger for enhver, der er lykkelig nok til med liden Flid eller maadelige Gaver at gribe dem; saa maa de mere end alle andre ifleng tilfalde uværdige saavelsom værdige Personer.

Blandt alle Nationer har den gejstlige Stand i Begyndelsen været den överste. Den sunde Sands havde lært, at, kunde der paa Jorden være noget höiere, saa var den ikke hvad den burde, eller rettere sagt, den var intet. Dens Anseelse blandt Barbarer har efterhaanden sat den istand til ogsaa at rive til sig Rigdom og Vælde. De ypperste Præster bleve paa nogle Steder de förste Konger. Præsterne, f. Ex. i Æthiopien og Ægypten indsatte, formodentlig af deres eget Middel, afsatte og be-

herskede Kongerne selv. (s. *Heeren* über die Politik, den Handel und Verkehr der alten Völker. 2den Deel). Hvor Krigsanförere tilvendte sig denne Magt, kunde de dog i Freden neppe beholde den paa anden Maade end ved dermed at forbinde den ypperstepræstelige. Da man deraf gjorde tvende Personer, tillagde man den ene Magten, men gav den anden Æren. Saaledes gik det fordum med Kaliferne, og saaledes er det i Japan indtil denne Dag. I de græske Friestater vare alene visse Præstedömmer arvelige og i de ædelste Familier, som Eumolpiderne. Hos Romerne havde Rex Sacrificulus og Flamen Dialis ved offentlige Höjtider den överste Rang. Det ypperste Pontificat var saa æret, at ej alene de hedenske, men endog de christelige Kejsere, lige indtil *Gratian*, udsmykkede sig selv udelukkende med denne Værdighed. Jeg vil ej engang beraabe mig paa de engelske Kongers Supremacy. I Grunden ere alle protestantiske Fyrster saavel Kirkens som Statens Overhoveder i deres Lande. Erklæres derved end ei udtrykkelig deres gejstlige Værdighed for den höieste eller höiere; saa kan man dog deraf heller ikke slutte at den iblandt de mange, som Navnet Fyrste eller

Konge indbefatter, bör indtage noget lavere Sted. —

Uden Hensyn til forældede Meninger og Fordomme er Aarsagen til denne Handlemaade, at Religionens Præster eller Lærere lidet kan udrette, dersom de ej nyde en besynderlig Anseelse, og at denne ved Lovene selv vel bör understöttes, men saaledes, at de dermed forbundne Misbrug dog blive forebyggede Er en herskende positiv Religion nödvendig i enhver velindrettet Stat, en Sag, jeg efter den almindelige Mening her maa forudsætte, men ei har Tid til at undersöge; saa kan denne Sætning ikke rokkes. Blandt cultiverede Nationer ere Meningerne om Gud og hans Dyrkelse alt for ulige til, at personlig Overbevisning noksom kan vedligeholde Præsternes Anseelse eller give dem den fornödne Indflydelse paa Sæder og Tænkemaade. Borgerlig Ære er et saa meget uundværligere Middel, som de övrige enten ere farlige eller uhensigtsmæssige. Thi endog, naar ingen Fare er forbunden med den Magt og Rigdom, de besidde, have dog disse Fordele for Uværdighed og Egennytte alt for store Tillokkelser, og svække isteden for at styrke den rene Agtelse, som Helligdommen

bör indskyde. Den catholske, ja endog engelske, Geistligheds Indkomster og politiske Indflydelse have mindre opvakt Almuens Ærbödighed end givet Anledning til Forargelse.

For, om mueligt, i denne Korthed at forebygge Misforstaaelse, maa jeg for det förste bemærke, at jeg her taler om en politisk Magt, ei om moralsk Indflydelse, hvilken Geistligheden ved Lærdom, Veltalenhed og Exempel altiv bör forskaffe sig, hvis den ellers skal opfylde sin Bestemmelse: dernæst, at, naar der handles om Indkomster, vil jeg hverken nægte dem det nödvendige eller det anstændige, men alene paastaae, at de i den Henseende ej maa have noget Fortrin for de övrige Stænder, ej heller være saa rigelig afslagte, at Egennytten deri kan finde nogen Bevæggrund til helst at opoffre sig denne Stand.

Man vil maaskee indvende, at Ærgjerrighed og Forfængelighed ere ligesaa skadelige og upassende. Jeg er af samme Mening, men troer, at disse Lidenskaber baade ved Opdragelsen, som det desuden staaer i Regjeringens Magt at lede, her snarere end ellers, kan blive rettede, og i Udövelsen af gejstlige Forretninger ved den Nödvendighed at skjule dem

omsider maa blive undertrykte. Uden betydelig Magt eller Rigdom vil Geistligheden let indsee, at den ved Beskedenhed og andre Dyder alene kan hævde den Anseelse, som hine Lykkelige ellers udelukkende vil anmasse sig. I andre Stænder er en vis Grad af Friehed og Selvstændighed i at handle mere eller mindre nödvendig; her maa den have snevrere Grændser. Hvad man altsaa paa den ene Side berö-ver, maa man paa den anden indrömme desto fuldere.

Efterat have fastsat de almindelige Grundsætninger, hvorpaa politisk saavelsom borgerlig Ære i Almindelighed beroer, maa nogle andre Spörgsmaale besvares, som dermed staae i Sammenhæng. Först: bör med Rang eller Titler andre reelle Fordele være forbundne, eller alene visse Seremonier? Det kommer herved fornemmelig an paa Folkets Sæder og Tænkemaade, dernæst paa de Personers Vilkaar, der saaledes blive udmærkede.

I Heltealderen, hos de gamle Grækere, Romere, Tydskere og Skandinavier, levede

Herrer og Slaver, Konger, Adel og almindelige Borgere næsten paa samme Maade. Blandt Nordmænder, som hos Tartarerne, er der endnu kiendelig liden Forskiel, uden at derved enten de offentlige eller huslige Regierings Drivefiedre blive slappede. I det polerte Frankrige seer man det derimod, at Regieringen har ingen Kraft, med mindre den giør Indtryk ved noget glimrende. I England og Dannemark overgaaer Hoffet og de høieste Statsbetientere uden deres Forkleinelse Pragten til Pengemændene og dem, som derved vinde.

Dog fordrer fast overalt en anselig Rang større Udgivter end en lavere, deels fordi den uden en vis Velanstændighed vilde mangle en naturlig Prydelse, deels fordi de ved dens Forretninger selv ofte blive nødvendige. Naar Magt og Ære følge med hverandre, maa Huset staae aabent for mange Mennesker. Man kræver foruden Velanstændighed undertiden ogsaa Gjestfrihed, der i en alt for indskrænket Huusholdning ei kan have Sted. De Stores Paladser tilegner Publikum sig et Slags Andeel i, ligesom i Kongers og Fyrsters. Man maatte derfor enten overdrage de høieste Værdigheder alene til de Rige, eller, hvis de ofte bedre kan

betroes til andre, maa disse sættes istand til at opföre sig derefter. I övrigt maa man vogte sig for, at de Fordele, som dermed forbindes, ei have större Tillokkelser end Æren selv: et Tilfælde, der dog i vore Dage stedse bliver sjeldnere.

Et andet Spörgsmaal er, om Rang og Titler bör gaae i Arv eller være af Fölger for Efterkommerne? Svaret derpaa maa falde forskjellig ud, eftersom arvelig Adel enten allerede er indfört eller ikke. Ligeledes er det her nödvendigt at adskille politisk Ære fra den borgerlige. Den förste beroer paa Statens Grundforfatning eller almindelige Love, der ingen Personer kjende eller kan bedömme deres Værdighed, men alene bestemmer Standens eller Embedets Vigtighed; den anden grunder sig derimod paa Regentens Dom om Personer og de Tjenester, de virkelig have gjort.

Er det, som det synes, en afgjort Sag, at i Monarchier ere arvelige Regjeringer Valgregjeringer langt at foretrække; saa kan det overhovedet ei heller være nogen Urimelighed, at

Adgang til visse Slags Embeder (thi hvad er den höjeste Magt selv andet end det vigtigste Embede?) alene staaer aaben for dem, som dertil ved Födselen selv ere bestemte, og at de ifölge saadanne Embeders Vigtighed nyde en fortrinlig Anseelse. Komme de end ikke virkelig til at beklæde dem, men have, ligesom de fleste Prindser, kun en fjern Udsigt dertil; saa kan dog Haabet selv ej andet end af samme Aarsag give dem en besynderlig Vigtighed.

Jeg undersöger her ikke, hvorvidt Grundene i begge Tilfælde ere lige gjeldende. Denne Undersögelse vilde bringe mig videre, end jeg har foresat mig at gaae. Man bör heller ikke troe, at jeg strax er af anförte Mening, fordi jeg har angivet den Synspunkt, fra hvilken man maaskee rettest kan betragte denne Sag. Thi betragtes den fra nogen anden, maa Adel, efter mine Tanker, som en tom Indbildning eller et Spögelse forsvinde.

Naar man altsaa spörger, om Rang og Titler bör have politiske Fölger for Efterkommerne; saa kan Meningen alene være, om Statsklogskab kan tillade, ja vel endog fordre, deels for at give Æren endnu större Værd, deels af

andre Grunde, at skjenke fortjente Mænds Afkom visse Rettigheder eller Fortrin frem for andre Medborgere. Jeg taler her hverken om Skattefriehed, Pensioner, eller andre reelle Fordele, der som saadanne ingen Ære kan medföre, men kun om denne. Gives der nu en arvelig Adel, som man ei heller har i Sinde at afskaffe, saa er intet naturligere, end at de samme Fortjenester, hvorved den fordum er erhvervet, eller andre efter Tidernes nærværende Tilstand ligesaa store, fremdeles maa kunne vinde den. Vil man endog efterhaanden undertrykke denne Stand, saa er dertil intet kraftigere Middel, end at gjöre den almindelig; thi jo höjere Rang, desto mindre kan den være fælleds for mange. Vilde man endelig ei aldeles afskaffe den, men dog indskrænke dens Fortrin til en tom Titel og de dermed forbundne Seremonier; saa skulde man dermed kun forvirre Begrebene. Rang og Titler bleve da hverken Udtryk for Embedsvigtighed eller personlige Fortjenester, men vilde intet betyde og maatte omsider blive latterlige. Men derved berövede Regjeringen sig selv et af de fornemste og mindst byrdefulde Midler til at ære og overalt at belönne. Om derfor end

Lovene ophæve den med Adel engang forbundne Ret til visse Slags Embeder; saa vil den sunde Sands dog enten indföre den igjen, eller med Legemet lade Skyggen tillige forsvinde.

Af Titler ere der især tvende Slags, hvoraf det ene egentlig betegner Privilegier og Fortrin, som i Betragtning af Eiermandens eller Erhververens Fortjenester ere forbundne med visse urörlige Eiendomme, som nuomstunder Grævers og Baroners: det andet Slags er Navne paa Embeder og Forretninger, der agtes for ærefuldere end de, man virkelig udöver. I Begyndelsen have Navnet og Tingen selv i begge Tilfælde været uadskillelige: endnu fölge de tidt med hverandre. Hos os betyde saadanne Titler ligeledes Embeder, skjöndt disse deels ere afskaffede, deels med andre Navne betegnede. Loven kjender derfor ingen Forskjel paa Titler og Embeder. Men ofte medförer dog Titelen hverken Eiendom eller Embede, kun Værdighed eller borgerlig Ære. I den romerske Friestat var denne Indretning, ligesom i alle andre, ubekjendt. Den opkom

tilligemed Monarchiet. Ved Friehedens Undergang havde man ei ogsaa kunnet sætte nogen Dæmning for de Stores Ærgjerrighed. — Man var nödt til at fyldestgjöre den, baade for ei at synes utaknemlig, og for at give Strömmen et Slags Aflöb, at den ei skulde blive farlig ved Oversvömmelser. Nogle nye Ærespo-ster bleve med Tiden oprettede, Antallet af de gamle forögeт langt over deres Nödvendighed eller Nytte, Konsulatet, skjöndt fra Begyndelsen ei af længere Varighed end et Aar, dog deelt i mindre Stykker, en Mængde nye Prætorer skabte o. s. v. Da disse Midler fandtes utilstrækkelige, gav man nogle anselige Borgere den blotte Titel, Dragt og Lictorer (ornamenta consularia, prætoria etc.). Man udnævnte Feldtherrer, Gouvernörer i Provinserne, men hindrede, som Tacitus beretter, under adskillige Forevendinger deres Afreise. Imidlertid indtoge de dog, som höie Statsbetjente, den dem tilkommende Rang. Da *Konstantin* den store længe derefter vilde give Monarchiet nye Spændkraft, indförte han en Mængde hidindtil ubekjendte Titler og Hofembeder, der, som Navnet *Comes*, tildeels vare laante af barbariske Nationer. Hos disse

betydede det, hvad hos os i Oldtiden kaldtes Hirdmænd, der altid vare i Kongernes Fölge, og udgjorde den vigtigste Deel af deres Hofstat. (See foruden Pancerollus de dignitatibus imperii, Ammiamus Marcellinus og Ernesti's Anmærkninger til de mange nye Embedsnavne, som der forekomme. Man see i Hensyn til det foregaaende ogsaa hans Anmærkninger til Svetonii Augustus). *Konstantins* Forfængelighed gjorde Statsklogskaben riig paa saadanne Opfindelser, og Tidernes fordærvede Smag lettede meget dens Arbeide.

I deres Oprindelse vare de med Jordegodser nu forbundne Titler ei heller andet end Navne paa Friefolk og Embedsmænd, som af st re Strækninger nöde visse Slags Indkomster, saasom Böder og Landgilde. Aarsagen til deres Værdighed var deels den Magt, der af Fyrsten var dem overdraget, deels de Tjenester, de formedelst deres Rigdom og mange Undergivne vare istand til at bevise Staten, fornemmelig i Krige. Efterhaanden ere disse Grunde for en stor Deel komne i Forglemmelse, men Navnet og Rettighederne dog vedblevne.

I en oplyst og smagfuld Tidsalder vil der megen Varsomhed til for ei at stöde Folkets

rigtige Fölelse, ved Urimeligheder, som i Titler falde saa let i Öinene. Intet er ömmere end Æren, intet bör man finere behandle. Især maa man vogte sig for at hænge noget latterligt derved, hvilket altid er beskæmmende. Efter denne Regel vilde mange Titler være lidet hædrende, dersom ikke Vanen eller Ordenes omsider reent forandrede Bemærkelse gjorde, at Navnet er det, man mindst lægger Mærke til. Ikke desmindre kan Urimeligheden være saa paafaldende, at det er vanskeligt at afholde sig fra satiriske Bemærkninger derover. Det var derfor at önske, at Titler aldrig maatte være ganske tomme eller upassende, og at man i deres Sted heller opfandt andre Hæderstegn, der kunde forklares paa en mere almindelig Maade.

Dette bringer mig til at tale noget om *Ridderordener*, med hvilke det just har denne Beskaffenhed. De ere lige skikkede til at betegne alle Slags Fortjenester. Man kunde vel ogsaa give dem et mere besynderligt Öiemed ved at inddele dem, f. Ex. i militære og civile.

Men jeg troer ikke, at saadan Deling ret stemmer overeens enten med deres egen eller med Monarchiets Aand. De burde snarere tjene til Foreningspunkter end Grændseskjel imellem Stænderne. Hengivenhed og Troeskab mod Fyrsten er efter deres Oprindelse og förste Bestemmelse selv Sjelen i dem alle. Jeg taler nemlig om den Tid, da de ophörte at være et Slags private Stiftelser, for saavidt de vare uden for den sædvanlige og ved Lovene bestemte Tingenes Orden, eller et Slags status in statu, men bleve nu forvandlede til offentlige; efterdi Regenterne fandt det gavnligere ved saa stærke Baand at binde de kjekkeste Mænd til sin Tjeneste, end tillade dem med andre af dem selv valgte Overhoveder at indgaae saadan Forbindelse. Ved at tilvende sig Stormesterskabet for de spanske Ridderordener gjorde derfor *Ferdinand den Catholske* saa vigtigt et Skridt til Enevoldsmagten. Den statskloge Kong *Dionysius* af Portugal havde uden Tvivl tilforn havt samme Hensigt, da han af Tempelherrernes Ruiner oprettede Kristusordenen. I Monarchier have alle Fortjenester Troeskabs Karakter. — Fyrstens Fordeel og Ære er deres fælleds Formaal. Derved hæves de Uenigheder, som Stæn-

dernes Forskjel ellers saa let kan foraarsage: alting bliver paa denne Maade til Harmonie. Det var derfor maaskee godt, at der i enhver Stat gaves ikkun een Orden, men deri mange Grader; eller, hvis der var flere Ordener, at disse da stode i samme Forhold til hverandre.

Foruden anförte Fordele have Ordener tillige en Glands, der mere rörer Sandserne end blotte Titler og Navne. Udmærkelser i Klædedragten gjöre for saavidt samme Virkning, men skikke sig bedre til Mærker paa Stand og Embede end paa Fortjenester.

Man har tilsidst opfundet *Agtelsestegn*, der hverken medföre Rang eller andre Fortrin. Men jeg maa tilstaae, at jeg iföölge det her anförte ei kan betragte dem anderledes end som Fölger af en Forlegenhed, hvori deels idelig Misbrug af Titler og Ordener, deels Mangel af Grundsætninger og Forvirring i Begreberne omsider maa have bragt Opfinderne: med mindre man heller vil indrömme, at enten ere de Fortjenester, man saaledes vil belönne, for ringe til at udmærkes paa den sædvanlige Maade, eller at tvertimod de ordentlige Æresbevisninger ere af liden eller ingen Værdie.

Vil man sige, at de for den ringere Stand

dog kan være nödvendige, fordi Rang er forbunden med Omkostninger, som vilde falde den besværlige; saa er denne Mening atter en Fölge af et urigtigt Begreb om borgerlig Ære, der intet har tilfælleds med Overdaadighed eller Pragt. Var Ærens Vei overalt aaben, saa vilde den fornemste Bevæggrund til at forlade sin Stand af sig selv bortfalde: Staten vilde da formedelst alles Stræben efter det överste Sted ei, som *Mirabeau* den ældre et Sted siger, staae Fare for at blive til en omvendt Pyramide. Nytten af det anförte er efter mine Tanker af langt större Vigtighed end de tilfældige Misbrug og den Luxus, man ved en forholdsmæssig Rang uddeelt til værdige Personer, endog blandt Almuen, kunde frygte for at indföre. Derimod vilde en större Fiinhed i Sæder, der viser sig i Reenlighed, Smag og Orden, og er en Frugt af Agtelse for sig selv, neppe ligesaa meget kunne befordres paa nogen anden Maade.

Til Slutning kan jeg ej undlade at bestride en temmelig almindelig Fordom, som vor fortreffelige *Schytte* om Staternes indvortes Re-

gjering selv ei har tagbt i Betænkning at underskrive. Man mener nemlig, at, ligesom det er af megen Vigtighed, at de höieste Værdigheder og Hæderstegn hverken bortödsles til alt for mange eller andre end særdeles fortjente Mænd; saa ligger derimod liden Magt paa de mindre, hvilke Fyrsten just ej behöver at anvende efter deres egentlige Bestemmelse, men gjerne kan bruge som Midler til alle Slags Hensigter; hvoriblandt den at forögc Statens Indkomster ved Forfængeligheds frievillige Sammenskud er en af de fornemste. Efter mine Tanker derimod er det aldrig tilladt at fordærve den almindelige Mening og derved tillige Sæderne: hvilket skeer, naar enten Regenten eller andre, der have Myndighed, bestyrke Folket i Daarligheder og Vildfarelser. Det samme Folk hævner sig dog omsider paa sine Forförere, baade ved at unddrage dem sin Tillid, og ved at gjöre alle de Midler uvirksomme, hvorved disse ellers kunde indflyde paa den almindelige Tænkemaade.

Det er saa langt fra, at der i Uddelelsen af de lavere Titler udfordres mindre Forsigtighed, end af de höiere, at jeg snarere falder til den modsatte Mening. Jo nærmere man er Regen-

ten, desto længere er man borte fra Folkets Öine, der altsaa ei ligefrem kan bedömme de Personers Værd, som ere ham de nærmeste. Man veed, at alt hvad der omringer Thronen, maa have en vis Glands, og man opholder sig derfor ei over den höiere Rang, der tilstaaes Hoffets Betjentere. Jeg har om denne Klasse ei handlet i det foregaaende, fordi jeg troer, at dens Anseelse nödvendig maa beroe paa Omstændigheder og Fyrstens personlige Character, hvilken det er ligesaa urigtigt som unyttigt ved Principer at genere. Enhver Husfader vælger til daglig Omgang og Betjening ikke just dem, han virkelig tiltroer den störste Duelighed eller meest indvortes Værd, men som enten fra Ungdommen af have været ham bekjendte, af Forældre og Slægtinger anbefalede, eller ere bedst skikkede til at fyldestgjöre hans særegne Smag, enten det nu er Vittighed, fiin Levemaade, Talent, Godmodighed eller en vis Tone, der hos dem især behager ham. *Friderik den anden* af Preusen levede lidet imellem sine fornemste Ministre, og kun i Forretninger. Hans daglige Selskab bestod af en blandet Hob; hvori man forgjeves troer at finde de störste Fortjenester eller alle Slags Talenter

samlede. Til stor Rang og Værdighed ophöiede han blandt dem adskillige, som han til de vigtigste Sager dog hverken kunde eller vilde bruge. Havde hans Hofstat været mere glimrende, skulde man ofte have seet saadanne nær ved Thronen at indtage hine Pladse, der gemenlig ere Gjenstande for saa megen Misundelse. Maaskee elskede han just af den Aarsag et Slags Halvdunkelhed, der ei kunde skjule ham selv, men vel hans huslige Kreds.

Kan Vilkaarlighed derfor i noget Tilfælde have Sted, er det i Henseende til Hoffets Personal. Ei i Monarchier alene, men under alle Regjeringsformer er den höieste Rang meest udsat for alle Lykkens Omvexlinger. Lovenes Beskyttelse, Belönninger og Straffe, selv Ære eller Vanære maa man i samme Forhold kunne gjöre sikker Regning paa, som man staaer lavere til. Æren vil i en ringere Stand derved faae mere Værd, at den der sædvanlig er fortjent og uddeelt efter Grundsætninger, som til Personer, mod hvilke Partiskhed ei vel kan have Sted, da de ere fremmede, og Fyrsten som ofteist kun middelbar bekjendte. Deres Agtelse vil i Fasthed og Grundighed vin-

de ligesaa meget, som den har mindre Höihed og Glands.

Jeg har, saavidt det i Korthed var muerligt, viist, at der gives Grundsætninger, efter hvilke man i denne Sag, hvor alting synes vilkaarligt, nödvendig bör handle. De Regler, man heraf kan udlede, höre til de Regjeringskunstens Hemmeligheder, som hidindtil kun for faa synes at have været aabenbarede, men dog fortjene at blive bekjendtgjorte. Jeg har sjelden tilföiet nogen Anvendelse deraf paa den dansknorske Stat, fordi jeg heller vilde indskrænke mig til almindelige Betragtninger, der mest vedkomme mit eget Fag, end fremsætte besynderlige Regler, passende til vore Indretninger og Love, hvilket jeg overlader til andre deri mere kyndige. Skulde nogle af de her foredragne Sætninger synes paradoxe, saa kommer det ikke deraf, at jeg har jaget efter saadanne, men at jeg heller ikke har frygtet for dette Skin, naar jeg anderledes ei har kunnet blive mine Principer troe.

Breve om Moral i Skuespil.

Af

Justitsraad KJERULF.

(See Skandinav. Museum 3die Hefte for Aar 1802 S. 1.)

Sjette Brev.

De har misforstaaet mig, min Ven, naar De udlægger mine Ord i mit andet Brev, som om jeg vilde paastaae, at alt var subjectivt i vor Dom om Moralitet. Nei! jeg har kun sagt: *"Hvor subjectiv er dog ikke den Dom om Moralitet?"* Grundsætningerne, de almindelige Forskrivter ere objectiv sande; men naar vi gjöre Anvendelse af Reglerne paa individuelle Handlinger, da, mener jeg, bliver Dommen

subjectiv, det er: da dömmer ethvert Individ efter sin Grad af Oplysning, sin særegne moralske Fölelse, sit Temperament, sin Opdragelse, sine Vaner, og altsaa anderledes, end et andet med modsat Sindsstemning. For Exempel: Du skal ikke sige falsk Vidnesbyrd imod Din Næste, er en almeengjeldende moralsk Forskrivt, men naar Spörgsmaalet er, om den eller den Handling in concreto er stridende mod dette Bud, eller ikke, lærer Erfaring, at Menneskenes Dom er forskjellig *); og altsaa tör jeg endnu engang sige: vor Dom om Moralitet er subjectiv.

En anden Indvending, De gjör mig, er at jeg i mit femte Brev forsvarer Polissonnerier i Lystspil. Det gjör jeg ikke heller; jeg har sagt: *saadanne Tvetydigheder, der kunne siges i et Selskab af velopdragne Mennesker af begge Kiön.* Men er ikke dette atter subjectivt? eller rettere: kan en Forfatter altid vide, hvad man vil finde tvetydigt? Siger ikke mangen Gang den alleruskyldigste Pige noget, som Vellystlingen eller Mennesket med en ikke saa reen Indbildningskraft finder tvetydigt? Kun-

*) Man veed Moralisternes Strid om Nödlögns Tilladelighed.

ne Ord ikke have i en enkelt Kreds-conventionel Betydning, som den, der bruger dem, aldrig kan drömme om? Veed man ikke hvad nogle Commentatorer have bildt sig ind at finde i Keiser Justinians veteris prudentiæ magna volumina? Men jeg burde maaskee ikke have sagt: Tvetydigheder, der kunne *siges* i et Selskab af velopdragne Mennesker af begge Kjön; thi i et saadant siges maaskee ingen. Men paa Skuepladsen bör heller ingen Tvetydigheder taales i Menneskers Mund, der kunne udgjöre et saadant Selskab. Rettere havde det være at sige: *der kunne höres*, thi fortælles kunde de maaskee. Men endda er dette relativt, conventionelt, temporairt. Vore Forfædre vare for et hundrede Aar siden vel saa moralske Mennesker som vi; men man læse den værdige Peder Syvs Bryllups Vers, som findes bag i hans *Betænkninger over det cimbriske Sprog*, og man undres, at en geistlig Mand har kunnet lade sligt trykke! Men det er en evig Sandhed: jo ukydskere Sæderne blive hos et Folk, desto kydskere blive Örerne.

Syvende Brev.

Det er dog forunderligt, at Mennesker kunne saa aldeles glemme en Sætning, hvorpaa al Æsthetik grunder sig: at de saa kaldte skjönne Kunster og Videnskaber have til Hovedöiemed, at fornöie, og ikke at undervise! Det er utroeligt, hvor indgroet den Fordom er, at et Skuespil skal være en æsopisk Fabel, der endes med et: *Fablen lærer.* Hvorofte hörer man ikke efter et Lystspil eller en lyrisk Bagatel det Spörgsmaal: "hvad lærer man deraf?" — "Intet andet, end at De skal ikke see det; ligesaa lidet som Mathematikeren, der efterat have gjennemlæst et Sörgespil af Racine, kunde spörge: hvad beviser det? bör öde sin Tid og sine Penge i Melpomenes Tempel:" det var vel det eneste, man kunde svare; men gjör man det, hedder det jo, man er ikke höflig, thi den Dame eller Herre, der gjör hiint Spörgsmaal, er jo Kjender, og det er grovt at sige til nogen: I er ikke det, I giver Jer ud for. Skuespildigtekunsten har, som enhver anden Green af Digtekunsten, Fornöielse til umiddelbart Formaal; men derfor nægte vi ikke,

at der kan sigtes til mere og opnaaes mere, og, om det endeligen skal saa være, noget höiere; men det ligger egentligen deri, at Fornöielsen er intellectuel. Den blot sandselige Fornöielse ved Naturen og Kunsten er allerede istand til at blidgiöre Sjelen, stemme den til milde Fölelser, og vække dens slumrende Evner. Hvormeget större Virkning maa da ikke frembringes, naar Geniet med Flid lægger an paa, at sætte Aand og Hjerte i en velgiörende Stemning? Er ikke Indbildningskraftens og Skjönhedsfölelsens Forfinelse den menneskelige Naturs Forædling? og er denne ikke et ædelt og værdigt Öiemeed, skiöndt ikke umiddelbar moralsk? Hvad om Skuespillet fremmer den selskabelige Meddelelse, er det da noget lidet eller uvigtigt? Dersom det gjör en eller anden Sandhed, den henhöre nu til Moral, Politik, Klogskabslære, ved at fremstille den in concreto, mere indtrængende, er det ikke ligesaa vigtigt, som naar den umiddelbar indklæder Dyden i synlig Form, eller opvækker sandselig Afskye for det Onde? — Men skal endeligen ethvert Skuespil sigte til dette Maal? Hvad om et Skuespil aldeles ingen anden Virkning har, end at aflokke en gottende Latter,

skulde det derfor være uværdigt til Fremstillelse paa Skuepladsen? Læser de ikke, min Ven, med Fornöielse en snurrig Fortælling af Wessel, om denne endog til Slutning maa tilstaae, han neppe er

capabel
at faae Moral af denne Fabel,

men nöies med at tiltale Læseren:

Hvad synes Du om den?
Stjæl ikke Taft, min Ven!

Ottende Brev.

Æmnet vilde være uudtömmeligt, om jeg vilde udföre alt, hvad der kunde siges om det, der kunde stöde Snerperiet, for hvilket jeg, imellem os sagt, har saare liden Agt. Dog kan jeg ikke forlade denne Materie, uden at beröre to underlige Forvexlinger af Begreber; den ene er, at kalde det Tvetydigheder, naar to Personer tale hver om sit, men den ene troer, at den anden taler om det samme som han. For Tilskueren, som er underrettet om,

at hver taler om sit, kan der komme noget latterligt ud af Samtalen; men det kan dog aldrig kaldes Tvetydigheder; thi der er ingen dobbelt Mening i Ordene, og Tingen er meget naturlig, og skeer tilforladelig i det daglige Liv oftere, end man lægger Mærke til, da der kun sjelden kommer noget ud af en saadan Samtale, som det er værd at huske. Naar Harpagon taler om sit Skriin, og mistænker Valer for at have stjaalet det: denne derimod troer, han taler om Elisa, og formoder hans Kjerlighed er opdaget, maa Tilskueren lee, men ingen har endnu kaldt det Tvetydigheder, der udgjör det Comiske i denne Scene. Feiltagelse er ikke Tvetydighed.

Den anden Forvirring, jeg har ondt at gjöre med, er denne, at Hykleriet, der drives med Dyd og Sædelighed, ikke skjelnes fra Dyden selv. Da Moliere havde bragt Skinhelligheden paa Theatret, skreges der, som bekjendt er, saa höit over dette Stykkes Ugudelighed, at det tilsidst blev forbudt. Da Ludvig den 14de yttrede sin Forundring over, at de Herrer, der forargede sig saa meget over Molieres Tartuffe, ikke talede et Ord om Scaramouche Hermite, svaredes ham meget bit-

tert: "det kommer deraf, at Scaramouche spiller Himlen og Religionen, som disse Herrer ikke bekymre sig om, men Moliere spiller dem, og det lide de ikke". I vore Dage har Talebrugen forandret sig: Ordene Himmelen og Religionen höres ikke saa ofte; men Dyden, Moraliteten og slige flere ere komne i deres Sted. Paa Ordene, der bruges, ligger ikke Lov; Ideerne, der ligge under dem, löbe ud paa eet. Gud give, at alle de Mennesker, der före Dyd og Sædelighed i Munden, ogsaa bare den i Hjertet, saaledes at den yttrede sig i deres Handlinger! Men det er ikke saa: der drives nu Hyklerie med disse moderne philosophiske Ord, som fordum med de gammeldags theologiske. Fortjener da dette nye Slags Skinhellighed Skaansel? Om nu nogen bragte den paa Skuepladsen, fortjente han derfor Daddel? Han kunde være uheldig i Udförelsen af sin Idee? han kunde gjöre sin Satire saa plump, at man kunde nægte Muelighedeu i, at der gaves Originaler til hans Charakteertegning; han kunde bruge sin Pensel saa ubehændig, at man ikke kunde kjende Trækkene i Billedet, han vilde male: men alt dette er æsthetiske Synder; Synder, han har begaaet som Kunstner;

ikke moralske Synder; ikke Synder, han har begaaet som Menneske. Dog er man tilböielig til den sidste Udlæggelsesmaade. Jeg mener dog, at man hverken viisde mindre Skarpsindighed som Kunstdommer, eller mindre Nidkjerhed for Dyd og Moral som Menneske, ifald man sluttede saaledes: "Det er umueligt, at Forfatteren har villet spotte med det, der bör være Mennesket helligst; i det mindste bör jeg ikke formode det; altsaa har han villet fremstille Skinhelligheden, Hykleriet eller Abespillet, der drives med Ordene Dyd og Sædelighed; men her har han været uheldig; hans Plan er mislykket; hans Værk er Fuskerie. — Dette er det jeg vil bevise; men en slet Hensigt vil jeg ikke tiltroe ham". Endnu engang! det forekommer mig som der ingen Skam var i, at raisonnere saaledes.

Niende Brev.

De giver mig vel Ret i det meste af hvad jeg har sagt i mit syvende Brev; men jeg mærker ret vel, De vrider Dem ynkelig ved categorisk

at tilstaae mig, at et Skuespil skulde ikke være uværdigt til Fremstillelse paa Skuepladsen, om det aldeles ingen anden Virkning havde, end at aflokke en gottende Latter. Min Ven! Deres Alder og Stilling i Verden, forenet med den Flid, hvormed De har dyrket Videnskaberne, har givet Dem en Sindsstemning, hvoraf det er en Virkning, at De ikke endnu kan skjönne paa det Velgjörende, en gottende Latter har for vor Aand. Naar vi som Forretningsmænd ere komne til Aarene under kjedende, eensformige Arbeider; naar Tiden ret faaer indprentet os det berömte: *nil admirari*; naar vor Alders niende eller tiende Lustrum har kjölnet vore Lidenskaber; spörg os da, hvad der behager os som Skuespil betragtet! eller ere vi da ikke længere værdige at tages Hensyn paa? I Smagen, som i de fleste Ting i Verden, er vel Eensidighed noget af det allerfordærveligste. Den Skueplads, der indskrænkede sig til een Art af Stykker, svarede vel neppe til det Öiemeed, at være en Forlystelse for Publikum, og dens Bestyrere vilde vel neppe kunne bevisliggjöre nogen Adkomst til at gjöre deres subjective Smag til en Lov. Min egen og mange Fleres Erfaring siger mig,

at Interessen forandres med Aarene, ikke at tale om, at ogsaa Kjön og Ideekreds virker forskjelligt; men Smag for det sande Comiske vedvarer vel længst, ja stiger maaskee med vor individuelle Culturs Forfinelse. Nödig bevæbner jeg mig paa Autoritet, men jeg kan dog ikke undlade at erindre, at dybsindige Kunstdommere have bemærket, at der hörer en höiere Grad af Cultur til at finde Smag i det Comiske, end i det Tragiske, eller i det Fölsomme og Grædende.

Tiende Brev.

De spörger mig, hvori jeg da egentlig sætter den Nytte for det daglige Liv, som Skuepladsen kan virke, næst Skjönheds-Fölelsens Forfinelse, og den deraf fölgende Aands-Dannelse, som De tilstaaer mig at være i og for sig selv allerede noget meget vigtigt. Jeg vil for det förste spörge Dem, om De mener Skuespil saaledes som de falde i Almindelighed, det æsthetiske Middelgods, eller de faa sande Me-

sterstykker af Genie og Kunst? Dette Slags er i mine Tanker saa sjeldent, at det maa være Theatret i Utopia forbeholdet at holde sig til dem allene. Det förste Slags er allevegne det sædvanligste. Gaves Skuespil hos de europæiske Nationer, som fordum hos Grækerne: kun nogle Gange om Aaret, ved festlige Leiligheder, kunde man vist nok fordre mere end nu, da det i de store Stæder maa indbefattes i den fjerde Bön under det daglige Bröd. Lad os derfor holde os til bemeldte Middelgods.

Vi forudsætte dog hos dette i det mindste noget godt; vi ville antage, at det har et naturligt Malerie af Lidenskaberne, en rigtig Charaktertegning, i det mindste et troe Skilderie af Sæderne. Skulde det da ikke have en betydelig moralsk Nytte? Erfaring giver os dog Menneskekundskab og Verdensklogskab. Men Erfaringsveien er lang og farlig og ofte saare kostbar; mange af os döe i Læreaarene; mange af os blive graahærdede, inden de faae udlært i denne Skole; andre forvilde sig paa Afveie, og styrte i Afgrunden, förend de vinde den Klogskabslære, der skulde være Frugten af deres Liv; Erfaringskundskaben koster mange Lykke, Rolighed, Dyd. Folkeklasser-

ne ere afsondrede fra hinanden: kun faa af de höjere kjende de laveres Levemaade, Sæder, charakteristiske Træk: færre af de sidste vide, hvorledes hine sædvanligst tænke, tale, handle. Det er mig især ubegribeligt, hvorledes fyrstelige Personer, uden synderlige Tilfælde eller Omstændigheder indtreffe, faae Begreb om Folkets Sæder. — Skulde Skuespillet ikke her kunne træde i egen Erfarings Sted?

Med Forlov at gjöre en Anmærkning her! Mange ere uudtömmelige i deres Roes over Historien for dens moralske Nytte: den fremstiller os Exempler paa sjeldne Talenter, ophöiet Viisdom, overordentlige Dyder og Laster: den lærer os ved Exempler Viisdom i at vælge de bedste og visseste Midler til vor Hensigt, Selvraadighed i Farer og Betænkeligheder, Forsigtighed i vore Foretagender, Snildhed i vor Omgang med andre. Imellem os sagt, jeg er temmelig Kjætter i denne Lærdom om Historiens moralske Nytte; den har sit Udspring fra en falsk Sætning i Theorien om pragmatisk Historie. Psycologiske Motiver ere udenfor dens Grændser; og naar den ikke kan fremstille os dem til de Handlinger, den fortæller, gjö-

re vi nok sikkrest i ikke at drive paa denne Nytte af den.

Derimod tykkes mig, at Skuespil, naar Charaktertegningen er sand, og Maleriet over Sæderne rigtigt, kunne skjenke Mennesker al denne Erfaringsklogskab. Olfuxerne og Tartufferne ere i uendelig mange Skikkelser; i Livet möde vi dem ikke alle: paa Skuepladsen kunne vi see dem i flere. Lovelacerne omringe Skiönheden fra alle Kanter; Erfaring vilde maaskee blive for kostbar for den unge Pige, om hun ved den allene skulde kjende dem; Skuepladsen fremstiller hende denne Protheus i mange Gestalter; hun lærer der at kjende dem, saa meget omtrent som hun behöver, og denne Lærdom har hun for intet. Det adspredte, i det mindste uophörligen syslende Liv vi före i de store Stæder, hindrer os upaatvivleligen i Agtpaagivenhed paa os selv: vi arbeide; vi synes os selv beskjæftigede med vort eget og andres Vel; vi trættes; vi tye til Adspredelser; vi kjedes tilsidst ved dem; vi arbeide atter; trættes atter; adspredes atter; kjedes atter; saaledes forlöbe Dage og Uger og Maaneder og Aar, og neppe levnes os et Öieblik til alvorlig Eftertanke over os selv, vore Hand-

linger, vor Dyd, det er, vort Værd som Menneske. Mon ikke Skuespillet, jeg vil ikke sige skulde *kunne*, men mon det ikke *nödvendigen maa* opvække Agtsomhed paa os selv? Kunne vi — naturligviis indbefatter jeg her under *vi* kun tænkende og ædle Mennesker, — men om andre nytter det heller ikke her at tale — kunne vi undlade imellem at gjöre Anvendelsen paa os selv? Er det dog ikke det samme, enten vi see de med poetisk Sandhed digtede Begivenheder, eller vi opleve de virkelige? Er der Lighed imellem den forestilte Situation og vor egen Stilling, sandeligen, da vil Anvendelsen paanöde sig os; vi ville see Afgrunden, paa hvis Bred vi staae; vi ville opdage, at Svagheden, vi see hos andre, er ogsaa i vort Inderste; vi ville faae Öinene opladte for den Fare, hvori vi virkelig svæve, naar vi see den opdigtede knuse den forestilte Person.

Jeg sværmer ikke, min Ven; jeg kjender Exempler. Men overalt er jeg jo meget beskeden, naar jeg ikke paastaaer videre, end at Skuespillet *kan* træde i den egne Erfarings Sted, for at give os Menneskekundskab og Verdensklogskab. Der er Mennesker, paa hvilke egen Erfaring intet virker; altsaa kan der og

gives Mennesker, paa hvilke Surrogatet intet kan virke.

Denne Virkning af Skuepladsen kommer mig for, ikke at være noksom paaskjönnet; jeg kan let feile; men mig synes, at den er vigtig. Men maaskee det er ikke Dagens Aand at lægge Mærke til sligt? I det mindste veed jeg, at den allernyeste Æsthetik fra Tydskland ikke ænser det; dertil er det for meget overeenstemmende med *commonsense*.

Ellevte Brev.

Slutningen af mit sidste Brev giver mig ved en meget naturlig Ideeforbindelse Anledning til at gaae over til noget i mine Tanker meget umoralskt i Skuespil.

Vi ere vel enige i, at det er moralsk Pligt, ikke at forværre sine Medmenneskers aandelige Natur. At fremme den ene Sjeleevnes Udvikling paa den andens Bekostning, er unægteligen at forhindre vor Aands Fuldkommenhed, der bestaaer i Sjeleevnernes harmoniske Udvik-

ling. Hvad bör vi da dömme om Skuespil, der gaae ud paa, at sysselsætte Indbildningskraften til Skade for Dömmekraften, at ophidse Phantasien, saa den sunde Menneskeforstand glemmes. Det Slags Skuespil synes mig meget umoralsk.

Da jeg har fast besluttet at afholde mig fra alle Exempler, nödes jeg til at tale i meget almindelige Udtryk. Hvad om Skuespillene allene svævede i den phantastiske Verden, men tillige saaledes, at Hang til Mysticisme, Menneskets Frihed nedbrydende Fatalisme, Sværmerie, det Underfulde, Overnaturlige uophörligen udklækkedes og næredes? Skulde de da ikke frembringe Virkninger, der vare höistfordærvelige for Staterne, for de protestantiske især, der nu synes, at skjönne saa lidet paa det Gode, de nu i 300 Aar have nydt, og hvorfor de for 2 Decennier siden vare saa misundte? men hvad mere er: fordærvede vi ikke Individerne? fordærvede vi dem ikke paa Sjelen? — Ere vi enige om Forsætningerne, ere vi det og i Fölgeslutningen; altsaa maa De ogsaa see Grundene, hvorfor jeg holder saa mangt et nymodens tydsk Produkt for umoralsk, og fælt umoralsk, fordi de fordærve den *offentlige* Sæ-

delighed. — I Sundhed jeg vilde aldrig kunne forsvare for min egen Samvittighed at have bidraget middelbart eller umiddelbart; fjernt eller nær, til Mysticismens eller Fanatismens Seier over den sunde Menneskeforstand. Skuepladsen kan ikke lukkes for noget enkelt Individ, og hvo veed, paa hvem Hovedet kan forskrues i een eneste aandelig Ruus i Phantasteriets, for ikke at sige Phantasiens Rige? Trappen er færdig, paa hvilken man nu kan opstige til Fanatismens Himmel: Gud bevare Dem og mig og enhver, der er os kjer, fra at bestige den!

Kristian Elovius Mangor.

Som Embedsmand.

Af

Assessor BÆRENS.
Justitiarius i Fattigvæsenets Politiret.

Det er ikke sjeldent, at Mænd, som have sande Fortjenester af deres Fædreland, fordi de samvittighedsfuldt opfylde alle deres Pligter, og for Fædrelandet, maaskee for hele Menneskeligheden, opofre Rolighed og Formue, Nydelsen af Glæder, som vare dem de kjæreste, ja Livet selv, leve *ukjendte* i deres Fædreland. Det er ikke sjeldent, at de döe som de levede. Med dem bortdöer selv *Erindringen* af deres

Fortjenester. Dette er især *Embedsmandens* Lod.

Aarsagen til dette Særsyn maa tildeels söges i den Omstændighed, at Embedsmandens Bestræbelser ere bedækkede af et tykt Slör, og derhos som oftest ligge *uden for* Sandsernes Virkekreds. De Mænd, som drages frem for Lyset, som omtales, opmuntres, hædres, de höre næsten alle til den Klasse af Borgere, hvis Bestræbelser Medborgere *kunne* kjende. Er *det* ikke Tilfældet med *Landmanden*, som forvandler Örkener til yndefulde Blomsterbede, med *Haandverksmanden* og *Fabrikanten*, som vide at give deres Arbejde Nyhed, Styrke, Smag; med *Taleren* og *Digteren* og *Skribenten*, som beldigen virke paa Hjertet og Forstanden, og nu oplyse, nu forbedre, nu berolige os; med *Skuespilleren*, *Tonkonstneren*, *Maleren*, som igjennem vort Öie eller Öre röre og behage os; med *Krigeren*, som værger for sine Medborgere, og maaskee falder for sit Fædreland i det förste Öjeblik, da han udstrækker sin Arm for at forsvare det?

Deres Talent, Arbejdsomhed eller Flid kjendes, eller kan kjendes af Alle, kan bedömmes af Alle. De rörte maaskee engang

Medborgeres Sandselighed; og denne *ene* Gang giver dem alt Adgang til Beundring og Agtelse, virker Deeltagelse for dem i Medgang som i Modgang. Nu döe da disse fortjente Mænd. Men den vakte Sandselighed har ikke tabt sig; eller den har tabt sig, og vækkes paa nye. Hvad Under altsaa, at de savnes, at deres Tab begrædes, og at de selv efter Döden erindres med Taknemmelighed, saa længe enten Indtrykkene af den vakte Sandselighed vedligeholdes, eller *forsvundne* kunne vækkes paa nye ved Beskuelse af deres Bestræbelser, maaskee blot ved Tanken om samme.

Anderledes forholder det sig med *Embedsmanden.* Hans Bestræbelser ligge inden for en snevrere Virkekreds. De komme sjeldent til hver Mands Kundskab. De *kunne* ikke altid være, *maae* ofte ikke være Gjenstand for gavnlig Publicitet. Selv naar de kjendes, maae de vække mindre Interesse for ham; de kunne ikke i höj Grad virke paa Mængdens Sandselighed, og deres Indtryk formindskes hos hver den, hvis Önsker hans Embedspligt ikke tillader ham at opfylde. Embedsmanden kan derfor have virket utrætteligen og heldigen hele sit Liv igjennem for sine Medborgere og sit Fæ-

dreland og den hele Menneskelighed, og endda leve ukjendt, endda döe ubemærket og usavnet. Han döer ikke engang med den Tröst, at Fremtiden vil kjende hans Bestræbelser, og virke Deltagelse eller Medhjelp for hans Familie. Ogsaa denne lider ikke sjeldent ved hans Opofrelse for det Offentlige.

Det er imidlertid *vigtigt*, at *Embedsmandens Fortjenester kjendes*. Derved retfærdiggjöres *Regenten*, som betroede ham det vigtige Kald, i enkelte Dele at være Statsstyrerens Repræsentant; derved retfærdiggjöres de *Regjeringsmænd*, som skjænkede ham Tiltro, Höjagtelse og Venskab. Det er altid gavnligt for Staten, naar Borgerne *föle*, at Embedsmændene *fortjene* den Tillid og Agtelse, som Regenten og de förste Collegier vise dem.

Embedsmanden selv retfærdiggjöres ved saadan Publicitet. Hans Handlinger, med alle Bevæggrundene til dem, kunne nu ligge klare for hver Mands Öjne. Hans Fiender, (og hvilken Embedsmand maa ikke have Fiender, allerhelst naar han i et besværligt med Exekution forbunden Embede skal varetage mange Forretninger?) de kunne mindre skade ham.

Kunde det vides om enhver Embedsmand;

hvad han havde været i og for sit Embede; hvilke Indretninger han har foreslaaet, forbedret, styret med Held; hvilke Misbrug han har hævet eller bestræbt sig for at hæve; hvorledes han under slettere Kaar, end han efter sine Forretningers Mængde, Ubehagelighed eller Besværlighed, efter deres Vigtighed for Staten, burde vente, har vedligeholdt stræng Retskaffenhed og Redelighed; hvorledes han har vidst med Kløgskab at möde Hindringer, Grovheder og Chicanér, der ene grundede sig i samvittighedsfuld Opfyldelse af hans Pligter: da vilde hans Kalds Ubehageligheder kunne lönnes med hans Medborgeres Tilfredshed. Hans egne Bestræbelser vilde maaskee sejre over Byrd og Familieforhold; over Venners eller Foresattes större eller mindre Interesse ved at drage Fortjenester for Lyset, ved at agte og lönne dem; og over alle andre sædvanlige Anbefalingsmidler. Hans Medborgere vilde *agte* ham, selv da, naar de ikke billige alle hans Foretagender, eller altid kunne være af hans Mening. Men denne Agtelse, er den ikke tillige saare gavnlig for det Offentlige?

Saadan Kundskab vilde endelig hos de *mindre duelige* Embedsmænd virke Lyst til at

efterligne de dueligere, derved forøge Antallet af gode Embedsmænd, og saaledes ogsaa i den Henseende virke megen Nytte for Staten.

Men hvorledes opnaaes alle disse Fordele, som Kundskab om udmærkede Embedsmænds Fortjenester fremvirker for det Offentlige? Saalænge Staten ikke har noget offentligt Blad, hvori Embedsmændenes Forslag til offentlige Indretninger indføres, førend de antages, hvori Bemærkninger imod disse imodtages, for ogsaa ved Publicitet at vorde prøvede, og hvori enhver Embedsmand kan aflægge Regnskab til Staten, som lønner ham, for sine Handlinger, som Embedsmand, er dertil kun *to Veje* muelige. Enten søger Embedsmanden selv, medens han endnu lever og virker for sit Fædreland, med Klogskab at nytte den Publicitet, som dets Love tillade; eller de, som kjendte ham, nytte den efter hans Død, for at gavne Verden, og for derved tillige at sætte ham det Minde, som han ved udmærket Daad fortjente.

Saaledes kunne *Levnetsbeskrivelser af fortjente Embedsmænd*, selv Bidrag dertil, *vorde nyttige* for Staten. De *oplyse*, *vejlede*, *opmuntre.*

Selskabet ville, fra den Synspunkt betrag-

tet, maaskee ikke negte de Bidrag til Opmærksomhed, hvilke herved overgives den Mindetaler, der vilde vise hvad *Kristian Elovius Mangor var som Embedsmand.*

Var jeg vort Selskabs *Malling* eller *Rahbek* eller anden *Taler* i samme, der havde kjendt ham og hans Fortjenester, vilde jeg yde Manden den *Lovtale*, han fortjener. Dertil er nu *mig* negtet Evne. Hvad jeg kan, og hvad jeg skylder den Mands Aske, der ofte faderligen ledte mig, er til *saadan* Tale at afgive nogle til Slibning berövede og blot i Sandhedens nögne Sprog fremsatte Materialier.

Ikke alle dette Selskabs Medlemmer have kjendt *Mangor.* Endnu mindre have de havt Lejlighed til at see ham fra den Synspunkt, fra hvilken jeg, uden at være ubeskeden, alene har tordet betragte ham. For derfor ikke ogsaa at vorde misbilliget i Henseende til *Valget* af den Mand, den jeg altid har tænkt mig, og saa gjerne tillige af Selskabets oplyste Medlemmer vilde have anseet som et *Mönster for Embedsmænd*, tillader jeg mig som Indledning at gjöre Selskabet opmærksom paa de Fölelser, som tvende dets Medlemmer yttrede ved hans Död.

"Mig opfordrer" sagde *Rahbek*, *) da Danmark nylig havde tabt *Abildgaard* og *Ludvig Reventlov*, "et tredie, nærmere, nyere Tab til at tale; et Tab, der idet, det smerter mig som Menneske, tillige saarer mig som Ven; hvor mine Sukke blande sig med Fædrenelandets, mine Taarer flyde med Armodens. *Mangor!* hvad du var i din Videnskab, var som indsigtsfuld, tænkende, oplyst, fordomsfri Læge, kan jeg ikke vurdere, mangler jeg Adkomst til at berömme; men det hæderlige Navn af den *Fattiges Læge*, af den Mand, hvem den Ringestes, den Fattigstes Liv og Helsen var dyrebart, trods den Rigestes, den Mand, der var den Fattiges Læge af Overbevisning, af Menneskepligt, end hvor du ikke var det af Embedskald, det kan jeg give dig; thi jeg saae dig handle; thi ofte var det min Stolthed, at din store menneskekjerlige Sjæl, at din lyse, med Menneksketarv og Menneskeheld uafladeligen sysselsatte Aand fandt Behag i at udgyde sig for mig. Aldrig skal jeg glemme dig efter Kjöbenhavns — nu saa letsindigen glemte — Ildebrand, glemme din utrættelige Virksomhed,

*) Danske Tilskuer No. 18 for 1801.

din ivrige Nidkjærhed for at forebygge, standse, lindre dens mange befrygtede Fölger; aldrig glemme enhver af vore Samtaler, indtil den sidste, hvor du med det lyse sikkre Foredrag, der var dig saa eget, og der var det ubedragelige Vidnesbyrd om Modenheden af dine Begreber, som om den vide Omfatning af dine mangehaande Kundskaber som Menneske og Borger, fremstilte mig den da saa lydelig paaraabte Dyrtid i sit rigtige Lys. O! er det min Stolthed, at *Evald*, *Gerner*, *Rothe*, *Carstens*, *Suhm* have værdiget mine yngre Dage deres opmuntrende Yndest, da er det tillige mit sande Held, at *Mangor* var min Manddoms Ven; at jeg har gjort mere end eet af mine Fjed paa Borgerbanen ved hans vejledende Haand; at jeg ved mere end een Lejlighed, hvor jeg ansaae det for mit Kald, offentlig at fremsætte sin Mening, har aagret med hans Pund, har varmet mig ved hans hellige Ild for Fædreland og Menneskehed, seet ved hans rene stadig brændende Lys! Var end paa de seneste Dage de Lejligheder sjeldnere, da jeg umiddelbar kunde raadspörge ham, da tog jeg dog ikke lettelig Pennen i noget sandt Borger- og Menneskeanliggende, uden han svævede for mig!

det var hans Bifald jeg bejlede til; hans Indsigelser jeg tænkte mig, og belåvede mig paa at fyldestgjöre. Og har jeg da mistet, skal jeg end for Fremtiden savne den Mand, hvem jeg med Sandhed kunde kalde det Kompas, jeg aldrig foer vild ved at følge, er jeg berövet det Bifald, der var min Stolthed; den venskabelige ærlige Daddel, der mere end eengang har oplyst, det Venskab, der i Miskjendelsens og Mismodets Timer har været min Tröst, o! da lad aldrig denne Mands hele herlige Færd gaae mig af Minde, hans nidkjære Menneskekjærlighed og Borgersind, hans magelös utrættelige, og magelös uegennyttige Virksomhed, hans ædle Frimodighed saa langt baade fra Selvklogskab og Menneskefrygt, hans beundringsværdige Nöjsomhed, medens han glad undte andre alle Livet Glæder, hans mandlige, borgerlige og hustlige Dyder blive mig evig det Mönster, som jeg aldrig tabe af Sigte, aldrig ophöre at efterfölge, saa meget jeg end maae mistvivle om at naae det.

Man tilgive den endnu nye Smerte, at den mere har dvælet ved sine egne Fölelser, end ved den Afdödes Værd; thi jeg har tabt en Mand jeg sönligen elskede; o! men ved hvert

Strög, jeg har vovet til hans Skildring, har jeg levende fölt, at ogsaa denne var over min Evne. Men der er en Mand, *Mangors* Ven og min, hans Tankers Fortroelige, — — — — — — — — — han gribe Pennen, han tale, han vidne! Hvad Erkjendtlighed og Venskab gjöre ham til Pligt, er tillige Menneskehedens og Fædrelandets Krav, og han vil ikke lade det uopfyldt."

Og disse Fölelser gjorde vor *Nyerup* til sine, ved at anmelde *Mangors* Död i de lærde Tidender *).

Mangor var födt den 12te Januar 1739. Hans Fader *Kristian Sigfried Mangor*, Sognepræst i Gjentofte og Lyngby i Sjelland, havde Villie og Duelighed til at opdrage sine *tolv* Börn, og ved de da forenede Kalds Indtægter, ogsaa Formue dertil. Hans Hustru, en födt *Winnicken*, deltog moderligen, med lige megen Omhu og Held, i deres Dannelse. Vor *Mangors* Undervisning var for det meste overladt til *David Fogh*, en lærd og retskaffen

*) Lærde Tidende No. 9. for 1801.

Mand, der siden blev Sognepræst i Ribe. Det er uvist, hvo der vel elskede hinanden mest, Læreren eller Lærlingen. Vist er det, at *Mangor* siden som tænkende Mand, havde udmærket Agtelse for *Fogh.* Denne, hvis Tænkemaade ikke var i Strid med Forældrenes, vakte tidlig i *Mangors* Hjerte Fölelse for Moralitet og Religiositet, og lagde god Grund til de udstrakte Kundskaber, han ved Flid siden forskaffede sig. Især var han, da han 1756 kom til Akademiet, vel hjemme i Latinitet og Historie.

Efter sin Faders Död tog han medicinsk Examen, og blev 1764 Doktor. Endnu samme Aar blev han sendt til *Kristiansand* som Fysikus og Læge ved et der oprettet Sygehus. Hans Bestemmelse derhen var egentlig at undersöge Radesygens Natur. "Mange af Kristiansands Indvaanere" siger Biskop *Hansen* blandt andet, ved at anmelde *Mangors* Död i Archiv for Skolevæsenets og Oplysningens Udbredelse (2 B. for 1803. S. 238.) "erindre ham endnu med udmærket Agtelse, og have ikke glemt en af de Egenskaber, hvilken pryder enhver Embedsmand, men især Lægen, der fandtes hos ham, denne: at han med Opofrelse og Uegennyttighed var de Fattiges Hjelper."

I December 1767 blev han Fysikus i *Viborg* Stift samt *Thy* og *Mors* i *Aalborg* Stift. Han overgik her sit Rygte fra Kristiansand, vandt udmærket Tiltro og Agtelse, ikke alene i sine Distrikter, men i hele Jylland. Dets oplyste Mænd søgte ham; de ærede ham som Ven og Læge. I deres Tal var Oldingen Grev *Danneskjold* i Aarhuus. Den Forbindelse, grundet i gjensidig Venskab og Höjagtelse, der havde været imellem dem, talede han ofte om. Overalt syntes af hans Embeder det i *Viborg* at have været ham det kjæreste. I Jylland samlede han endel af den Formue, som han siden tilsatte i sit Fædrelands Tjeneste. Af denne Tilfredshed med sin Stilling lader det sig og forklare, at han mindre fölte sig fornærmet, da Tilsynet med *Frederiks Hospital*, som han havde havt, om ikke Löfte, i det mindste grundet Haab om, blev overdraget en anden Læge.

Men han var plaget af Gigt. Han skaanede sig aldrig, naar Embedsforretninger kaldte ham. De mange Rejser bleve ham möjsommelige. Han haabede at finde Lettelse i Arbejde ved at vorde Provincialmedikus i Sjelland. I Begyndelsen af 1776 kom han til *Nestved*. Ogsaa der var han yndet og sögt. Men han rejste

ufortrödent, naar han blev kaldet. Rejserne bleve ham omsider möjsommelige. Sin Overbevisning tro, maatte han enten ideligen rejse, eller nedlægge sit Embede. Han fik saaledes ikke den Lettelse, han havde ventet. Förend han blev Fysikus i Viborg havde han ægtet *Marie Elisabeth Klagenberg*, hvis Fader var Committeret i Rentekammeret. I dette Ægteskab havde han tre Sönner og to Döttre. At bringe de förste i Vej, var den ombyggelige Faders Pligt. Han sögte derfor 1782 om Tilladelse til at afstaae sit Embede til den, som havde de fornödne Egenskaber. Det blev afslaaet. Han frasagde sig altsaa i Slutningen af Aaret 1782 Fysikatet, og drog til Kjöbenhavn for at praktisere der.

Dette Skridt ansaae hans Venner betænkeligt. Han havde en talrig Familie. De Omstændigheder vare heller ikke heldige, under hvilke han vilde foröge Lægernes alt betydelige Antal i Hovedstaden. De fortjente den Agtelse, de besad i og uden for deres Fædreland. Den oplyste Mand er desuden lige saa vaersom i at *forandre* som i at vælge Læge; den Læge, man har, kjender alt Constitution, Temperament, forhen havte Sygdomstilfælde, huslige

og andre Omstændigheder, som den nye Læge först maae lære at kjende, förend han kan helbrede med lige Held; hiin er saa ofte alt Ven, naar denne först skal vorde det, en Omstændighed, der i det mindste for Lægen er af Vigtighed. *Mangor* manglede desuden nogle af de Midler, som skaffe Praxis; andre af dem foragtede han. Man saae ham ikke i Forgemakker, ikke aflægge Besög hos Dem, som finde Fornöjelse i at anbefale. Han havde ikke Selskaber hos sig, sögte dem ikke; hans Selskab var en snever Vennekreds, der, som han, havde indskrænket Bekjendtskab, og ingen Indflydelse. Han gjorde sig ikke til af sine Kundskaber eller sin Erfaring; skrydede ikke, bagtalede ikke andre Læger. Hans Praxis kunde saaledes, saa frygtede hans Venner, ikke vorde af den gyldne, som giver Rigdom. Han fik imidlertid större Praxis, end man efter disse Omstændigheder kunde ventet. Det han manglede for at kunne leve, hvor indskrænket han end levede, maatte tilskydes af den liden Kapital, han udenfor Hovedstaden havde samlet.

Et uforudseet Tilfælde bragte ham snart i Embede. Stadsfysikus Professor *Abildgaard* önskede at fratræde sit Embede. Embedets

mange Ubehageligheder, det betydelige Arbejde, det förer med sig, en i Forhold til dets Vigtighed for det Offentlige ubetydelig Gage af 150 Rdlr. aarlig, og *Vanskeligheden* for en Videnskabsmand at kunne passe dette Embede, uden at gaae tilbage i sit Fag, kunde være Grunde nok for en Mand af *Abildgaards* Talent til at söge Afsked. *Mangor* attraaede Embedet. Han havde i tre forskjellige Fysikater, i en Tid af 15 Aar, vundet Publici og Regjeringens Tiltro. *Abildgaards* Eftermand var saaledes let valgt. *Mangor* blev Stadsfysikus i Kjöbenhavn den 19de Februar 1785.

Dette Embede drog ham ind i adskillige Kommissioner; og alt dette Arbejde var, som Kommissionsarbejde i Almindelighed, uden Betaling. For Embedets Bestridelse havde han i den seneste Tid kun 350 Rdlr. Lægges hertil 200 Rdlr. som Sekretair i Collegium medicum, havde han i alt 550 Rdlr. for *det* Arbejde, som nu er delt imellem tre til fire Mænd.

Det nye Embede gav hans Virksomhed vel ny Næring, gav hans mangehaande og vidtudstrakte Kundskaber og Erfaringer en for hans Medborgere og Fædreland gavnlig Virkekreds; men det gav hans overspændte Anstrængelse

tillige et Stöd, som for ham blev dödeligt, for hans Venner smerteligt, og for hans Fædreland beklageligt. Han döde den 17de Marz 1801.

I en fortjent Mands Levnetshistorie synes *de Omstændigheder* kun at have nogen Værd, der bidroge til hans sædelige eller videnskabelige Dannelse, til at forskaffe ham de Erfaringer, ved hvilke han blev brugbar, eller den Lejlighed, ved hvilken han nyttede disse Erfaringer. De nævnte Omstændigheder i vor *Mangors* Liv og Levnet vare lige saa mange Epoker for hans gavnrige Virksomhed. Uden videre Indledning gaaer jeg da til Besvarelsen af det Spörgsmaal: *Hvilke ere de nödvendige Egenskaber hos den duelige Embedsmand? og i hvad Grad besad Mangor disse Egenskaber?*

Det er en Sandhed, som ikke trænger til vidtlöftig Udvikling, at Ingen kan være duelig Embedsmand, der ikke er et *godt Menneske*. Kan Embedsmanden vinde Tiltro, Agtelse, Medhjelp i Udförelsen af sine Forretninger, naar han, nok saa duelig og virksom, med Rette ansees for en *ond* Mand? Det er derfor den *förste* Betingelse, uden hvilken Ingen er duelig Embedsmand, *at han omhyggelig opfyl-*

der de Pligter, der paaligge ham som Menneske.

Der gives visse Embeder i Staten, der især vinde meget derved, at de Mænd, som beklæde dem, have hele deres Liv igjennem været et Mönster paa Retskaffenhed og Dyd. I at bedömme Embedsmanden spörger man imidlertid dog rigtigere hvad han *er*, end hvad han *har været* som Menneske. *Mangors* Ungdomsvenner gave ham det Vidnesbyrd, at han var en god Dreng og en elskværdig Yngling. Mig paaligger det blot at vise, hvorledes han, *som Embedsmand*, havde de Egenskaber, der gjorde ham agtværdig som Menneske.

Jeg har kjendt faa Mennesker, som mere levende fölte deres Bestemmelse til at *være dydig*, end *Mangor*, og mere samvittighedsfuldt opfyldte den. Alt det Gode, han virkede, gjorde han af *indvortes* Grunde. Ene disse havde Indflydelse paa hans Fornuft; paa hans Samvittighed og moralske Frihed. Derfor var han oprigtig i sin hele Vandel; tro i at opfylde sine Löfter; taus i hvad der betroedes ham; fredelig imod Alle og forsonlig mod sine Fiender; paapassende i sit Kald; nedladende imod sine Undermænd, tilbageholden imod

Overmænd, redelig og deltagende imod alle Mennesker; sædelig i sine Tanker som i sine Ord og Handlinger.

Denne Fölelse maa det tilskrives, at han, uden Hensyn til Stand eller udvortes Kaar, agtede hver den, som opfyldte sine Pligter; at han vilde alle Mennesker det vel; at hans Hjerte hængte fast ved dem, som han var forenet med ved huslige Forhold, ved Slægtskabs eller Venskabsbaand; at han, uden at være stolt eller indbildsk, agtede sig selv, og derfor var lige nöjsom i at nyde og i at erhverve; at han, med Mistillid til sine Evner og Kundskaber, uafladeligen udviklede hine og forögede disse, og omhyggeligen sögte at give sin Tænkemaade Rigtighed og Fasthed.

Med denne Fölelse forbandt han megen *Religiositet*. Religiositet var det, der gav ham Sagtmodighed under Gjenvordigheder, Tilfredshed ved Tilsidesættelse, i Lidelser Rolighed.

Disse Fölelser for Dyd og Religiositet maatte naturligviis gjöre ham höjt elsket af en kjær *Ægtefælle*, som i Savnet af sin Mands ved Forretninger for hende sparsomme Selskab fandt sit Ægteskabs eneste Ubehagelighed; elsket af *Södskende*, hvis omhyggelige Fader,

Opdrager, Forsörger, han tildels havde væ- ret; elsket af *sine Börn*, af hvis legemlige og aandelige Opdragelse han havde lige saa megen Fortjeneste som Glæde, og til hvem han efter- lod den eneste, men skjönneste Arv, *sin* Tæn- kemaade, og *sin* Agtelse hos oplyste Mennesker; elsket af mere end eet *Tjenestetyende*, hvis Tilfredshed, Forædling og Fremtids Lykke laae ham nær om Hjertet; elsket af flere *unge Mennesker*, for hvilke hans Hus altid stod aabent, som han advarede imod Vildfarelser og Fejltrin, som han oplyste og forbedrede, og som han i Sjælelidelser med Inderlighed baade gav Raad og Tröst; elsket endelig af *mange Venner*, der ansaae ham som et Mön- ster paa Retskaffenhed og Redelighed, som den Mand, om hvem Sandhed med Grund kan si- ge, hvad *Mirabeau* vist ikke med större Föje sagde om *Rousseau*: Han talede som han tænk- te, skrev som han talede, levede som han skrev, og döde som han levede.

Denne min Dom over *Mangor* som Men- neske oplyser jeg ikke ved enkelte Træk af hans Liv og Levnet. Det vilde lede til Vidt- löftighed. De dömme, der kjendte ham nöje! Et Beviis paa hans Retskaffenhed staaer maa-

skee dog ikke her paa sit urette Sted. En Borger i Hovedstaden blev for Tyveri dömt til at kagstryges og brændemærkes. Hans Venner indgave Ansögning om Straffens Formildelse, og vedlagde Lægeattest for, *at den Dömte ikke var ved sin fulde Samling*. Man forlangte Attest fra *Mangor* som Stadsfysikus. Efter hans Död har en Mand forsikkret mig, at han skulde have udbetalt ham 1000 Rdlr. for at afgive *lige* Attest. Hvad jeg erindrer, er, at *Mangor* ofte besögte den Dömte, men erklærede, at han ikke var berövet Forstandens Brug.

Maaskee kunde han undertiden dömt mildere om Næstens Fejl, haabet bedre om Dem, hvis Retskaffenhed eller Redelighed han *en*gang havde havt grundet Aarsag at tvivle paa, og ved en og anden Lejlighed mindre haardnakket, i blidere Tone, og med mildere Udtryk, talt mod Misbrug, som han havde opdaget, og imod Meninger, som han ikke kunde gjöre til sine. Disse Ufuldkommenheder ere imidlertid kun Pletter paa en skjön Rose. De kunne udledes af hans mange Erfaringer om Chicaner, Bestikkelser, Skjændigheder i denne Verden, og Vanskeligheden for den eengang Faldne at forbedre sig, af hans egen Ka-

rakters bestemte Retskaffenhed, af den Afsky, han havde imod Alt hvad der kaldes Hofsprog og Hoftone, af Mangel paa Anförsel og Lejlighed i Ungdommen til at pynte sit Foredrag; men aldrig kunne de hos Den, der kjendte ham nöje, noget Öjeblik vække Tvivl om, at han var *agtværdig* som Menneske.

Huslige Dyder bane Vejen for de borgerlige. Den, som er sin *Familie* hengiven med Kjærlighed, er ikke let ligegyldig imod sit Fædreland. Det gode Menneske er sædvanligen ogsaa en god Borger. Men Mennesket har alligevel som *Medlem* af Statssamfundet særskilte Pligter. Den *anden* Betingelse, uden hvilken Ingen er duelig Embedsmand, er da denne:, *at han er god Borger.* Han bör især vise Regjeringen og Lovene og de offentlige Foranstaltninger Agtelse og Lydighed; elske og udbrede Sandhed; være tilböjelig til Velvillie mod sine Medborgere.

Mangor var udmærket god Borger, *Patriot* i egentlig Forstand. For Forretninger, hvorved han kunde virke til sit Fædrelands Vel, opofrede han Fornöjelser, Hvile, Fordel. Han ivrede stærkt imod Enhver, hvis Handlinger vel middelbar gavnede andre Mennesker, eller

hele Staten, men umiddelbar dem selv; og hans hele Vandel viste, at Egennytte aldrig besjælede ham. Han elskede sit Fædreland, agtede Regjeringen, talede kraftigen imod Misbrug, foreslog med Varme Forandringer, som han troede nödvendige eller nyttige. Men aldrig troede han sig berettiget til at *öve Tvang imod Regjeringen; aldrig at nægte Lovene og de offentlige Foranstaltninger Agtelse og Lydighed.* Den Foranstaltning, han troede urigtig, udförte han med Omhu; de Love, han ikke kunde billige, adlöd han med Hengivenhed. Han yndede saaledes ikke adskillige Bestemmelser i vore Anordninger om Trykkefriheden. Den der *anonymt* havde skrevet saa meget gavnligt for sit Fædreland, som han, kunde neppe heller billige dem alle. Han yttrede imidlertid aldrig uden i en *snever* Vennekreds sine Tvivl og Önsker. Han fulgte Fleres Fodspor, skrev ikke, naar han ikke vilde nævne sig, men berövede og derved Staten mangen gavnlig Oplysning, Bemærkning og Vejledning.

Han elskede Sandhed og udbredte den. Fandt han Lovene fejlfulde, de offentlige Indretninger upassende til Tid og Sted, saa fremtraadte han. Med Frimodighed viste han Fej-

lene, og Vejen til at rette dem. Partiskhed var her aldrig Bevæggrund til hans Forslag. Han talede Sandhed efter Overbevisning og Grundsætning, aldrig, fordi Magthavere eller Moden vilde det saa. Jeg kunde maaskee her henvise til hans Recension i de lærde Tidender for Aaret 1795 over alle de mangfoldige Skrifter, som da udkom angaaende et Universitets Oprettelse i Norge.

Han vidste, at den gode Borger maa vælge den *rette* Tid til at tale; han havde derfor lover, som han aldrig fremkom offentligen med. Herom vidne adskillige Forslag, som han opsatte. Nogle ere af ham iturevne; andre fandtes blandt hans Papirer. Han ansaae dem selv *umodne for Tiden*; det vilde derfor være Fornærmelse at nævne dem.

Det første Skridt til Oplysning er Sandhedens Hæder og Udbredelse. Man hörte ham derfor aldrig nedværdige det Gode, som skede. Altid tilrede for at bekjendtgjöre det, gjorde han det helst da, naar det ikke laae aabent for Alles Öjne. Med Fornöjelse beskrev han gode Indretninger i Landet, fortjente Mænds Bestræbelser for det Offentlige. Hvor ofte beklagede han ikke, at vore Skribentere forsömme at

forskaffe sig de Kundskaber, som ere nödvendige for at skrive om offentlige Indretninger? Med Varme beviste han, at det selv var *Pligt* at vise det Gode, som skeer i Landet. Mange kunde derved opmuntres til at træde i den Virksommes Fodspor; den Forsigtige, som tvivler om en Indretnings Mulighed, kunde see den virkelig. Andre, som ej fattes Villie, men ej vide selv at begynde Sagen, vilde faae Anvisning dertil. Denne Publicitet vilde være lige behagelig og nyttig; under paatrængende Omstændigheder vilde den tillige være nödvendig. Om denne hans Tænkemaade vidner en Recension i de lærde Tidender for Aaret 1799 over *Randers* Byes Fattigvæsen, og flere Recensioner og Anmeldelser i samme Tidende.

Det var ham ikke nok, at han udbredte Sandhed og Oplysning i de Fag, som hörte til *hans* Virkekreds. Han *vilde* virke, og han virkede for *enhver* Sag, som var god. Til det Öjemed betjente han sig af *alle* Midler. Ogsaa herpaa anförer jeg eet Exempel. I Kjöbenhavns Ildebrand brændte Vejsenhuset. Der blev nedsat en Kommission for at undersöge, om det var bedre, at det blev igjen oprettet i *Kjöbenhavn*, eller lagt ud paa *Blaagaard*. En

privat Mand havde tillige udsat en Premie for den bedste Afhandling over denne Materie. Meningerne vare delte; man stred med Heftighed for og imod Vejsenhusets Oprettelse i den Form, det forhen havde havt.

Mangor fölte, at hvor meget der end kan siges *for* Vejsenhuse og Opfostringshuse, indrettede til at Börnene skulle ligge der, vilde deres Fordeling i Stæder eller paa Landet dog have Fordele, som ikke burde tabes af Syne. Börnene vilde vinde i Klogskab og Conduite, faae udvidet Kundskab om Mennesket og Verden; vilde tidligere lære at kjende de Ubehageligheder, som her möde os, og at finde sig i dem. De vilde blive *lykkeligere* Mennesker. Naar under begge Former Indretningerne engang fjernede sig bort fra Fuldkommenhed, af Mangel paa Tilsyn, vilde tillige et *större* Antal Börn reddes fra Fordærvelse, naar de vare fordelte, end naar de vare samlede i een Stiftelse. Han oversatte derfor og lod trykke i Aaret 1795 *Historien om det Weimarske Vejsenhuus og Börnenes Fordeling i Stæderne og paa Landet.* Han vilde gjöre opmærksom paa de Fordele, som Fordelingen havde fört med sig. Til

Cançelliet indgav han tillige et Forslag om denne Sag.

Han var tilböjelig til Velvillie imod sine Medborgere. Moralen fordrer denne Pligt af Mennesket; den vil, at Bevæggrunden skal være ædel. Staten fordrer den og af sine Borgere; men den spörger blot om Virkning, uden Hensyn til Aarsag. Vi have seet, at *Mangor* opfyldte alle sine Pligter, fordi han *burde* det. Det er derfor næsten unödvendigt at bemærke, at naar han villigen, ofte eter sin Evne rundeligen, rakte mangen *enkelt Borger* hjelpsom Haand, der trængte, og ved Arbejdsomhed og Flid var Hjelp værd, og han saaledes ofte forvandlede Kummerens bittre Taare til Glædens qvægende Smil; eller naar han for *hele Staten* opofrede Tid, Rolighed og Formue: han da hverken opfyldte disse Pligter af Ære, Fordel, Stolthed, eller anden lige *uædel* Bevæggrund.

Naar Regenten overdrager Borgeren det hæderlige Kald at være Embedsmand, faaer denne derved *nye* Pligter. En kan være god Borger, og dog uduelig Embedsmand. Den *tredie* Betingelse, uden hvilken Ingen fortjener at

kaldes duelig Embedsmand, er derfor denne: *at han er sin Post voxen. Han bör have de Kundskaber, som Embedet forudsætter hos ham.* At han bruger sine Kundskaber vel, er virksom i sit Embede, er retskaffen og redelig, det indbefattes under de to förste nödvendige Egenskaber hos den duelige Embedsmand.

En Læge kalder jeg ikke Embedsmand i *egentlig* Forstand. Men Ingen kan vorde Fysikus, der ikke er Læge. Med Hensyn hertil fortjener det altsaa en Undersögelse, hvad *Mangor* var *som Læge.* Hans lyse Hoved, mange Aars flittig Læsning, hans vidtlöftige Praxis i Stæder og Provindser, hos den Rige som hos den Fattige, indtager os allerede for ham som den, der *kunde* være *videnskabelig Læge.* Det Fölgende vil vise, om han fortjener at benævnes med dette hæderværdige Navn.

Ikke saasnart havde han valgt *Lægevidenskaben* til sit Hovedfag, valgt den af *egen Drift,* da han kunde have succederet sin Fader i et stort Præstekald, förend Flid og Opdragelse og Anlæg til at vorde duelig Læge, tildels ogsaa Venskabsforbindelser fra hans Families Side, gav ham Adgáng til den Tids *bedste* Læger og Kirurger. De elskede og agtede ham. *Kratzen-*

stein, *C. J. Berger*, *Friis Rotböll*, *Heuerman*, *Krüger*, *Henningsen*, *Buchwald*, *Holm*, *Oeder*, *Jensenius* og *Ascanius* vare hans Ledere. De vare tillige hans Venner.

Han besad som ung Læge dybere Kundskab i Anatomien end den Tids Læger i Almindelighed; hvem anden skyldte han vel nærmere dette Fortrin end Danmarks store Anatom *Rotböll?* Denne havde faderligen vejledet ham. I sin Alderdom omgiktes han endnu glad sin Lærling, og Lærlingen viste Læreren erkjendtligen sin Höjagtelse. *Mangor* var særdeles duelig *Födselshjelper* Han var heldig; altid forsigtig og lykkelig til i de tvivlsomste Tilfælde at træffe det passende Öjeblik; aldrig overilende. At han var det, havde han *Berger* at takke for, der omhyggeligen havde dannet ham dertil; tildels tre Aars praktisk Övelse paa Frederiks Hospital. Han var ikke Operateur, og gav sig ikke af med Kirurgien. Det var i hans Tid sjeldent, at Lægerne tillige vare Kirurger. Men han var *god Anatom*, var i den *praktiske Kirurgies Udövelse* anfört og vejledet af *Krüger* og *Henningsen;* ingen Under altsaa, at han, der som Landfysikus ogsaa i den

Vej ofte maatte hjelpe, hjalp med Klogskab og Held.

Ingen Videnskabs Dyrker bör i Höjere Grad være *Philosoph* end Medicinens. Saarlægen bruger sit Öje. Med en övet og stadig Haand har han ofte let ved at bestemme sig til det Snit, som skal give ham og hans Konst Hæder og Tiltro. Lægen har derimod flere Vanskeligheder at overvinde. Han slutter fra Det, han ikke seer, og ikke föler. Den Syge angiver ofte urigtige Fölelser. Han kjender Sygdommens Sæde og sande Aarsag, men slutter urigtigt; eller han kjender dem ikke, fordi de ere udenfor hans Sandsers Virkekreds, og fordi den Syge ikke veed at forklare sig, og han slutter rigtigt efter det han veed; men hans urigtige Slutning virker i begge Tilfælde for den Syge Svækkelse eller Död, og for ham selv ufordelagtigt Omdömme om Duelighed, og derved tillige alle dette Omdömmes onde Fölger for den Læge, som skal leve af Praxis. *Mangor* stod imidlertid alt i sine yngre Aar mindre end mangen Anden Fare for at strande paa disse farlige Skjær. Naturen havde begavet ham med en skarp Dömmekraft. I den philosophiske Examen havde han udmærket

sig. Tænkende Læger havde dannet, anført og ledet ham. Under *Jensenius* og *Fabricius* blev han længe övet ved Sygesengen i Frederiks Hospital. Den sidste ventede endog at faae ham til sin Eftermand. *Buchwald*, som baade Læger og Publikum aldrig nævnede uden med Höjagtelse, havde taget ham til Medhjelp i sin Praxis; hans Vejledning og Raad paaskjönnede *Mangor* i sit Livs sidste Dage.

Mangor læste Meget, og i alle Videnskaber. Mest læste han i sit eget Fag. Han opskrev alle de Böger han læste; Fortegnelsen over Alt, hvad han har læst, opvækker vor höjeste Forundring. Hvad han læste, læste han med Eftertanke og Critik, alt *Vigtigt* exerperede han. Dette igjennemlæste og bedömte han siden ofte. De utallige paa Rejser som Fysikus tilbragte Timer anvendte han gjerne til Læsning; meget af Nætterne til Exerpter.

Lang Erfaring gjör vel den duelige Læge. Men selv den erfarne Olding vil staae tilbage for den yngre Læge, hvis han er ligegyldig ved sin Videnskabs Fremskridt, ved de Erfaringer, andre Læger have, maaskee ikkun indbilde sig at have gjort. Mange Embedsforretninger nödte *Mangor* til i de sidse Aar ofte at unddra-

ge sig sine kjæreste Venners Selskab. Men den tilvante Læsning vedblev han. Sin Sövn og sine Venner berövede han mangen en Time, som han anvendte paa samme. Han var saaledes vel bevandret i Medicinens og Kirurgiens og de dertil hörende Hjelpevidenskabers nyeste Literatur. Han kjendte de sidste Decenniers som de forlöbne Aarhundreders vigtigste Theorier, Systemer og Curmethoder.

Enhver Lære, som vakte Opmærksomhed og Strid, gjennemtænkte og prövede han. Men han var lige vaersom i at forkaste og i at antage. Den, hvis Mening han efter Overbevisning ikke kunde tiltræde, nægtede han ikke den Fortjeneste, som tilkom ham. Den Maade, paa hvilken han i Korthed viste en ny Læres Forskjellighed fra den ældre, var som hans Dom over begge, i det mindste for Ulægen særdeles interessant. Han var saaledes ikke *Brownianer.* Han troede Systemet mere nyt i sin Form end i sig selv. Den duelige Læge, mente han, havde til alle Tider styrket, hvor han fandt Svækkelse, svækket, hvor han fandt for megen Kraft. Ogsaa frygtede han for, at det vilde forröge Qvaksalvernes Antal. Mange vilde anses det for let at bedömme, om en Syg-

dom var sthenisk eller asthenisk, hvilke Midler svækkede eller styrkede. Men dog talede han aldrig uden med Agtelse om *Brown;* aldrig stiklede han paa *Systemets* Tilbedere, ikke nægtede han det sit Værd. *Galls* Lære havde, for endnu at anföre eet Exempel, ikke i *Mangors* Tid gjort den Opsigt som nu. Dog havde han mange Modstandere, og flere af disse gjorde ham til Charlatan. Læren selv indlod *Mangor* sig ikke i at bedömme, da han ikke kjendte den til Grunde; dog leed han ikke de Modstandere, der allerede den Tid vilde nægte *Gall* Agtelse som Videnskabsmand, ikke vilde tillægge hans möjsommelige Bestræbelser Fortjeneste, eller endel af hans Opdagelse i Hjernen Nyhed.

Mangor undersögte omhyggeligt Aarsagen til Sygdommen, Symptomerne under samme, Naturen og Virkningen af de Lægemidler, som Tænksomhed eller Slendrian havde givet Ret til at bruges. Enhver Kundskabskilde var ham vigtig. Han agtede derfor de Mænd, som angave Love for den *organiske*, især den *dyriske Natur.* Derved kunde man bringe det til Almenhed, til Grunde for sin Kundskab og Frem-

gangsmaade, til Samstemming i alle Konstens Dele.

Han foragtede ikke den Vejledning til Sandhed, hvilken *Analogien* kunde före hen til; analogisk Sandsynlighed maatte blot ikke være i Strid med philosophisk Rimelighed. Han var saa meget bedre istand til at slutte analogisk rigtigt, som han besad Vittighed, Skarpsindighed og Dömmekraft, som han undersögte möjsommeligt, nöje, og med megen Sindsrolighed.

Men han foragtede derfor ikke *Erfaring*. Alt hvad der for ham skulde være nyttigt og anvendeligt i Lægevidenskaben, maatte ikke være bygget paa spekulativ Resonnement alene; det maatte enten være aldeles grundet i Erfaring, eller dog ved Erfaring have viist sig nyttigt og anvendeligt. Med Erfaring, sagde han, begynder, med den ender Lægen; den er for ham Middel og Öjemed. Medicinen er en Erfaringsvidenskab, som er grundet i Legemernes physiske og chemiske, i de organiske og animalske Legemers ejendommelige og i Menneskets særegne Natur. Theorie og Erfaring ere begge uadskilleligt forbundne.

Under saadan Vejledning, med den Tæn-

kemaade, og med disse Grundsætninger har *Mangor* alt Formodningen for sig at have været en duelig Læge. Hans *Samtidige* ansaae ham som saadan. Men *Fremtiden* kunde endnu tvivle. Nogle faa Bemærkninger skulle derfor lede hen til endnu rigtigere at bestemme vort Begreb om ham. Vi ville betragte ham, först som *theoretisk*, og siden som *praktisk* Læge.

Han viste sig som oplyst *theoretisk* Læge i *sine Skrifter*; i den *Undervisning*, han gav enkelte unge Mennesker, som han elskede, og som gjensidigen elskede ham; og endelig ved enhver *tænkende Mands Sygeseng*.

Det er i Almindelighed ved *Skrifter*, at Lægen kan hjemle sin Ret til at kaldes *videnskabelig og oplyst Lærd*. *Mangor* havde i sin hele Embedstid havt saa mange Forretninger, at kun liden Lejlighed blev tilovers for ham til at skrive. Det, han har skrevet i sit *egentlige* Fag, vil imidlertid vel være nok for at tillægge ham denne Tittel. Som Alumnus paa Borchens Kollegium, hvor han i en Tale ogsaa omtalte de *ældste berömte danske Læger*, udgav han allerede tre Dissertationer *de sanguine humano*. For Doktorgraden disputerede han *de explora-*

tione obstetricia. Dens Værd paaskjönnes og agtes af Videnskabsmænd.

I Oktober 1772 sammentraadte et Selskab af Læger i Kjöbenhavn. Det vilde udarbejde nyttige Afhandlinger, og meddele mærkværdige Iagttagelser angaaende Lægekunsten. Dets Afhandlinger ere siden udkomne under Titel: *acta Societatis* (siden *regiæ*) *medicæ Havniensis.* I et for ham *emigrende* Brev blev han indbudet til overordentlig og correspondérende Medlem. Det var underskrevet af Mænd som *Abildgaard, Saxtorph, Callisen, Tode;* disse Lærde lovede sig meget af hans Lærdom og Erfarenhed. Han klagede alt dengang i sit Svar over Mangel paa Tid. Imidlertid er til Selskabet dog af ham leveret, og i Samlingerne trykt: *Historia cynanches parotideæ Viburgi* 1772 *epidemicæ; Cura ascitidis per cicutam; Historia conjugum duorum hydrophobia demortuorum; Epilepsia pedisymptomatica sola ligaturâ curata; De usu emeticorum in singultus; Historia mulieris singulari modo venenatæ.* Som Medlem af det kongelige Medicinske Selskab har han og skrevet 1787: *Symbola ad historiam Rachialgiæ.* Om den er trykt, tör jeg ikke bestemme. Det samme gjelder om: *Analecta quæ-*

Jam de Rubeola epidemica anni 1791; *Binio Curationum Leucorrhaeæ canirosæ; Binæ observationes practicæ;* 1) *Febris biliosorheumatica.* 2) *Inflammatio abdominalis.*

Af hans medicinske Skrifter have nogle været megen praktisk Værd. Det ene er: *Kort Undervisning om Frugtsommeliges og Barselkoners Levemaade og Pleje.* Det er tvende Gange oplagt, 1779 og 1794. I de tre Provindser, hvor han havde övet Lægekonsten, forekom ham mange sörgelige Exempler paa Barselkoner, som döde ved urigtig Behandling. Ved denne Anvisning sögte han at indföre en bedre, og at formindske *Qvaksalveri*, hvis Hyppighed han havde havt saa megen Lejlighed til at kjende. Anvisningen, som er kort, tydelig og forstaaelig, har gjort megen Nytte. Den har formindsket mangen Barselkones Smerter, reddet end flere fra Sygdom og Död.

Han udgav 1795 *Underretning om Radesygens Kjendetegn, Aarsager og Helbredelse,* og 1796 *Anvisning til at kjende og helbrede Radesygen.* Allerede 1770 anmodede Collegium medicum ham om at meddele en omstændelig Historie af denne Sygdom. Man havde alt de ikke liden Tillid til hans Mening om den

Den nævnte *Underretning* blev værdiget ikke liden Opmærksomhed. Den blev udenlands anprist til Oversættelse; man tilstod, at Beskrivelsen af Sygdommen er nöje og ordentlig, at Forslagene til at forebygge og udrydde den ere overmaade hensigtsmæssige. Den blev alt skreven i Aaret 1789 efter det danske Cancellies Befaling, og afgivet til Kollegiet i Begyndelsen af 1790. Cancelliet og Rentekammeret vare enige i at ville lade den trykke og uddele gratis. Man fandt det og billigt, at Forfatteren blev tilstaaet en Gratification af 100 Rdlr. for sit Arbejde. Men Fondet ad usus publicos formaaede ikke at bidrage til saadan Udgift. Med Forsikkring om Cancelliets Önsker blev dette ham tilkjendegivet den 21de Julii 1792; og nu lod han trykke *Anvisningen*, som egentlig kun er et Udtog af den vidtlöftige *Underretning*. For at den sidste kan betragtes fra den Synspunkt, fra hvilken Forfatteren vil have den anseet, bemærker jeg, at han foran i det Exemplar, hvori han anförte Forbedringer til andet Oplag, har skrevet Fölgende: "At ville vente Radesygen udryddet med eet, eller i een Mands Alder, eller ved nogle enkelte Anstalter, er latterligt. Bedre, som Fordumstid gjorde, at

anlægge Hospitaler, beskikke Læger og Hjelp for de Syge, og saa overlade til Oplysningen, Tid, Moderne o.s.v. at forandre det, der kan forandres i Aarsagerne. Det er meget tydeligt paa mange Steder i Bogen, at jeg ej skrev for Læger, men for Folk, som váre vante til at læse, og at tænke ved Læsningen, Præster, Embedsmænd og den oplystere Del af Landmanden."

Til de vanskelige Opgaver i Medicinen hörer en god *Pharmacopoe for Fattige.* Det gjelder om at vælge Medikamenter, som ere bedst Kjöb, og i deres Virkning dog lige kraftige med de mere kostbare. Den, som her skal skrive med Haab om et heldigt Udfald, maa have havt megen Praxis blandt Fattige, maa kjende, ikke alene deres Sygdomme, men og deres Svagheder, og maa foruden god theoretisk og praktisk Læge tillige være god Pharmaceutiker. I disse Omstændigheder finde vi en antagelig Aarsag, hvorfor der blandt de mange Pharmacopoer for Fattige endnu ikke gives nogen, der er fuldkommen hensigtsmæssig. Det bliver derfor altid en af *Mangors* Forsjenester som Læge, at han i Aaret 1799 har skrevet en god Pharmacopoe. Den er oversat paa Tydsk af

Professor *Tode* efter Forfatterens til Tryk afgivne Manuskript. "Jeg maatte meget fejle" siger Oversætteren i sin Fortale "hvis det nærværende Fattigapothek ikke fandt oprigtigt Bifald hos saa mange af alle tydske Læger, som det ligger paa Hjertet at fremme en ædel Simplicitet, og at udbrede den Sparsommelighed i Lægemidlers Anordning, der gjör vort Kald saa megen Ære. Man vil bemærke med Fornöjelse, at det hele Antal af de deri angivne raa og tilberedte, ja endog sammensatte Lægemidler, kun belöber sig til 250; en i Sandhed ringe Mængde, naar man sammenligner den med andre Fattigapotheker." Dette skrev *Tode*, som selv var Fattiglæge, og havde havt Andel i den Fattigpharmacopoe, som samme Aar var udarbejdet af Collegium medicum, og befalet til offentlig Brug ved Reskript af 20de Marz 1799. I den Erlangske Literaturzeitung siger dens Recensent, at om Forfatteren end ikke har opfyldt alle grundede Fordringer, har han dog leveret et ikke forkasteligt Arbejde.

Mangor var for beskeden til at foreslaae denne Pharmacopoe til Brug ved Kjöbenhavns Fattigvæsen, i hvis Sygekommission han paa Embedsvegne havde *afgjörende* Stemme. Mit

Venskab og min Agtelse for ham kunde maaskee forlede mig til at finde Egenskaber ved den hvilke Andre savnede. Men, med mine Ideer om dens fortrinlige Værd, ikke at anbefale den, kunde vorde til Tab for Fattigvæsenet; og at afvende det, blev Pligt for mig som Medlem af dets Direksion og Sygekommission. Denne udbad sig derfor paa mit Forslag en Betænkning i denne Sag af Etatsraad *Callisen* og Professor *Abildgaard.* De vare i enhver Henseende competente Dommere. De erklærede, at *Mangors* Pharmacopoe var *den bedste*, som *de* kjendte.

Endnu haves trykt hans *Landapothek*, 1767, 1791 og 1803, og *Underretning om de bedste Redningsmidler for Skindöde*, Kbh. 1796. Den förste Udgave af Landapotheket kaldte han selv en Oversættelse af den svenske *Darelii Söcke-Apothek.* Den er imidlertid mere end Oversættelse. Sammenholdes anden Udgave med *Darelius*, finder man strax, at Landapotheket bör ansees for *originalt.* Den tredie Udgave er besörget af Professor *Tode* efter *Mangors* Död. "Min afdöde Kollega" siger *Tode* i Forerindringen, "har anvendt al muelig Flid og Umage paa denne Bog, der og er et vær-

digt Mindesmærke af hans *medicinske og literaire Fortjenester* o. s. v." Den nærmeste Anledning til Apotheket var den Mangel paa medicinsk Tilsyn, som *Mangor* fandt i Norge. Mange Syge havde tyve Mile til Lægens Opholdssted, kunde her endda sjeldent træffe ham, og havde lang Vej til nærmeste Apothek. I Norge var paa den Tid neppe ti duelige Læger. Afhandlingen om *Skindöde* var færdig för Kjöbenhavns Ildebrand, men Omstændigheder opsatte dens Trykning.

Mangor havde i mange Aar *samlet* til adskillige andre medicinske Skrifter. Han vilde udgive dem, naar han engang blev befriet fra endel af de Forretninger, som medtoge hele hans Tid. Til Tab for Videnskaberne saae han heller ikke dette sit Önske opfyldt. Nogle faae af disse Skrifter havde han dog begyndt at udarbejde. Til disse henförer jeg: *om Gjordemodervidenskaben*, en *materia medica*, og *Medicinens Historie i Danmark*, alle tre paa Latin; *et sammenhængende System* af det *medicinske Politi*, og en *Levnetsbeskrivelse af alle danske Læger*, begge paa dansk. Om hvad det sidste kunde blevet, vil man faae et Begreb ved at sammenholde hans *Bibliotheca Danorum*

medica, eller Fortegnelse paa alle de medicinske Skrifter, som ere udgivne af Danske, eller i Danmark, med hans *Efterretning om* Doctor *Buchhaves Levnet og Skrifter.* Det förste, som er mere end Fortegnelse, findes i physisk, oeconomisk og medico chirurgisk Bibliothek for 1797, den sidste i physisk og politisk Magasin for samme Aar.

Jeg tilföjer endnu, at efter hvad vor *Nyerup* har anfört i de *lærde Tidender*, var *Mangor* i *adskillige Aar* den *medicinske Recensent* i *disse Blade.* I den *senere* Tid recenserede han alene Böger om Industrie og Fattigvæsen. Hans Recensioner, lægger *Nyerup* til, paa hvilke han anvendte megen Flid, prydede Bladet. Det vilde være Fornærmelse imod den Anonymitet i Recensioner, der saa uendeligt gavner Videnskaberne, hvis jeg opgav de vigtigste af *disse* Recensioner. Bladenes Redacteur har ikke nævnt dem; jeg troer at burde fölge hans Fodspor.

Den *Undervisning* og Vejledning, han gav enkelte unge Mennesker, som enten havde bestemt sig til at vorde Læge, eller, alt i anden Vej, önskede at kjende noget af Lægeviden-

skaben, er det *andet* Bevis, jeg har anfört paa hans Ret til at kaldes videnskabelig Læge.

Denne Underviisning vidnede i höj Grad om, at han, som Lærer ved en Höjskole, eller Bestyrer af et stort Sygehospital eller klinisk Institut, vilde udmærket sig. Men her önskede jeg især, at sagkyndige Mænd vilde vidne hvor klart, nöjagtigt og tydeligt han physiologisk, pathologisk og therapeutisk kunde analysere; hvor opmærksom han var paa, om Tilhörerne havde lagt Mærke til, *fattet og forstaaet* det Lærerige og Nyttige; hvor *forstaaeligt* han kunde *gjöre sig*, selv *for* dem, som ikke vare Læger, naar han vilde udvikle en Sygdoms Aarsag, Materie, Form, Ophör, de Midler, som burde anvendes, eller de *Forsigtighedsregler*, som den Syge havde at iagttage *under* eller *efter* Sygdommen; hvor övet han var i den *for Lægen* nödvendige, men ikke lette Konst at examinere den Syge, hvor mange ypperlige Regler han her indskærpede; hvor rigtigt han ofte blot af den Syges Physiognomie vidste at angive Sygdommen; hvor nöjagtigen han lærte dem at iagttage alle Symptomer, siden at ordne og bedömme dem; hvor interessant han blev, naar han sammenlignede den

syge og sunde Tilstand med hinanden, Standsningen i Forretningerne med deres Integritet, og saaledes deels henviste paa den dyriske Naturs Philosophie, deels forenede Physiologie og Pathologie med hinanden; hvorledes han ved enhver Lejlighed gjorde opmærksom paa de forskjellige ældre og nyere Meninger; hvor beskeden han ofte tilstod, at han ikke altid havde de Data og Grunde, paa hvilke han kunde bygge en rigtig Diagnosis og Prognosis af Sygdommen; hvorledes han endelig lod den unge Læge angive Maaden at helbrede paa, foreslog Forandringer, anförte sine Grunde for disse, og saaledes anförte ham til at gaae frem med Klogskab, Sindighed og Sikkerhed.

Her vidne de, med hvor megen Omhyggelighed han lærte dem at skjælne imellem Sygdommens Natur, om den var virksom eller blot lidende, om altsaa Naturen eller Konsten skulde hjelpe mest; lærte dem at experimentere i kroniske Sygdomme, men saaledes som det sömmer sig Mænd, der ville gjöre Fordring paa philosophisk Skarpsindighed, paa Lærdom og Erfaring, paa Kjerlighed for Sandhed og Retskaffenhed; lærte dem at kjende de tjenligste og virksomste Lægemidler, de Forudsæt-

ninger, under hvilke disse bör bruges, de Forberedelser, som bör foregaae med den Syge, de Forandringer, som Hjelpemidlerne bör underkastes; at sætte Pris paa de simpleste, ved Kundskab om Naturlegemerne opdagede, og ved Aarhundreders Erfaring som de mest virksomme anbefalede Lægemidler.

De vidne om, hvor ivrigen han anbefalede Læsning og Tænksomhed, ikke at forsömme *materia medica* og Chemie og Pharmacie, hvori Uvidenhed let virker Ringeagt for Lægen, og for den Syge Bekostning og Skade; hvor nöjagtigen han derfor bedömte Recepter, som indeholdt Lægemidler, der forfejlede den tilsigtede Virkning, forlængede eller forværrede Sygdommen; at han jevnligen advarede dem om at være opmærksomme paa Luften og Temperaturen i den Syges Værelse, paa den Syges Leje og Beklædning, paa Mængden og Beskaffenheden af deres Næringsmidler, paa det Selskab, som er omkring den Syge, paa hans almindelige Karakter, eller tilfældige öjebliklige Sindsstemming, og paa de flere udvortes Omstændigheder, som maae forene sig for hurtigt at kunne virke Helbredelse.

De vidne endelig om, hvor lærerig han

selv da var, naar han med alle sine Bestræbelser ikke kunde frelse den Syge fra Döden; hvor nöjagtigen han nu gjennemgik den Dödes Sygehistorie, viste, hvorledes Döden var paafulgt, og hvorfor; med hvor megen Taalmodighed han siden, naar Lejlighed gaves, obducerede, og under Obductionen lærte at skjelne de Virkninger, som Sygdommen og Dödsangsten kan have tilvejebragt, fra Aarsagerne till Sygdommen; at han gjorde opmærksom *nu* paa de unaturlige Beskaffenheder ved de indvortes Dele, der have forberedet Sygdommen, *nu* paa Muelighedeu i, at man intet finder ved Obductionen, eller ikke finder det, man venter, og at man saaledes bör være vaersom baade i at forudsige hvad der vil findes, og i at dömme over det, som forefindes. De vidne om, at han med *Hippokrates*, *Boerhave* og andre store Læger ofte beskedent tilstod, at han havde fejlet.

Mangors Forhold ved den tænkende Mands Sygeseng har jeg anfört som det *tredie* Bevis paa hans Ret til at kaldes oplyst theoretisk Læge. For *tænkende* Mænd er *Sygelejet* ofte meget lærerigt. De samle Bidrag til at kjende

sig selv; de faae Kundskaber, som de maaskee forhen burde besiddet. De finde derved Mèrskab, have derved end eet Fortrin for de ucultiverede Mennesker. Men dette Fortrin kan kun den tænkende Læge forskaffe dem. Her vidne da Philosopher som *Baden*, *Bastholm*, *Gamborg*, *Hansen*, *Thyge Rothe* og flere! Deres Sygeleje knyttede deres og dères Læges Venskab end fastere. Alle de tænkende Mænd vidne ogsaa her, der selv friske havde syge Venner, hvis Helbredelse de med saa megen Tryghed betroede *Mangor*.

Med en Bestemthed, hvilken Udfaldet som oftest retfærdiggjorte, vidste han at forudsige, om Sygdommen var lægelig eller ulægelig, varede kort eller var langvarig, var lemfældig eller haardnakket, kunde for den Syge have skadelige eller gode Fölger. Det Forbigangne og Nærværende skal opdage Lægen det Tilkommende. Med en beundringsværdig Nöjagtighed sögte han derfor Oplysning om de Anlæg, som den Syge kunde have til en eller anden Sygdom, om Aarsagen til den han havde, om de Tilfælde den Syge havde fölt, om hans Kræfter, Karakter og andre Omstændigheder,

som lede til at kjende den Syge og hans Sygdom indtil Individualitet. Men ogsaa her var han beskeden. Han bestemte Intet som afgjort. Han erkjendte Naturens Kraft, fölte hvor meget der for Lægen endnu er tilbage at bearbejde i Physiologie og Pathologie; og han tilstod det aabenhjertigen.

Hidtil betragtede vi *Mangor* som theoretisk, vi gaae nu over til at betragte ham som *praktisk Læge*. Det er ikke Lærdom, ikke Evne at *kunne* være duelig Læge, der udgjör den *sande praktiske* Læge. Denne bör besidde flere og andre Egenskaber.

I al den Tid, han var Læge, holdt han *nöjagtige Lister over alle sine Syge*; han skrev tillige paa Latin *de* Patienters *Sygehistorie*, der havde nogen Sygdom af Betydenhed, enten de vare fattige eller rige. Efter hans Död fandtes disse Sygehistorier. De maatte naturligviis bidrage til at gjöre ham til en heldig og lykkelig Læge; da især, naar Sygdom i Tiden blev den samme Patients Lod.

Sine *Erfaringer optegnede* han meget nöje. Han forbedrede dem ved igjentagne rigtige og

sikkre Iagttagelser. Menneskets Helbred og Liv var ham for kostbart til dermed at anstille Forsög; han foreskrev derfor ingen Syg noget Middel, hvis Virkning han ikke fuldkommen kjendte. Hans Lægemidler vare simple, men kraftige, altid valgte med Hensyn til at spare nödvendige Udgifter. Ved sit Embede *Læge for den Fattige*, var han ogsaa ved denne kloge Sparsomhed for dem Læge i egentlig Forstand. Praxis blandt Middelstanden var ham altid den kjæreste, den som en Stadsfysikus efter hans Mening *udelukkende* burde önske sig; Praxis i de höjere Klasser vilde, om den end ikke undertiden kunde forlede ham til urigtige Forslag eller Forestillinger, dog kunne gjöre ham mistænkt for, at Connexioner havde havt Indflydelse paa hans Embedsförelse.

Han var *öm* imod sine Syge; fölte med dem, talede godt til dem, og tröstede dem. Enhver Syg havde i ham en Ven, lige Ret til hans Hjelp. Kun da blev han alvorlig, naar hans Forskrifter ikke nöje fulgtes. Ogsaa i *sine Syges paafölgende sunde Dage* blev han deres Ven. Han vejledte dem, hjalp dem med sine bedste Raad, opofrede mangen Time for at tale deres Sag. Ved Sygesengen, og i fortrolig

Samtale med sine Venner, var det ligesom hele hans Karakter forandrede sig. Den ham i Selskab, eller i offentlige Forretninger egne Alvorlighed blev til Blidhed; en tilsyneladende Haardhed blev til inderlig Godhed.

Mangor, have vi seet, var en oplyst religiös Mand. Vi kunne heraf slutte os til *hans Forhold mod den Syge selv, hvis Död han troede nær.* I den Grad, vi troligen have opfyldt vore Pligter, skulle vi i en *bedre Verden* blive lykkelige. Forandrede Forsætter i dette Livs sidste Öjeblikke forbedre ikke den Lyksalighed, som *der* venter os. Denne sin Overbevisning tro talede han ikke *uopfordret* om *Döden*. Fra *Lægens* Mund kunde denne trösterige Tanke forurolige; mueligen udsætte Helbredelsen, den han dog ved ethvert Middel bör fremme. Den Mand, der selv levede, som om han hvert Öjeblik skulde döe, kunde derimod vel undertiden gjöre opmærksom paa, at man som Syg har een Bevæggrund mere til at beskikke sit Hus.

Naar han mistvivlede om at kunne helbrede sine Syge, naar *Döden* endte alle hans Bestræbelser derfór, lærte man endelig först at kjende hans Sjæls Elskværdighed. Da sörgede

han, og sörgede som om den Syge eller Döde havde været hans nærmeste Frænde. Han talede ikke derom, end ikke til sine kjæreste Venner. Men en ubehagelig Alvorlighed udbredte sig over hele hans Aasyn. Han talede lidet, og kjendeligen med Tvang. Den korte Tid, i hvilken han ellers efter Maaltiderne var saa lærerig for de unge Mennesker, som havde Adgang til hans Hus, tilbragte han nu paa sit Kammer. Disse Dage vare sörgelige Dage for hans Venner.

Mangor besad saaledes den maaskee vigtigste Egenskab ved den *duelige Fysikus*, den at være god Læge. Men i *enhver anden Henseende* udmærkede han sig i dette Embede, og paa *ethvert Sted*, hvor han beklædte det. Han forsömte ingen af dets vigtige og besværlige Forretninger; kom til Enhver, som kaldte ham, til den som kunde, og til den som ikke kunde betale; til den, som havde, og til den, som ikke forhen havde betalt, skjöndt Evne dertil ikke manglede; rejste tidlig og sildig, lige ufortröden til de langt bortliggende, som til de nærmeste Steder, paa Fjellevognen som med den bedre Befordring. Han iagttog Forsigtig-

hed i at gjöre Obductionsforretninger, Varsomhed og Upartiskhed i at udstæde Attester, Omhu ved Apothekernes Visitation, Nöjagtighed i at revidere Medicinregninger. Han dispenserede ikke selv den Medicin, han foreskrev, men tog den paa Apothekerne. Almuen opmuntrede han til at indsamle medicinske Urter; og han gav den Anvisning til at kjende og bruge dem. Med Provincialkirurgerne havde han stadigt Tilsyn, uden dog at ligge i Strid med dem; med Omlöbere og Qvaksalvere, og med dem, som uberettigede sælge Medikamenter, et vaaget Öje; med Gjordemödrene tilbörligt Opsyn, at de passede deres Embede, vare sædelige i Opförsel, og meldte sig hos ham, naar noget Tvivlsomt forefaldt. Under Epidemier var han aarvaagen i at udfinde Aarsagen til dem, standse Udbredelsen, og meddele Præster og Andre tydelige og korte Forholdsregler. Ogsaa var han opmærksom paa de endemiske Sygdommes Aarsag, Natur og Helbredelse.

Han optegnede alle sine Iagttagelser i enhver af disse Henseender, holdt Dagbog over hvad vigtigt der forefaldt, og indförte egenhændigen, i særskilte Böger, alle de Breve, han

som Fysikus modtog eller skrev, de Attester han udstædte, og de Obductioner eller andre offentlige Forretninger, som han paa Embedsvegne foretog sig. Hans Embede blev derved vel bedre besörget, men og derved for ham byrdefuldere. "En Landphysici Praxis" skrev han alerede i Aaret 1772 til det medicinske Selskab "tager al een Mands Tid med sig, naar den er megen. Mange Dage gaae bort med vidtlöftige og besværlige Rejser; og gjör, at man de paafölgende Dage intet literairt Arbejde kan foretage sig for Træthed. Paa hvert Sted maa man være to og flere, undertiden ti til fiorten Dage; og i al den Tid kan man ej faae et Öjebliks Ro. Den eneste Tid er, naar man er hjemme et Par Dage. Men her beskjeftige Avling, de Syge, offentlige og private Forretninger saa meget, at man ikke kan komme til at arbejde det ringeste i Videnskaben til *Udgivelse*"

Vi have seet, at han tilsidst blev *Stadsfysikus i Kjöbenhavn.* Dette Embede er uden modsigelse det *vigtigste* medicinske Embede i Kongens Riger og Lande, naar det betragtes, at det er Fysikat for Hovedstaden og Kjöbenhavns Amt, eller over 130,000 Mennesker; at Stads-

fysikus siden 1735 sidder i Gjordemoderkommissionen, og deltager i at examinere alle Gjordemödre, og i alle de Erklæringer, som angaae Gjordemodervæsenet i begge Kongerigerne og alle Kolonierne; at han fra 1740 er Medlem af Collegium medicum, og fra 1779 Medlem af Qvarantainekommissionen; at han har Opsigt med smitsomme Sygdomme, og derfor ugentlig maa gjennemgaae og extrahere de over Döde indkomne Kirkesedler; at han efter 1770, da Hof- og Stadsretten blev indrettet, foretager alle Obductioner i Hovedstaden og Kjöbenhavns Amt, alle Besigtelser paa Levende, og giver alle de Erklæringer til Retterne, hvilke forhen, under de forskjellige Jurisdictioner, bleve gjorte eller givne af Hofmedikus, Regimentsfeldskjærerne og Divisionskirurgerne; at han maa udstæde Attest for alle dem, som paa Apothekerne ville kjöbe Gift, have Indseende med, at Ingen sælger Medikamenter uden Collegii medici Tilladelse, visitere alle Apothekerne, og attestere disse Visitatser; og endelig, at han fra 1799 tillige er Medlem af Direksionen for Kjöbenhavns Fattigvæsen.

Mangors udbredte Kundskaber i flere Fag, hans megen Erfaring, hans flere Aars Ophold

i Norge, Jylland og Sjelland gav hans Stemme Vægt i alt hvad som angik Medicinalvæsenet og Sundhedspolitiet; hans Virksomhed og Gavnelyst gav ham Arbejde i Alt, hvad enten nær eller fjern vedkom hans Kald. Men her vilde jeg blive for vidtlöftig ved at vise hvad han var i og for dette vigtige Embede. Jeg indskrænker mig derfor til enkelte Bemærkninger.

Han havde vigtig Del i næsten *to Decenniers Lovgivning for Medicinalvæsenet* *) i Danmark, Norge og Kolonierne. Dersom man ved en kritisk Undersögelse skulde tillægge Lovgivningen for de Aar, i hvilke han var Stadsfysikus, nogen Værd, deltager han sikkert i Æren. Men skulde Philosophen, som grandsker over *Omsorg* for sunde Födemidler og Boliger, for ren Luft, for sunde Klæder, Fornöjelser og Adspredelser, for sund Forplantelse, for forskjellige Næringsvejes og Haandværkers Sikkerhed, for Frugtsommelige og Födende, Nyfödte

*) I Forordningerne af 5te September 1794, 1ste April 1796 og Plakaterne af 18de Maj og 24de December 1787, 6te Marz 1789, 12te Maj 1790, 10de Januar, 29de April og 3die Juni 1791, 9de September 1793, 31de Maj og 14de September 1798 e. a. fl.

og deres fysiske Opdragelse, for et afværge ulykkelige Tilfælde i Henseende til Sundhed og Liv, for Skindöde, Döende og Döde, for at afværge smitsomme Sygdomme, for den offentlige Sygepleje, Hospitaler, Arrester, for Qvægsygdomme, for at afværge Qvaksalvere af alle Slags, for Bestyrelsen og Opsigt over Medicinalanstalter, skulde Philosophen, siger jeg, der grandsker over disse og flere Gjenstande for det *medicinske Politi*, imidlertid finde, at der *kunde* være gjort *mere*, saa betænke han, at det *mueligen* ikke kan tilskrives *Mangor*, at det *ikke* er skeet. Hans Kundskab om hvad der *kunde* skee, og hans Önske, at alt Nyttigt *maatte* skee, lader os i saa Fald med Grund antage saadan Muelighed.

Adskillige *offentlige Indretningers Tilværelse eller Forbedring* maa tildels ogsaa tilskrives *Mangor*. Jeg anförer her Indretningen af Sygehuset i Bergen, Oprettelsen af Landfysikater i Romdals Amt, i Aggershus og Kristiansands Stifter, Forbedringer i Flekkefjords Sygehus, Sygestuindretningen i Skanderborg, Molde Byes Forsynelse med Medikamenter, Forandringen af Bedehuset i Aggersnæs til et Hospital, Oprettelsen af Sygehuse i de rander-

ske og aarhusiske Kirurgiers Distrikter, Medicinalindretningen i Nordlands Amt, Forbedring i Randers Hospitals Medicinalvæsen, Fiskeafgiften til en Medicinalindretning i Nordlandene, et Sygehus, et Apothek og en Læge sammesteds, Ansættelsen af en Læge i Mosse By, et almindeligt Amts Sygehus i Nakskov, et Apotheks Oprettelse i Odense, Oprettelsen af et Sygehus i Stavanger, og Anvisningen til den bedste Maade at indpode Börnekopper i Island, i en udgiven Vejledning for menige Mand til Forhold og Raad imod Sygdoms Tilfælde.

Han kjendte Vigtigheden af *gode Medikamenter*, af Orden i et Apothek, og *krævede derfor strængt Tilsyn med Apothekerne.* Men han kunde beregne, at Fordelene af at være Apotheker ikke ere saa store, som man troer; han indsaae tillige hvor vigtigt det er, at Apothekerne besidde Formue. Derfor sögte han i det mindste at forsvare dem i deres Rettigheder *). Efter Anmodning af Direksionen for Vejsenhuset havde han betydeligt og besværligt

*) Reskript af 17de Januar og 1ste Marz 1783, 12te Marz 1784, 16de September og 25de November 1797 og 9de Marz 1798.

Arbejde ved Overleveringen af dets Apothek fra een Apotheker til en anden. Han skrev med egen Haand Optegnelse over alle forefundne Medikamenter, og Taxation over samme, först i Concept, og siden rent, og besörgede den hele vidtlöftige Correspondence.

Han havde stadigt Tilsyn med de *veneriske* Syge, var opmærksom paa at standse selve Sygdommen. *) Bekjendt med *Landets Trang til gode Gjordemödre*, sögte han at afhjelpe den. **) Han arbejdede paa at forebygge *epidemiske og smitsomme Sygdomme* ***); paa at indföre Sparsomhed, naar Syge helbredes paa

*) Reskripterne af 3die September 1783, 30te April 1785, 14de Marz 1788, 18de Juli 1789, 2den Juli 1790, 7de Maj og 9de Juni 1791, 7de Decbr. 1792, 17de Oktober og 19de December 1794, 29de Maj 1795, 23de August 1799 og 12te April 1800.

**) Reskripterne af 8de Juni 1687, 4de Juni 1790, 27de Maj, 11te Juni og 16de December 1791, 28de April, 8de Juni, 15de September 1792 og 16te November 1793.

***) Reskript. af 29de Januar 1791, 16de August, 20de og 27de Septbr. 1794, 10de Febr. 1798 og 11te Oktober 1799.

offentlig Bekostning *); paa at fremme Forsigtigheders Iagttagelse ved Handel med Varer **).

Han vejledte til at kjende *indenlandske Urter*, opmuntrede til at bruge dem ***); advarede imod Kjöb og Salg af fremmede Medikamenter ****); gjorde Forbud mod Salget, saasnart han blev underrettet om, at de forefandtes. Han talede og skrev for de *Afsindiges* mere hensigtsmæssige *Behandling* og *Pleje*; for at *forbedre vore Arrester*, hvilke han ofte besögte, men som alle enten vare yderst slette, eller ikke svarede til Menneskevennens Fordringer; for Forbedring ved vore *Dödelister*; for Forandring med vore *Begravelser* og *Kirkegaarde*.

Af ham ere mange *Instruxer* skrevne for Provincial-Medici og Physici, og righoldige Bemærkninger fremsatte ved de i sin Tid gjorte Udkast til Instruxer for Provincialkirurger i Almindelighed og dem i Sjelland i Særdeleshed.

*) Reskript. af 7de September 1792 og 19de Juli 1794.

**) Reskript af 19de April 1800.

***) Adressekontorets Efterretninger No. 227 for 1785.

****) Samme Blad No. 177 for 1789.

felser, udsöge Lejlighed til at huse de Brandlidte, og at imodtage de Syge, da især, hvis en Epidemie, den han frygtede for, skulde indtræffe, paa at komme tilstæde *allevegne*, hvor enten Drift förte ham hen, eller Befaling kaldte ham, og *anvendte Nætterne* paa at skrive Forslag, Betænkninger, Attester o. s. v. Dette tilfældige Arbejde vedblev længe efter hine Rædselsdage; det forögedes med andet, som dermed stod i Forbindelse. Af de vigtige og ved Beregninger for mange Aar vidtlöftige Undersögelser, som den Tids Disputer gav hans Alt overskuende Aand Anledning til, nævner jeg her blot tvende, den ene, *om og hvorvidt Vejsenhuset burde have Bogtrykkeri*, og et Bevis for, at *denne Stiftelse har tabt ved at have Apothek.*

Men *Mangor* opfyldte ikke alene troligen, og i deres hele Udstrækning, de Pligter, som umiddelbar flöde af hans Embede som Stadsfysikus. Han *henvendte* tillige *sin Opmærksomhed paa alt hvad som stod i nogen Forbindelse med dette Embede.*

Paa Landet findes ofte Börn döde, uden at Vished strax kan haves for om og hvorvidt Mödrene ere Skyld deri eller ikke. En Ob-

duction er nödvendig; men Lægen kan ikke altid komme tilstede, förend det dödtfundne Barn gaaer i Forraadnelse. *Mangor* troede, at Övrighedspersonerne burde i saa Fald foretage sig en Slags Obductionsforretning, og skrev i dette Öjemed en *Anvisning til hvad de i saa Henseende burde undersöge, eftersee og optegne.* Den er ikke trykt, men fundet iblandt hans Papirer.

Först efter *Mangors* Död er en egen Kommission udnævnt til at forbedre *Medicinalpolitiet* i Danmark. Om för den Tid Övrighedens Opmærksomhed var henvendt paa denne vigtige Del af Statsstyrelsen, om i enkelte Provindser, eller i visse Stæder, Lovbestemmelser for, eller sagkyndige Mænds Anvisninger i den lovkyndige Lægevidenskab, og i det medicinske Politi, vare overflödige, om Bestyrerne af forskjellige offentlige Indretninger kjendte Borgernes naturlige Fornödenheder og Menneskets legemlige Mangler, var altid *tilfældigt.* Det beroede paa Embedsmændenes Indsigter, især paa Provindsens eller Stadens Fysikus, paa hans Oplysning, Kundskaber og Virksomhed. Fra Regjeringens Side var lige saa lidet som fra sagkyndige Mænd meddelt nogen hensigtsmæs-

sig Anvisning. *Mangor* havde alt længe fölt denne Mangel, fölt, *at vi savnede et sammenhængende System af det medicinske Politi.* Allerede i Begyndelsen af Aaret 1776 lod han derfor trykke et særskilt *Indbydelseskrift* til et saadant System. Adskillige misforstode denne Indbydelse, som om han alene vilde udgive en Samling af medicinske Politiforordninger for adskillige Riger og Provindser. Hans Hensigt var imidlertid, hvad den senere begyndte Udarbejdelse noksom viser, at ville ved enhver Afdeling bruge disse Forordninger og andre Materialier, for at vise det Gode, som alt var i Udövelse.

Enhver, som har beundret *Mangors* vidtomfattende lyse Hoved, hans sjeldne Erfaring, hans næsten til Forundring udbredte Læsning i alle Videnskabers Fag, og den Flid, hvormed han i flere Aar har exerperet, vil beklage, at han ikke fik Lejlighed til at fuldföre dette Værk. Det vilde sat ham som tænkende Mand i sit rette Lys; vilde paa eengang viist ham som indsigtsfuld Læge, god Historiker, oplyst Theolog, som klog og kyndig Lovgiver og Statsmand.

Fuldfört vilde dette Værk kommet til at udgjöre fire store Bind, og efter hans udförlige

Oversyn hentimod 1100 Afsnit. Hvad han har tænkt, og tildeels skrevet, *ene* til *dette* Værk, vilde været Fortjeneste for enhver anden Embedsmand. For det havde han optegnet mange Efterretninger om Sæder og Skikke i adskillige danske Provindser; skrevet Oplysninger og Bemærkninger over adskillige Gjenstande, som ikke have været behandlede af andre Forfattere, eller ikke saa omstændeligen, eller ikke fra hans Synspunkt. Man vilde seet *hans* Tanker, nu om Virkningen af vore Skoves Aftagelse, om Sygdomme, som vore Forfædre ikke kjendte, om Fölgerne af de Danskes tiltagne Forkjølelse, om Forbedringer i Lægevidenskaben, som Midler til Danmarks bedre Befolkning; nu om aarlige Bidrag af Pebersvende til Giftermaals og Udstyrskasser, om forøget Straf for dem, naar de bedrive Utugt; nu om Soldaternes ugifte Stand, som en Aarsag til den veneriske Syges större Udbredelse, og Fordelene af Soldaternes Ægteskab, om hensigtsmæssige Advarsler for alle, som ville indgaae Ægteskab, og om de Betingelser, under hvilke Ægteskaber bör hæves, om udvidet Agtelse, Omhed og Forret for Frugtsommelige, Lister over dem, som ere halvgaaet, Foranstaltnin-

ger til at faae duelige og sædelige Gjordemödre; nu om den Forsigtighed, som bör iagttages ved Fruentimmers Undersögelse, der ere mistænkte for at være frugtsommelige eller veneriske; nu om Börns Daab hjemme, om Skadeligheden af de offentlige falholdne Slikkerier; nu om Ammevæsenet paa Landet, hvilket man hidindtil ikke har værdiget tilbörlig Opmærksomhed, om de Punkter, som en Anvisning for Goldammer burde indeholde; nu om Mangel paa Övrighedens og Politiets Tilsyn med den offentlige og private Opdragelse, om Bestemmelser for Skolegang med Hensyn til Börnenes Sundhed og deres Evners Udvikling, om Legemsövelser i Skolerne, især Drengenes Anförsel til Exercering; nu om forsömte Foranstaltninger i Henseende til Födemidler, Renlighed o. s. v.

Vi have seet, at han var Medlem af *Collegium medicum.* Fra 1795 var han tillige dets *Sekretær.* Han opsatte i denne Egenskab Erklæringerne, Forestillingerne; tog Gjenpart af disse og af de indkomne Breve. Man fölte med Erkjendtlighed hans Umage i denne Post med at samle, ordne og lade indbinde alle Kol-

legiets löse Papirer fra dets Begyndelse til Slutningen af Aaret 1793.

Som Stadsfysikus blev *Mangor* Medlem *af den kongelige Direktion for Kjöbenhavns Fattigvæsen.* Her viste hans udmærkede Garnsbyn og ualmindelige Virksomhed sig i sit fulde Lys. Det er ubeskriveligt hvad han, *förend* han tiltraadte denne Direktion, og *medens* han var Medlem af samme, har virket for *Fattigvæsenet i Almindelighed*; denne saa betydelige Green af offentlig Statsstyrelse, og for Bestyrelsen af *Kjöbenhavns Fattigvæsen i Særdeleshed.*

Skulde jeg med Held vise hans store Fortjenester af *Kjöbenhavns Fattigvæsen*, maatte jeg kritisk igjennemgaae Særkjenderne paa gode Fattiglove; jeg maatte vidtlöftigen udvikle de deels höjst nödvendige, deels önskelige Egenskaber hos Den, der rigtigen skal ordne, og siden heldigen styre et vidtlöftigt Fattigvæsen som det Kjöbenhavnske, der i hans Tid fik en ny Form i Bestyrelsen, og da (i Aaret 1800) havde et Personale af imod 8000 Mennesker; 4 store Hospitaler, et Opfostringshuus, 8 Arbejdsanstalter, 9 Skoler, et Tvangshus og et lidet militær Hospital, der havde Bygninger og Inventarier af imod 550000 Rdlrs. Værdi, en Ka-

pitalfond af 780,180 Rdlr.; en aarlig Indtægt af 167858 Rdlr., men ogsaa en Udgift af 206848 Rdlr., omtrent 150 Forstandere til Medhjelp i Bestyrelsen, og henimod 250 Over- og Underbetjente; maatte, for at kunne fortjene Troværdighed, ikke have været *Mangors* Ven, og med ham Deltager i denne Bestyrelse; maatte bære den Mands Navn *), der först videnskabeligen behandlede Fattigvæsenet i Danmark, tænkte over dets forskjellige Grene, ordnede et skjöndt og rigtigt System for Fattigforsörgelse, og kun ved Forretninger, der vare end vigtigere for Staten, blev forhindret fra praktisk at udföre hvad han havde fremsat som Grundsætning og Regel. Jeg giver derfor blot en *lös Skizze* af det han var for Kjöbenhavns Fattigvæsen. *Udmalingen* overlader jeg til Den, som i Tiden giver os dets Historie i sine forskjellige Perioder.

I Aaret 1794 blev han alt befalet at tiltræde en Kommission angaaende *St. Hans Hospital.* Det stod da under Magistratens, og staaer nu under Fattigvæsenets Direksions Bestyrelse. Der var Spörgsmaal, hvorledes de til en ny

*) Ridderen, Konferenceraad Wendt, Deputeret i Finanskollegiet.

Bygning givne Penge bedst kunde anvendes, om man skulde opföre en ny Bygning paa det gamle Sted, hvilket Collegium medicum ansaae usundt, eller paa et nyt Sted, og hvorledes der hensigtsmæssigen kunde sörges for de Veneriske og Afsindige. At denne Kommission endnu ikke er tilendebragt, er ikke *Mangors* Skyld. Han tog virksom Del i Forhandlingerne, skrev mange Forslag, som ikke ene vedkom den almindelige Qvæstion, men aldeles gik ind i Detaillen af Udförelse og Bestyrelse. Den Hovedidee, han gik ud fra, var denne, at der burde være tre særskilte Hospitaler, i det mindste tre særskilte Bygninger, een for de Afsindige, den anden for de Veneriske, og den tredie for spektakulöse Hospitalslemmer.

Den 10de April 1795 blev han beordret at sammentræde med Delegerede fra Magistraten og de 32 Mænd for at undersöge Fattigvæsenets Tilstand i *Kjöbenhavn*, og de Gjenstande, som stode i Forbindelse dermed. Den 30de December s. A. blev ved kongelig Resolution befalet, at Financekommissionen, hel eller ved en Del af dens Medlemmer, skulde træde sammen med Fattigvæsenskommissionen. Financekommissionen udnævnede dertil af dets Mid-

del trende, som havde et Par Samlinger med Kommissionen.

Den 17de Maj 1796 indgav Fattigvæsenets Kommission sin Forestilling til Cancelliet. Cancelliet sendte den til Financekommissionens Betænkning. I den Anledning indböd Financekommissionen i Aaret 1797 Fattigvæsenets Kommission til at samles med sig, for at overlægge om Sagen. Nogle faa saadanne Samlinger bleve holdte, og i Julii s. A. afgav Financekommissionen og Fattigvæsenets Kommission fælleds Forestilling.

I Fattigvæsenets Kommission, og i alle Kommissioner, hvori *Mangor* sad, brugte han eens Fremgangsmaade. Han holdt til egen Efterretning Bog over de Gange, Kommissionen var samlet, over hvad i enhver Samling blev omhandlet og besluttet; han afskrev de vigtige indkomne Dokumenter og Betænkninger, gjorde Extrakt af de ubetydeligere. Som Motto for den Bog, han holdt for denne Kommission, findes skreven: "Den store Mangel af foregaaende Publicitet i denne Sag vil gjöre, at der i saa kort Tid, ved saa mange andre Embedsforretninger, og saa mange Nuller i Kommissionen, *vil komme lidet ud af den.* Jeg har

altid erkjendt Publiciteten Nytte, og beklager dens Mangel, men ved ingen Lejlighed stærkere og lydeligere end her."

Han vilde nöje kjende Aarsagen til den Sygdom, han skulde helbrede; han paatog sig derfor det möjsommelige Arbejde at gjennemgaae og *extrahere* dels Regnskaberne for alle de offentlige Stiftelser, som stode under Magistratens Bestyrelse, dels de Regnskaber, som de da værende Sognekommissioner havde udgivet. Resultaterne af det sidste Arbejde vare: *Nogle Betænkninger i Anledning af Kjöbenhavns Plejekommissioners udgivne Regnskaber.* Kbh. 1796. De ere lærerige for enhver Fattigforsörger.

At han har skrevet mange Forslag til denne Kommission, vise hans efterladte Papirer. De have formodentligen og nærmest givet Anledning til et *Skrift om Fattigvæsenet*, hvortil Begyndelsen fandtes efter hans Död. Det forekommer mig egentligt at være et omarbejdet Udtog af *Macfarlans* klassiske *Undersögelse om Fattigdom, Aarsagen dertil, og Midlerne at afhjelpe den.* I Margen af Indledningen har han skrevet: "Vist nok siges her ej andet, end hvad sund Fornuft, Erfarenhed og en smule Efter-

tanke samlet kunde lære enhver; men dog er det godt, at det bliver sagt, da ej alle, som skulle have med Fattigvæsenet at gjöre, besidde nok af alle tre Ting". Maaskee har den förste Kommission og givet Anledning til et *Forslag til Borgervennen* af 31te Marz 1795 om at beskjeftige ledige Hænder. Mærkelig er Indledningen. Han yttrer den Tanke, at *een* af Aarsagerne, hvorfore det Meget, som Regjeringen har gjort til at formindske Fattigdom, og at afskaffe Betleri, ikke har hjulpet mere, er denne, at den *Aand, som besjælede Regjeringen, ej hviler over alle Embedsmænd og det Kjöbenhavnske Folk.*

Her, og det gjorde han stedse, naar han arbejdede med Flere, hörte han gjerne, og prövede lige saa gjerne enhver Mening, som ikke var hans. Naar han ikke blev overbeviist, fremsatte han *sin* til höjere Bedömmelse, og sine Grunde for den. Saaledes handlede han af *Pligt*, fordi det er befalet; ikke af Stolthed, eller af Lyst til at *ville* have Ret: disse Fejl vare ham ikke egne. I mit Magasin for Industri, Skole- og Fattigvæsen (1ste Hefte S. 75) har jeg opgivet et Par Punkter, hvori han i den-

ne Kommission særskilt fremsætte sin afvigende Mening.

Nu blev den nærværende *Direktion for Kjöbenhavns Fattigvæsen* udnævnt ved aabent Brev af 20de Januar 1799. Financekommissionens og Fattigvæsenskommissionens i denne Sag indgivne *fælleds* Forestilling foranledigede det. *Manger* blev paa Embeds Vegne Medlem af denne Direktion. Den skulde deels affatte et omstændeligt Forslag til Bestyrelsen, deels i sin Tid overtage Bestyrelsen og vaage over den ny Plans Iværksættelse. I begge Henseender havde *Manger* umiskjendelige Fortjenester.

Planen af 2den Julii 1799 har endog udenlands tildraget sig ualmindelig Opmærksomhed. I Æren for samme deltager *Manger* i höj Grad. Han var virksom og tænkende Mand; havde videnskabeligen grandsket over Fattigvæsenets forskjellige Dele; havde henlevet en Del af sin Tid i Middelstanden og iblandt Fattige, kjendte saaledes de sidstes Trang, Tænke- og Handlemaade; kjendte en Mængde Hospitaler, Skoler og offentlige Indretninger, deres Fordele og Mangler, de sædvanligste Misbrug ved Bestyrelsen; var som Læge hjemme i at bedömme Graden af den Fattiges Fornödenheder, i de

stunde Armi de syge Dage; havde læst det Bedste i Opdragelsesfaget, og ved sine Börns Opdragelse vilst, at han ikke alene havde læst, men og tænkt derover; var ved Erfaring kjendt med forskjellige Industrianlæg, vidste hvorledes de dreves, med hvad Fordel, og med hvilke Arbejdere fordelagtigst; havde sit hele Liv igjennem annoteret, extraheret, conciperet og afkopieret, holdt Bog over Indtægter og Udgifter, revideret Regninger o. s. v., og var saaledes bevandret med alt hvad der kaldes Kontorforretninger; han havde som Medlem af de nævnte Kommissioner, ved det Meget, han der havde arbejdet, faaet nöjagtig Kjendskab til det Kjöbenhavnske Fattigvæsen i dets tre Hovedperioder, til 1771 under kongelige Kommitterede, fra den Tid til 1781 under Direktionen for Plejeanstalterne, og fra 1781 til 1799 under Magistratens Bestyrelse, og dels, ved en utrolig Flid, Lethed og Nöjagtighed i at samle Efterretninger, erhvervet sig et for de Fattiges Forsörger uskatterligt Forraad af Materialier i alle den almindelige Forsörgelses forskjellige Grene, dels ved en fortrinlig god, ved Övelse styrket Hukommelse, bevaret end flere. . . . .

Man var altsaa berettiget til at vente meget af ham, naar det gjaldt om at bestemme Fattigvæsenets Öjemed og Indretning i Almindelighed; om at angive en rigtig Bestyrelse, for at naae dette Öjemed; om at fremsætte almindelige Regler for Forsörgelsen, hvilke Personer dertil bör antages, hvorledes ethvert Slags af Trængende bör forsörges, i hvilken Orden, under hvilket Opsyn fra Forsörgelsens og under hvilke Pligter fra de Forsörgendes Side; gjaldt om at forebygge Örkeslöshed ved at anvise den Svage Arbejde, som er passende for ham, og at forskaffe den Arbejdsföre Lejlighed og Færdighed til at arbejde; om at fastsætte rigtige Begreber om Almisse, Vilkaaret under hvilket, og Maaden den skal gives paa; om at forebygge Armod, dels ved at anvise Opdragelse og Skolegang for alle Börn, hvis Foresatte mangle Evne eller Villie til at betale den, og for Opdragelsen og Undervisningen at foreskrive Regler, hvis Overholdelse kan give en Afkom, der er lige sund paa Siæl og Legeme, dels ved i Tide, og paa en passende og tilstrækkelig Maade at hjelpe de agtværdigste blandt de Fattige, den hele store ynkværdige Klasse af Husarme; om for den Fattige, som lider

dobbelt, naar han lider af Sygdom, at indrette en hensigtsmæssig Sygepleje paa hans Bopæl eller i Hospital; om at udfinde Straffe, der forbedre de Fattige, som forsee sig, og ikke bringe dem til at falde end dybere, end de ved offentlige eller huslige Uordener alt ere faldne; om at ordne et Politi for Fattigvæsenet, der var virksomt og menneskeligt tillige; naar det endelig gjaldt om at bringe sikker og stadig Ligevægt imellem Indtægter og Udgifter, og saa ledes om at forebygge, at naar Forsörgelsens *Öjemed, at forsörge enhver Fattig med det Nödtörftige, og, saa meget som fra Fattigvæsenets Side er muelig, at forekomme Forarmelse*, opnaaes; de ulönnede Bestyrere da ikke af Mangel paa Indtægter skulle nödes til at sende de Fattige ud for hver Mands Dör, for at tryglo den Almisse, som i en ordnet Stat aldrig bör gives uden i rigtig Orden; om at træffe en klog Forbindelse imellem det egentlige Fattigvæsen og andre Goddædigheds Stiftelser; om at foreslaae Benaadninger, der kunde bidrage til Fattigvæsenets Opkomst og heldige Bestyrelse; om at ordne Regnskabs- Kasse- og Revisionsvæsenet, ved hvis Forfald saa mangt et Fattigvæsen er gaaet til Grunde, o. s. v.

Man var berettiget, mener jeg, til at vente Meget; og Enhver, som med ham tog Del i Planens Udarbejdelse, vil tilstaae, at han *overgik* selv den *mest grundede* Forventning. Hvad Del han imidlertid har havt i Planen, saadan som den er, hvilke Forslag han gjorde, for at udföres enten strax, eller naar man var kommen i Gang med Bestyrelsen, dette og meget mere *bör* det *mig* ikke her at udvikle. Det vilde tillige lede til en for denne Afhandling upassende Vidtlöftighed. Kun bör jeg bemærke, at den 4de Afdeling i Planen *om Sygeplejen* var *Mangors* Arbejde. Alle vide det.

Men, *Mangor*, arbejdede her, som allevegne, ikke ene for Nutiden; han arbejdede tillige for *Fremtiden*. Ved at udarbejde de almindelige Bestemmelser, hvilke Planen, som Lovgivning, skulde indeholde, skrev han tillige Forslag angaaende den medicinske Del af Fattigvæsenet, der egentligen vedkom den specielle Bestyrelse, opsatte de Punkter, som Lægernes, Gjordemödrenes og andre Betjenteres Instruxer burde indeholde. Ved at gaae ind i *Detaillen* for enhver Stiftelse, af enhver Betjents Forretninger, Pligter og Rettigheder, mente han, at man sikkerst kunde overbevise

sig om, at de *almindelige* Regler kom til at indeholde *alt* hvad de burde.

Det er en Bemærkning, som den skarpsindige *Garve* alerede har gjort, at den bedste Plan for et Steds Fattigforsörgelse ofte virker mindre godt end den i sine Grundsætninger langt slettere, fordi denne udföres bedre end hin. Man behöver og kun at kjende lidet til Statsstyrelses Natur, for at overbevises om, at det er *Bestyrelsen* af en offentlig Indretning, Planens *Udförelse*, hvorpaa det mest kommer an. Videnskabsmanden er ikke altid duelig Embedsmand; den som lægger den ypperligste Plan, har ofte hverken Aand eller Hjerte for dens Udförelse. Han *kan* ikke opholde sig ved denne idelige, ofte trættende, denne Aandens friere Fart standsende, og ham derfor saa kjedsommelige Deteille; han har ikke sjeldent hverken Smag eller Fölelse for Orden; kan ikke i en Hast henföre det enkelte Tilfælde under en almindelig Regel, ikke danne sig en ny Regel, der er enten analog med de alt tilværende Bestemmelser, eller overeensstemmende med almindelig Grundsætning, for efter denne at afgjöre det enkelte og flere lignede Tilfælde; han er frygtsom, og vil nödig gjöre

nogen imod; han opsætter til i Morgen det, som kunde skee i Dag; og i ingen af disse Tilfælde virker han det Gode, han kunde. Til Execution er han ikke skikket.

Vi bemærke derfor, at *Mangor* med Omhu og magelös Nidkjærhed vaagede over den Plans *Udförelse*, i hvis Udarbeidelse han havde havt saa virksom Deel. Ogsaa her viiste han, at han var skikket til at udföre og lyde, som til at bestemme og befale. Han var Fattigforstander, i Ordets egentligste Forstand.

Med Akkuratesse, Orden og Udförlighed undersögte han sin Andel af de Fattige, hvis Forsörgelse Direksionen i sin Tid skulde overtage; ombyggelig indhentede han nær og fjern nöjere Kundskab om dem; til egen Efterretning holdt han en Protokol over dem, saa nöjagtig, at han altid paalideligt kunde meddele Oplysning om Enhvers iværende Forfatning, fordums Stand og Kaar, om deres Tanke- og Handlemaade.

Bestyrelsen blev siden overtaget; og nu forskaffede han sig samme nöjagtige Kundskab om alle de Fattige, som nærmest hörte under hans Virkekreds; optegnede om alle andre, hvad han fandt mærkværdigt, enten ved dem

personligen, eller med Hensyn til et almindeligt Oversyn af hele Indretningen. Saaledes holdt han udförlige Lister over det *Almindelige Hospitals* 600 Lemmer; kjendte de fleste af dem, deres Forfatning og Trang, om de vare sædelige eller ikke, i hvilke Huse de kom, og hvilken Understöttelse de der nöde. Saaledes havde han en Liste over *mærkværdige* Fattige. Enhver Omstændighed af Vigtighed, den han hörte om en Fattig, optegnede han. Men disse Optegnelser, som han altid bar hos sig, og ideligen berigtigede, vare i egentlig Forstand kun til Nytte for ham selv; de vare alle skrevne med Abreviaturer. Disse Optegnelser tilföjede han ogsaa lærerige eller interessante Bemærkninger over hvor mange der vare af denne eller hiin Alder, hvor mange sædelige eller usædelige, hvilke ved egen Bröde vare forarmede, fra hvilke Haandteringer eller Næringsveje Forarmelsen hidrörte, hvilke fortrinligen burde have Adgang til bedre Understöttelse, eller til Legater, hvad enhver Del af Forsörgelsen havde kostet, og med bedre Resourcer burde koste. Saadanne Bemærkninger fandtes i Hobetal paa alle andre hans Optegnelser og Lister. Nu og da fandtes tillige Ideer, han hav-

de; *Forslag*, han vilde gjöre; Berigtigelse i Andres Meninger, Regnskaber eller Domme.

Fra saadan Kjendskab til Hospitals- og Almisselemmer kan man alerede slutte sig til hans end nöjere Kjendskab til de *Syge*, som i eller udenfor Hospital bleve helbredede. Distriktslægernes Ugelister extraherede han nöje. Han vidste hvor mange Syge der vare af hvert Kjön, hvilke Sygdomme de havde, hvor mange vare lægelige eller ulægelige, om de nöde Almisse eller ikke, hvad enhver Syg havde kostet i Medicin. Den Kundskab, Listerne ikke kunde give ham, sögte han omhyggelig, nu hos Distriktsdirektören eller Forstanderen, ofte hos den Syge selv. Han reviderte ene alle Apothekernes Regninger; efterssaae Recepterne; optegnede de Syge, som flere Gange havde været i Kur, eller ved den Medicin, de havde brugt, kostet Fattigvæsenet betydeligt.

Vi have ved hans Skrifter nævnet hans *Pharmacopoe for Fattige*, og sagkyndige Mænds fordelagtige Dom over samme. Han ansaae den ikke selv fuldkommen. Med Hensyn til at forbedre den, uddrog han derfor af Lægernes Recepter alle de Medikamenter, som forekom ham upassende. Han længtes efter, at

de forskiellige Kommissioner under Fattigvæsenet skulde aarligen afgive saadanne oplysende Efterretninger, som vi have fra Bestyrerne af Hamborgs Fattigvæsen; og til dem samlede han ikke ubetydelige Materialier. Af disse fandtes mange efter ham; kun Skade, at neppe Nogen kan læse dem.

Der foretoges ingen Forhandling af Vigtighed om Hospitaler, Arbejdshuse, Skoler, eller andre under Fattigvæsenet hörende Indretninger, at han jo hörtes, arbejdede for at lægge Plan, give Regel, og at indlede til Udförelsen. Han kjendte det Lokale overalt, eller gjorde sig bekjendt dermed; enhver Indretnings Regnskaber havde han extraheret, eller extraherede han. Han foreslog Forbedringer, som strax burde skee, jevnsides med mange andre, som maatte forbeholdes til Tid og Lejlighed. Mange af hans Ideer ere alt udförte. End flere vil Fremtiden udföre, da maaskee först, naar det kan glemmes, at de kom fra ham; *glemmes* siger jeg, thi hvor ofte er ikke *Mandens Navn*, der gjorde et Forslag, ene Aarsag i, at det ej udföres?

Almindelig Hospital, af hvis specielle Direktion han var Medlem, var saaledes en af de

Stiftelser, for hvilke han arbejdede meget. Ham bör det tildels tilskrives, at det, for saa vidt det er *Sygehospital* for 300 Syge, fik en hensigtsmæssigere Indretning. Sygestuerne bleve aldeles adskilte fra Lemmestuerne; Sygehospitalet fik en *egen* Bygning, Gaard og Indkjörsel. Man bragte Döde imellem flere Sygestuer; enhver af disse fik Udgang for sig. Flere Læger bleve ansatte; de tilværendes Lön forbedret. Den förste Læge blev baade her og ved de andre Hospitaler, anseet som Inspektören sideordnet, ikke som forhen ham underordnet. Der tænktes paa *Bad*, paa *Rensningsværelser* for alle indkomne Syge, for at de rene kunde oplægges paa Sygestuerne; paa *Bagerovn*, for at Inventarier og de indlagte Syges Klæder kunde renses; Indretninger, som hidtil savnedes. Der tænktes paa de *Syges Velværen*, blandt andet ved at anvise visse Timer om Dagen til at besöge de Syge, ved at forskaffe dem Lysning og renere Luft; paa *Udgifternes Formindskelse*, tildels ved at sörge for Arbejde til *de* Syge, der *kunde* arbejde; paa *Sikkerhed for, at de behandledes vel*, især ved hos hver enkelt at forvisse sig om ved Udskrivningen, at de intet havde at klage over.

Kræfter, og for den særegne Stilling, af hvilken han maaskee ikke, uden aldeles at forarmes, og til större Tab for Fattigvæsenet, kan uddrages. *Fattigvæsenets Betjentere* skulle lönnes, saa at de kunne leve; men de skulle og leve *for* deres Embede, vise Omhu, Retskaffenhed og Forkjærlighed for samme, vide at kunne gjöre Opofrelser af Forlystelser paa Tider, da de ikke i Regel ere bundne til Forretninger, naar det gjelder om at fremme den Sags Vel, der nærmest hörer til deres Virkekreds; i andet Fald *skulle de afskediges;* de passe da ikke som Betjentere under Dem, der som Overbestyrere arbejde uden Lön. Staae *Indtægterne* ikke i noget passende Forhold til *Udgifterne;* har man, i al Fald ved Domstolenes Hjelp, indkrævet de Indtægter, hvortil man har fuldkommen Ret: da gribe man, for ikke at synke Aar for Aar dybere i Gjeld, til det Middel, som Retfærdighed og Lovene hjemle, til en rigtig *ordnet Fattigskat.* Endelig fremme man en hensigtsmæssig *Publicitet.* Denne kan mindst skade *Fattigvæsenets Bestyrere*, fordi de, opfylde de end ikke alle lige omhyggeligen enhver Pligt, svare de end ikke til enhver billig Forventning, sikkert dog maae kun-

ne vente Overbærelse hos den tænkende Mand, der veed, at de arbejde uden Lön eller Fordel, og at de ogsaa have andre Forretninger at varetage, maaskee höjere Pligter at opfylde. *Mangor* maatte have været mindre oplyst Forsörger, for ikke at föle Sandheden af disse Grundsætninger, og Vigtigheden af deres Overholdelse; ikke have besiddet hans Fasthed i Karakter, hans prövede Retskaffenhed og Redelighed, ikke have fulgt sit Valgsprog: *recte faciendo neminem timeas*, for ikke med Fynd, ofte med Bitterhed, at paatale deres Overholdelse.

Lige *agtværdig* var *Mangor* i sin Omgang med de Fattige; lige *sjelden* den *Karakter*, der fremlyste hos ham som Forsörger. Han talede aldrig til den Fattige uden med Værdighed og Anstændighed. Han hörte dem som oftest taalmodigen; sögte at möde deres Fordomme, at oplyse og forbedre dem. Han kom villigen og ofte til dem; og da viste han dem Nytten af Renhed, Orden, Huslighed, Arbejdsomhed, Maaden til at arbejde sig ud af de Omstændigheder, som trykkede dem. Især var ingen Ulejlighed ham for stor, ingen Vej for lang, intet Arbejde for besværligt, ingen Tid ham dertil ubelejlig, naar det gjaldt om at hjelpe

dem, han holdt for sande og værdige Husarme. Han talede for dem, virkede for dem; og hverken Egennytte, Partiskhed, upassende Overbærenhed og Blödhjertighed, eller formaaende Borgeres Anbefalinger, bragte ham fra at hylde Sandhed, fra at fölge de Grundsætninger, som han ansaae rigtige. Han hadede Fejl og Laster, men ej Personer; dömte Ingen efter *enkelte* Meninger, der ej vare hans; kunde ringeagte Mænd, der for deres Embede ej vare det, de burde være, men forfulgte dem ej; bedömte vel deres Forslag med Mistillid, men lod ikke tredie Mand lide *derved*, at *Den* talede deres Sag, der var ham mistænkt for uredelig Hensigt.

Ved hans Embedes mangehaande, baade byrdefulde og kjedsomme, Forretninger; ved Ubehageligheden af hvert Öjeblik at blive standset i Tankegange, som for Videnskabsmanden ere interessante, og eengang afbrudte, maaskee aldrig i den Orden mere finde Sted; ved Kjedsommeligheden i at höre mange Menneskers Væv; ved Andres Paatrængenhed, selv da, naar man aabenhjertigen har sagt dem de Grunde, hvorfore deres Önsker ikke kunne opfyldes, maa det imidlertid undskyldes, om

ikke den Tone, hvormed han tiltalte den Fattige, altid var den blideste. Hjertet havde ingen Del deri; det slog kun for Menneskevel, det vilde efter Evne bidrage til hvert enkelt Menneskes muligste Lyksalighed.

Selv den oplyste Mand har visse Yndlingsideer, visse Meninger, som uformærkt danne hans *förste* Begreber om Ting eller Personer, og derfor undertiden kunne misvise. *Mangor* havde og sine. Lykkelig ved i velopdragne Börn at glæde sig til Rigdom, kunde han saaledes bittert ivre imod den Kone, der takkede Gud, fordi han havde kaldet hendes Börn. Arbejdsom indtil Ubegribelighed, selv arbejdsom under de haardeste Lidelser, og i sit Livs sidste Öjeblik, tör han maaskee have dömt en eller anden for haardt, der foregav ikke at *kunne* arbejde.

Naar *Mangor* med utallige Forretninger udenfor Fattigvæsenet, dem han plejede lige saa troligen, som Fattigvæsenets, kunde overkomme dem alle; naar jeg selv i dette Öjeblik neppe kan fatte, og endnu mindre give noget fyldestgjörende Begreb om det *uhyre* Arbejde, han ene bestred; naar jeg derhos altid fandt ham arbejde med *Orden* og *Nöjagtighed*, saa

maa dette vel fornemmelig tilskrives hans hurtige og skarpe Dömmekraft, hans Karakters Bestemthed, hans udbredte, ved mange Aars Erfaring brugbargjorte, videnskabelige Kundskab, og et Slags Naturtalent, som vi maaskee lige saavel bör tillægge den, der blev et uopnaaeligt Mynster paa Arbejdsomhed, som enhver anden, der udmærker sig i en eller anden Ting.

Men vi kunne maaskee angive end een Omstændighed, ved hvilken det blev muligt for ham at arbejde Det han arbejdede. Hverken *foragtede* eller *ödslede* han med Tiden. Han satte Pris paa den; sögte kun Fornöjelser, som Middel til at nytte den; skyede ingen Anstrængelse, hverken af sin Sjæls eller sit Legems Kræfter; havde Hensigt med Alt, iagttog Orden i Alt hvad han foretog sig. Han skyede Forkælelse; vogtede sig for Skjödeslöshed. Han inddelte sine Dage og Timer, anviste enhver af dem, hvor mueligt, sit Arbejde, og begyndte ikke paa det ene, förend det andet var færdigt. Han opsatte ikke Forretninger fra den ene Dag til den anden, fra en Tid til anden; glemte ikke paa den Dag, som kom, at overveje hvad i de forlöbne kunde være for-

sömt. I det Hele, sagde han ofte, vindes der mere ved at gjöre Alt strax fra Haanden, end under Paaskud at ville nöjere overveje Sagen, at lægge det paa Hylden. Traaden af Forhandlingerne tabes, og det koster Tid at finde den igjen. Den förste Idee er hos den sagkyndige Mand som oftest tillige den rigtigere.

Som Stadsfysikus var han fra 1783 af tillige Medlem af Qvarantainekommissionen. I det förste Decennium forefaldt lidet at varetage for Kommissionen, da smitsomme Sygdomme ikke sporedes uden en enkelt Gang i *Levanten* og paa den *barbariske Kyst*, mod hvilke de forhen sædvanlige Forsigtighedsregler vare tilstrækkelige.

Men i Aaret 1793 begyndte en ny Epoke i Qvarantainevæsenet. Den förste Efterretning om en pestartet Feber i *Philadelphia*, siden bekjendt under Navn af den *gule Feber*, kom til *Kjöbenhavn* i dette Aars November Maaned. Fra den Tid indlöb idelige Underretninger, snart om Sygdommens Aftagelse, snart om dens Udbredelse til flere Steder i *Nordamerika* og til de *vestindiske Öer*. Derved opstod en vidtlöftig og vedvarende Korrespondence imellem

Kommissionen, der da blev betragtet som *almindelig* for begge Rigerne, og de kongelige Kollegier og de paa andre Steder nu indrettede Qvarantainekommissioner, om Forsigtigheds-anstalter i Sundet, paa Beltene og Kysten, men især om den ny Losningsqvarantaine i *Kristiansand* m. m.

Möderne i Kommissionen, og Arbejdet for samme, blev hyppigere i Aaret 1800, i Anledning af Pestens Udbrud ogsaa i det *sydlige Spanien*. Næsten daglig indlöb der Underretninger fra, eller Erklæringer og Betænkninger bleve forlangte til Commercekollegiet, det udenlandske Departement, det danske og tydske Cancellie, Generaltóldkammeret; eller Forholdsordre blev æsket for Kystbeboerne. Der afgaves vidtlöftige Rapporter og Bilage i det spanske, portugisiske, franske, danske og tydske Sprog; mange Forslag for Embedsmændene i begge Riger og Hertugdomme om Indretninger mod Pestsmittens Udbredelse til de danske Stater o. s. v.

Den hele Correspondence forestod *Mangor*. I Journalen indförte han med egen Haand alle disse vidtlöftige Papirer ordlydende i deres Sprog; og i Kopibogen alle Kommissionens

Breve, Erklæringer og Forslag. Af adskillige Dokumenter skrev han tillige særskilte Gjenparter. Saaledes fandtes i hans Papirer en Oversættelse af den vidtlöftige *Ordini di Sanita*, eller *Sundhedsforordningen af* 1785 *for Livorno.*

Med hvor megen Held *Mangor* virkede for Qvarantainevæsenet; hvad Deel han har havt i dets hele Indretninger, i Anordningerne af 17de November 1797, 14de og 24de November og 18de December 1800, o.a.fl., i at udarbejde Instruxer og Forholdsregler; om *maaskee* ikke det Meste af hvad sundt og godt der er tænkt og skrevet i denne for hele Europas Sikkerhed vigtige Sag, er kommen fra ham; med hvor megen Nöjagtighed og Hurtighed Anordningernes ham betroede Iværksættelse blev udfört, tör jeg ikke indlade mig i at bedömme. Derom udlade de dette Samfunds oplyste Medlemmer *) sig, der nu vaage over Qvarantainevæsenet, og tilfulde kjende Sagens Vigtighed og dens fra flere Sider udbredte Vanskelighed.

Kun bör jeg ikke lade ubemærket, at han selv fölte, at dette Arbejde var hans Kræfter overlegent. Endel af Dagen gik bort med

*) Malling og Schmidt-Phiseldeck.

paa Rheden at besöge ankomne Skibe. Nætterne anvendte han paa at skrive. Jeg forestilte ham ofte hvor upassende det var, at tænkende Mænd, hvis Tid kunde anvendes bedre for det Offentlige, skulde være Skrivere i egentlig Forstand; mente, at naar han som Medlem af Kommissionen arbejdede uden Betaling, og ulönnet tillige gjorde Sekretærs Tjeneste, vilde man ikke nægte Godtgjörelse for at lade besörge det *egentlige Skriveri.* Men han var ogsaa *sparsom* for det Offentlige; han vedblev derfor at besörge det selv, indtil en Sygdom, som voldte hans Död, nödte ham til at lade en anden skrive i Kopibogen de fem sidste Linier af et Brev fra en Præst *von Haven* af 2den Februari 1801. Nu har Kommissionen Lön til en Skriver.

Embedsmanden er Regentens Repræsentant. Men Regenten henvender ikke alene sin Opmærksomhed til *enkelt* Del af Statsstyrelsen. Han vaager for *alle* dens Grene. Kun ved Mangel paa Evne og Tid indskrænkes han i sin Virkekreds. Det er da den *fjerde* Betingelse hos den duelige Embedsmand, *at han*

uden for det Fag, hvori han nærmest blev benemt at virke, söger efter Evne at bidrage til Almenvel.

Denne Pligt opfyldte *Mangor* allevegne. *Han opfyldte den i Jylland.* De ere mange de Industrigrene, som han der sögte at udvide og forbedre. Han gik Vedkommende tilhaande med Vejledning og Oplysning; og her kom hand megen Læsning uden for hans egentlige Fag især til megen Nytte. At udbrede *Oplysning* og *Kundskaber* laae ham nær om Hjertet. Denne Vej var for ham den sikkerste til Landets Opkomst. Derfor talede han saa gjerne, hvor han kom, om gode Indretninger paa andre Steder; beregnede (og i at kalkulere, ogsaa ud af Hovedet, havde han stor Færdighed) Fordelene fór sit Fædreland, hvis lige Indretninger der kunde indfóres; paadrev hensigtsmæssigere *Opdragelse* og *Skolernes* bedre *Indretning* og *Styrelse.* Han virkede her alt Det, som en oplyst og belæst Fysikus, der sin meste Tid lever imellem Bönder og Præster og Herremænd, og til hvem de alle have Tillid, naar han er hvad han som Menneske og Læge bör være, kan udrette til sine Medborgeres og sit Fædrelands Vel.

At *udbrede Læsning*, og at virke *literær Forbindelse* imellem Embedsmændene og Andre, vare for ham vigtige Middeler til Oplysning. Han bragte derfor *Læseselskaber* i Gang paa flere Steder; anlagde 1772 et *Bogtrykkeri* i Viborg og besörgede trykt adskillige Oversættelser og originale Afhandlinger. Bogtrykkeriet overlod han siden til en Broder, som var Bogtrykkersvend. Det er nu i fremmede Hænder. Til *Viborger* Samler gav han *Ideen*, og *betydelige* Bidrag.

Jyllands *Lærredsfabrikation* viste han hele sin Opmærksomhed. I Norge havde han alt ene praktisk beskjeftiget sig med Lærreders Tilvirkning; i Jylland fik han sin *Kone* til Hjelp, og derved udvidet Erfaring i en Industrigren, for hvilken han senere arbejdede med saa megen Iver i Sjelland.

Denne Pligt opfyldte Mangor i Sjelland. Han forandrede ikke Grundsætninger, virkede saaledes her paa *samme Maade* som i Jylland. Men *Sjelland* har i den senere Tid noget nær været et Skridt videre frem i Kultur end Jylland. Det er altsaa begribeligt, hvis hans Indsigter udenfor hans Fag der gjorde min-

dre Opsigt, hvis han der muéligen har virket mindre for det Offentlige end i Jylland.

En af de Ideer, som i Sjelland meget beskjeftigede *Mangor*, var at udfinde en Maade, hvorpaa, og Midlerne, ved hvilke *Premier* kjendeligen og snart kunde forbedre Danmarks Tilstand, især fremvirke allehaande *Fabrikatum*, og *Udförsel* af *Naturprodukter* og *Fabrikata*. Herom skrev han endog et vidtlöftigt Forslag, paa Opfordring af en fornem Mand, som havde Tro til hans Indsigter. I Forslaget opgav han endog de Mænd i flere Provindser, og disses vigtigste Stæder, der enten ved Virksomhed og Patriotisme rimeligviis vilde vinde saadanne Premier, eller og kunde gaae til Haande ved Industrianlæg og deres Drift. Hans udbredte Bekjendtskab og hans som Læge indsamlede rige Forraad af Menneskekundskab gav dette og flere hans Forslag megen praktisk Værd.

En Mand, som *Mangor*, der tænkte over Alt, besaae Alt, talede med Alle om Det, som nærmest hörte til deres Virkekreds, læste Alt, og jeg er nær ved at sige skrev om Alt, maatte naturligviis henvende sin Opmærksomhed til *Landevejene* og den *almindelige Landökonomi*.

De förste forstyrrede saa ofte, naar han rejste, hans Tankegang; han skrev derfor adskillige Forslag, hvorledes de paa *eengang* alle kunde istandsættes, og siden vedligeholdes. Om at forbedre den sidste, yttrede han ogsaa mere end een Gang sine Tanker.

Han arbejdede utrættelig for det oprettede *Nestvedske patriotiske Selskab*, hvis Öjemed er Landspinderiers Anlæg. I Aaret 1782 skrev han den derom *i Kjöbenhavn trykte Efterretning.* Den vidner om, at han havde tænkt i, og arbejdet for Industrifaget; vidner om, at han besad Kundskaber, som mangen Statsmand savner.

Denne Pligt opfyldte Mangor endelig og i Hovedstaden. Saaledes virkede han med Iver for det i Aaret 1785 stiftede *Borgerdydselskab.* Dette Selskab, hvortil Admiral *Lütken* gav den förste Idée, den Kammerherre *Stibolt* bekjendtgjorde, havde fra Begyndelsen foreskrevet sig en *videre* Virkekreds. Det vilde forberede til god Tænkemaade og gode Handlinger; bidrage til alle Borgerdyders Udövelse. Dets Medlemmer vilde selv være gode Borgere. Det vilde danne deres Börn dertil; de tillode derfor deres Sönner at möde i Forsamlingerne. Det

begyndte med at udsaae Kundskaber og udbrede Oplysning især blandt Almuen. Det lod *Almuelæreren* oversætte og omarbejde, og uddelede i Danmark 3000 Exemplarer for 17 skill. Exemplaret, eller Fjerdedelen af den almindelige Pris. Det var betænkt paa et Ugeblad, som under Opsyn og Medvirkning af fire Medlemmer skulde indeholde moralske, historiske, medicinske og ökonomiske Afhandlinger, og uden Betaling skulde uddeles overalt i Landet. Det holdt for sine Medlemmer, i dets Samlinger, indenlandske og udenlandske Journaler, og havde anskaffet sig, til Udlaan for samme, et Bibliothek af imellem 3 til 4000 Böger. Det indrettede en Forsörgningsanstalt, som endnu er til. En *Realskole*, som styres med Held af Professor *Abraham Kall*, erindrer den Dag i Dag om Selskabets Foretagender og Forsætter, i det den bærer dets Navn.

For dette Selskab arbejdede *Mangor* lidenskabeligen. Selv et Mönster paa enhver Borgerdyd, maatte det være hans Hjerte inderligen kjært. Af det Meget, han virkede, fra Begyndelsen som en af Selskabets *Direktörer*, og siden som en af *Presidenterne*, er mig alene Fölgende bekjendt. Han var medvirkende Aar-

sag i Udgivelsen af Almuelæreren; det var hans af almen Oplysning fortjente Svoger, Magister *Hasse*, som omarbejdede den. Han søgte at forflere de *Forelæsninger*, som holdtes i Selskabet af Professorerne *Tode*, *A Kall*, *Geuss* og Biskop *Hansen*. Han troede, at enhver Borger burde kjende Naturretten og Noget af den borgerlige Lovkyndighed; derfor overtalede han Undertegnede til, i to Aar at læse over denne Gjenstand Men han vilde virke paa *Hjertet* som paa *Forstanden*. Han önskede derfor, at man ved enhver passende Lejlighed vilde holde *Opmuntringstaler* til Ungdommen; var maaskee Anledning til dem, som Biskop *Hansen* og Præsten *Paludan* der have holdt.

Som President holdt han i Aaret 1788 tvende Taler i Selskabet. Den ene gav *Kronprindsens Födselsdag* Anledning til. Med et varmt Hjertes Fylde fremstillede han *Ham* som et elskværdigt Mönster paa en god Fyrste; viste hvad *Han* havde virket for Bondens Frihed, for Menneskets ædelste Gode her paa Jorden, Skrivefriheden; Hans Attraa efter at kjende det Land, *Han* engang skal styre, de Embedsmænd, *Han* skal bruge, og det Folk, *Han* skal og vil gjöre lykkelig, og som et Middel

dertil *Hans simple* Rejser; viste hvad *Han*, bestemt ved hele Europas Forfatning, havde gjort til Landets Forsvar; hvad Exempel *Han* gav Borgerne, Ungdommen især, ved Tarvelighed, Afholdenhed, ved Arbejdsomhed, Orden, ved forandret Arbejde, som Vederqvægelse efter Arbejde, ved at hade Smiger, o. s. v.

Den anden var paa Selskabets *Stiftelsesdag*: Han udviklede dets Öjemed, hvad det havde *foresat* sig at virke, og hvad det *alt* havde virket. Talen viser helt igjennem et Hjerte, der slaaer varmt for alt hvad der bidrager til Almenvel. "Vi ville söge vor *Ære*" siger han et Sted i denne Tale, "i at gjöre det Gode, endog uden at have forpligtet os dertil.' Derfor ville vi elske vort Fædreland, og nöje eftertænke de Pligter, som paaligge os, som Börn af samme, som Indvaanere i det, og som Undersaatter af den mildeste Regjering. Vi ville opfylde alle disse Pligter, som Fader, saa at vi vel opdrage vore Börn, som Embedsmand, hvis noget Embede er eller bliver os betroet, saa at vi have en god Samvittighed, som Borger uden Embede, saa at vi drive vor Næringsvej med Redelighed og Flid, uden at fornærme vore Med-

borgere. See dette er Borgerdyd! og dette Navn ville vi beholde og holde i Agt!"

I dette Selskab var overalt ofte Lejlighed til at kjende hans Sjæls Tænksomhed, hans Karakters Elskværdighed. Han var saaledes selv *tarvelig*, et Exempel paa den Dyd, hvis Udbredelse var den förste Anledning til Selskabets Tilværelse. Dets Medlemmer vilde virke imod den overspændte Levemaade, imod den Ödselhed, som fandtes i Kongestadens Klædedragt og Gjestebudde, i dens Huse og Möbleringer, og i dens hele Adfærd. Men han tænkte aldrig *eensidigt*. Tarvelighed, indfört allevegne, kunde vorde skadelig for det Offentlige. Den vilde gjöre mange Hænder ledige, mange Indbyggere brödlöse; vilde hindre Kultur, beröve Staten de Fordele, som forædlede Naturprodukters eller Industrivarers Afsætning udenlands kunde medföre. Tarvelighed, saa vilde han, skulde derfor blot bestaae deri, at hver Mand jevnede sine Udgifter efter sine Indtægter, at den Ödsle ödslede med Landets *egne* Fabrikata eller förædlede Naturprodukter.

Han kom sjeldent til *Forlystelser*, men saae gjerne, at Andre nöde dem. Kun Misbrugene af dem paatalede han. Man havde saa-

ledes eengang vedtaget, at Ingen, som var Medlem af mere end een Klub, eller i noget dramatisk Selskab, maatte være eller blive Medlem af Selskabet. Han ansaae Loven höjst skadelig for Borgerdydselskabet, fornæmmelig for andre Selskaber; han viste det, og fik Loven hævet. Det han skrev i den Anledning indeholdt alt hvad der vel kan siges *for* dramatiske Selskaber, vidnede om, at Forlystelser i Lægens Haand ofte ere et ypperligt Lægemiddel.

Han og Professor *Tode*, med hvem han havde det tilfælleds, at han var rig paa gavnlige Ideer, tilböjelig til at virke for enhver god Sag, men fra hvem han og deri udmærkede sig, at han var *mere* vedholden i sin Virksomhed, naar Udförelsen ikke svarede til hans Önsker, indböde i Aaret 1790 et Selskab til de *Druknedes og andre Livlöses Redning.* Indbydelsen findes indfört i No. 300 af Adressekontorets Efterretninger for benævnte Aar. Dette *Selskab for Menneskekjærlighed* skulde fremme og lette livlöse Menneskers Tillivebringelse, ved at foranstalte Værelser, hjelpende Personer, Redskaber og andre Fornödenheder ved alle de Steder, hvor slige Ulykker oftest indlöbe; correspondere med andre saadanne Sel-

skaber udenlands; foranstalte offentlige Forelæsninger for Dem, som komme i Embede i Provindserne, paa det de kunde lære at behandle tilsyneladende Livlöse; lade forfatte, trykke, og overalt i begge Riger uddele fattelige Anvisninger af samme Indhold; opmuntre Menneskevenner paa andre Steder til at indgaae lige Foreninger; og endelig udsætte Premier for de bedste Afhandlinger over de Kilder, hvoraf den nu saa gængse Tilböjelighed til Selvmord flyder, og om de bedste Midler til at stoppe dem. Selskabet kom vel ikke den Tid istand. Maaskee kan man dog tillægge *Mangor* Andel i det Gode, som *Selskabet til druknede Menneskers Redning* har virket.

Mangor var Skribent. Han fölte, at der for den tænkende Mand ikke gives nogen værdigere og ædlere Beskjeftigelse, end ved Skrifter at udbrede alle Ideer og Meninger, som have Indflydelse paa hans Fædrelands eller Menneskelighedens Vel. Men han vidste, at Skribenten tillige har Pligter at iagttage; og han iagttog disse Pligter. At han Intet skrev imod borgerlig Orden, Intet, som nedbryder

gode Sæder, Moralitet og Religiøsitet, eller vækker urigtige Begreber og Meninger, Intet, som var partisk, var det end stundom bittert, det er alerede deraf en Selvfölge, at han var en god Borger. Der gives imidlertid visse Egenskaber, som den Skribent bör besidde, der skal kaldes Mand af Geni og Talent, og vil vente at stifte Nytte med hvad han skriver. *Mangor* besad mere end een af disse Egenskaber.

Han havde tænkt meget over sit *Modersmaal*; dannet sig *Regler for dets Retskrivning.* Af ham haves en *dansk Ordbog*, hvoraf dog kun nogle Ark ere trykte. Som Indledning til denne Ordbog havde han bestemt saavel hine Regler, som en Undersögelse over det danske Sprogs Natur. Sammenligner man Det han har skrevet, findes deri megen Uovereensstemmelse. Denne er imidlertid en Fölge dels af den forskiellige Tid, det er skreven paa, dels af Andres urigtige Korrektur.

Uagtet han læste baade Tydsk, Fransk og Engelsk, var Det, som han skrev, *ægte Dansk.* Sproget var jevnt og klart; men ofte ikke filet, fordi han dertil manglede Tid. Som Exempler paa Sproget afskriver jeg et Par Perioder af hans Tale paa Kronprindsens Födselsdag,

paa det Sted, hvor han taler om Skrivefriheden. "Ingen" siger han "vove at indbilde Ham, at den er skadelig, fordi den somme Steder har været grændselös! Den er jo forskjellig efter den Grund, den groer paa, som alle Planter, og efter dens Rögt; i Holland uforskammet; i Engelland bitter; nogle Steder i Tydskland mandig. Der findes Lande, hvor intet maa trykkes mod alt det, Nogle indbefatte under Religion, var det endog den slettesste Præstes Gebærder; eller imod Staten, det er om alle betydelige og ubetydelige Embedsmænds Handlinger; i andre Stater kan man sige for og mod Religion alt hvad man vil, men intet om Stat; i Holland hidtil alting om Stat, intet om Religion; i Engelland alting. See! saa forskjellig og ubestemt er Sagen; skulde man da ej kunne faae noget forkleinende at fremföre?"

"Ingen redelig Undersaat var det, som vilde tilraade Ham igjen at afskaffe vor Skrivefrihed, fordi den endnu har baaret saa saare faa Frugter af god Smag. Er det vel anderledes med Naturen, som paa törre, sandige Marker först frembringer en ringe, ubrugelig Mos, som hverken tjener vore Dyr til Föde, eller

os til nogen Brug, men alene stiller Sandens Ustadighed, og understötter Solens Varme og Regnens Blöden i deres gode Virkninger. Derefter opkommer i den adskillige törre ringe Planter, som kunne deels nytte noget lidet, deels ved at raadne frembringe Föde for efterkommende Græsarter eller med Flid dyrket Sæd. Saaledes er det med vor herlige Himmelgave Skrivefriheden. Lader os derfor vedblive at glæde os over den; at takke Ham, som beskytter os ved den; at hædre Ham, ved fornuftig at bruge den; ikke laste Ham eller den, fordi den kun bærer Mos eller Ukrud. Gradeviis, som hele Naturens Gang, fra det ringe og ufuldkomne til det store og fuldkomne, skal den tage til og bære herlige Frugter."

Critiske Tilfælde behandlede han med megen *Sindighed*. I sin Efterretning om *Buchhaves* Levnet berörte han saaledes, at jeg skal gjöre dens Recensents Mening til min, de bekjendte Stridigheder om Neglikeroden og *linimentum volatile camphoratum* med saa sagte en Haand, som naar man er bange for at oprippe et neppe lægt Saar. Hvert Ord er vejet.

Mangor, som saaledes var et Mönster paa en udmærket duelig Embedsmand, hvis lyse, menneskekjerlige Aand uafladeligen var syssel- sat med Menneskesetarv og Menneskeheld, hvis Arbejdsomhed selv den mest Arbejdsomme ikke formaaer at fatte, og som, for at bruge Tilskuerens Udtryk, man med Sandhed kunde kalde det Kompas, man aldrig foer vild ved at fölge, maatte tidlig *ende* sin virksomhedsfulde Bane. Overspændt Anstrængelse er Tænkerens Grav.

Han havde en Tid lang fölt, at han ikke længe kunde taale saa meget, og saa vedholdende Arbejde. Ingen, mente han, burde være Stadsfysikus, der ej med Duelighed og rene Hensigter forenede utrættelig Lyst til Arbejde. Derfor ansögte han andre Embeder, saasom at blive Raadmand, Auksionsdirektör i Kjöbenhavn. Beskedenhed tillod ham ikke at anföre andre Grunde end sine mange Aars Tjeneste, og at han i den ej alene havde tilsat sin Formue; men endog var kommen i Gjeld.

Han opnaaede ikke sit Önske. Arbejdet tog til, og forekom ham end besværligere. Maaskee arbejdede han med mindre Lethed, fordi han arbejdede med mindre Lyst. Hertil

bidrog vel ikke heller lidet en haabefuld Söns Död, der var Overdoktor paa en kongelig Fregat, og siden Læge ved Fattigvæsenet. Ved Talent, Kundskaber og Flid havde han alt som ung Læge tildraget sig Opmærksomhed; han skulde rakt sin Fader hjelpsom Haand i sin Praxis, hjulpet ham ved Udarbejdelsen af de forskjellige Skrifter, som han havde begyndt at udarbejde, eller samlet Materialier til. Uden Haab om Lettelse i sit Arbejde, fölende sit Helbred svækket, *sögte Mangor* derfor sin *Afsked.* Kollegierne vare imidlertid blevne opmærksomme paa hans Duelighed, paa hans Opofrelser for sit Fædreland. Det være og her sagt til Ære for det Medlem *) af vort Samfund, der da havde Forsædet i Rigets förste Justitskollegium, og til hvis Fortjeneste i denne Post det henhörte, at han, selv udmærket duelig Embedsmand, paaskjönnede, opmuntrede og gjorde Sit til at belönne fortjente Mænd, at han fölte hvad *Mangor* var, önskede at gjöre hans udvortes Kaar blidere, og lagde Plan dertil. Man nægtede ham Afsked; men lovede

*) Gehejmeraad Moltke.

ham Lettelse. Der viste sig ogsaa en skjön Lejlighed til at forunde ham en i det mindste for Næringssorger fri Alderdom; man vilde gjort ham tillige til lægekyndig Borgemester i Kjöbenhavn. Han kunde saaledes holde sig en Medhjelp; denne kunde i det mindste besörge det Skriveri, som for Videnskabsmanden er en uværdig Beskjeftigelse.

Men for *Mangor* var Ro her i Livet ikke forbeholden. Uformuenhed til at lade Urinen (iscuria) hvorfor han tvende Gange blev opereret af sin Ven *Callisen*, voldte ham Döden midt under hans for sit Fædreland velgjörende Bestræbelser. Maaskee har en Betændelse i Lungerne (peripneumonia) ikke lidet fremmet den.

Mange erkjendtlige Borgere *sörgede* ved hans Grav. Enkelte bevidnede deres Sorg offentlig. Jeg henviser her til danske Tilskuer, lærde Tidender for 1801, Arkiv for Skolevæsenet for 1805, og til No. 89 og 94 i Adressekontorets Efterretninger for 1801.

Rigets förste Justitscollegium lod ved en af dets Deputerede bevidne Enken dets Deltagelse i hendes Sorg. I dets Erklæring paa hendes Ansögning om Pension ligger ene hans

Hædersminde. Det er lige hædrende for det *danske Cancellie* og *Mangor* at höre dette Kollegiets Vidnesbyrd om ham. "*Den Afdödes Fortjenester af Videnskaberne og utrættelige Virksomhed i alt hvad der kunde gavne det Almindelige ere Cancelliet lige saa nöjagtig bekjendte, som den udmærkede Retskaffenhed og Uegennyttighed, paa hvilken han, i ethvert ham anbetroet Embedsfag stedse har aflagt umiskjendelige Pröver; og Cancelliet glæder sig ved det Haab, at en saa værdig Mands Opofrelse i Statens Tjeneste ville tale til Fordeel for hans efterladte Enke, og at dennes ublide Kaar saa meget som mueligt ville blive lettede.*"

Enken blev tilstaaet 50 Rdlr. i Pension fra 1ste Januar 1802. Hun indgav en ny Ansögning. "Jeg föler" siger hun i den "at jeg og Familie have tabt min af sit Fædreland fortjente Mand *for Tiden*, fordi hans sjeldne Embedsiver, og de mange ham paalagte, hans Alder og Kræfter overlegne Forretninger, fra hvilke det ikke lyktes ham, efter sit Önske, at vorde entlediget, havde forkortet hans Liv; föler dobbelt Savnet af den Formue, som han dels har tilsat ved at tjene sin Konge, dels kunde erhvervet, hvis ikke Troskab og Rede-

lighed i sit Kald, Kjærlighed til sit Fædreland, og Lyst til at fremvirke Menneskevel, alt for meget havde bortfjernet ham fra Forretninger, som kunde givet en Videnskabsmand og Læge af hans Erfaring og Kundskaber ikke alene rigeligt Udkomme, men og Udsigter til at efterlade sin Familie noget. Jeg gjenkalder mig Exempler af Enker, hvis Mænd, efter mit maaskee urigtige Omdömme, ikke havd större Fortjenester end min Mand, og dog af Hans Majestæt ere benaadede med langt större Pension; og jeg finder blandt disse Enker dem, som deels ingen Familie havde, og deels ikke vare Enker efter Mænd, som havde tjent Staten, eller af Kongens Kasse havde havt deres Löp." Efter at have kraftigen mödt den muelige Indvending, at den Embedsmand, der ingen Lön har af *Kongens*, men af *Stadens* Kasse, ikke kan vente sig saa betydelig Pension for sin Enke, som den, der hæver sin Gage af den kongelige Kasse, tilföjer hun til Slutning: "Hans Majestæt har allernaadigst tillagt Enkerne af de *Maanedslieutenanter*, som faldt i Slaget den 2den April, en Pension af 200 Rdlr. aarlig. De faldt for Fædrelandet; det er sandt. Deres Enker bleve og, ved at tjene Staten, berövede

de blidere Udsigter, som Farten kunde tilbuddet. Men hine Offere for Fædrelandet miste- de dog kun Livet efter *nogle Timers* besværlige Arbejde; *min Mand* tilsatte sit Liv for det samme Fædreland, efter *flere Aars* uafbrudte, med Möjsommeligheder, Chicaner og Ubehageligheder forbundne Arbejde, og, efter i denne Tid at have dagligen opofret Ro, Formue, selv Nydelsen af sine kjæreste Venners Selskab, for Opfyldelsen af sine ufuldkomne Pligter. Ved sin utrættelige Arbejdsomhed i de ham *uden Betaling* overdragne offentlige Forretninger, ved hans derved voldte tidligere Död, berövedes ogsaa jeg den blidere Udsigt for Fremtiden, som lönnede Forretninger, og et mindre möjsommeligt Liv for ham selv, sikkert vilde skjænket mig." Den nævnte Pension blev nu foröget med 50 Rdlr.

Mangor! Ogsaa *jeg* klagede ved din Död; jeg skyldte Dig hvad en Sön kan skylde sin Fader. Jeg gjorde mere end eet af mine Fjed paa Borgerbanen ved Din vejledende Haand. Ved mere end een Lejlighed har jeg aagret med Dit Pund, varmet mig ved Din hellige Ild for Fædreland og Menneskehed, seet ved

Dit rene stadigt brændende Lys! Dit Venskab var ogsaa mig i Miskjendelsens og Mismodets Time saa tröstelig. O at din Aand altid maa svæve for mig! at den maatte svæve for hver den, der med mig önsker sig et Mönster paa alle huslige og borgerlige Dyder, et Mönster paa en *sjelden* Embedsmand!

Noget om det Spörgsmaal: Hvorledes bestemmes Epopeens rette Begreb, saaledes at man kan skiönne, hvilke af de nyere Digte med Grund kunne henföres til denne Digtart?

Af

K. L. RAHBEK,
Professor.

Allerede inden dette Spörgsmaal af Universitetets æsthetiske Priisdommere var udsat, havde de Undersögelser, hvortil det dengang nylig udkomne classiske Digterværks, *det befriede Israels*, Studium foranledigede Undertegnede, forenede med dem, hans Forelæsninger over Fædrelandets æsthetiske Litteratur paa samme Tid gjorde ham til Pligt, opvakt den Idee hos ham at pröve at give sin Skierv til at oplyse

denne saa omtvistede Materie. Naturligviis kunde det ikke andet end være ham i höjeste Grad behageligt, af ovennævnte Priisudsættelse at erfare, at han i at ansee dette Spörgsmaal, saavel for ubesvaret, som værdigt og vigtigt at besvare, mödtes med Mænd, dem han altid var sikker paa ikke at finde uden i den ægte Smags og den liberale Grundigheds Spor; men saa fordobblet Interesse end denne Materie derved fik for ham, maatte det paa den anden Side afskrække ham fra at behandle et Æmne, hvorpaa Musernes yngre Sönner vare opfordrede at pröve deres Kræfter. Han traadde derfor tilbage, og saae med Forventning imöde, hvorledes denne Gaade af nogen blandt disse vilde blive behandlet, og hvorvidt han vilde enten kunde tiltræde den Seirendes Mening, eller af den faae nye Anledninger til at pröve, berigtige, eller befæste sin. Men see! dette Spörgsmaal er enten ikke, eller i det mindste ikke til Dommernes Fornöjelse besvaret; og han har derfor, da Radden kaldte ham til den Ære at indlevere sit Bidrag som Medlem af dette Selskab, troet at kunne foretage denne Sag paa ny, smiggrende sig med, at en Undersögelse, der, hvis den ikke aldeles mislykkes, maa ka-

ste et nyt Lys paa tvende af vore ypperste Digterværkers, Stærkodders og det befriede Israels Rang og Værd, ikke vil være uvelkommen for Mænd, hvem enhver Green af vor Nationalhæder er hellig og dyrebar.

Tre forskjellige Veje frembyde sig, ad hvilken denne Undersögelse kunde skee; den förste, som man kunde kalde den analytiske, vilde være, at gjennemgaae alle de Digte, der med Ret eller Uret bære Navn af Epopen, bryde Staven over dem, hvem dette Navn ikke tilkommer, eller i det mindste anvise dem den lavere Plads, de have Adkomst til; og derpaa hos dem, der ikke fandtes for lette, at opsöge det *fælles*, hvorved de hörte til een Art, og da bestemme dette som Artens Særkjænde; men ikke at tale om, at dette Arbejde vilde være af langt större Omfang, end enten den Tid, det er mig muligt at anvende derpaa, eller den, jeg uden alt for vidtdreven Ubeskedenhed, af mine ærede Selskabsbrödres Godhed torde fordre skiænket mit Arbejde, i nogen Maade vilde tilstæde, vilde dette med Alt det, ikke lede os videre, end at vi kunne sige: naar et Digt har de og de Egenskaber er det et Epos. Formastede vi os derimod at gaae et Skridt vi-

dere, og sige: et Digt maa have de og de Egenskaber for at være et Epos, vilde vi ved denne aposterioriske Fremgangsmaade ikke kunde være betryggede for, at jo Geniet tidligere eller sildere, ved at frembringe et Epos med nye Modificationer, godtgjorde Sandheden af den *Jean Paulske* Sætning, at enhver Classification kun er sand, saa længe den nye Classe fattes; en Anmærkning, som imidlertid kun holder Stand ved de Classificationer og Bestemmelser, der abstraheres blot fra de alt bestaaende og bekiændte Naturprodukter og Konstværker.

Den anden Maade, som man kunde kalde den polemiske eller critiske, vilde være at giennemgaae alle de forskiellige hidtil antagne eller fremsatte Definitioner af det episke Poem, pröve dem mod hinanden, og af disse Stenes Sammenstöd udlokke den Gnist, hvorved det fornödne Lys kunde tændes; men ikke at tale om dette Foretagendes ikke mindre Vidtlöftighed, er det höjlig at befrygte, at det heller ikke vilde lede os til noget mere fyldestgjörende Resultat, da i det mindste de bedste af de hidtilværende Definitioner paa Epopeen ere abstraherede fra de nuværende, eller daværende Epopeer, og i det höjeste kun sige os, hvad

disse ere, uden tillige at lære os, hvad Epopeen nödvendigen maa og skal være.

Der staaer da kun den tredie — aprioriske — Maade tilbage, ved en ordentlig, og muligst systematisk Classeinddeling af Digterværkene, at söge at bestemme, til hvilken Classe Epopeen henhörer, for derefter at afgjöre saavel de generiske Skielnemærker, der hjemle den Sted der i Classen, som de individuelle Særkiænder, hvorpaa dens specifiske Forskiellighed fra denne Classes övrige Underarter beroer.

Undertegnede har ved flere Lejligheder fremsat, og sögt at forsvare en — tildeels paa den skarpsindige *J. J. Engels* Basis bygget — ny Inddeling af Digtarterne, efter de tvende Inddelingsgrunde Materien og Formen, eller som man maaskee endnu rigtigere kunde sige: den indvortes og udvortes Form; og er da den udvortes Form enten dramatisk, eller udramatisk, som i Almindelighed kaldes *episk*, i Ordets videste Betydning, ɔ: enten taler Digteren under paatagen Person, eller under sin egen; den indvortes derimod er enten didactisk ɔ: den har Sandheders Fremstilling til Hovedformaal, eller fortællende og beskrivende, ɔ:

den har til Hovedformaal at fremstille en Ting, som den er, eller skeer, eller den er lyrisk, ɔ: Hovedformaalet er at udgyde sine Fölelser. Undertegnede maa tilstaae, at han ikke er istand til at tænke sig nogen Digtart, eller engang noget Digterværk, der ikke skulde kunde beqvemmelig og rettelig bringes under disse Delinger, naar man blot tillige tager i Agt, at i Konsternes, som i Naturens Rige de forskiellige Arter og Slags ere ligesom sammenkiædede ved idelige Mellemslags, hvorved Overgangen skeer fra det ene til det andet.

Spörge vi da nu, hvorhen hörer da Epopeen efter denne Classeinddeling, ville endog de ellers allermeest stridige eenes i at sige: at den i Henseende til sin udvortes Form hörer til den udramatiske eller episke, i Henseende til den indvortes til den fortællende og beskrivende Digtart.

Mindre Eenstemmighed ville vi derimod finde, naar det giælder om at bestemme de Særkiænder, der udmærke Epopeen fra de övrige fortællende og beskrivende Digtarter.

Det er en efter Engel ofte gientaget og sandet Anmærkning, som udentvivl ogsaa i flere Videnskaber vil findes stadfæstet, hvormeget

en Videnskabs eller Theories Held beroer paa et eller faa lykkelige Navne. Med ikke mindre Föje lader denne Sætning sig omvende, og sige: at ofte et uheldigt Navn har været et Hovedmiddel til at forvirre og forvanske en heel Theorie. Ikke sjelden har dette fundet Sted ved de vilkaarlige og — saa at sige tilfældige Navne, der just fordi de ligesom de glatte Skakbrikker i Lessings Nathan intet betegne, om intet erindre, kunne tillægges enhver Betydning, og hvorunder altsaa enhver efter Godtbefindende kan tænke sit; hvorpaa f. Ex. Dantes divina Comedia, og de mange Logomachier om Idyllen, Eclogen, Satiren o. s. v. kunne tiene til Exempel. Endnu i höjere Grad er det imidlertid Tilfældet med saadanne betydningsfulde Navne, som i Fölge deres Etymologie synes at skulde betegne Tingen, men som enten ikke ere adæqvate, eller og tagne af en tilfældig Omstændighed derved, og hermed give Anledning til tusende Chicaner mod saadanne Værker, der ikke vilte lade sig indskrænke inden de Grændser, Navnet synes at have afstukket. Ogsaa herpaa möde i Smagens Rige talrige Exempler; saaledes — ikke at tale om Navnene Lystspil, Hyrdedigt, og mange an-

dre — hvormange Modsigelser og Conseqvéntsmagerier have ikke blot Navnene *Digt*, og *Digtning*, og *Digter* foranlediget?

Samme Erfaring have vi ved den her omhandlede Digtart Lejlighed at gjöre; ogsaa denne har tvende Navne; eet nyere, og der synes mere etymologisk bestemt: *Heltedigtet*, det andet ældre, og som det synes, aldeles vilkaarligt, *Epopeen*. Allerede Addisons bekjendte Svar til dem, der nægtede Miltons tabte Paradiis Navn af *Heltedigt*, paa Grund af at i modsat Tilfælde Satan maatte være Helten, da den blot lidende Adam umulig kunde være det: *at dersom det ikke maatte hedde et heroisk Poem, vilde han kalde det et guddommeligt!* peger umiskiændelig paa denne Benævnelses Ufuldstændighed; ogsaa har med megen Föje Engel erindret: at Gjenstand, Classer af Gjenstande, Verden, som det kaldes, aldeles ikke henhörer i Digtekunstens Theorie; en Anmærkning, som naturligtviis har dobbelt Vægt, naar der ovenikiöbet handles om et saa ubestemt og mangetydigt Begreb, som *Helt*, og *Helteverden*.

Hvad Digtartens ældre Navn *Epos* eller *Epopee* angaaer, da synes dette vel underkastet de vilkaarlige Navnes Ufuldkommenheder, da

dets Etymologie, efter gamle Scapulæ Vidnesbyrd, af Grækerne antoges at være denne: at i denne Digtart Stavelserne bedre hænge sammen, og Fodmaalene löbe blidere over i hinanden. En anden og for os beqvemmere Udtolkning vilde imidlertid være, om vi antage det for at betegne *Ordet*, *Digtet* per excellentiam ɔ: det ypperste af alle de episke Digtslags.

Anvende vi nu herpaa Engels skarpsindige Anmærkning, at et Værk er desmere digterisk, jo mere sammensat dets Form er, eller jo flere Former det forbinder, og vi da undersöge, hvilke de Former kunne være, der her forbinde dem med den fortællende; maa naturligviis först og fremmest det, *cano*, hvortil den episke Digter trods alle Modsigelser vedbliver at paastaae sin Hiemmel, giöre os opmærksomme paa, at den lyriske Form maa være forenet med den fortællende; og finde vi det jo og historisk stadfæstet, at den förste blandt alle Epopeer, Iliaden, er siunget, og digtet til at synges.

Er det fremdeles vist, hvad Horats siger om Homer:

Quid sit pulchrum, quid turpe, quid utile, quid non,
Plenius et melius Chrysippo et Crantore dicit

kan selv den didactiske Form ikke være udelukket af Epopeen; og lægge vi nu hertil, hvad Aristoteles i sin Poetik 14 Capitel, 63 Afsnit (efter *Buhle*) anmærker Homer til Roes: at han ene blandt Digtere har indseet, hvad Rolle han selv har at spille, da han i egen Person maa tale saa lidet muligt; og at han derfor efter en kort Indledning altid indförer en Mand eller Qvinde, eller anden Gienstand talende; da see vi, at endog Indfletningen af den dramatiske Form er blandt Epopeens Fortrin, og at den saaledes forener alle baade indvortes og udvortes Former.

Men da det ved denne Formernes Forening er en Hovedsag, at disse giensidig iagttage det vedbörlige Forhold, komme vi nu til det Spörgsmaal: hvilken af disse Former bör være den herskende, og hvilke de underordnede? Lettelig ville vi da erkiende, at den fortællende Form her hersker, og at alle de övrige, selv den lyriske underordnes; eller at ikke Fölelsernes Fremstilling, men Handlin-

gen i Epopeen er Hovedsagen, og at her Forskiællen ligger mellem Romancen og Epopeen — maaskee kunde man tilföje, mellem Ossian og Homer. — I den förste er — som vi for Ex. i Guldhornene, og selv i Storms Zioklar kunne erkiænde — Fölelsernes Fremstilling Hovedsagen, og Handlingen kommer kun for saavidt i Betragtning, som den af disse drages frem for Lyset; i den anden er Handlingens Fremstilling Hovedtingen, og Digterens Fölelser yttre sig ikke videre, end Fremstillingen af Handlingen fornödiger; eller med andre Ord: Epopeen er et lyrisk fortællende; Romancen et fortællende lyrisk Digt; begge er Middelslags mellem disse tvende Digtformer, kun Epopeen mere paa den fortællende, Romancen mere paa den lyriske Side.

At ligeledes den didactiske Form i Epopeen höilig er den underordnede, vil vel nuomstunder, da en P. Le Bossus Forsög at giöre Epopeen til et Læredigt i fortællende Form, som den æsopiske Fabel, for længesiden ere satte i deres rette Lys, ingen mere saa lettelig fristes at nægte; ogsaa finder det selvsamme Sted med den dramatiske Form, da Personerne ikke, som i selve Skuespillet, fremstaae

selv talende, men kun indföres talende af Digteren, en Iagttagelse, der er overseet af mange Kunstdommere, som have bedömt den episke Digter efter den dramatiskes Regler, og dadlet ham, fordi man giennem hans Personer hörte ham selv; men som jeg dog paa den anden Side ikke heller vilde udstrække saavidt, at jeg vilde troe Virgils

sum pius Æneas fama super æthera notus

retfærdiggiort derved.

Men naar nu Epopeens Hovedform er den fortællende, hvad og hvorledes skal den da fortælle, for at hævde sit Sted, som det överste blandt alle fortællende Digte?

Enhver Digtart, siger saare rigtigen Aristoteles, skal ikke virke Fornöjelse i Almindelighed, men just den Fornöjelse, som Digtarten tilkommer ɔ: enhver Digtart skal, for at være fuldkommen i sit Slags, giöre det, som den bedst og fremfor andre, om ikke ene, kan giöre. Og hvad er det da det, der er bedst skikket at fortælles? Handlinger! Begivenheder! — Men skulle disse Begivenheder vedvarende og uafbrudt ikke blot interessere Læseren, eller Tilhöreren, men endnu mere saaledes begeistre Fortælleren, at de endog hen-

rive ham til et lyrisk Foredrag, maa disse Begivenheders Fremstilling være hvad Engel kalder af det pragmatiske Slags; det er: det maa ikke være blotte Tildragelser, der fölge tilsyneladende tilfældig paa hinanden, men en Kiæde af Handlinger, der fölge nödvendigen eller sandsynligen af hinanden, som Resultater af frie Væseners Sindelag og Lidenskaber; og disse Tildragelser, eller disse Handlinger maa ikke fortælles os som skeete; den lyriske Begeistring fremmaner dem for Sangerens Öjne, saa at han lader dem skee, foregaae, udvikkle sig for vore Öjne; og heraf den successive Maneer, man hos Homer saa höilig har beundret, og hvis Grund og Værd Herder i sine fortreffelige *critische Wälder* — som man vel med Engel kan kalde: *et af de fortrefligste Stykker Kritik, der nogentid ere skrevne;* — saa mesterlig har sat i sit rette Lys; deraf ogsaa det, at der i Epopeen, som i ethvert Digt, der skal opvække mere end Öjebliks Intresse, maa være en Knude, vigtige Hindringer at bestride og overvinde.

Men her træffe vi paa eet af de store Spörgsmaal, hvorom Kunstdommerne have været meest deelte: skulle disse Hindringer, der ere at bestride eller overvinde, denne Knude,

der er at löse eller overhugge, være af det naturlige eller overnaturlige Slags? udkræves, eller tilstædes det underfulde i Epopeen, og især i en nyere Epopee, eller ikke?

Vi kunne begynde med at anföre Homes meget rigtige Iagttagelse, at Dialogen (den dramatiske Form) er bedst skikket til at fremstille Fölelser, og Fortællingen (den episke) til Handlinger; at altsaa — ligesom Frygt og Medynk ere Sörgespillets Hovedformaal, i Modsætning til Fortællingen, saaledes er Beundring Fortællingens, i Modsætning til Sörgespillet. Vi kunne ydermere tilföje, at da Epopeen er et lyrisk fortællende Digt, er det uundgiængelig væsentligt, at dets Æmne er saadant, at det uafbrudt kan begeistre og beföje til lyrisk Foredrag; og skulde dette kunne skee ved Hverdags, jeg tör gierne sige ved naturlige, Begivenheder af nogen Omfang? Ja! en enkelt Handling, en enkelt Tildragelse, som anden April, som den, Bürger har besiunget i Visen om den brave Mand, som dens danske Jævning fra tredie November kan begeistre til et fortællende lyrisk Digt, til en Romance, men ikke videre! til et lyrisk fortællende hvor Digteren skal glemme sig selv over Handlin-

gens Storhed, udkræves ustridig, som Herder ogsaa i sin Adrastea fortrefligen har sat i Lys, det overnaturlige, det Guddommelige. Vi ville afskrive hans Ord:

"Naar Romancen saa gierne og helst synger Eventyr, og Epopeens Helt ligeledes helst bestaaer dem, forfölge begge ikke eet Maal ad forskiellige Veie? Romancen i korte Vers og Stropher, Epopeen i sin længere Versart, som just derfor kaldes den heroiske. — For Sangen deelte Balladen Verset, for det læsende Öje rykker Epos to Linier til hinanden, og ved Cæsur blev Verset heroisk. Og da Öjet længere kan læse, end Stemmen synge, udstrakte man Eventyret ligesom Stavelsemaalet, men afbröd det med Episoder; i den længere Gang blev Skridtet mere afmaalt, stadigere, fastere, Stillingen anstændigere, værdigere; saaledes dannedes af Romancen den episke Digtning."

"Vel saa Alt! men det anstændigste, værdigste ved denne Digtning blev dog det Guddommelige, Gudernes Leven blandt Menneskene, Himlens Indvirkning paa Jorden; dette er det episke Digts Siæl; tag det Guddommelige bort af Homer, saa svagt og taabeligt det undertiden endog synes os; og Ilias og Odysseen

blive da intet andet end Eventyr, som en blot Anmældelse og Paakaldelse af Mindets Muse endnu langt fra ikke hæver til Epos. — Det episke Digt vil have en guddommelig menneskelig Skueplads."

"Og hvorfor fordrede det en saadan? ikke blot hang maaskee Fortienestens Krands, der skulde blive Digteren til Deel, derved saa meget höjere; men og dens Caracter blev derved mere episk. Til ringe Gierninger, til Hverdags Handlinger kunde og torde dog ingen Forstandig misbruge disse himmelske Væsner? det maatte altsaa være en reen, stor, evig Handling, hvortil den aabnede Himmel medvirkede, som selve Helvedet modsatte sig. Derfor fandt man i den politiske Historie, selv ved store Begivenheder, Nationers og Rigers Grundlægning f. Ex., saalidet Æmne til Epopee; ingen Arthur, ingen Hendrik, ingen Belisar, (selv ingen Leonidas udholdt den höje Fordring, at en Himmel skulde leires om dem paa Jorden. Vel betænkelig opgav Pope sin Brutus, Klopstock sin Hendrik Fuglefænger. Herman behandlede han kun dramatisk, ikke episk; Epopeens Mark, naar den skal fortiene dette Navn, fordrer ligesom hele Naturens Medvirkning,

hele Beskuelsen af Verden mellem Himlen og Jorden, fölgelig og hele Digterens Videnskab og Siæl."

Maaskee kunde med Föye eet og andet indvendes imod, at Tydsklands Plato her i Begyndelsen med velmegen Eftergivenhed har indrömt, eller antaget, at Epopeen var skabt til at *læse*; udentvivl lod ogsaa her Forskiellen mellem Epopeens rhapsodiske (recitativiske) og Romancens (odaiske) syngende Foredrag sig beqvemmeligen henföre til den ovenberörte Forskiel mellem det lyrisk fortællende, og fortællende lyriske Digt; udentvivl lod sig ogsaa med Föye erindre, at jo mere Epopeen har havt det *læselige* for Öje, jo mere har den tabt af sin *episke* Natur. Vi ville imidlertid indskrænke os til at anmærke, at hvad denne begeistrede Skiönhedskiænder fra sin Synspunkt her har fremsat angaaende det Underfuldes Væsentlighed for Epopeen, har paa samme Tid omtrent den sidste Efterlevende af Tydsklands store æsthetiske Pentarchat G. E. Lessings, Moses Mendelsohns, J. J. Engels, J. G. Herders værdige Jævning J. A. Eberhard, i sin sande æsthetiske Canon, sine fortreflige *Breve* til fuldeste Evidents udvikklet, og ved samme Leilighed besvaret

den til Væmmelse mod Muligheden af Epopeer i vore Tider fremförte diderotske Indvending: il y à si peu de foi sur la terre.

Det er, som Eberhard tilfulde har godtgiort, en af de mange uden videre Undersögelse optagne og antagne Maximer, at Læseren eller Tilskueren, for at henrives af det Underfulde, selv skal troe det, som om Homers Guder havde ophört at interessere, da de ophörte at troes; som om vi virkelig maatte være faldne tilbage til vore Forfædres Afguderi for at imponeres af Valkyrierne, der hærde Spydet til Balders Drab i Valhals Flammer. Alt for længe har man forvexlet den absolute og den relative Sandhed; alt for længe overseet, hvor let det er os at abstrahere fra Fornuftsbegreber, naar vi kun af Phantasien holdes skadeslöse derfor. Hvo — spörger Moses Mendelsohn — er den incredulus, der nogensinde har draget Aandens Gienkomst i Hamlet i Tvivl? hvo er, kan man ligeledes sige, den incedulus, der kan omtvivle fölgende Fortælling:

Strax voxer den kastede Flintesteen op
Til milhöie Klippe, hvis hvidnende Top

Bær selv endnu milhöie Klipper og Klinter.
Dens useete Porer blir gabende Huler,
Fremragende Höider dens fineste Splinter,
Og enkelte Fielde dens faldende Smuler.
Saa opstaaer et Field, ja en Samling af Fielde
For vandrende Heltes fremtrinende Födder.

Digteren har her — at jeg skal laane en Vending af Dorat — seet det saa vel, at vi nödes at see det med ham; og derpaa, derpaa allene er det, at det kommer an; hans Phantasie maa være fuld deraf, og da vil det uden Vanskelighed overströmme i Vers; saaledes og i vor nyeste romantiske Epopee, Aladdin; hvo vilde derfor paastaae, at vi fæstede Tro til det gammeldags Ammestue-Eventyr, fordi vi med Interesse fölge den genialiske Digter giennem de mangehaande underfulde Scener, han med saa riig Phantasie omleder os iblandt?

Ogsaa finde vi her den sande Nögle til den saa ofte omtvistede Gaade, hvorfor det saakaldte Ministerium Deorum er i Homer af saa ganske anden Effekt, end hos hans Efterfölgere. Man kan sige om Homers Guder, som Göthe om *Rembrandts* Fruentimmer: det var

hans; saaledes tænkte, saaledes troede han dem; ingen virgiliansk

Prisca fides facto, sed fama perennis

röber nogensinde hans Tvivl eller Vantro. Man giör Uret, naar man kalder dem Machiner hos ham; de vare som virkelig medhandlende og aldeles uundværlige Personer i den Begivenhed, han fortalte, eller rettere besang; ved dem blev, hvad der ellers havde været en Række af Tilfælde, til en stor sammenhængende og interessant Handling; og naar Cicero beklager, at han har giort dem for menneskelige, önsker han netop, at han vilde have betaget dem det, hvorved de, som frie Væsner, for os have den största Interesse.

See vi nu tilbage paa, hvad i det foregaaende er sagt, finde vi Resultaterne deraf at være fölgende: Epopeen er et lyrisk fortællende Digt, der, ofte og ved Hielp af den dramatiske Form, besynger en udförlig Handling, som pragmatisk udvikler sig for vore Öine, og som ved sin Vigtighed og sit Underfulde er skikket at vække Beundring; og at vi her, om maaskee end ikke altid ad den ligeste eller jævneste

Vei ere paa det rette Spor, have vi Föye at formode deraf, at vi her mödes med Aristoteles, der i sin fra Iliaden og Odysseen abstraherede Bestemmelse af Epopeen udtrykkelig siger: at Epopeen er Fremstilling af en heel og fuldstændig — vigtig — Handling, der har Begyndelse, Midie og Slutning, saa at den udgiör et fuldendt Heelt, og skiænker den dette Digt egne Fornöjelse: at Digteren deri maa i egen Person tale saa lidet som muligt, saa at intet deri er uden Caracter, men hver Individualitet betegnet; at den betiener sig af den höieste Grad af det forunderlige, da dette altid — i Fortælling — fornöjer; og at den heri maa, ligesom Tragedien iagttage det nödvendige, eller sandsynlige."

Undertegnede erkiænder meget godt, at det, han her har henkastet, i det allerhöieste kun er primæ lineæ til Besvarelsen af det udsatte Spörgsmaal; det forekommer ham imidlertid, som man ved nöiere at forfölge Forskiællen mellem det lyrisk fortællende, og det fortællende lyriske Digt paa den ene, og mellem det lyrisk fortællende, og det saakaldte historiske Digt paa den anden, vilde med tem-

melig Bestemthed kunne angive Grundene til alle de Særsyn, der i denne Theorie have foranlediget saa mange Misforstaaelser og Ordstridigheder. Ikke blot vilde, som forhen er berört, den caracteristiske Forskiæl mellem Homers Digt, og dem, vi under Navn af Ossians have, derved komme i sit rette Lys; men ogsaa vilde tillige Pharsalia, Leonidas, Addisons Campaign, Henriaden, og flere deslige Digte blive betragtede fra en rigtigere Synspunkt, end det gemeenlig har været deres Lod.

Vilde end mere den lykkelige Tidspunkt komme, da Æsthetiken blev behandlet, som det, den er, som en Deel af Siælelæren, og man da betragtede hver Digtart efter den Virkning paa Siælen, den har til Hovedformaal, og derfra udledede dens Reglêr, saaledes, som Aristóteles og efter ham Lessing have udledet Sörgespillets fra dets Hovedbestemmelse: at luttre vor Frygt og Medlidenhed, först da lod det sig haabe, at vi kunde faae en videnskabelig og fyldestgiörende Smagslære; först da lod der sig vente en Theorie, hvori ikke individuelle Iagttagelser og Erfaringer ophöiedes til almene Regler, og ved förste forandrede Vind igien

forkastedes, fordi man kom efter, at de ikke vare almene, uagtet de i deres specielle og vedbörlige Anvendelse kunde være rigtige.

Vi have den Mand, af hvem man vel kunde önske, vente, maaskee fordre en saadan philosophisk Æsthetik; ikke kan jeg nævne ham *her*; men det vil neppe heller behöves; thi tage feil af, hvem jeg kan mene, kan man sikkerlig ikke.

DE DANSKES PRIIS,

AF

TORQUATO TASSO.

EPISODE I DET BEFRIEDE JERUSALEM.

OVERSAT AF

J. BAGGESEN,
Professor.

Uveiret var forbi; den rædsomste blandt Nætter
Forsvandt; og over *Gotfreds* vide Leir
Bröd Morgnens Hære frem af Östens Sletter,
Bebudende Naturen Solens Seir.
Den sidste Torden taug; dog Mörkets Sværme giöde
End Helved-Edder i de svundne Stormes Spor,
Og, svævende din Flugt, *Alekto*, trædsk imöde,
Udbröd den giftigste blandt Aander, *Astragor:*

"Skue hist den Ridder, af hvis stövbedækte
Pande
"I snare Nærmen Sveden strömmer ned,
"Dansk er han, eene skaant af Skiæbnen, for
at sande
"Den Daad, som sidste Slægt vil studse ved.
"Det Tordenbud han Leiren har at bringe
"Om *Svends* og alle *Danskes* Heltedöd,
("For de Beleirende det frygteligste Stöd!)
"Vil *Gotfred* til *Rinaldos* Hiemkald tvinge.

"Sög i de Frankers Hær at snige dig!
"Fyld den med Avind, Had, og nidske Trætter!
"Mag, ved din Underfundighed og Svig,
"At Mand mod Mand, og hver mod Överst en
sig sætter!
"Beaand med nedrig Mistroe hver en Helt,
"Ophids Italiener, Schweitzer, Britte
"Mod Franken! Sving din Brand i Leirens
Midte
"Og tænd med Oprörs Flamme hvert et Telt!

"*Alekto* værdig er en saadan Daad!"
Saa slutted *Astragor*, "vor Fyrste vil paaskiönne
"Din Iver, og med Ædles Blod og Graad
"Dens Udfald til hans Thrones Ære lönne."

Ham hörte Furien, og fulgte Vinket froe.
Imidlertid var alt hin Ridder tæt ved Skandsen,
Og raabte: "Viser mig i Hast, og uden Standsen
"Til Överstens Paulun; mit Bud kan ei beroe."

Ham Veien viistes strax; og graadig efter snart
At vide, hvad behuder slig en Fart,
Löb efter ham de studsende Gelidder.
Ærbödig nærmer sig den danske Ridder,
Og, böyende sig dybt hen over blanke Skiold:
"O Fyrste!" bröd han ud, "hvis Lov alt tusindfold
"Fra Syd til Nord paa Christnes Læber klinger!
"Med tunge Suk jeg dig et qvalfuldt Budskab bringer.

"De Danskes Kronprinds, en forældet Faders Stav,
"Og ene Sön, den unge *Svend* alt længe
"Af ædel Iver brændte, sig at trænge
"Trods hver en Hindring over Land og Hav,
"Til fælleds Tog med dig mod Christenhedens Fiende.
"Den Lod, at kiæmpe her med dig, han fandt saa skiön,

"At Diademets Vink, og selv hans Faders Bön,
"Ei mægtig var hans kiække Sind at vende.

"En i uvirksom Mag henslumret Löbebane
"Hans ærelystne Siel ei agted Lyset værd;
"At lære Kunsten, ret at ordne Ledingsfærd,
"Han ilede til Kunstens Mesters Fane.
"Hvor rödmed han, at alt *Rinaldos* Orlogs-dands,
"Med lige Skridt af Aar, ham lod saa langt tilbage!
"Dog stedse stod hans Hu, selv i hans Barndoms Dage,
"Langt meer til Himmelens end Jordens Palmers Glands.

"Han rev sig lös og gik med en begeistret Skare
"Udvalgte Danske Mænd til *Thracien* ombord,
"Hvor ham *Alexius*, og dem, som med ham vare,
"I Keiserstaden modtog. See da foer
"Din *Sichart*, nylig landet, ham imöde
"Med Tidender fra din berömte Leir,
"Om *Antiochiens* Erobring, og den Seir
"I hvilken Tyrken saae din Orlogs Morgen-röde.

"Og meldte hvor din Hær, trods Fiendens Overmagt,
"Skiöndt *Persien* bröd op med alle sine Skarer,
"Utallige som Hagl, der over Marken farer,
"Gik frem, med snare Skridt, mod *Zion* uforsagt.
"Beskrev ham dig, og giorde ham bekiendt
"Med dine Kiæmper, og med alle Korsets Helte,
"Og endelig med ham, som fleest i Kampen fældte,
"*Rinaldo*, der forlængst hans Higen havde tændt.

"Tilsidst beretter han, hvorlunde nu dit Bud
"Alt mod *Jerusalem* lod hele Hæren rykke,
"Og hvor man önsked, at hans Laurbærs snare Skud
"Den skiönne Krands med ny Forskiönnen maatte smykke.
"Den raske Ynglings Siæl gik tændt i Flammer op
"Ved hin Berotning, og hans fulde Hierte brændte,
"Paa hine Fienders Gruus, som Helligdommen skiændte,
"At stige blodbestænkt til *Zions* Klippes Top.

"Ham syntes, hvad han om din Hærs Bedrifter hørte,
"Bebreide hver en Dag, hendøset uden Daad,
"Forgieves søgte Keiseren med Raad
"Og Bøn at holde ham; hans Iver intet rørte.
"At have været kun een Blund, maaskee forspilde
"Det store Nu, var al hans ene Skræk;
"Fornøiet drog han ud, jeg trodser Døden kiæk,
"Dens Slag mig træffe tidlig eller silde!

"Og selv beringede hans Iver Skiebnens Friis;
"Skiøndt senere den ham dog altid havde Landet;
"Og brød, før Solen end i Østen var opstandet,
"Med sine Kiempfer op i fuldbegeistret Iil.
"Frygt at forsinke sig, bestemte ham at drage
"Tvers giennem Landet til *Jerusalem*,
"Skiøndt han en Omvej havde kunnet tage;
"Men trods hver Hindring gik han ligefrem.

"Snart gieb os Mangel, snart en Trop af Fiender an;
"Med møie Pater Skridt for Skridt vi maatte kiempe;
"Men ingen svag, i Sjælen brændte han,
"Og vor Begeistring intet kunde dæmpe

"Rask fulgte vi hans Spor, og vore Barder sang;
"Thi Seier kronte vor forvovne Möye,
"Indtil en Dag ved Solens Undergang
"Vi skued *Palæstinas* nære Höye.

"Her fandt vi vore Speidere; men Skræk
"Stod malt i deres Blikke; hvad de meldte,
"De ældste Heltes Mod i Hæren fældte;
"Kun Hærens unge Förer end blev kiæk.
"Han hörte rolig, kold, med Smiil, og uforfærdet,
"Hvor nær os trued Fiendens störste Magt;
"Og medens alle blegnede forsagt,
"Fremtreen han, svingende med Seiersmine Sværdet:

"To Kroner," löd hans Ord, "nu straaler os imöde:
"En Seierskrone hist, og her en Martyrkrands,
"Og skiöndt for hin mit Bryst begierte först at blöde,
"Med Vellyst vinker og mit Hierte dennes Glands.
"O! mine Brödre! har os Skiebnen her bestemt
"En blodig Grav, saa lad os hævnet falde!

"Som Helte slaae, og döe, og, evig uforglemt,
"Lad Efterverdnen os de Tappres Mönstre
kalde!"

"Flux ordnede han alt, anvisende hver Mand
"Sin Hæderspost, og leirede paa Jorden
"Den matte Hær; men böd, udrustet holde
Stand
"Mod Overrumpling i behörig Orden.
"Selv vaager han i Rustning, skiöndt sit Slör
"Alt Natten over al Naturen ruller:
"Da pludselig et rædsomt Vaabenbulder
"Os alle tordner: Seirer, eller döer!

"Til Vaaben!" lyder Heltens Bud, og modig
"Han springer i det forreste Geled,
"Og svinger höit sit dragne Sværd, saa frodig,
"Som rörte Maalet alt hans sidste Fied.
"Snart see vi os, skiöndt dækt af Nattens Vin-
ger,
"Omlynt af Fienders Pile fiern og nær:
"En Skov af Spyd og Landser os omringer;
"Og kort: vi kiæmpe midt i Fiendens Hær.

"For stor var Overmagten, Skarer strede
"Mod Enkelte; dog bödte Kraft og Mod

"Paa Mangelen af Magt; og vore Fienders Blod
"Flöd strömmeviis i Morderslagets Hede.
"Vort eget Tab, tillod os Nattens Flor
"Ei tydelig at skielne: hvilke Helte
"Tilbageblev, og hvilke Fienden fældte;
"Hver slog i Blinde ned hvad ham imöde foer.

"Imidlertid formaaede Natten ei
"Den unge Helts Bedrifter at fordunkle
"Lig Morderengelen paa Dödens Vei,
"Man saae ham overalt i Mulmet funkle.
"Som Tordenstraalen, mellem Skrald i Skrald,
"Adsplitter Skyen, og opklarer Himlens Örke,
"Saa lynede hans Sværd i Fiendens Fald,
"Veiledende vort Mod i Slagets Mörke.

"Vi længtes efter Dagens Komme. Vee!
"Den kom! og viiste, hvad os Natten dækked!
"Hvad Skueplads fik her vort Blik at see!
"Kun Lig hos Lig, saavidt sig Öjet strækked.
"For længe havde Stridens Hede vart;
"Vor Hær var til en liden Hob indsvundet:
"Den Rest, som endnu stod uovervundet,
"Var for at see sin Undergang kun spart.

"Han smilte; svang med sidste Kraft sit Sværd,
"Og froe, saa syntes det, sig til sit Maal at vende,
"Foer han i Möde Fiendens friske Hær,
"Det största Helteliv, vor Jord har seet, at ende.
"Hans ranke Krop, af tusind Skrammer alt
"Eet blodigt Saar, sig styrtede, lig Döden,
"I Hedningernes Midte. Rundtom faldt,
"Hvad ikke flygtede, hans sidste Möden.

"Din Almagt, höye Dyd, hans Sværd endnu gav Vinger,
"Og sammenholdt endnu hans sönderhugne Krop.
"Saa rædsomt er for Skibet, det omringer,
"Et synkefærdigt Vrag, som gaaer i Flammer op.
"Dog endelig, omstormt af stedse nye Farer,
"Igiennembort af en uvoren Kiæmpes Spyd,
"Han, midt i Fiendens skræk-forsteente Skarer,
"Sank, under Vægten af sin egen Dyd.

"Ei faldt han overvundet; Fienden bæved
"End for den Segnendes usvækkelige Mod.

"Hans seierstolte Siæl sig först til Himlen hæved,
"Da ned paa Jorden randt hans sidste Draabe Blod.
"Den sidste sank han, — ingen var tilbage.
"Jeg ene — Ak! Forklarede! du veed,
"At ei ved egen Skyld mig spartes mine Dage;
"Du veed, at jeg med dig til Döden stred!

"Blandt dem, som om min Prinds i Slaget faldt,
"Laae jeg, i eget Blod, et Vidne til hans Ære;
"Og döende med ham, min Siæl sig drömmed alt
"I Salighedens Hiem imellem Lysets Hære.
"Saa laae jeg længe blandt de elskte Lig,
"Afmægtig, af en Slum, lig Dödens Blund, bedövet,
"Al Selvbevidsthed og al Sands berövet,
"Til et forvirret Lys af Mörket vakte mig.

"Jeg vaagned op, som af en bange Dröm,
"Og skued Lysningen sig Stedet nærme,
"Hvor jeg udmattet laae, for kraftlös og for öm
"Til Flugt, end sige til mit Liv at skierme.

"Og ændsed jeg det lidet; mine Saar
"Begyndte, mig saa smertelig at brænde,
"At jeg misundte mine Brödres Kaar,
"Hvis Lidelser med Döden var til Ende.

"Lidt efter lidt tog denne Lysning til;
"Og den sig nærmende matblege Flimmer,
"Som halv jeg tog for min Indbildnings Spil
"Blev for mit Öie til en Fakkelskimmer,
"To Munke saae jeg nu, med tvende Fakler staae
"Tæt ved mig. " Reis dig op min Sön", saa talte
"Den ene, " Du din Lid til din Forlöser slaae!"
"Min Smertes Brand den blide Stemme svalte.

"Han böyede sig over mig, og slog
"Tre höytidsfulde Kors, og paa mit Hierte lagde
"Sin vidtopladte Haand; nyt Liv min Aande drog
"Alt som Velsignelsen han lyste. Hvad han sagde,
"Jeg neppe hörte. "Reis dig matte Krop"!
"Udbröd han endelig med hævet Stemme!
"Og, Under uden Mage! jeg stod op,
"Og syntes dobbelt Liv forynget at fornemme.

":Med Studsen, halv med Skræk, jeg om mig stirred.
"Du lidet Troende!" bröd min Helbreder ud:
"Har du da glemt, da Smerten dig forvirred,
"Af intet er Umuelighed for Gud?
"Du troer os Aander: viid, vi begge ere
"To Levende som du, men langt fra Verdens Larm
"Vi hellige vort Liv til vor Forsoners Ære,
"Blandt disse Field i Eensomhedens Arm.

"For dig at redde förte Han, hvis Öye
"Fra Pol til Pol bevogter alt, mit Fied
"Igiennem Nattens Mulm til disse Höye,
"Og gav sin ringe Træl den Magt, du studser ved;
"Han vil og ei, at de nedbrudte Hytter,
"Hvis Heltesiæle steg til Lysets Boe,
"Skal vorde vilde Dyrs og Stormens Bytter;
"Men at det ædle Stöv skal nyde hellig Roe.

"Han vil, at *Svends* det store Lig skal finde
"Selv her i Örken den fortiente Bautasteen.
"Et höyt, urokkeligt, og evigt Hædersminde,
"Fortællende hans Daad, skal dække Heltens Been.

"Blik op mod Himlen! skue blandt hine Straaler
"Den störste, lig en Sol, mod Jorden sænke sig,
"Og med en Glands, som Öyet neppe taaler,
"Neddale paa din Fyrstes faldne Lig!" —

"Og underfulde Syn! I Natten skued
"Mit Blik en Stierne langsom sænke ned
"En Straale, der med Dagens Flamme lued,
"Og rundt oplyste Heltens Banested.
"Den giennemstungne Krop laae dækt af Pile,
"Nedfældet i sin Ungdoms favre Vaar,
"End skiön i Dödens Favn, forklart af Himlens Smile,
"Hvor herligt straalede hvert blodigt Saar!

"Han laae, med opad vendet Aasyn, rolig,
"Med Smiil paa Læben, som om end hans Blik
"Opstirrede til Lysets höye Bolig,
"Hvis Hersker ordnede den Gang, han gik.
"Hans höyre kramped sig om Fæstet end af Sværdet,
"Som i Begreb det stedse Slag at slaae;
"Mens, andagtsfuld i Liv og Död, som uforfærdet,
"Den venstre, signende, paa Brystet laae.

"Mens Vallen rundt gienlöd af mine Skrig og
Sukke,
"Og jeg i Taarers Blod udströmmede min Aand,
"Jeg Eremiten saae sig ned mod Liget bukke,
"Og vriste Sværdet af den Faldnes blege Haand:
"Skue dette Sværd, end rödt af Blod af tusind
Fiender,
"Der faldt, hvor han det svang! ulignelig i
Værd
"Er Klingen! fra dit Hiem til Jordens Ender
"Ei findes Mage til den danske Fyrstes Sværd!

"Han, som deroppe hersker, vil at samme,
"Skiöndt Haanden sank, som förte det, endnu
"Skal tusind Fiender til hans Riges Ære ramme;
"Og længe vorde Hedningernes Gru.
"Han binder til dets Fæste Krigens Skiæbne;
"Saa lyder over det den Herres Herres Ord:
"Den ædle Krigers Haand skal dette Sværd bevæbne
"Som hevner *Svends*, den danske Fyrstes, Mord.

"Ham *Soliman* har dræbt, og *Soliman* skal
segne
"For dette Sværd! Modtag det, unge Mand,

"Og iil dermed herfra til *Zions* Egne,
"Hvor *Gotfreds* Leir mod Fienden holder Stand!
"Gaae kiæk og uforfærdet, trods hver Möye,
"Hver Fare, hver en Fiende, ligefrem!
"Dit Liv beskytter Han hvis Forsyns Öie
"Bevogter alt! iil til Ierusalem!

"Fortæl, hvad du har seet, fortæl i Leiren
"De Danskes Heltedaad, din Fyrstes Död!
"Lad Melden om det ædle Blod, som flöd,
"Opflamme hvert et Bryst til Kiæmpen og til Seiren!
"Viis i sin hele Glands den Helt, hvis Sværd
"Du bringer; lad hans store Minde brænde
"I alle Christnes Barm, og i hver Kiæmper tænde
"Lyst til at ligne *Svend*, og vorde Palmen værd!

"En Ridder, ung som han, har Himmelen beskiæret
"Det Sværd, den herlige paa Jorden efterlod,
"*Rinaldo!* Jorden om hans Navn er kiendt og æret;
"Dets Glands opflammede din unge Fyrstes Mod.

"Giv ham det hen, og byd ham, *Svend* at hevne;
"Saa vil det Han som styrer Jord og Hav"! —
"Den Gamle taug. Men intet Ord kan nævne
"Den Herlighed, som nu mit Blik omgav.

"Om Liget hæved sig i kunstig Pragt og Orden,
"Ved en usynlig Magt, i det jeg taareblendt
"Henstirred, fire Stötter op af Jorden,
"Bedækked af en Hvelvings Firmament.
"Min Fyrstes Navn og Daad i gyldne Flammer lued
"Paa Marmorpillerne med Evighedens Krands;
"Og mine Landsmænds Hæder, hvor jeg skued,
"Mit Blik fortrylled med Udödeligheds Glands. —

"Her," udbröd Oldingen paa nye, "hvor Jorden,
"Beduggedes af den Forklartes Blod,
"Hans Mausolee skal trodse Storm og Torden,
"Og staae til Tyrkens Skræk, som Helten stod;
"Omringt af sine Mænd hans Been her rolig hvile!
"Begræd ei meer den Salige! Fölg med

"Og hvil dig ud hos os, for rask paa lette Fied
"I Morgen til din Vandrings Maal at ile"! —

"Saa talte han, og op og ned, blandt Takker
"Af vilde Field, imellem Steen og Krat,
"Vi vandred over skovbegroede Bakker,
"Ved Fakkelskinnet, i den mörke Nat,
"Til Hulen, hvor de tvende trygge leved
"Med Örkens vide Dyr i stille Fred,
"Beskytted af den Aand, hvis Vinger om dem svæved,
"Og noksom væbnede med dig, Uskyldighed!

"Her, efter Styrkning af en ringe Föde,
"Paa törret Löv min Krop udhvilte sig;
"Og med det förste Glimt af Dagens Morgenröde
"De tvende Helgenbrödre vakte mig;
"Jeg op af Leiet sprang, tog Afsked med de Fromme,
"Og af den Gamle selv paa Veien bragt,
"Jeg skyndte hid til dit Paulun mit Komme
"Igjennem Örkner, Fiender, og din Vagt". —

Den Danske Ridder taug; og *Gotfred* talte:
"Det Bud, du bringer os om hine Heltes Död,
"Hvis mageløse Dyd alt mangen Flygtning malte,
"Er for de Christnes Hær et rædsomt Tordenstöd.
"Almægtige! saa maatte denne Skare,
"Den meest udvalgte, Solen kiæmpe saae!
"*Svend*, og de samtlige, som med ham vare,
"Saa tidlig ind i Evigheden gaae!

"Men ak, kun os, ei Eder jeg begræder,
"I altforherlige, hvis Palmers Glands
"Kun Glædens Taarer og Beundringens tilstæder!
"Jeg seer dig kront med Evighedens Krands,
"Korsfanens Ære! Heltenes Exempel!
"Jeg skuer Engle tælle dine Saar!
"Og med en Glands, som ingen Straale naaer,
"Jeg seer dig överst i Udödeligheds Tempel!

"Men du, som troe med ham og hine stred,
"Vær stolt! Og dig en herlig Lod blev givet:
"At lindre, hvad ved hines Tab vi leed,
"Et Under sparte dig i Döden Livet!

"Dig, eene Rest af dine Brödre, værd
"Det Danske Navn! dig lönne her den Ære,
"Mit Togs, de Christnes Skiebne, stolt at bære:
"Gaae, sög *Rinaldo*, bring ham Heltens Sværd!"

Om nogle af Hr. Lieutenant v. Ohlsen i Island samlede Mineralier.

Af

WAD,
Professor.

Hr. Lieutenant v. Ohlsen har under sit Ophold i Island, da han opmaalte Kysterne af den sydlige Deel af Landet, med megen Flid samlet de ham der forekommende Mineralier, og indsendt dem med nogle Anmærkninger og en Beretning om deres Findested til det kongelige Rentekammer, hvilket, efterat have ladet undersöge deres Beskaffenhed og Brugbarhed, har foræret dem, som bestaae af 61 numererede Stykker til det Kongelige Museum, og

gjemmes for nærværende Tid paa Rosenborg-Slot, hvor de mange kostbare Mineral-Samlinger, der engang ville paa en udmærket Maade pryde det nye Kongelige Museum, ordnes og bevares.

Skjönt denne Islandske Samling ikke indeholder Nyheder for Mineralogen, saa er den dog mærkelig deri, at den afgiver et nyt Beviis paa, at Naturen overalt under lige Omstændigheder frembringer lige Virkninger i de mest forskjellige Himmelegne. Men især fortjener denne Samling, som hörer til den Formation, som af Geognosterne kaldes *Flötstrapformationen*, vores Opmærksomhed, enten man seer hen til dens Oprindelse og Beliggenhed, eller til dens Sammensætning i det Store, eller til dens Virkninger paa Jordens Overflade, eller endelig til dens œconomiske Brugbarhed.

I Henseende til dens *Beliggenhed*, da er det bekjendt, at naar alle andre Bjergarter have deres bestemte Beliggenhed, saa man nöje kan angive, paa hvilken Bjergart enhver hviler og hvilken der tildækker den, saa have disse af Flötstrapformationen dette særegne, at de hvile snart paa de ældste Bjerge, som Granit, Gneis og Glimmerskiver, der vare

dannede længe för Organisations Epoken, snart paa yngre Bjerge, som tæt Kalksteen, Sandsteen og flere, der ere langt yngre end Dyr og Planter. Der finde vi dem altid at indtage de höjeste Punkter, og det paa en Maade, der tydelig viser, at de ere dannede i et langt Mellemrum efter de Bjergarter, hvorpaa de hvile, da de hverken ligge paralelle med Grundbjerget, men have, som Geognosterne tale, en afvigende Lejring, ikke heller have noget faldende Niveau, som de fleste övrige Bjergarter, der falde bestandig efter deres relative Alder, saa de ældste Bjerge ere de höjeste og de yngste de laveste. Vi finde disse samme Bjerge udbredte over hele Jordkloden, saavidt vi kjende samme, paa Australiens Öer og paa de Andesiske Bjerge i Sydamerika, paa Öerne i det Indiske Hav og omkring Afrika, langs med den östlige kant af Asien, og igjennem hele Europa lige fra Öerne i Middelhavet og Italien igjennem Tydskland, Frankerige og Storbrittanien op i Norden til Færöerne og Island og selv i Grönland, skjönt overalt afbrudt og uden sammenhængende Flötser, da de lettest af alle destrueres saavel formedelst deres höje og for Atmosphæren udsatte Beliggenhed, som for de-

res chemiske Sammensætning og prismatiske Afsondring. Tages dette i Betragtning, og vide vi tillige, at disse Flötstrapbjerge bestaae ikke blot af chemisk-forenede Fossilier, men og af mekaniske Præcipitater eller Fragmenter af ældre Bjerge, og af sammenhobede organiske Legemer, saa indsees let, at disse ere dannede ved en stor Vandrevolution, der har udbredt sig over hele Jordkloden, længe efter at Dyr og Planter fik deres Tilværelse, som maaskee var den samme, der gav Jordens Overflade det forrevne Udseende, der letteligen bemærkes, naar man betragter i det sydlige Hemisphære de mangfoldige Öer, de höje Forbjerge og dybe Havbugter, og det i saadant et corresponderende Forhold, at man skulle troe, at Revolutionen var gaaet fra Sydvest til Nordost. Saa mærkelige ere disse Flötstrapbjerges Beliggenhed eller Lejring.

Hvad disse *Flötstrapbjerges Sammensætning i det Store* angaaer, da gives der intet Flötsbjerg, som bestaaer af flere heterogene og forskjellige Bjergarter, og af flere samtidige indvoxne mineralogisk-enkelte Fossilier, hvilke ved en Art af Infiltration ere producerede af samme, end denne *Flötstrap.* Den indehol-

der, som sagt, ikke blot chemiske Præcipitater, hvilke have den överste Beliggenhed, men og mekaniske Præcipitater og organiske Legemer især af Planteriget, som indtage de dybere Punkter. — Til de *mekaniske* höre Leer, Sand, Sandsteen, Valkejord, og Leer-Jernsteen; af *organiske Legemer* findes faa Skaldyr, derimod en stor Mængde af alle Arter Brunkul, og af de egentlige Steenkul forekommer der Glandskul, Beegkul og Stangkul. — De *chemiske* Præcipitater ere Basalt, Vakke, Mandelsteen, Porfyrskiver, Graasteen og Grönsteen. Dog findes ikke altid alle disse Bjergarter samlede tillige paa et Sted, men nogle af dem ere mere særegne for et Sted end for et andet, saaledes mangle ofte Brunkullene og Steenkullene; Porfyrskiven findes især i Böhmen; Graasteen især i Ungern og Italien; Basalt og Mandelsteen paa Færöerne og Island.

Til de indvoxne *enkelte Fossilier* höre, Augit, Olivin, Glimmer, Jernsand, Leucit, Zeolith, Kalcedon, Halvopal, Obsidian, Steenmarv, Speksteen, Grönjord og flere, og maaskee kan og hertil henregnes Diamanten, Safiren, Rubinen og flere Ædelstene, som findes udenfor deres oprindelige Sted i opskyllet

Land og Floder udi den hede Zone, hvilke ved deres fuldkomne uddannede Figur til alle Sider vise, at de have været indvoxne, og følgelig en Bjergarten opløst. som indsluttede samme, der med største Rimelighed maa være den let oploselige Trap, der indtager de højeste Punkter.

I Samlingen findes af disse Bjergarter og indvoxne Fossilier under No. 44 og 45 Basalt. — No. 46 porfyragtig Basalt. — No. 42 sandig og jernholdig Leer — No. 39 Jernleer — No. 43 en forvittret Bjergart med Augit, og Vakke med Zeolit. — No. 20, a Vakke med Svovlkis — No. 41 Basalttuf — No. 40 Kalcedon — No. 48 Obsidian.

Saa mærkelig som nu denne Trapformation er i Hensende til sin Oprindelse og Gruppering, saa vigtig er og samme i Henseende til de *Virkninger*, denne har frembragt og endnu frembringer paa Jordens Overflade.

Det er i Flötstrapbjergene allene, at Jordbrand, Vulkaner og varme Kilder have deres Sæde — Man antager som rimeligt, at en Lynstraale har antændt en Kulflots, som har sat ud i Dagen, eller at en Grube ved et eller andet Tilfælde er bleven stikket i Brand; saalænge

nu samme ikke staaer i Forbindelse med Vand, kan det brænde roelig igjennem hele Sekler, og faaer Navn af *Jordbrand*, saaledes ved Duttvejler i Saarbrük, Milsau i Böhmen og ved fl. Sted.; derimod kommer Vandet enten fra Havet, eller Indsöer, eller optöede Snebjerge i Kommunication med Ilden, og det bringes i dampformig Tilstand, bliver samme Aarsag til Eruptioner, og *Vulkaner* fremstaae. I begge Tilfælde blive Kilderne i Nærheden af denne underjordiske Ild varme, og oplöse adskillige Jorde, Salte og Metaller, efter hvis Forskjellighed Vandet i disse Kilder faaer en forskjellig Gehalt.

Ved denne underjordiske Ild forandres Fossilierne af denne Formation undertiden meget betydeligen, og de forekomme da i en ny Skikkelse som Laver, Jordslagge, Pimpesteen, brændt Leer, Porselinsjaspis, Puzolan, Tras, Peperin og fl.; men undertiden forandres de saa lidet af Ilden, at naar man undtager deres törre Udseende, som de have faaet ved en Art Calcination, skulde man troe, at de ikke være rörte af Ilden. Det er det sidste Tilfælde, der tillige med forskjellige Begreber om denne Formations Beskaffenhed har givet An-

ledning til de to bekjendte mineralogiske Sekter, Vulkanister og Neptunister, hvoraf den ene antager det for Aarsag, som den anden anseer for Virkning.

Samme underjordiske Ild frembringer ogsaa adskillige Sublimater, saaledes *Svovelen* af dekomponeret Svovelkies, som findes i Basalt, Vakke og flere Legemer; *Jordolie* af Brunkullene; *Svovelsyre* af Svovelen og Surstoffet, som snart findes i frie Tilstand, snart forenet med Kalk til *Gips*, med Leerjord til *Alun*, med Natron til *Glaubersalt*, og med Jern til *Vitriol*; desuden Salmiak og flere Salte, naar Vulkanen staaer i Forbindelse med Havet.

Andre mærkelige Forandringer undergaae selv de haardeste Stene, som Basalten, Graastenen og flere, *deels* af de svovelsure Dampe, da Stenene efterhaanden blive mere og mere hvide og ukjendelige, og tilsidst blive til et saa fiint hvidt Pulver, som vores kunstige Pukning og Slemning ikke kan frembringe; *deels* af Atmosphæren, da saavel de uforandrede Stene, som Laverne, opløses enten til en frugtbargjørende Jord, eller bortføres af Vandet, og danne adskillige Tufer.

Hvad *Kilderne* angaae, der ofte findes i de vulkaniske Egne, da opnaae de sædvanlig det kogende Vands Temperatur, og indeholde, som sagt, mange Salte, Svovellever eller kalkagtig Svovel og flere Jorde oplöste, der dels afsættes under mange særdeles Gestalter som Inkrustationer og Tufer paa Overfladen af Jorden og Planter, og deels bortföres fra Kilderne med jernholdige Dele.

Af disse ved Ilden, Vandet og Syrer forandrede Bjergarter bestaaer den övrige Deel af Samlingen; saaledes ere:

No. 49 til 57 og No. 27 Laver af basaltisk Oprindelse.

No. 50 et Konglomerat af Lavastumper, sammenbundne med okkerholdig og Leer.

No. 22 og 59 Basalt oplöst med en forandret Farve af Svovelsyren.

No. 20 b, Vakke forandret af Svovelsyren.

No. 60 og 61 Sublimeret vulkanisk Svovel.

No. 26 a, c, d, e, Gips. — No. 37 og 38 Pimpesteen.

No. 47 Brændt Leer nær Porselinsjaspis.

No. 15 Brændt Leer nær Trippels.

No. 35 a — d Kiesel Inkrustationer.

No. 23 — 25, 26, b, 28 — 32, 34 og 36 Kiseltuffer af forskjellig Fasthed og Sammenhold, der efter Klaproths Analyse bestaaer af reen Kiseljord, der ved Vandets Temperatur og maaskee ved Kalk, som ofte findes i disse Bjergarter, er bleven oplöst, efterat Leerjorden har forenet sig med Svovelsyren, og dannet Allun, som siden er bortskyllet. — Af disse Kiseltuffer er No. 26, b, den mærkværdigste, som i alt ligner den almindelige Qvarts, der efter Hr. Lieutenant v. Ohlsens Beretning er af ham fundet som en blöd Masse, og saaledes overeensstemmende med Storrs Beretning, der fandt i Svejtzer-Alperne Bjergkrystallerne i deres förste Dannelse, lignende en klæbrig Masse, der lod sig trykke imellem Fingrene. — En sjelden Lykke at attrapere Naturen saaledes i sin Udviklings-Periode, naar ingen Fallacia har havt Sted, som let kan hændes, og jeg selv har erfaret paa mine Excursioner i de Phlegræiske Marker ved Neapel, hvor samme Flötstrapformation, Vulkaner og varme Kilder findes.

Til de af Svoveldampe oplöste, i de kogende Kilder slemmede og med Vandet bort-

förte sekundære Fossilier höre de smulrende og leeragtige Fossilier fra No. 1 til 21, undtagen No. 15 og 20, hvilke alle ere af Hr. Professor Becker chemisk undersögte. Af disse ere:

No. 10, 11 og 21 hærdet Steenmarv, hvoraf den sidste ligner den, som findes i Lejer i Steenkulsbjergene ved Planitz i Saxen.

No. 2, 15 e, 16 — 17 og 19 röde og gule jernholdige Leerarter, som nærme sig Okker.

No. 18 Rörformig Jernnokker, som har sat sig omkring Plantestængler.

No. 1 — 9 og No. 12 — 14 mere eller mindre fine, deels smulrende, dels sammenhængende Leermasser, smittede med Jern og indeholdende snart fri Svovel-Syre, snart samme forenet med Leerjorden til Allun.

Nu tilsidst et par Ord om disse Fossiliers *œconomiske Brugbarhed.* Men her maa jeg anmærke, at saa let som det er mineralogisk at bestemme ethvert Fossils Værd og Nytte i Almindelighed, saa vanskeligt er det kammeralistisk at angive samme, naar man ikke kjender Formationens Fuldstændighed, Mængden af hvert Fossil i Særdeleshed, det Locale

i Henseende til Transporten, Arbejdets Betaling m. m.

I ethvert Tilfælde vil det vigtigste Fossil af denne Formation være *Brun-* og *Steenkullene*, uden hvilket Brændematerial de övrige som Leerarterne, Saltene, Svovelen og flere vilde være af mindre Nytte. Neppe vilde de findes ved Vulkaner, der have sin Næring af samme, men at de findes paa andre Steder der i Landet, beviser Navnet *Surturbrand*, de Islandske Rejsebeskrivere og Exemplarer af samme her i Mineral-Kabinetterne.

At *Basalten* bruges som Bygningsstene, til Broelægning, til Sirater i den skjönne Bygnings-Kunst, af Guldsmede, Guldslagere og flere Metalarbejdere til Ambolter, og i Glashytterne til de mörke stærke Flasker, er bekjendt. — *Grönjorden* er en yndet Malerfarve, som gaaer i Handelen fra Verona. Af hvilken Nytte *Leer*, *Sand*, *Valkejord*, *Trippel*, *Pimpesteen* og *Sandsteen* ere, vilde være overflodigt at tale om.

Ligesaa bekjendt er det, at *Kalcedonen* bruges til flere Kunstsager, og söges for nærværende Tid meget i Frankrige — Obsidianen tager ogsaa imod en fortræffelig Politur, og

bruges i den senere Tiid af Astronomerne til Ocular-Glas i deres Tuber ved Solens Jagttagelser. — *Svovlen* er bekjendt af sin megen Vigtighed, men om den findes i den Mængde, at den fortjente fabrikmæssig at behandles, veed jeg ikke. — Det samme gjelder om Aluget, som synes at findes i betydelig Mængde, og vindes med Fordeel ved Solfatara. — Maaskee kunde den frie *Svovelsyre* uden synderlig Bekostning uddrives ved Hjelp af de varme Kilder. — Det kunde vel være muligt at give Vandet i de varme Kilder, som afsætte *Kiseltuf*, en saadan Direction og Fald, at deraf kunne uden Arbejde faaes fortreffelige Basreliefs, der vilde trodse Tiden og være en magelös Prydelse for vor Konge-Boelig, naar man fulgte Dr Vegnis Exempel, der har anlagt en saadan Fabrik ved Badene St Filippo ikke langt fra Siena, hvor han af det gipsholdige Vand frembringer de skjönneste Figurer, af hvilke jeg ejer nogle Exemplarer, og om hvis Dannelses Maade kan læses i det 17de af Ferbers Breve over Italien. — At de *jernholdige röde og gule Leerarter* kunne tjene til Malerfarver, er vel neppe at omtvivle, dog udfordres praktiske Forsög for at forvisse sig derom, da det var muligt,

at naar Leerarten holdt Svovelsyre, og samme blev blandet med Olie, Farven da kunde blive ureen.

Vist kan nogle af de *slemmede Jordarter* formedelst deres ukjendelige fine Partikler tjene til Poleermidler. — Forsög i det store maae afgjöre om de fine Leerarter ere skikkede til Fajance og andet Pottemagerarbejde; thi da vi endnu ikke kjende Aarsagen til den plastiske Egenskab hos Leren, der ved Hjelp af Vand modtager alle Former, saa bliver det at undersöge, om den Leer, der er forandret i Ilden og maaskee dannet af oplöste Bjergarter og mænget med Svovelsyre, beholder endnu samme bindende Egenskab, som uforandret Leer.

Dyvekes Liigsteen.

Af

W. H. F. ABRAHAMSON,
Kaptain.

For en Elsker af Oldsager kan dette Monument ikke være ligegyldigt, især da *Dyveke*, men meget mere hendes Moder spillede saa betydelig en Role i den dansk - norske Stat, under den ulykkelige Kristian den anden. Det vil da ikke ansees for spildt Arbeide, om man beskriver, og undersöger Monumentet, lad være, Resultaterne af Undersögelsen ikke bleve tilfredsstillende.

Stenen har været aflang fiirkantet. Hovedbilledet, et Fruentimmer i et langt, folderigt Klædeben, som begge Armene og Hænderne ere indsvöbte udi, hvorved det er noget optrukket foran, saa et stribet (eller tetfoldet) Skjört sees neden for, naaende til Födderne, som i deres, uformelige Skoe ere halv bedækkede deraf. Under Födderne sees, i Midten et Dödninghoved, under venstre Fod to Dödningbeen over Kors, og under höire, en liden Hund med opkrummet Hale. Hundens Been skjules af Skrivtranden. Ved hver Side af Figuren en dreiet og meget siret Pille, som et Slags Geridon. Den paa hendes venstre Side er endnu heelt at see, og har paa sin meget siirlige Top, noget der i Tegningen næsten seer ud som et Vildsvinehoved, men har maaskee skullet forestille en brændende Lampe. Den hele Anstalt har (ifolge Proportionen af det der er at see af Hovedbilledet, ikke naaet hoiere, end til Figurens Axel. Hovedet og Halsen til ned midt paa Armene er desværre borte. Oven over Hovedet og ved Siden, har endnu været megen Tegning; men den er aldeles ukjendelig. Det der endnu kan sees Spor af, kunde bringe paa den Formodning,

at paa Billedets Hoved havde været et höit staaende Smykke, og om Halsen en over Hovedet opstaaende spansk Krave. I de fire Hjörner har Stenen i store Rundinger de fire bekjendte Evangelist-Symboler, omgivne med i hinanden flettede Halvsirkler. Et par af disse Symboler ere endnu kjendelige. Omkring det Hele löber en Rand, indfattet i dobbelte Parallellinier, og derpaa fölgende plattydske Skrivt:

Hier legt Begrauen Sibrechtis dochter vnde staerb
jnt Jaer ōs herē xv vā dē d

Det er meget læselig Munkeskrivt. De tre sidste abbrevieerte Ord staae paa den sidste lange Side (thi Skrivten begynder paa den korte oven over Hovedet), hvert for sig med en Linie omkring, og et betydeligt Mellemrum mellem dem.

Opdagelsens-Historie er kortelig fölgende: I Nörre Jylland, Ringkjöbing Amt, Hinds Herred, Tim Sogn, ligger (2 Miil norden for Ringkjöbing) Herregaarden *Tim*, som i 200 Aar, indtil 1636 tilhörte de Gyldenstjerner. Her har denne Steen ligget, ingen veed hvor længe. Hofmann i 5te Tome af danske Atlas (udkommen 1769) omtaler den S. 863 saaledes:

"Paa Gaarden skal endnu findes Stykkerne af "en stor Steen, hvorpaa har været udhugget "et Fruentimmerbillede, med nogen æjdlgam-"mel Skrivt". Man vidste altsaa at Stenen var der, og, skjönt den laae med Billedsiden ned, ogsaa paa en Maade hvad der stod paa den; men ingen bröd sig videre derom. Först nu for en tyve Aar siden giorde sal. *Nödskov* *) Gaardens daværende Eier opmærksom paa denne ved Borgegaardens Brönd omvendt liggende Steen, var og saa heldig endnu samme Aar at opdage tvende andre Stykker af samme; det ene blandt Stenene i Töirullen, det andet i Anledning af en Brolægning; saa han fik samlet over tre fjerde Parten, og lykkeligviis det, som den anforte Skrivt staaer paa." Maaskee endnu en lykkelig Hendelse opdager det Manglende, hvorpaa muelig nogen Skrivt endnu kunde give nogen mere Oplysning. Nödskov, som meget övet i gammel Skrivts Læsning, afskrev med særdeles Nöiagtighed Skriven paa den Tegning, der (som det synes) meget om-

*) Om ham og hans Liv og Levnet samt Skrivter see Hr. Prof. Nyerups Efterretning i Iris og Hebe, April, 1803. S. 22 f.

hyggelig og nöiagtig, blev gjort af Hr. Landinspektör *Ellung*, ti Aar efter Nödskovs Opdagelse, den han med sand dansk Beskedenhed i de tyve Aar ikke har bekjendtgjort mere om, end hvad han, et par Aar derefter meget kortelig melder derom i sin Timgaards Beskrivelse *) og for to Aar siden meddeelte en Ven; hvilken sidste Efterretning, tilligemed Tegningen blev forelagt det skandinaviske Litteraturselskab ved Hr. Professor *Nyerup*.

Man seer lettelig, at nu Hovedspörgsmaalet bliver: om dette virkelig er en Steen brugt (i det mindste bestemt) til Dyvekes Ligsteen?

Den fornemste Grund, at holde den derfor, er det Navn: "Sibrechtis Dochter" Men dette selv giver allerede Aarsag til Tvivl. Navnet ligner meget mere et Mands- end et Qvindenavn. Hvo kjender ei Navnene Albrecht, Engelbrecht, Ruprecht, Wiprecht og de mange andre, idel Mandsnavne, og her skulde det være Qvindenavn.

Dertil kommer at den Person her troes nævnet, jevnlig forekommer under Navn af Si-

*) Beskrivelse over Timgaard og Tim-Sogn af Poul Mathias Nödskov b. Viborg 1787.

brit og *Sigbrid*, som baade i förste og sidste Stavelse afgaaer fra dette: Sibrecht. Paa denne Indvending kunde vel svares, at man i det sextende Aarhundrede og senere endog, var meget skjödeslös i Navnenes Orthographie, da man vel skrev sit eget Navn forskielligen. M. Absalon Pedersen i sin Norriges Beskrivelse *) som han forfattede et halvhundrede Aar efter Sibrit florerede, kalder hende, S. 85 "Zig-"bridt, en Borgerske i Bergen" og strax paa fölgende Side: "Zibrit". I Kanselliregistranterne derimod, der ere forfattede, saa at sige, under hendes Öien **) skrives: Sibrid, Siibrett, Sigbritt, Sibrett og Sybrett: de to sidste i een og samme Optegnelse. Christiani i slesv. holst. Historie ***) har "Sigbritt eller Sybrecht" Gebhardi derimod i sin danske Historie ****) "Sigbrit" Hvidtfeldt skriver "Sibrit". Saa kunde da *Sibrecht* (især naar man seer hvorle-

*) I Suhms Samlinger til den danske Historie 2 B. 1 H.

**) Aftrykte i samme Samlinger, samme Hefte S. 103 f.

***) Efter Heilmanns Oversættelse, 5te Bind, S. 176.

****) Ligesaa oversat af Heilmann, 3 Deel S. 136.

des det er hos Christiani, ligesaa godt være rigtigt, som noget af de andre; og var Stenen först afgjort Dyvekes, saa kende med Skjeltros, at det der staaer paa den, var det famöse Navns rigtigste Lætemaade. Thi da kunde det være meget rimeligt, at Stenen var hugget paa Moderens Foranstlatning, og Skriften, om ikke opsat, dog angivet af denne; hvilket det brugte nedertydske Sprog ogsaa kunde synes at bekræfte.

Men var Navnet nu rigtigt skrevet, saa blev alligevel dets maskuline Form endnu en Anstödssteen, der ikke saa ganske let ryddes af Veien. Vel kunde man sige: Navnet Sibrecht, var Mandsnavn, og at Dyvekes Moder havde kaldet sig efter sin afdöde Mand, hvilket i Tydskland og Nederlandene (ogsaa andresteder) var og er gjeldende Skik, ligesaagodt som det var her, og som vore Bönderkoner endnu kaldes: Ane Peer Nielsens eller Mette Jeppe Peersens'. Dette kunde vinde nogen Rimelighed derved, at Personen saa ofte findes nævnet: *Moder Sibrit*, ganske efter den plattydske Almues endnu gjængse Skik, da *Mutter* sættes foran Mandens Navn, naar Konen tales til eller om. Megen Bestyrkelse

kunde dette endnu vinde, ved at antage, at den *Reynold Sibredsszon* (öiensynlig en Hollænder) Borger i Husum, som ifölge ovenomtalte Registranter fik 1519 to Aars Toldfrihed i Sundet, kunde være hendes egen eller Stifsön, og dette kunde atter faae Rimelighed derved, at hun her (ellers ingensted i disse Registranter) staaer anfört underneden; *Relatrix Sibrid*. Men denne ellers saa rimelige Akkomodasion falder, naar man erindrer, at ved den omtalte Benævnelse, Navnet gives i Tydsken den Endelse *sche*, saasom: Mutter Vagtsche, Mutter Hermansche &c. og i Nederlandene, i det mindste, lige som hos os, et *s*: Mutter Sibrechts. Men ingensteds findes Sibrits Navn saaledes, med mindre hun selv omtales i Genitiv. End mindre holder Konjekturen Stik, naar man i meerbemeldte Registranter finder, at " 1522 Hans Skartt, Foged paa Harritsborg "ffich quittancia saa hand nw haver andtuordet "*Sigbritt Willumsdatter* paa myn herris wegne "&c " og atter at samme Aar " Hans Hansen "Provst i Assens Fik quittanciam paa sex hun- "drede marck danske som han antuordett *Si- "brett willems* paa myn herris wegne — — sam- "meledis fore förethöffue lodt sölffuer som han

"desligeest andtbourdett *Sybrett willems*, som "han upborit &c." Her synes öiensynlig Sigbritt eller Sibrett at være hendes Döbenavn; da der vel neppe haves Exempler, at en Kone er saaledes blevet kaldet med Mands og Faders Navn, uden at hendes Döbenavn gaaer foran. Er da Stenen Dyvekes, saa maa Navnet, skjönt det saa vanskeligt kan holdes for Qvindenavn, være hendes Moders, ihvor forunderligt det da bliver, at Endelsen *brecht* allevegne i Böger og Skrivter skulde blevet *bret* og *bridt*, og ingensteds findes *brekt* eller *brict*; medens de samme tidt meldte Registranter *) skrive andre Hollændere: Albrecht, Engelbrecht &c. &c. **).

*) Saasom S. 174, 176 og flere Steder.

**) Man seer at Sibrits Fader har heedt Willum (Wilhelm) Gebhardi, Heilmans Oversættelse, har Nyllins, ventelig ved en Trykfeil. Christiani l. c. har: Wilms. Det kunde da vel være at den Hollænder, Hermann Willumsen, Absal. Pedersen, S. 86, siger at være med Zibrits Hjelp 1512 (altsaa Aaret för Kristian kom til Regjering) blevet Slotsherre paa Bergenhuus havde været hendes Heel eller Halvbroder. Den samme siger Hvidtfeldt om (T. VIII. p. 43.

Det volder egentlig ingen Vanskelighed, at den Afdöde kaldes efter Moderen og ei efter Faderen. Kong Svend kaldtes ogsaa Estridsen efter den fornemmere Moder, ikke Ulfsen efter den mindre fornemme Fader. Overalt give vore islandske Sager mange Exempler paa Folk, der kaldtes efter Moderen, og nogle lægge endog Aarsagen til: naar nemlig Moderen overlevede Faderen *).

"udi lige Maade med hanum (K. Krist. II.) er "undvigit at Holland en anden fornemme Borger aff Bergen ved Naffn Hermand Willumsen, som og vdi K. Kristjans Tid var meget "gjeff udi Norge og som en halff Befalingsmand "eller Statholder udi Norge paa Kong Kristens "vegne". At hun virkelig havde en Broder ved Navn Hermann, sees hos samme Hvidtfeldt, der i Tom VII. p. 107 nævner en "Herman de Hvid, "Sibritz Broder, og S. 109", Herman Huid Sibritz Broder" ventelig da den samme Herman Willumsen.

*) Rimelig dog kun i det Tilfælde, da Barnet endnu var meget ungt, maaskee endnu ufödt, naar Faderen faldt fra. Thi i Sagarne ere utallige Exempler paa Folk, der kaldes med Faderens Navn uagtet Moderen overlevede denne.

At den Afdödes eget Navn ikke staaer paa Stenen er en Synderlighed. Mig i det mindste er saadan Steen aldrig forekommet, hverken med Runer eller Munkeskrivt. Denne Omstændighed vidner om noget Særdeles ved den Person hvis Grav skulde betegnes; og tager man dette sammen, med Ligheden, der er omtrent mellem Sigbrits og det her staaende Navn, saa kunde (hvis ei de andre Vanskeligheder vare) vel derved bestyrkes Formodningen om, at vi her havde Dyvekes Ligsteen. Thi da kunde man gjöre de Konjekturer: enten at Moderen havde holdt sig for saa vigtig og saa almindelig kjendt Person (det hun nok ogsaa virkelig var i sine ti Regjeringsaar) at hendes Navn allene noksom betegnede Datteren, især da hun, efter al Rimelighed, ikke havde flere Döttre; eller maaskee Stedet hvor den ulykkelige Pige jordedes, ikke tillod at

Saaledes finde vi ogsaa hos Hvidtfeldt T. VIII, p. 86. f. at den Klaus Kniphof fra Malmöe, som i Forbund med Skipper Clemend kaprede danske Skibe, strax efter Kristjan den 2 havde forladt Landet, kaldes: "Citze Cortz Daatter-"Son, Jorgen Myntmesters Stifson".

nævne hendes Navn paa Stenen. Thi ifölge Hvidtfeldts' Beretning var hendes Gravsted i et Helsingörs Kloster. Hvad enten saa dette har, efter Pontoppidans Mening *) været Sortebrödreklostter, hvortil Maria Kirke (nu Garnisonskirke) hörte, eller det har været Graabrödreklostter; hvilket synes rimeligst, da Hvidtfeldt blot siger "Klosteret i Helsingör" og det, efter Helsingör alt i et halvthundrede Aar havde været luthersk og Klosterne altsaa nedlagte. Men nu kaldes Stedet, Graaebrödreklostter stod paa, ifölge Pontoppidan (anförte Sted) endnu: Klosteret **), meget mere da i hin Tid: og det er da rimeligt at Hvidtfeldt har meent dette, da han saaledes uden videre kalder det: Klosteret. Vel siger han lige saaledes, naar han melder, hvor den rige Povel Laxmand (der myrdedes her paa Höibro) blev begravet, og Pontoppidan antager ***) ogsaa at Laxmand ligger i samme Frue Kirke. Men

*) Danske Atlas Tom II. S. 286.

**) Eller efter Hofmann i Supplement til Danske-Atlas S. 45, *gamle Kloster.*

***) Marmora danica T. I. p. 132.

Pontoppidan anförer ingen Gravskrivt, beraabende sig blot paa Hvidtfeldt, siger ogsaa at Dyveke er begraven her, med samme Autors Paaberaabelse. Da nu Hvidtfeldt, talende om Laxmands Jordefærd, ligesom ved Dyvekes ikkun nævner "Klosteret til Helsingör" saa bliver derved Tvivlen om den sidstes Gravsted ikke hævet. Maaskee endog St. Anne Jomfruekloster er meent, og da var det rimeligt, at Klostermöerne maatte tage Forargelse af at i deres Kirke en bekjendt Kongefrilles Navn læstes offentlig paa en Ligsteen. Endog hine Munke, om Graven har været i deres Kirke, kunde maaskee heller ikke godt taalet det anstödelige Navn saa offentligt hos sig, som en vis Gravsteen i en vis anden Kirke, indtil vore Dage *).

Man seer imidlertid, at alt dette er lös Konjektur, da det manglende Navn alligevel kan være hvert andet saa godt som Dyvekes.

Tilstod man endog al denne Akkomodasion nogen Beviiskraft, saa möder paa denne Steen en anden Vanskelighed, og det er Aarstallet. I Tegningen sees intet uden xv, det

*) Pontopp. Marm. danica Append. p. 245.

er altsaa 15. I hvad man nu antager, saa bliver her Urigtighed, som hæves kun ved vovede Forklaringer. Holdes Tallet for Aarhundredets Dekaders og Uniteters Tal, (som det sextende Aarhundredes Mynter, vel og stundum, Dokumenter, bruge) saa er det urigtigt, da Alle sætte Dyvekes Dödsaar i 1517 midtsommers. Vel lader John Olafsen i Biskop Ögmunds Liv og Levnet *) hende leve endnu i 1520, men det er öiensynlig Feil, gjör heller intet til Sagen, da her findes hverken 20 eller 17. Skulde derimod 15 bemærke Seklernes Antal, saa maatte endelig et *C.* staae hos **) eller i det mindste (hvilket endelig var brugeligt nok) ovenved; men sligt findes intet til i Tegningen. Vi maatte da antage, at dette var udeglemt i den ellers saa nöiagtige og nette Tegning, eller udslettet paa Stenen; og yder mere maatte lige saa voveligt antages, at det paa fjerde Side fölgende vn skulde bemerke sytten, og ikke *vnde.* Nu kunde rigtig nok

*) Dansk Magasin 3 B. S. 338. f.

**) Saaledes som det findes paa den Marmorsteen udenfor Kong Hanses Huus i Odense. See Nyerups danske Mindesmærker. S. 324.

dette unde ligesaagodt være borte, som staae, da det, den fölger, dog rimelig kun har været bestemt til at angive Dödsdagen, men saaledes at skrive sytten, ved syv med Streg over, er dog nok vel usædvanligt. Paa denne Maade at have Hindringen, som det saaledes anförte Aarstal volder, falder altsaa, som letteligen sees, idet Tvangne, og den velgrundede Tvivl bliver altsaa staaende urokket.

Endelig er endnu et Spörgsmaal at besvare: hvorledes, hvis det er Dyvekes Gravsteen, kommer den fra Helsingör til Jyllands vesterligste Kyst, til Timgaard?

Da Klosterne ophævedes i Helsingör, ved hvilken Leilighed Ligstene kan tænkes at kunne være flöttede vilkaarligen, var *Knud Pedersen Gyldenstjerne* Eier af Tim, som dengang allerede var, i det mindste i syvende Ætled nedarvet fra Fader til Sön i denne Slegt. Denne Knud Pedersen som fra ung af havde været ved Kristjan den andens Hof *) blev som be-

*) Han var blandt Kristjans Hofsinder, da denne sendtes af Faderen til Norrig i 1502. Han var een af dem, som Opröreren Hyddefad betroedes til Bevaring. See Hvidtfeldt T. VI. p. 197 og T. VII. pag. 7.

kjendt fængslet, tilligemed sin Fetter Torben Oxe, Da denne var henrettet, for den Mistankes skyld, Kongen havde til ham om en Elskovshandel med Dyveke, kom Gyldenstjerne fri, men under den Forpligt, aldrig mere at lade sig see for Kongen. Han kan da tænkes, ikke at have elsket Kongen synderligt siden den Tid, baade for sin uskyldigen i det mindste uretferdigen henrettede Fetters og Vens skyld, og for sin egen. Aarsagen til hans Fængsling (der vel neppe var blot hans Slægtskab med Torben) og til den fölgende Forviisning fra Hoffet, veed jeg ikke nogensteds antegnet. Hvo veed om ei Kongen har ogsaa havt hemmelig, kanskee ikke ugrundet, Mistanke, til den unge raske Hofmand og Kriger; eller maaskee Dyvekes Moder har holdt ham for medskyldig i sin Datters Död. I det sidste Tilfælde, og som opbragt mod den haarde Konge, kunde Gyldenstjerne nok formodes at have baaret Nag ogsaa til Dyvekes Minde. Antages dette, som gjöres endog troeligt paa en Maade ved de höie Embeder han beklædte under Kristjan den tredie *), saa kunde den Tradision, *Nödskov*

*) Kn. Ps. Gyldenstjerne var alt 1533 Rigsraad; var 1534 Slotsherre til Nykjöbings Slot (som

har bekjendtgjort *) vinde nogen Rimelighed, at nemlig samme Gyldenstjerne "i sin Harme "over nyeligen uforskyldte Medfart, lod dette "Fruentimmers Billede udhugge paa denne "Steen, som han opsatte ved Indgangen i Por"ten, med streng Befaling at hans Hofkarle "skulde spytte derpaa (ja gjöre det som værre "er) hvergang de ginge der forbi". Men saa paa den anden Side ere der Grunde, hvorfor dette Sagn kan troes at være intet andet end saa mange andre Eventyr, som efter Nödskovs Fortælling **) ere gjængse paa Tim om adskillige Ting og Steder paa Gaarden og Godset; ligesom ogsaa saadanne haves i Mængde andrestedet, der efterhaanden udtænkes og længe ere i Omlöb, om een og anden merkelig Ting,

dengang i hans Fraværelse paa Rigsdagen, forraskedes og indtoges af Nykjöbings Borgre, der hængte fast ved Kristjan den anden) og fik 1540 Kalundborg i Forlening. See Hvidtfeldt T. xi. H1111. og K111.

*) I Beskrivelse over Timgaard, S. 119.

**) Samme Bog i 11te og 12te Kapitel paa en halv Snees Steder.

uden at der er mindste Spor af Sandhed ved *).

Aldeles ingen Rimelighed er der i, at Gyldenstjerne skulde have givet det, til saadan Forhaanelse bestemte Billed, den fulde Form og Beskaffenhed af en Ligsteen. Var end den katholske Religion ikke den gjeldende mere, saa tillagde Tidernes Religiositet dog endnu disse Gravminder, saa megen Ærværdighed, at det slet ikke lader sig tænke, Gyldenstjerne skulde have givet sin Nidsteen denne Skikkelse Allermindst passede det sig, ved saadan Bestemmelse, at skrive paa Stenen "hier legt "begrauen" eller prophanere, enten det Udtryk: "int Jaer ons heren" eller, det som værre var, Evangelisternes Symboler. For at afholde sig fra saadan Nedværdigelse af Ting, der staae i Forbindelse med Religionen, behövede Manden ikke engang saa megen Religiositet, som

*) Eet Exempel isteden for mange er Fabelen om det oldenborgske Horn, som Generalsuperintendénten i Oldenborg, Hamelmann, heel opbyggeligen fortæller i sin oldenborgske Krönnike, og det kun hundrede Aar efter at rimeligviis Hornet blev forfærdiget. See Nyerups danske Mindesm. S. 301.

han kunde formodes at have havt, da han endog har oversat en tydsk Psalme, som staaer i Kingos Psalmebog *).

Skulde Dyveke haanes, saa synes det ogsaa, man burde sat hendes Navn paa Stenen. Om endog Dyveke kun var et Karessenavn **), saa var dette dog det hun allene var bekjendt under, da hendes rette Navn (om hun havde et andet) ingensteds findes. Dette maatte altsaa endelig have staaet paa Stenen, om den tilsigtede Forsmædelse skulde ret naae Öiemedet. Thi endskjönt Moderen (om det skal være Sigbrit) nævnes, og sagtens var bekjendt nok, saa synes det dog ikke at være tilstrekkeligt, hvis

*) Hvilket Nödskov i Tmg. Beskr. S. 78 har gjort meget rimeligt, cf. Nyerups og Rahbeks danske Digtekunsts Middelalder 1 D. S. 205.

**) Efter Nödskovs Formodning anfört i Nyerups danske Mindesm. S. 326. Men neppe har Nödskov Ret i denne Konjektur, især deri, at ogsaa *Tove* skulde ligesom Dyveke være det samme som Lille Due, columbula. Paa hollandsk er lille Due, Duyfken eller Duyfje; og *Tove* er et gammelt nordiskt Qvindenavn, *Tofa*, der alt forekommer i Landnama og i flere Sagær, og ingenlunde bemerker: Due, hvilket Ord fordum skreves *Dufa*.

Stenen var gjort i den foregivne Hensigt Meget rigtigere og mere simpelt og mindre kostbart havde det blotte Billed været med det enkelte almeenbekjendte Dyvekenavn. Indvender man, at her dog findes en Hund, hvis Billed ikke synes at have Ærende paa en Ligsteen, og at dette da kunde forklares som Symbol paa Foragt for den, hvis Gravminde sligt sattes paa, saa hæves saadan Indvending ved de to Hunde, som paa Erik Menveds Monument i Ringsted Kirke, sidde ved Dronningens Födder *), og hvor disse Forestillinger dog vist ikke kunne bemerke noget Foragteligt.

Rimeligt er det ikke heller, at saa fornuftig en Mand, som denne Gyldenstjerne venteligt var, da han brugtes til saa betydelige Forretninger, skulde koste saa meget paa den Grille, at öve sin Hevn paa en skurril Maade, og det endda mod een, der var död, og selv ikke havde gjort ham Fortred.

Og ligesaa liden Rimelighed er deri, at denne Mand, der var jydsk, gjennem saa mange Ættled, og hvis Tjenere og Bönder dog nok vare Jyder tilhobe, skulde lade sætte en plat-

*) Nyerups danske Mindesm. S. 271.

tydsk Paaskrivt paa den Steen han hensatte til at baanes af disse erkejydske Mennesker, blandt hvilke dog vel vare nogle der kunde læse. Og endelig, hvis Stenen var forferdiget paa hans Befaling, skulde da ikke Dyvekes Dödsaar været udtrykket rigtigt, efterdi han, som fængsledes og maatte vente sin Fetters Skjebne, just i det selvsamme Aar, vel ikke saa let kunde tage Feil i Tiden.

Efter alt dette at slutte, kan da hiint Sagn neppe antages for troværdigt. I det mindste synes det klart at Stenen har virkelig været Ligsteen, eller dog bestemt dertil.

Antog man nu at Gyldenstjerne maaskee virkelig havde havt en Elskovshandel med Dyveke, eller kanskee og kun været en Ven af hende, som han var Ven af Torben Oxe, saa kunde det findes rimeligt, at han havde reddet hendes Ligsteen fra Ödelæggelse og muelig Forhaanelse, ved Klosternes Undergang i Helsingör. Paa den Tid var han i megen Anseelse thi ikke allene havde han da alt i ti Aar været Rigsraad *), men han var ogsaa Een af dem

*) At han var det alt i 1533, da han strax efter Fridr. 1. Död med de övrige Rigsraader og Bi-

der 1541 underskreve og beseglede Brömsebro Traktaten *). Det kunde da ikke være meget vanskeligt for ham at blive Eier af denne Steen, der da siden til Skibs kunde komme til Ringkjöbing, hvorfra den ikke havde uden de to Miil til Timgaard. Efter Knud Pedersens Tid kunde den da være sat ud i Gaarden, brekket ved en Hendelse, og efterhaanden ikke mere agtet paa.

Man kunde ledes til at holde denne Tingenes Sammenhæng for den rigtige, naar man finder **), at den landflygtige Upsala Erkebiskop, Gustav Trolle, der var beslægtet og besvogret med Knud Pedersen Gyldenstjerne, har i 1531 opfordret denne skrivtlig, til at tage sig af den fangne Kristjan den 2den, og styrke ved sig og Andre det for den ulykkelige Konge sig samlende Parti. Dengang var det fjorten Aar siden Gyldenstjerne havde fristet den haarde Medfart, som da Trolle ikke kunde være

skopperne tog den Beslutning om Landefred m. m. findes i danske Magasin 3 B. S. 107.

*) Hvidtfeldt T. xı. M. m. 1111. b.

**) Den samme T. vııı. S. 247.

uvidende om; han maa da have troet at hiin desuagtet ikke bar Nag til Kristjan; da han ellers neppe vilde gjort ham dette farlige Forslag. Og havde Gyldenstjerne virkelig havt en Forstaaelse med Dyveke og fölgelig vidste med sig selv, at ham ikke var skeet synderlig Uret ved Fængselet og ved Forviisningen, saa var saa meget mindre Aarsag at han skulde været saa opbragt mod Kongen, og end mindre mod Dyveke, men vel det der var tvertimod. Deres Amindelse kunde være ham kjer.

Ogsaa i dette muelige Tilfælde var her en virkelig Ligsteen; og hvis alle disse Mueligheder vare Virkeligheder, saa var det Dyvekes.

Men ere det Virkeligheder? — Hvor mange Qvinder kunde ikke have fört Navn af Sibrechts Datter og være död 1515? Hvor mange Hendelser kunne ikke have flöttet saadan Steen fra Kirkegaarden til Borgegaarden. Hvad om den endog har ligget i Kapellet selv, som Nödskov siger*) at skulle været paa Gaarden, hvil-

*) Timgaards Beskrivelse S. 115.

ket Sagn saa meget bestyrkes ved den Steen, funt han sammesteds melder om at have i hans Tid endnu staaet i Kjökkenet. Navnet Sibrecht er ikke jydsk, og Paaskrivten er plattydsk; men det kan ogsaa have været en betydelig Fremmed (en Nederlænder maaskee) der har boet, eller opholdt sig, en Tidlang paa Tim, og bekostet denne Ligsteen over sin Datter, som han har faaet Lov at begrave i Kapellet. Vigtig har den Afdöde været, i det mindste for den der lod hugge Stenen, derom vidner den paa samme anvendte Konst, og fölgelig Bekostning *).

Slutningen bliver da: her er intet mindre end Vished for, at Stenen er Dyvekes Grav-

*) Dersom Kapellet har været i den nordre Længde, som Nödskov l. c. anfører, saa er det gaaet til Grunde, dengang, ifölge samme Beretning, denne Længde faldt for et hundrede Aar siden. Ved Oprydningen kunde da denne Ligsteen, især om den var den eneste (som den rimelig var, da Kapellet vel ikke havde Rum til mange Grave, og Gyldenstjernernes Gravsteder vare i Tim Kirke) vare henlagt paa det nærmeste Sted, som var Borgegaarden. Maaskee den alt dengang, enten ved Husets Fald, eller ved Flötningen er blevet brekket.

steen, men höit en Formodning, som hviler blot paa de tre svage Grunde: det saa megen Tvivl undergivne Sagn; Navnet Sibrecht der paa en Maade ligner Moder Sibrits; og, om man vil, Gyldenstjernes Bekjendtskab med Dyveke, fra den Tid af hun blev Kristjans Frille, indtil hendes Död.

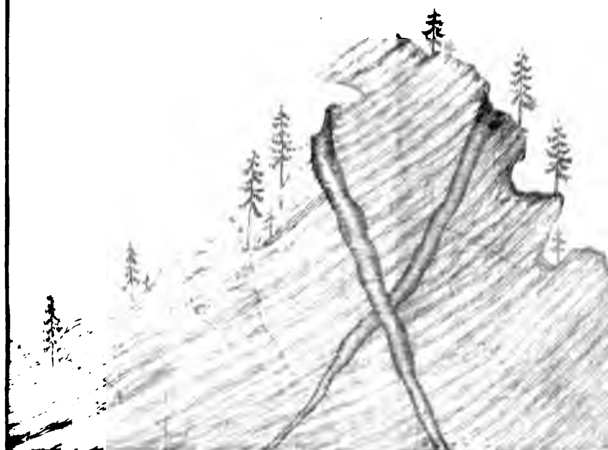
Leÿer.

ad Pag: 19.

ad Pag. 12.

Gange.

steen, m

blot paa

Tvivl un

paa en

man vil,

Dyveke,

Frille, i

